

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

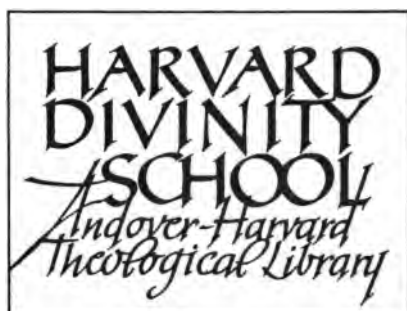
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

BV
764
.H8
I75

1

1

AZ

179%-ki 26-ik

VALLÁSÜGYI TÖRVÉNY

KELETKEZÉSÉNEK

TÖRTÉNELME.

KÖZJOGI ÉSZREVÉTELEKKEL A BÉCSI ÉS LINCZI
BÉKEKÖTÉSEK ALAPJÁN.

IRTA

IRINYI JÓZSEF.

Deleg. Sigmonté —

PEST, 1857.

KILIÁN GYÖRGY EGYET. KÖNYVÁRUS BIZOMÁNYA.

BV
764
.H8
I75

[Handwritten signature or scribble]

*2260
80*

ELŐSZÓ.

E sorok írója szerencsés levén, a dunamelléki helvéczi hitvallásu egyházkerület közgyűlése által, a mult 1856-ik évi október 28-kán, a zsinati előkészületekkel foglalkozó bizottmányba választatni, a bizottmány megalakítása után több tagtársa előtt úgy nyilatkozott, hogy miután maga a kormány is az 179°/₁-ki 26-ik törvényczikket vette és vallotta az 1856-ik évi augusztus 21-ki rendeletében a magyarországi mind két hitvallásu evangélikusok egyház-rendezésének talpkövéül, s mind a két hitvallásu evangélikusok is ezen czikket tisztelik törvényes állásuk legközvetlenebb meghatározója gyanánt: véleménye szerint a zsinati előkészületek között legelső helyen áll ezen törvényczikkek keletkezési történelmét előadni, s azt a bécsi és linczi békekötések, azaz saját bevallott alapjai nyomán, közjogi észrevételekkel felvilágosítva kifejtetni. Mert legelső szükség, hogy a tért, melyen, és pedig mind a két részről örvendetes közmegegyezéssel állunk, teljesen ismerjük, s e végett mind azt kitűnő figyelemmel kell megtekinteni: mit mond tehát a törvény, mind pedig a vallás ügyének egész országgyűlési tárgyalását is kimerítőleg kell ismerni az 179°/₁-ki évekről, midőn ama törvény hozatott; mert csak így juthatunk el a törvény minden oldalu felfogására. Valamely törvény jellemvonásai csak akkor tűnnek fel teljesen, sőt csak akkor ismerünk, és értünk valamely törvényt valóban, ha annak tárgyalását is

ösmerjük, ha azt is tudjuk, mi volt a törvényben levő eszmék eredeti alakja, minő változásokon mentek azok keresztül a tárgyalás folyama alatt, és minő eszmék maradtak ki az eredetileg felállított csoportozatból, s minő ujak járultak az eredetiekhez. Ezeknek tudása nélkül, különösen a pártokra oszlott, s nagyobb számú törvényhozó gyűlések közreműködése által alkotott törvények, gyakran vagy épen nem, vagy alig, vagy félre érthetők;

A felelet lön, hogy dolgozza ki tehát azt, a bizottmány-nak benyújtandó beadványképen, a jelen sorok írója.

És én megtettem azt, mint az olvasó előtt a következők által bizonyítva lenni vélem, oly szenvedélytelenül, a mint korunkban immár a vallási ügyeket tárgyalni kell; tettem azt a viszonyoknak tartozott ildommal és őszinteséggel, melyről az embernek, ki magát becsüli, egyaránt nem szabad megfélemedkezni; tettem azt a cs. k. cultus- és vallásügyi miniszter ur 1856-ik évi aug. 21-ről kelt rendeletére támaszkodva, mely rendelet az egyházrendezés ügyében a „föltétlen szabad véleménynyilvánítás”nak „gátolatlanul” használhatását biztosítja. És midőn e sorok írója, mint a dunamelléki helvéczi hitvallásu egyházkerület zsinati előkészületekkel foglalkozó bizottmányának tagja, a jelen munkát a nevezett bizottmánynak előterjeszti, annyival inkább az idézett rendelet körében, mert némileg hivatalos minőségben is jár el.

ELSŐ RÉSZ.

A magyarországi mindkét hitvallású evangélikusok törvényes állásáról az 1790/-ki 26-ik törvény-cikk keletkezése előtt.

Az 1790/-ki országgyűlésen folyt vallásügyi tárgyalásnak, az ott alkotott 26-ik törvénycikknek kellő megértése végett mulhatlanul szükséges ismerni a magyarországi mindkét (ágostai és helvéciai) hitvallású evangélikusok törvényes állását ezen törvénynek létre jötte előtt.

S ezen időszaknak ismertetése kétségtelenül maga is bő és nagy munkát érdemel ugyan, miután azonban a jelen munkának célja egyedül az 1790/-ki 26-ik törvénycikk keletkezésének történelme, az 1790/-ki országgyűlésen folyt vallásügyi tárgyalásnak ismertetése és kifejtése : csupán futó pillantást fogunk arra vetni, csak hogy mégis az előzmények teljes ismeretlenségével ne fogjunk az 1790/-ki 26-ik törvénycikk fejtegetéséhez.

Törvénykönyvünkben a következő vallásügyi törvények vannak, melyek az evangéliomi vallást illetik.

Az 1523-ki 54-ik törvénycikk, s

Az 1525-ki 4-ik törvénycikk, melyek közül az első büntetés alá rendeli a lutheránusokat s azoknak pártfogóit, a második pedig épen azt mondja, hogy a lutheránusokat meg kell égetni.

II-ik Lajos király, ki alatt ezen törvények hoztak, egyszersmind Csehországnak is királya lévén, 1522-ben ezen utóbb nevezett országba utazván Budáról, feltűnően olyanokat nevezett ott a cseh főhivatalokra, kik Luther tanait követték.

Visszatértével azonban hirtelen türelmetlennek kezdett mutatkozni a hitjavítási mozgalmak iránt.

S vagy a német birodalmi, Nürnbergben 152 $\frac{2}{3}$ -ban tartott gyűlés folytán, vagy különösebben az ott megjelent pápai követ Chierigati Ferencz bibornok kemény szónoklata következtében, melyet a bibornok, nyomtatásban kiadva, Lajos királyunknak ajánlott, vagy utjában Thurzó Szaniszló olmücsi püspök, s Budára visszatérte után Szalkay László ekkor még egri püspök, s későbbben a pápa által ezen fáradozásaiért bibornoksággal kecsegtetett esztergomi érsek, vagy és alkalmasint főleg maga VI-ik Adorján pápa befolyása nyomán; miután Erdélyben a szebeni polgárok bizonyos ujításokat kezdtek az egyházi ügyekben, melyek a németországi események viszhangjai voltak: a Wormsban még 1521-ben hozott német birodalmi végzés, mely Luthert és követőit eretnekeknek és kiirtandóknak nyilvánította, az 1523-ki budai országgyűlésen hazánkban újabb kiadást nyert. ¹⁾

Legfőbb oka azonban, hogy az említett 1523-ki és 1525-ki törvények hozattak, a Szapolyay-Verbőczy akkori ellenzék volt, a következő szempontból indulva ki.

Verbőczy átlátta, hogy az udvar romlottsága, az országot hanyatlásba, a nemzetet talán sírba is döntheti. A király tehetlen volt, s körében a nagyok vagy önző és versengő olygarchák, vagy még ezeknél is rosszabbak: nyílt tolvajai a kincstárnak, vagy pedig idegenek voltak, kik épen a legnagyobb mértékben magokra vonták az ellenzék gyűlölségét.

Ezen bajok ellenében a haza legnépszerűbb fia, a kitűnő tudományosságú, s rendkívül elragadó szónoklatu Verbőczy, megkísértette a nagy munkát: megmenteni a hazát, és szövetkezett a haza legérdemesebb fiával, a későbbi király Szapolyay János vajdával, ki már egyszer a Dózsa-lázadás idejében valósággal is megmentette a hazát, s kihez ezen rút közerkölcsű korban, midőn a kincstár nádályai a nádor Báthory pártfogásával dicsekedhettek, semmi gyanúsítás sem fért.

Céljok volt a haza megmentése végett, a megromlott olygarchákat, vagy legalább a külföldi tanácsosokat megbuktatni.

Hogy tehát legalább az utóbbiakat annál könnyebben eltávolíthassák, s e tekintetben az udvarnál nagy befolyású pápai követ pártfogását is megnyerhessék, sőt a püspököknek magokhoz vonása által a hazai olygarcha pártot is meggyöngyíthessék, mint lutheránusoka gyűlöltek a külföldieket meggyűlöltetni.

¹⁾ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 1846.

Május 13-án 1525-ben a Rákoson összegyűlt nemesség megölési fenyegetés közt kívánta a királytól, hogy az udvaránál és a királyné mellett levő németeket, kikkel ők, mint lutheránusokkal, tehát az isten és apostoli szék elleni pártütőkkel, érintkezésbe jöni nem akarnak, kergetse el.

S ennek folytán hozatott a már említett 1525-ki törvény.

Ugyanezen évben azonban, a rákosi országgyűlés után, a híres hatvani gyűlés jött össze (melynek végzéseit az 1526-ki rákosi országgyűlés megsemmisítette), s itt ismét megerősítette a Szapolyay-Verbőczy párt az 1525-ki Rákoson hozott törvényt, mely a lutheránusok megégetését rendelte; de világos jeléül, hogy e részben csak az udvari párt megtörése, legalább a külföldi tanácsosok eltávolítása volt a főtekintet, miután a hatvani gyűlésen a király, Báthory nádor s több más főhivatalnok letételében, s Verbőczy nádorra választásában megegyezett, nyíltan és magától kijelentette a Szapolyay-Verbőczy párt, hogy a külföldiek eltávolítását nem kívánja továbbá nagyon sürgetni.

S midőn az 1526-ki rákosi gyűlésen, hol a Verbőczy nádorsága megszüntetett, ámbár időközben a királyné, közhit szerint, már maga is hajlandóvá lőn téve az új tanhoz ehhez szító környezete által, a minthogy udvari papja Henkel János nyíltan is védelmezte Luthert, s Brandenburgi György őrgróf, a király korábbi gondnoka, Kázmér és Albert (porosz fejedelem) testvéreivel együtt nyilvánosan is a reformációra tért át, s magyarországi birtokán Békés-Gyulán a reformációt hathatósan előmozdította: a lutheránusok ellen hozott 1523-ki és 1525-ki törvények nem újítottak meg. Az olygarchia ellenségei átláták, hogy miután ez, mely a nagyobb baj volt, újabban megszilárdult, hasztalan a külföldiek, a kisebb baj ellen küzdeniök. A hazafiak mindenben kénytelenek voltak a hazát sorsára hagyni.

És így a roppant csapás előestéjén álló haza legalább oly elemnek meggyökerezésére engedett alkalmat, mely későbbben a legkitünőbb érdemeket volt szerzendő a nemzetiség mezején. S a máglya, mely a sötét üldözés által oly hirtelenséggel meggyújtott, szintoly gyorsan el is oltatott.

Ezután hoszu időszak alatt semmi törvény sem hozatott a gyakori országgyűlések alatt, mely az evangéliomi vallást illette volna; s e közben a reformáció, értve a Luther tanait, a legnagyobb haladással elterjedt az országban.

Ugyhogy nem ugyan „törvény által,” hanem „tettleg” a legvilágosabban „bevette” az új vallást Magyarország.

A legelső törvény e téren a mohácsi vész után az 1548-ki 11-ik

t. cikk, mely az anabaptistákat és sacramentáriusokat az országból kiűzendőknek határozta.

Mind a mellett azonban, hogy a „sacramentáriusok“ alatt a Kálvin követői értendők, nem tekinthető ezen törvény általában az evangyéliomi vallás ellen intézettnek, mert akkor még a „sacramentáriusok“ igen kevés számmal levén, és szintoly ellenségei levén azoknak mind az akkor már igen számos és hatalmas lutheránusok, mind a r. katolikusok, mint az anabaptistáknak, ezen törvény egyáltalában nem az 1523-ki és 1525-ki törvények nyomdokait követte.

S midőn ezen törvény folytán Sbardalla István váci püspök és Sibrik Gergely kir. tanácsos, a felső vidéki királyi városokba küldettek biztosok gyanánt a sacramentáriusok kiűzése végett, Kassa, Eperjes, Lőcse, Kis-Szeben és Bártfa városok oly hitvallomást adtak elő, melylyel a gyanút, mintha sacramentáriusok volnának, elhárították magoktól, s valódi lutheránusoknak nyilvánították magokat.

És Ferdinánd király ezen hitvallomást helyben hagyta, s az illetők üldözését megtiltotta. Ugyancsak helybenhagyta ezen hitvallomást, csupán némely változtatásra kívánván az illetőket birni, 1558-ban Oláh Miklós esztergomi érsek, s Veráncz Antal, mint egri püspök 1560-ban, s későbbben, mint esztergomi érsek 1573-ban.¹⁾

Ekkép, csak az ágostai hitvallásu ugyan, de nyíltan az evangyéliomi vallás, világosan „bevettnek“ tekintetett hazánkban.

Ugyan csak az 1548-i országgyűlésről megkell még jegyeznünk az 5-ik törv. cikket, valamint az 1550 : 12, 13, 14, 15 és 16-ik törvény-cikkeket; az 1552 : 7, az 1553 : 7, s ugyancsak az 1554 : 7 törvény-cikkeket, melyek a r. katolika vallás fentartásáról, s az eretnekségek ellen szólnak, de sehol sincsen névszerint általában az evangyéliomi, avagy épen különösen az ágostai hitvallás eltilva, és világosan nem is értetett ez az eretnekség alatt.

Sőt az 1556-ik 25-ik törvény-cikkben az egymás hivatalaiba nem avatkozó „felekről“, papokról és „laicusokról“ van szó (mert az utóbbiak alatt az ágostai hitvallásu egyházi szolgákat kell érteni²⁾), s ekkép biztosítva is lőn az ágostai hitvallásu evangélikusok vallásszabadsága,

¹⁾ Tóth Ferencz : A magyar- és erdélyországi protestáns ekleziák története. Komárom. 1808. — 396. 397. — *Historia Ecclesiae Evangelicae augustanae Confessionis addictorum in Hungaria universae, praecipue vero in Tredecim oppidis Scepusii*. Halberstadt. 1830. — 12. lap.

²⁾ Tóth Ferencz : 226—227. lap.

miután ezen időben úgy is az evangélikus **Nádasdi Tamás** gróf volt nádor.

S midőn időközben Kálvin követőinek száma is megnövekedett, különösen pedig az is sikerült nekiök, hogy a felettébb gyűlölt anabaptistákétól elkülönözzék ügyöket, mikor az 1556-ki 26-dik törvényczikk az 1548-ki 11-dik cikket megújította, ebben most már „csak” az anabaptisták kiűzése határozottatott el, a sacramentáriusok vagyis Kálvin követői tehát vallásszabadságot nyertek.

Az 1557-ki 10-ik t. cikk is ujlag csak az anabaptistákról szól, és nem a sacramentáriusokról is.

S tegyük ehhez, hogy midőn az egri várban és völgyben levő nemesség és katonaság ellen kir. biztosok jelentek meg vizsgálatot tenni, azok 1562-ben a hires egri hitvallomást nyújtották be Ferdinándnak, mely Kálvin tanaihoz szítván, a sacramentáriusok védelme volt, s Ferdinánd nemcsak továbbá nem háborgatta őket, hanem a felekezetökbeli Mágócsi Gáspárt is tette, mind Egervára kapitányává, mind Heves vármegye főispánjává.

Az emberek, az országgyűlés, a kor, még nem igyekeztek ezen időben okosabbak lenni a tényeknél; ha egyszer tekintélyes egyének és tömegek bevettek valamely vallást, világosnak tartották, hogy azon vallás be van véve, s nem tartották azontul törvény által is szükségessé kimondani, mi a tény dolga: ha vajjon ugyan is be van véve valamely vallás avagy nem?

S így tehát, mielőtt 1567-ben a debreczeni zsinat a helvéczi hitvallást elfogadta, senki sem kételkedett hazánkban azon, hogy Magyarország, nem csak Luther, hanem Kálvin tanait is bevette, és senkinek sem jutott eszébe, hogy ezen tényt az országgyűlésnek ki kellene mondani. Elégnek tartatott, ha magok nyilvánítják azt, kik azt bevették.

Mit Ferdinánd, ki országlása elején néhány rendeletet adott ki, melyekkel a hitjavítást gátolni akarta, későbbben eszélyességéből cselekedett, nem szegülvén ellene az evangéliomi vallásnak, azt utóda Miksa, ki az evangéliomi vallás ismeretében növekedett fel, ki 1560. apr. 2-án ezt irta Fridrik palatinatusi német választó-fejedelemnek: „Én az ágostai vallástételben foglalt tudományt ismerem igaznak, és keresztyén vallásnak lenni,” meggyőződésből tette. Országlása alatt 1564-től 1576-ig sem országgyűlésen, sem azonkívül semmi szabályok sem hozattak az evangélikusok ellen.

Rudolf sem mutatta magát az evangélikusok ellenségének, a

VIII-ik Kelemen pápával 1600-ban az eretnekek kiirtására kötött szövetségig.

Szentiványi Márton tudós jézuita megismerése szerint a jézuiták iskoláinak felállítására előtt, mi 1560-ban történt, az egész országban már csak három r. katolikus mágnás volt, a nemesek között pedig már alig volt r. katolikus.

Nevezetesen pedig, az ország főbb hivatalnokai közül ezek voltak evangélikusok :

Nádasdy Tamás gróf, nádor 1554-től 1562-ig. Utána 1608-ig a nádori hivatal üres volt, s ekkor ismét három evangélikus következett: Illésházi István, Thurzó György és Thurzó Szaniszló grófok.

Thurzó Elek gróf, királyi helytartó 1536-tól 1543-ig.

Nádori helyettesek : Révay Ferencz 1543—1553. Mérey Mihály 1563—1572. Czobor Imre 1572—1582.

Országbirák : Thurzó Elek, Perényi Gábor (+ 1567), Báthory Miklós 1568—1585, Báthory István 1587—1605.

Horvátországi bán : Ungnad Kristóf 1578—1584.

Tárnokok : Nádasdy Tamás 1540. Perényi Gábor 1554. Zrinyi Miklós 1557.

Főajtónállók : Balassa János, Bánfy László, Révay Mihály és Ferencz.

Főlovászmesterek : Bánfy László, Nádasdy Fer., Batthyányi Fer.

Főpohárnokok : Bánfy Miklós, Forgách Simon, Dersfy Ferencz.

Főasztalnokok : Bánfy István, Batthyányi Boldizsár, Thurzó György 1602.

Főudvarmesterek : Thurzó Ferencz 1569—1576. Illésházy Istv.

Főkamarás : Czobor Imre.

Korlátnok : Perényi Péter 1539.

Koronaőrök : Perényi Péter, Révay Péter.

Kir. kamarai elnökök : Thurzó Ferencz, Thurzó Elek.

Temesi bán : Török Bálint.

Erdélyi vajdák : Perényi, Dobó.

Áttért r. kath. főpapok : Thurzó Ferencz nyitrai püspök ; Kecsely Márton veszprémi püspök ; Bachy Ferencz szepesi nagyprépost, Horváth János ugyancsak szepesi nagyprépost, Dudics András czimzetes püspök, ki előbb a tridenti zsinaton volt követ.

A császári seregek fővezérei : Schwendy Lázár, Ruber János.

Főispánok : Abaujban : Perényi Péter és Gábor.

Árvában : a Thurzó család.

Barsban : Dobó István és Ferencz.

Beregben : Mágócsi Gáspár.
Biharban : Rhédey Ferencz, Bocskai István.
Borsodban : Balassa Zsigmond.
Hevesben : Mágócsi Gáspár.
Hontban : Balassa Menyh. és János, Nyári Fer., Dersfy Miklós.
Krasznában : Drágfy Gáspár.
Liptóban : Krusith János, Illésházi István.
Nógrádban : Balassa Menyhért és András, Forgách Zsigmond.
Pozsonyban : két Salm gróf.
Sárosban : Ruber János, Dersfy Ferencz.
Szepesben : a Thurzó család.
Somogyban, Szabolcsban, Szatmárban : Báthory Miklós és István.
Sopronban : Nádasdy Ferencz, Batthyányi Ferencz.
Szalában : Bánfy István.
Temesben : Perényi Péter.
Turócban : a Révay család.
Tornában : Mágócsi Gáspár.
Trencsénben : Forgách Imre, Illésházy István.
Ungban : Drugeth István.
Zemplénben : Drugeth László.
Zólyomban : Balassa János.
Vasban : Batthyányi Ferencz, Nádasdy Ferencz.

Különösen kitüntette magát a pápával kötött szövetség folytán, az evangélikusok üldözésében Barbiano-Belgiojoso gróf kassai főkapitány, ki azelőtt karthauzi barátok kolostorfőnöke volt Rómában.

Belgiojoso üldözései, s az 1604-ki országgyűlés 22-ik törvénycikke folytán, melyet tulajdonképen nem is lehet így nevezni, mert nem az országgyűlés által lőn alkotva, hanem legfelsőbb helyről, önhatalmilag soroztatott az országgyűlés törvénycikkeihez, s mely szerint többé soha sem leendett szabad az országgyűlésen vallásügyi panaszokat előadni, a felső magyarországi nemesség Gálszécsen összegyűlvén, panaszt emelt a nyomás ellen. Belgiojoso erre azt felelte, hogy parancsa van, miszerint az evangéliomi vallást teljesen irtsa ki.

Ezek folytán keletkezett a Bocskai-felkelés, s ennek következtében :

Az 1608-ki koronázás előtti 1-ső törvénycikk, mely, miután az 1606-ki bécsi békekötés a törvénycikkek előszava által, általában a törvénykönyvbe lőn iktatva, ismét visszatér azon békekötésnek vallásügyi cikkére.

Ezek alkotják azóta hazánkban a két hitvallásu evangélikusok közjogának alapját, s mivel ezekről a közjogi kimutatás során ezen munka harmadik részében bőven lesz szó, jelenleg elég volt azokat megemlíteni.

Az 1608-ki k. e. 1-ső törvénycikket az 1618-ki 77-ik t. cikk ismét megerősítette.

II-ik Ferdinándnak 1618-ban május 5-én kiadott, s az 1622-ki országgyűlés törvényei közé iktatott koronázási hitlevele a bécsi békekötést és ama 1608-ki k. e. törvényt ujlag megerősítette.

Megerősítették ezután az 1608-i k. e. 1-ső t. cikket, s II-ik Ferdinánd koronázási hitlevelének a vallásügyéről szóló 6-ik feltételét az 1625 : 22. 1630 : 33. 1635 : 29. t. cikkek.

Időközben azonban az idők viharos járásának megnehezédése ismételve kiújult.

Ez okból Bethlen Gábor erdélyi fejedelem síkra szállván, az 1621-ki nikolsburgi béke által ama koronázási hitlevél legközelebb országgyűlésen leendő becikkelyezésének megigérését kieszközölte.

A mostoha idők azonban ismét megújultak, s Bethlen Gábor 1624-ben újabb békekötést eszközölt az evangélikusok jogainak védelmére.

III-ik Ferdinánd ismét megerősítette 1625-ben elválasztatásakor kiadott koronázási hitlevelével, mely az 1638-ki törvények közé van iktatva, az evangélikusok jogait, a bécsi békekötést.

Későbbben azonban ujlag sérelmeik levén az evangélikusoknak, 1644-ben 1-ső Rákóczy György erdélyi fejedelem fegyvert fogott ügyök mellett. Ennek következtében keletkezett 1645-ben a linczi békekötés, mely az 1647-ki országgyűlésen a törvénykönyvbe iktatott.

A linczi békekötés tulajdonképen ismét nem egyéb, mint egyedül a bécsi békekötés megerősítése, csakhogy részletesebb, világosabb akart egyuttal lenni amannál; uj elvet, valami többet, azonban nem állított fel, mert nem volt mit felállítania, a bécsi békekötés mindenre kiterjedő általánossága mellett.

Ezon 1647-ik országgyűlés törvényei között látjuk először törvénykönyvünkben, a 8-ik törvényben a „helvécziai és ágostai hitvallások“ megemlítését; eddig általában vagy csupán a „vallás ügyéről“ vagy az „evangélikusokról“ szóltak a törvények.

Az 1647-ki országgyűlés után azt lehetett vélni, hogy most következik immár hazánkban az evangéliomi vallás legvirágzóbb kora.

Ellenkezőleg azonban ezentul jött annak leggyászosabb időszaka.

1-ső Lipót ugyan az 1659-ki törvények közé czikkelyezett, de királylá választatásakor 1655-ben kiadott koronázási hitlevelében biztosította a vallásszabadságot a bécsi és linczi békekötésekre való hivatkozással, rövid időn azonban igen keserű dolgokat tapasztaltak az evangélikusok.

A mostoha időszak kezdetére az evangélikusoknak egy nagy megfontolatlanságuk szolgált alkalmul.

Midőn ugyanis az 1662-ki országgyűlésen az evangélikusok a vallás ügyét kívánták első helyre tenni a köztanácskozások során, s e részben czélt nem értek, az országgyűlést odahagyták.

Elhagyták a tanácssteremet a nélkül, hogy anyagi erőre támaszkodhattak volna, mert az erdélyi fejedelemség ez időben egyáltalában nem volt oly állapotban, hogy a magyarországi rokonoknak segélyére kelhetett volna.

Az evangélikusok templomainak elvétele ismét nagyban folyt. S az 1669-ben fölfedezett összeesküvés is teljesen kizsákmányoltatott az evangélikusok ellen.

Az összeesküvés fejei ugyan mind r. katolikusok voltak, de mégis az evangélikusok ellen használtatott az vád gyanánt.

A rendkívüli törvényszék (judicium delegatum) kivégeztetéssel, jószágelkobzással sujtott. Ha azonban valamely evangélikus r. katolikussá lett, mindjárt megszűnt ellene a felségsértési vád. A legkisebb büntetés volt a reversális-adás. Ezekben az uraknak azt kellett megígérni, hogy jószágaikban az evangélikus lelkészeket pártfogolni nem fogják, a r. katolikus papoknak pedig a tanítást megengedik, sőt (ez volt a kifejezés), ha a szentlélek által felvilágosíttatnak, magok is r. katolikusokká lesznek.

Az uraké után következett az evangélikus lelkészek és tanítók ama híres tömeges üldözése és törvényszék elé idézése, melynek folytán számosan az országból száműzettek, számosan reversálisok kiadására kényszerítettek, hogy lelkészi hivatalukról önként lemondanak, számosan pedig a nápolyi gályákra „eladattak,” honnan aztán Ruyter Mihály hollandi admirál által szabadultak meg.¹⁾

Ezután 1678-ban a Tököli-mozgalom ütött ki, melynek lecsillapítása végett 1681-ben országgyűlést hirdetett 1-ső Lipót.

¹⁾ Kősziklán épült ház ostroma. Magyarra fordította Bod Péter 1738. — (Kézirat.)

Ezen országgyűlésnek 25-ik t. cikkében, a bécsi békekötésre hivatkozással, ismét szabadnak nyilvánítatik a vallásgyakorlat; azon evangélikus lelkészek és tanítók, kik a múlt évek üldözései folytán száműzettek, szabadságot kaptak hazatérni, a reversálisok pedig, melyek tőlök erővel kiszaroltattak, érvényteleneknek nyilvánítottak; s az is nyíltan kimondatott, hogy az evangélikusok vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszeríttessenek.

A 26-ik cikkben pedig rendeltetik, hogy jelenleg birt templomaiknak továbbá is birtoklásában maradhassanak, s a mely templomokat az evangélikusok építettek, s a r. katolikusok tőlök elvettek, de még r. kath. szertartás szerint beszentelve nincsenek, azokat visszakapják. Továbbá a törvényben névszerint megnevezett helyeken építhessenek templomot. Egyébiránt az evangélikusok a r. kath. lelkészeknek semmit se tartozzanak fizetni. A nemeseknek szabadságukban áll váraikban, vagy rendes lakhelyölkön vallásuk gyakorlatára imaházakat, kápolnákat építeni. Biztosítja továbbá ezen cikk az evangélikusokat iskoláik birtoklásában is, s hogy panaszaikat a következő országgyűléseken mindig előadhassák.

Két nevezetes nagy sérelmök volt az evangélikusoknak ezen cikkekben; az első, hogy a 25-ik cikkben a szabad vallásgyakorlat „a földesurak jogainak épségben maradásával“ határozott meg, minek következtében a papi javakban és sok más helyen a földesurak által egyszerűen elfojtatott az evangélikus földmivelők vallásgyakorlata, holott ezt a bécsi béke mindenütt és mindenkinek szabadságára hagyta, a linczi béke pedig (melyet egyébiránt az 1681 : 25. el is mulaszt említeni) egyenesen is kimondja, hogy : „a földmivelők is bárminő földesur birtokán“ szabad vallásgyakorlattal bírjanak. Második sérelmök pedig az volt az evangélikusoknak, hogy templomépítési szabadságuk bizonyos megnevezett helyekre szorított.

Panaszt emeltek tehát a következő 1687-ki országgyűlésen. De a Tököli-mozgalom már szárnyaszegett levén, csak még nagyobb megszorítás következett reájok.

Haragra gerjedvén az evangélikusok ellen ezen föllépésökért a király és a papság, az 1687 : 21-ik törvényezik azt mondja, hogy az evangélikusok az 1681 : 25-ik és 26-ik törvényezik ellen emelt felszólalásukkal visszaélvén, „ezáltal azon cikkek jótékonyásától elesetek,“ a király azonban „kegyelemből“ ama cikkeket „most még“ (adhuc) megerősíti.

Ez lön alapja az ezentul következett százados legmostohább időszaknak, mert mi eddig „jog“ volt, „kegyelemnek“ nyilvánított,

mit folytonosan mindinkább meg lehet szorítani, s mit valóban folytonosan mindinkább meg is szorítottak.

Említsük meg továbbá, hogy ekkor mondatott ki az 1687 : 23-ik t. cz. által először, hogy a kapcsolt részekben csak r. katolikusok birnak jószágképesseggel.

Ezen évben történt a Karaffa eperjesi törvényszékének működése is.

S végre megjelent ama hires 1691. apr. 2-i rendelet, mely az 1681 : 25 és 26-ik törvényczikkeket bővebben kifejtette („explanálta“), s mely a későbbben oly gyászos nevezetességű „explanációk“ ősapja, s mely által ama törvényczikkek, utolsó maradványai az evangélikusok vallásszabadsági biztosítékainak, valósággal eltöröltettek.

Ezen kir. rendelet azt mondta :

A törvényben megnevezett helyeken nyilvános szabad vallásgyakorlattal birnak ugyan az evangélikusok, de más helyekre ki ne merjenek azokról menni. A törvényben megnevezett helyeken a közös haszonra rendelt harangokkal, temetkezési helylyel és kórházzal élván az evangélikusok a r. kath. lelkész és egyházi tudtával, nem fognak a róm. kath. hit felvételére kényszerítettetni, de a r. katolikusok ünnepeit, különösen a mesteremberek, tartoznak megülni. Az evangélikus lelkészeknek sem keresztelni, sem esketni, sem temetni nem szabad a törvényben meg nem nevezett helyeken; az ily helyeken levő népnek azonban szabadságában áll a törvényben megnevezett helyeken levő evang. lelkészekhez járulni keresztelés, esketés és temetés végett, megfizetvén előbb azért a papbért (stola) a r. kath. lelkésznek. A földesuraknak azon föltétel alatt szabad imaházakat, kápolnákat építeni, hogy azokban családjaikkal, de minden szomszéd, valamint az evangélikus földmivelők kizárásával, és prédikátorok közreműködése nélkül, szabadon imádkozhatnak.

1701-ben újabb rendelet jelent meg, mely azt mondta ki, hogy az 1681-ki törvény az országnak csak akkori területére állíthatta fel a szabad vallásgyakorlat elvét; ennélfogva a fegyverrel visszaszerzett helyeken csak a r. kath. vallást illeti szabadság. Sőt mivel az 1681-ki törvény több helyet csak azért ruházott fel nyilvános vallásgyakorlati szabadsággal, mivel akkor véghelyek voltak, a mely helyek ezen minőségüket elvesztették, azon joguktól is elestek. S azok ellen, kik az evangyéliomi vallást elhagyván ismét arra akarnak visszatérni a róm. kath. vallásról, mint esküszegők ellen kell eljárni.

Ekkor következett a II-dik Rákóczy Ferencz-féle mozgalom, az önálló erdélyi fejedelemség utolsó küzdelme.

A mozgalom ideje alatt kiadott 1709-ik évi dec. 12-ki kir. rendelet kedvező volt az evangéliomi vallásra nézve.

Az 1711-ki szatmári béke szerint szabad vallásgyakorlat volt az evangélikusoknak biztosítva.

1714-ben apr. 23-ról azonban kir. rendelet jelent meg, hogy az evangélikusok az 1681-ki és 1687-ki törvényekhez, s az azokat kifejtő („explanáló“) kir. rendeletekhez tartsák magokat.

A legnagyobb csapás érte végre az evangélikusokat az 1715-ki országgyűlésen. És pedig nemcsak, mivel az 1715 : 31-ik t. cikk az 1707-ki rosenbergi zsinat végzéseit megsemmisítette, s a zsinattartást jövőre is eltiltotta; hanem mert az 1715 : 30-ik t. cikk egyenesen is „a királyi explanációk által kifejtett“ 1681-i és 1687-i törvényekkel állapotára tette vissza az evangélikusokat, sőt azt is kimondta, hogy ha pedig ezentul az evangélikusoknak valamely panaszuk lesz, azt és pedig nem is összes felekezetők, hanem mindenki csak saját nevében, a királynak terjeszszék fel.

Az evangélikusok törvényes állása tehát teljesen semmivé volt téve; egészen a királyi „arbitrium“ alá helyeztetek; ügyök többé nem volt országgyűlési tanácskozási tárgy.

Tetézve lőn az evangélikusokra mért csapás az által, hogy ezen országgyűlésnek, mely oly mostohán végkép elkívánta tisztítani anyai kebeléről az evangélikusokat, emez annyira sujtó 30-ik t. cikkében a mint eredetileg kir. jóváhagyást nyert, legalább ezen záradékos kifejezés is volt : „a három bevett vallást illető törvények,“ továbbá megvolt jegyezve, hogy a földesuri jogokkal nem kell visszaélni. De ezen két záradék a törvények összes megjelenésével, az illető cikkekben többé nem volt látható.

Ezután jött a valamenyi között legkeményebb 1731-ki apr. 6-ki rendelet, mely többé árnyékát sem hagyta meg az evangéliomi vallás szabadságának.

E szerint, az 1691-ki explanáció vétetvén alapul, az evangéliomi vallás gyakorlata az 1681-ki törvényben megnevezett helyeken kívül mindenütt csak magánosnak volt tekintendő. Az evangéliomi vallás szolgálói csak a törvényben megnevezett helyekre voltak szorítva, csak itt lehetett azoknak beteg és fogoly hitsorsosaikhoz járulni. A törvényben meg nem nevezett helyeken a r. kath. lelkészek alá rendeltettek az evangélikusok. A magános isteni tiszteletnek az evangélikusok házaiban a szomszédok kirekesztésével lehetett történni. A superintendensek választásához kir. beleegyezés kívántatott. A keresztes körüli felügyelési joggal a r. kath. püspökök ruháztattak fel. Az

evangélikusok házassági ügyeiben, egyébiránt az evangélikusok törvényei szerint köteleztetvén eljárni (mely föltétel nem lőn megtartva), a r. kath. szent székek rendeltettek bíróságoknak. A r. kath. vallásról az evangyéliomi vallásra leendő áttérés eltiltatott. A vegyes házasságokat a r. kath. lelkészek kötötték össze. A r. katolikusok ünnepeit az evangélikusoknak is megkellett tartani. Nevezetesen pedig az egyházi járdalatokban az evangélikus mesterembereknek is részt kellett venni. Az evangélikusok a r. katolikusok szertartásai szerint köteleztettek esküdni, nevezetesen a boldogságos szűzet és szenteket is említve; kivétetvén e tekintetben csak a tanúk.

Különösen kitüntette magát ezentul az evangélikusok üldözésében, az e tekintetben a spanyol inquisitióval vetélkedett, 1723-ban felállított magyar királyi helytartó tanács.

Ez véleményezte 1740-ben a Dunát szabályozni ajánlott hollandi társaságról, hogy a cél nagyon üdvös, a terv nagyon jó, de eretnekek (evangélikusok) levén a társaság tagjai, a kért engedély annak meg nem adandó.

Társulat alakult az evangélikusok térítésére.

Mária Terézia 1742-ben dec. 24-én kelt rendelete által az 1731-i apr. 6-i rendeletet megerősítette. S ezen időtől kezdve rohanó sebességgel következtek a rendeletek és helytartó tanácsi intézmények, melyek az evangélikusokat mind inkább elnyomták.

1763-ban legfelsőbb helyről felszólíttatott Barkóczy gróf esztergami érsek, hogy mit kellene még tenni a r. kath. vallás előmozdítására.

Barkóczy érsek ezt felelte :

A külföldi eretnekek könyveinek behozatalát szigoruan el kell tiltani; hon pedig minden könyvre censurát kell felállítani. Az eretnekek iskoláit a grammatikai tanulmányokra, és csak a 14 évesekre kell szorítani. Kik felsőbb iskolákat is akarnak járni, r. kath. iskolákba köteleztessenek menni, és pedig csak oly helyeken, hol az evangélikusok nyilvános vallásgyakorlattel nem birnak. Kik külföldi iskolákban tanultak, ne lehesenek egyházi szolgák. Az evangélikusok csak azután mehessenek saját isteni tiszteletökre, miután előbb róm. kath. isteni tiszteleten jelen voltak. A mely evangélikus lelkész bátorodik r. kath. hitágazat ellen nyilatkozni, vagy azt czáfolni, száműzésék. Hol az evangélikusok 1681-ben nyilvános vallásgyakorlattel nem birtak, ezentul ne birhassanak azzal. Hol az egyházi szolgaság megüresül, kir. engedély nélkül ne lehessen azt ismét betölteni. S ezen engedély megnyerése végett szükséges legyen bizonyítani, hogy az illető község a törvényben megnevezett helyek közé tartozik. Sőt a

törvényben megnevezett helyen is megazúntassék a további nyilvános vallásgyakorlat, ha egy órai távolságra más nyilvános vallásgyakorlattal bíró hely van. Az engedélybe, melynélfogva új egyházi szolgálat választható, az tétessék be: „most még.“ Minden hivatalba lépő tartozzék a boldogságos szűzre és a szentekre megesküdni. Evangélikus ügynökök és ügyvédek ne lehessenek a kir. kancelláriánál, királyi- és kerületi tábláknál. Azon néhány megyében és városban meglevő szokás, hogy némely hivatalt felváltva vagy egyenlő számmal viselnek mindkét vallású egyének, eltöröltessék. A mesteremberek valláskülönbőség nélkül köteleztessenek megjelenni a r. kath. egyházi szónoklatokon és járdalatokon. Az engedetlenek kétszer megbüntessenek, harmadszor pedig a czéhekből kirekesztessenek. Külföldi evangélikusok ne lehessenek polgárok és czéhbeli mesteremberek; sőt házasságra se léphessenek a külföldi evangélikusok.

S ezen javaslat szolgált a vallásügyében vezérfonalul egész a felvilágosodott II-ik József császár trónra lépteig.

A helytartó tanácsnak három intézménye (1768. 1776. 1778.) eretnekeknek nevezte az evangélikusokat.

A r. katolikusoknak kíváncsiságból is eltiltotta az 1756-ki febr. 6-ki intézmény, az evangélikusok isteni tiszteletén megjelenni.

Az 1743-ki febr. 27-ki intézmény meghagyta a r. kath. püspököknek és lelkészeknek, hogy az evangélikusokra vigyázzanak fel. Ennek folytán végtelen vádaskodások következtek.

1752-ben megtiltotta a helytartó tanács, hogy az evangélikus lelkészek fiókhelyeikre mehessenek.

Az 1747-ki jan. 27-ki intézmény az evangélikusoknak a törvényben megnevezett helyeken levő gyülekezeteiket is r. kath. fiók-helyeknek nyilatkoztatta.

Öt intézmény a nemességet is kötelezte, hogy a r. kath. lelkészeknek papbért (stola) fizessen.

Az 1774. sept. 16-i intézmény megparancsolta, hogy az evangélikusok tartoznak a r. k. templomok stb. építésében és javításában részt venni.

Az 1731-ki apr. 6-ki rendelet már a r. kath. lelkészeknek adván a vegyes házasságokat összekötő jogot, igen sok intézmény szerint tartozott az evangélikus fél megigérni, hogy vagy maga is a r. katolika vallásra fog áttérni, vagy pedig legalább minden gyermekének azon vallásban leendő növeltetésében megegyezik.

Az 1774-ik jun. 30-ki intézmény meghagyta, hogy az evangélikus vallású cigányok gyermekei szülőiktől erővel elvétessenek, és a r. kath. vallásban növeltessenek.

Három intézmény köteleességükbe tette a r. kath. lelkészeknek, hogy az evangélikus betegeket igyekezzenek megtéríteni. S az 1773-ik márt. 15-ki intézmény szerint, hogy a térítés könnyebben sikerülhessen, az evangélikus rokonok azonnal kötelesek voltak a beteg szobájából kitakarodni, a mint a r. kath. lelkész megjelent.

Az 1727-ki sept. 14-ki intézmény Dubrovay Gáspár holttestét (Trencsén megyében), mivel a halálos órájában erővel szájába tett osztyát, azt sem tudni : vallásos idegenségből-e avagy végelgyöngülésből, kipökte, a sirból felásatni, s hóhér által megégettetni, azután pedig hamvait a Vág vizébe dobálni rendelte.

Az 1756-ki dec. 9-ki intézmény szerint egyedül r. kath. lelkésznek volt szabad a halálra ítélteteket kikísérni.

Az 1762-ki máj. 13-ki intézmény az urvacsoráját „impanisatio“ gunynévvel ruházta fel.

Azon időben, midőn az utlevéllel való utazás még annyi ideig teljesen ismeretlen volt ez országban, az 1749-ki és 1778-ki intézmények szerint, megyei utlevél nélkül a szomszéd megyébe sem volt szabad az evangélikus lelkészeknek menni.

Az 1774-ki jul. 11-ki intézmény nyíltan az erőszakot is pártolva, azt mondta ki, hogy az evangélikusoktól erőhatalommal elvett templom visszaadásának sincs helye, ha az már r. kath. szertartás szerint be van szentelve.

Az 1745. jul. 28-ki és 1767-ki máj. 12-ki intézmények arra is kiterjesztették a kir. engedély szükségét, ha az evangélikusok templomaikra, tornyaikra, lelkészlakaikra, iskoláikra új tetőt kívántak tétetni.

Az 1769-ki febr. 25-ki intézmény szerint tűz által megemésztett egyházi épületeiket sem építhették fel az evangélikusok kir. engedély nélkül.

Több intézmény szerint, és pedig a tűz által megemésztett egyházi épületek felépíthetése végett sem volt szabad az evangélikusoknak a testvér községeket megkeresni.

Az 1733-ki dec. 16-ki és 1756-ki febr. 12-ki intézmények szerint csak grammatikai iskolákkal birhattak az evangélikusok.

Az 1748-ki jul. 30-ki és 1754-ki apr. 30-ki intézmények szerint (a mágánásokra és nemesekre sem tevén kivételt) a magán taníttatás is eltiltatott a felsőbb tudományokban.

Az 1776-ki aug. 17-ki intézmény a superintendentensek iskolai felügyelési jogát megszüntette.

Több intézmény eltiltotta az iskolák segélyezésére és a tanulóknak a magok számára kéregetni.

Külföldi akadémiákra csak a mágánások és a hittani tanulók bocsátattak kivételesen.

A r. kath. földesurak jobbágynak fiait elbocsátó levelet voltak kénytelenek fölmutatni, ha külföldre akartak menni tanulás végett.

Több helyen megtiltatott az evangélikusoknak a harangok használása.

A superintendensek hatósága az 1732-ki május 7-ki intézmény által megszüntetett, az 1747-ki aug. 8-ki intézmény által helyreállítatott, s az 1777-ki jan. 19-ki intézmény által ismét eltöröltetett.

Az 1764-ki nov. 17-ki és 1768-ki május 6-ki intézmények a róm. katolikusoknak elővásárlási jogot adtak az evangélikusok előtt.

Az 1747-ki jun. 3-ki intézmény szerint, ha az evangélikus lelkészek a r. katolikusok ünnepeit hiveiknek meg nem hirdették, 12 forint bírság alá estek.

De szükségtelen többet felsorolni. A főlebbiek is bőven tanúsítják, minő tiszteletben állottak ezen időszakban a bécsi és linzi békekötések, melyek már többször háttérbe tolattak, de még mindig ismét előtérre jutottak.

A térítés nemeihez tartozott ezen időszakban az is, hogy ha valaki felségsértési vagy más közönséges bűnügyi vád alá esett, ajánlatot kapott, magát evangyéliomi vallásának elhagyásával megváltani.

Mindezeknél fogva valóban a csodával határos, s az evangélikusok különös szívósságát és hősiesszellemét tanúsítja, hogy az evangyéliomi vallás teljesen ki nem irtatott hazánkban.

Jött végre az 1781-ki okt. 20-ki türelmi parancs, mely a hoszu idő óta minden oltalom nélküli nyáját végre pártolás alá vette. Nem adta ugyan vissza az evangélikusoknak minden jogát, de mindenesetre nevezetesen enyhítette sorsukat.

E szerint az evangélikusok, mindenütt hol az eddigi eszmék szerint nem bírtak nyilvános vallásgyakorlással, minden lehető kérdés nélkül, ha vajjon annak valaha használatában voltak-e már avagy nem, hol száz család volt, imaházat (templomot) építhettek tornyokkal, harangokkal s utczai bejárással, s az ily helyekre lelkészeket, iskolamestereket vezethettek be, s ezek számára épületeket emelhettek. Az evangélikusok minden hivatalra képeseknek nyilvánítottak, s a vallásukkal ellenkező esküzáradékokra, valamint a r. kath. szertartásokban való részvételre nem kényszerítettek. A vegyes házasságban

kivánni szokott reversálisok, miszerint minden gyermek a r. kath. vallásban fog neveltetni, megszüntettek, s hol az atya r. katolikus volt, minden gyermek a r. kath. vallásban, különben pedig a fiuk atyjok vallásában, rendeltettek növeltetni. A r. kath. lelkészeknek eltiltatott hivatlanul az evangélikus betegekhez menni. A r. kath. püspököknek megtiltatott, hogy canonica vizsgálataik alkalmával az evang. lelkészeket ¹⁾ a keresztség iránt kérdés alá vonják. A superintendensek felhatalmaztattak, hogy az evang. lelkészek vizsgálatára mehessenek. A gyűlések egy r. kath. és egy evangélikus biztos jelenlétében megengedettek.

Ámbár tehát ezen parancs a „türelem“ elvénél tovább, nevezetesen a vallásszabadság elvéig nem ment, mert nem szüntette meg a nyilvános és magános vallásgyakorlat között felállított mesterkelt megkülönböztetést, nem szabadította fel, a békekötések szellemében, sőt az

¹⁾ „Lelkész“ ezen kifejezéssel élek e munka folytatában, mert ezt a legegészszerűbbnek tartom.

a) „P a p“nak nem mondhatom az itt értett egyéneket, miután a helvécziai vallástétel 18-dik részének 8-dik pontja ezt mondja: „Mindazokat, kik Krisztusban hisznek, nevezik ugyan az apostolok papoknak, de nem az egyházi szolgálatra nézve. Nagyon különböznek tehát egymástól a papság és egyházi szolgaság: mert a papság köz minden keresztyénnel. Ő maga (Krisztus) egyedül való főpap, kinek hogy ezen méltóságának kisebbséget semmiben ne okozzunk, senkivel, az egyházi szolgálók közül, a papi nevet nem közöljük.“ — A „lelkész“ szó nem ütközik az evangélikusok hitágazataiba, mert csak a lelkeket illető ügyek körül hivataloskodó egyént jelent, a helvécziai vallástétel 18-dik része 14-dik pontja szerint azonban az itt értett egyéneknek a Krisztus evangéliomának tanítása és a sákramentumok helyes kiszolgáltatása levén tisztók, ezek valósággal lelkeket illető ügyek.

b) Csupán ott nem használom a „lelkész“ szót, hol valamely okmány folytán fordítom az abban használt kifejezést. Nem nevezem továbbá az illető egyéneket egyházi szolgálóknak, ekklézsia pásztorainak, stb., mely kifejezések mind a helv. vallástételben, mind hazai törvénykönyvünkben előjönnek, mert maga ezen vallástétel sem állapodik meg valamelyikében ezen kifejezéseknek, s mert mindazon kifejezés hiányosabb az újabb „lelkész“ szónál, részint mivel oly általánosak, hogy a közéletben másnemű hivatalnokaira is érthetők az egyháznak, részint mivel nem is valóságos nevek, hanem csak körülírások.

c) A „hitszónok“ is jó volna, ki is fejezvé, melyek nem voltak használatlanok az egyházban, ezen szavakat: „verbi divini praeco“, s igen közel állván ezen hazánkban legdivatosabb kifejezésekhez is: „prédikátor“ és „verbi divini minister“, de talán e felett mégis némi előnye van a „lelkész“ szónak, mert a hitszónok csak egyikére vonatkozik az illető egyének főlebb említett tiszteinek.

1647-ki 11. és 12-dik t. czikk egyenes kijelentése nyomán, az evangélikusokat a r. kath. lelkészeknek fizetendő papbértől (stola), nem engedte meg, hogy az evang. lelkészek a fiókgyülekezetekben egyházi beszédet tarthassanak; hatheti oktatás alá rendelte azokat, kik a r. kath. vallásról az evangéliomíra akartak áttérni, a vegyesházassági gyermekek növelésénél a r. kath. vallásnak előnyt nyújtott, sőt a békekötések ellenére nyíltan uralkodónak is nevezte a r. kath. vallást: mégis igen nagy visszatetszést idézett elő a másik részről, s a püspökök visszavételét sürgették.

II-ik József felvilágosodott szelleme azonban érezte, hogy e téren a legbiztosabban áll.

Az 1783-ki jan. 28-ki intézkedés felhatalmazza az evangélikus lelkészeket, hogy a magános vallásgyakorlati helyeken is keresztelhesenek, eskethessenek és temethessenek, csak hogy a r. kath. lelkésznek is meglegyen fizetve azokért a papbér.

Az 1783-ki sept. 26-ki Bécsből kelt leirat megtiltja a kormányzéki kiadványokban „eltérteknek“ nevezni az evangélikusokat.

Az 1783-ki dec. 9-ki intézkedés kinyilatkoztatja, hogy a törvényi, orvosi és bölcsészeti tanári állomásokban mind a négy vallás egyénei birnak hivatalképességgel, s a r. katolikus tanulók is járhatnak az evangélikusok felsőbb iskoláiba.

Az 1785-ki jul. 18-ki intézkedés ujolag eltiltja a vegyes házassági gyermekek növelése iránti reversálisok kizsarlását.

Az 1785-ki nov. 22-ki intézkedés kinyilatkoztatja, hogy a r. kath. vallásnak az evangéliomival felcserélése ne hithagyásnak, hanem áttérésnek (non Apostasiam sed Transgressionem) neveztessek.

Az 1786-ki jan. 24-ki intézkedés megengedi, hogy hol ötven főnél valamivel kevesebben vannak is, lelkészt tarthassanak az evangélikusok.

Az 1786-ki febr. 14-ki intézkedés megengedi, hogy hol szükséges, két lelkészt is tarthassanak az evangélikusok, s meghagyja, hogy a kormányzések kikelésekkel teljes iratokat egyik vallás ellen se fogadjanak el.

Az 1786-ki márcz. 6-ki pátens a házassági törvényt foglalja magában. Kivette ez az evangélikusokat a r. kath. szentszékek birósága alól, s a polgári törvényszék alá rendelve az evangélikusok házassági ügyeit, elváltató ítéletek lehetőségét is föltételezte.

Az 1786-ki márcz. 21-ki intézkedés fölmentette a nem kath. házassulandó feleket a r. kath. templomban való kihirdetéstől.

Az 1786-ki aug. 1-én kelt intézkedés a harangok használatára mindenütt felhatalmazza az evangélikusokat.

Az 1787-ki jan. 2-ki intézvény a tornyok építését engedi megtétlenül.

Az 1787-ki jun. 12-ki intézvény a fiókgyülekezetekre is kiterjeszti a harangokkal való élés szabadságát.

Az 1787-ki febr. 20-ki intézvény kinyilatkoztatja, hogy a surintendens által kellő képességgel bírónak ismert iskolamesterek is tthassanak egyházi szónoklatokat, s mondthassanak könyörgéseket, és gy az evangélikusok, az urnap kivételével, nem kötelesek a r. k. olikusok ünnepein a munkától tartózkodni, stb. stb. stb.

MÁSODIK RÉSZ.

A vallás ügyének, az 1790/-ki országgyűlés ideje alatt, a kerületi, bizottmányi és országos ülésekben, valamint a felek tanácskozmányaiban folyt tárgyalása. ¹⁾

I.

Második József császár országlása megtermette gyümölcsét.

A nemzet, mely az önálló erdélyi fejedelemség minden életmozgalmának megszűnte után, mindinkább mélyebb álomba szenderült, fel lőn rázva alvásából ezen időszak hatása által, melyről némelyek azt vélték, hogy a különben is haldokló fejére a végesapást fogja intézni.

Szükségképen és még inkább így állott ez a magyarországi evangélikusokra, mint az egész nemzetre nézve, miután ezen elemben, mely a magyarság jó részének magában foglalásán kívül, oly nagy rokonszenvvel bír kebelén kívül is, minővel az országban semmi más elem avagy osztály sem dicsekedhetik, három század óta érezzük a nemzeti élet érverését különösen lüktetni.

A következő II.-dik Lipót király mindjárt trónraléptével kinyilatkoztatván, hogy a régi törvényesség útján akar országolni, az akkor

¹⁾ A) Naponként-való jegyzései az 1790-ik esztendőben rendelt Magyarország gyűlésének; melyek eredetképen magyar nyelven irattattak, és az ország gyűlésének fővigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda MDCCXCI. B) Diarium comitiorum regni Hungariae anni 1790/. Authentica versio. Buda. MDCCXCI. C) Diarium et acta Comitiorum stb anni 1790/, per C. S. R. I. Principis Livii secundi Odescalchi ad haec Comitia Nuncium Christophorum Torkos concinnatum. Kézirat a n. muzeum könyvtárában, ivrét 1032 lap, és Appendix 823 lap. D) Acta Diaetalia anni 1790. Kerületi ülési irományok. Kézirat a n. muzeum könyvtárában, ivrét 269 lap.

folgó 1790-ik év június 6-ára Budára országgyűlést hirdetett, mely november elején Pozsonyba áttéve, az 1791-ik márczius 13-kán tartotta itt utolsó ülését, s erre utasította a vallásügyének elintézését is.

II-dik József császár ugyan már sokat könnyített az evangyéliomi vallás sorsán, mely az őt megelőzőtt egy egész század alatt a legmostohább volt; de a magyarországi evangélikusok sérelmei a „türelmi“ parancs által nem orvosoltattak meg, „jogaik“ nem állittattak vissza teljesen.

Most, a törvényesség helyreálltával, a felébredt nemzeti szellem határozottan kívánta biztosítani az evangélikusok vallásszabadságát is. Nemcsak evangélikusok, római katolikusok is sürgették ezt. Az evangyéliomi vallás szabadságának a bécsi és linczi békekötések értelme szerinti visszaállítása lön a jelszó; és pedig ezt tűzte ki maga a kormány is. Sőt épen magát II-dik Lipót királyt illeti e tekintetben a kezdeményezés dicsősége, mert ámbár az ország legutóbbi vallásügyi törvényei, nevezetesen, melyek az 1681—1715 közötti időszakban hozattak, kivetkeztették az evangélikusokat törvényes állásukból, egyenesen kirekesztették a vallás ügyét az országgyűlés illetősége alá tartozó tárgyak sorából, s a királyi „arbitrium“ (önkény) alá helyezték, maga ezen dicső emlékű fejedelem volt az, ki a vallás ügyének a nemzeti törvényhozás védpaizsa alá leendő visszatételét indítványozta.

A kormányszéki intézvények előre fennen hirdetvén, hogy ezen-tul a vallás ügye (a linczi béke 4-ik pontja szerint) ismét országgyűlési tárgy leendő, minden e nemű kérdést az országgyűlésre utasítottak.

A megyei utasítások azt kívánták, hogy az evangélikusok sérelmei az ő teljes megelégedésökre intéztessenek el, s a politikai ügyekkel kapcsolatban a bécsi és linczi békekötések kétoldalúságáról beszéltek, minél fogva az evangélikusok jogait sem volt volna szabad, mint ily kétoldalú kötésekben alapulókat, a másik félnek egyoldalú rendelkezése útján megcsorbítani.

II.

Az 1790°/₁-ki országgyűlésen az alsó táblai kerületi ülések még nem voltak közösek mint a későbbi országgyűléseken. A Tiszán inneni és tuli kerületek követői mindig együtt, a Dunán inneni és tuli kerületek rendesen külön tartották üléseiket. A vallás ügyében azonban, ámbár kezdetben külön kezdték azt tárgyalni, későbbben közös üléseben egyesültek a dunai kerületek.

Előzetes jellemzésül megjegyezzük, minek folytán az olvasó ma-

gát könnyebben tájékozhatja, hogy míg a dunai kerületek külön tartották üléseiket, az evangélikusok ügyének pártolásában legtartózkodóbb volt a Dunán tuli kerület, s kezdettől legbuzgóbbak voltak a tiszai kerületek.

A tárgy fontossága megérdemli, hogy miután úgy sincsenek gyorsírási bő adataink ezen országgyűlésről, ne összevonva álljon itt a vallás ügyének ezen annyira nevezetes országgyűléseni tárgyalása, hanem a mit csak adataink nyújtanak, mindent hasonlóan közöljünk, mi a tárgyalásra tartozik.

Minden napról közöljük tehát a vallás ügyének tárgyalását, vagy is azt, mit e részben kutatóink tudomásunkra juttatnak.

III.

Legelőször találjuk följegyezve a vallás ügyének megpendítését jun. 5-éről, azaz, még az országgyűlés tulajdonképeni megnyitása előtt.

E napon az egyesült tiszai kerületek a Tabánnak nevezett városrészben tartott előkészületi, legelső ülésének határozatai között, mindjárt második pont gyanánt (latin eredetiben) ezt találjuk (az első pont az országos ülések elnökeinek törvényességéről szólván, látszik, minő fontosságot tulajdonítottak a tiszai kerületek a vallás ügyének, hogy csak ezen lehető legelőzetesebb tárgyat tették annak elé):

„Hogy előre szilárdul és állandóan meglegyen a kedélyek nyugalma alapítva, ezen kerületi ülés „római katolikus rendek“ igazságosnak és szükségesnek nyilvánítja, hogy az ágostai és helvéciai hitvallásu „evangélikus rendek,“ s az ország minden lakosa, az 1606-ki bécsi és 1645-ki linczi békekötés állapotára, azaz korlátlan és „teljes“ vallásszabadságba helyeztessenek; ezen „bevetés“ vallások jogai és szabadsága a koronázási hitlevél föltételei közé kellő világossággal betétessenek, és teljesen biztosítassanak; a koronázási hitlevél készítése a vallás ügyével kezdessék meg, s a hitlevél szerkesztése a két tábla vegyesülésében vagy a két tábla részéről kiküldendő vegyes bizottmány által történjék.“

A kérdés tehát nyíltan úgy lön felállítva a „római katolikus“ és „evangélikus rendek“ elkülönítésével, hogy „két fél“ áll egymással szemközt.

És ez ugyan kétségtelenül az országgyűlés önálló törvényhozó szerepének elejtése. Hogy azonban az országgyűlés, mikép az 1836-ki és a következők, megmaradhasson pártokon felül emelkedő önálló tör-

vényhozó szerepében, arra azon véleménynek, hogy semmi szabadsága sem ellenkezik egyik keresztyén vallásnak, valamely más keresztyén vallás „elveivel“, hanem ennek legfőlegb csak világi előnyöket kereső uralkodási vágyával, mi pedig kitűnőleg nem is tartózkodhat egyik keresztyén vallás elveihez sem, miután az Üdvözítő maga mondta, hogy az én országom nem e földön van, — általánosabb elterjedése volt szükséges, mint még 1790-ben látjuk.

Elegendő erkölcsi biztosíték nélkül, hogy a törvényhozás igen is, elismeri a bécsi és linczi békekötéseket alapul, és pedig nem úgy, mint még 1790-ben igen sokan (mikép alább megfogjuk látni), hogy azokból tulajdon az evangélikusok ellenében is lehessen megszorításokat kiokoskodni, hanem mint általában a vallások egyenlő szabadságának magkövét, nem mondhattak le az evangélikusok annak folytonos, nyílt emlegetésétől, mi az ügy természetében különben is megvan, és megmarad örökre, hogy ők, békekötésekkel is megpecsételve: „rendek“, ¹⁾ azaz „egyik fél“, mert ügyök békekötéseken, azaz kétoldalú kötéseken van alapulva; s a magokat nyíltan más vallási bajnokok irányában ők semmi esetre sem a szavazatok száma szerint talán kevesebbség, hanem mindenestre: „egyik fél.“

Időszakot alkotó egyébiránt ezen nap történelmünkben, mert ez uttal történt először, hogy a római katolikusok ama nyílt pártfogásukba vették az országgyűlésen az evangélikusok ügyét, melyet azóta, nagy dicsőséggel, mindig nagyobb mértékben kitűntettek.

Ezen pont tárgyalásáról azonban semmi további értesítést sem nyújtanak kűtfőink.

IV.

Junius 16-án Űrményi József személynök elnöklete alatt országos üléséből azon izenetet közölte az alsó tábla, a Zichy Károly gróf országbíró elnöklete alatt ülő felső táblával, hogy a kerületi ülések a hitlevél készítéséhez fognak kezdeni, melyet alkotmányos szokás szerint a király, megkoronáztatása előtt, az ország alkotmányának biztosítására kiszokott adni. S ezen kerületi ülésekre ugyan a korábbi országgyűléseken sem a káptalanok küldötteit és a távollevő főrendüek képviselőit, sem a kir. városok követeit nem volt szokás meghívni, mivel azonban jelenleg oly tárgyakról leend szó, melyek az egész hazát annyira érdeklik, s a kedélyek egyessége és a kölcsönös

¹⁾ Az evangélikus „rendekről“ először az 1604 : 22-ik cikkben van törvénykönyvünkben említés.

egyetértés a legfőbb cél, minden bizalmatlanság elkerülése végett nemcsak azok jelen lehetnek, hanem még a főispánokat is szívesen fogják a rendek a kerületi ülésekben látni, ¹⁾ csak azokkal fogván azonban együtt ülni az alsó táblai tagok, kik az esküformát letették.

De ezen esküforma iránt volt még némi fenakadás. Az alsó táblai tagok már letették azt, a felső táblánál azonban még folyt e felett a vita.

V.

Junius 18-án tudatta a felső tábla az alsóval, hogy az alsó tábla által megállapított esküformát elfogadván, azt tagjai közül az átküldött jegyzék szerint 139-en, ezek között az elnök országbíró, és öt (czimzetes) püspök letették.

VI.

Junius 19-én a dunáninneni és tuli kerületek, mindenik külön, a tiszaiak pedig egyesülten üléseket tartottak; s a koronázási hitlevél készítése mind a három kerületi ülésben megkezdett.

A dunántuli kerület ülése rövid ideig tartott. Csak az határozatotott ebben, hogy jegyzék készítettessék azon tárgyakról, melyeket a megyék utasításaik által a koronázási hitlevélbe kívánnak iktatni.

A dunáninneni kerület ülésében a tárgyak sorozásában a vallás ügye előjövén, a legnagyobb mozgalmat idézte elő. A római kath. urak csak azt akarták, hogy a vallás ügye törvényhozási tárgynak nyilatkoztassék, s ez által jövőre a fejedelmi rendelkezés alól véggép kivéttessék. Az evangélikus urak pedig határozottan azt kívánták, hogy nyílt hivatkozás történjék a bécsi és linczi békekötésekre.

A papság pedig és némely világi róm. katolikus, mind a két vélemény ellen azt mondták, hogy az utóbbi törvények szerint az evangélikumi vallás ügye a királyi jogokhoz tartozik, s midőn a mult években a papság a József császár türelmi parancsa ellen tiltakozott, az evangélikusok magok is azt nyilatkoztatták akkor, hogy a vallás ügye a törvények szerint a fejedelem rendelkezésétől függ; a vallás ügyét tehát nem is kellene az országgyűlésen tárgyalás alá venni.

Balogh Péter hétszemélynök, az ág. hitvallásuak főfelügyelője s Nógrád megye követe, előadta ekkor mind az evangélikumi vallás bevételének történelmét a bécsi és linczi békekötések által, mind pedig

¹⁾ Torkos naplója szerint a többi főrendiek is meghivattak. Az országos naplók szerint csak a főispánok.

azon vallás későbbi súlyos bajait, melyek a vallásra sérelmes törvények folytán hárultak arra; s így miután az országgyűléseken orvoslást nem nyerhettek, a királyhoz folyamodtak az evangélikusok a békekötések értelmében elégtételért. Ajánlotta szónok a r. katolikusoknak, hogy a közegyetértést fentartsák, a békekötéseket tiszteljék, nehogy ismét szomorú következmény háruljon a hazára; kinyilatkoztatván, hogy az evangélikusok a nevezett békekötésektől semmi esetre el nem fognak állani.

Prileszky Trencsén megye követe, kerületi jegyző így javasolta az ügyet a sorozatban 9-ik pont gyanánt följegyeztetni, hogy: „A vallásügye a törvények és békekötések értelmében (az országgyűlésen) fog tárgyalatni, és nem (neutiquam vero) a fejedlem tetszésétől fog függni.“ Miben végre ennek ellenzői is megnyugodtak, kijelentvén, hogy ez csak előleges följegyzés.

Az egyesült tiszai kerületek ülésében, hol **Domokos Lajos** Bihar követe (evang.) volt a jegyző, a sérelmek jegyzéke készítettén, a vallás ügye hasonlóan nagy vitát keltett a papság és az evangélikusok között. De mivel az evangélikusok a legnagyobb kitartással, sürgették kívánataikat, s a világi r. katolikusok által is pártoltattak, közegyetértéssel az határoztatott, hogy a megyei utasítások szerint, a vallás ügye, mint a bécsi és linczi békekötéseken alapuló, a koronázási hitlevélbe beiktattassék, s a meghatározott elvek szerint hitlevél-javaslatot készíteni bizottmány nevezetett, melynek tagjai voltak: **Zábráczy József** egri káptalani és **Sauer Kajetán** gróf n.-várad káptalani küldöttek, **Almássy Ignác** Heves, **Fekete János** gróf Arad, **Luby Károly** Szathmár megyei követe r. katolikusok; továbbá **Szulyovszky Menyhért** Zemplén, **Podmaniczky József** báró Heves megyei követe ágostai, és **Vay József** Borsod, **Domokos Lajos** Bihar megyei követe helvécziai hitvallásuk. A távollevő főrendüek képviselői közül **Rátónyi Gábor**, **Berzeviczy Pál**. A kir. városi követeiből **Bányay Mihály** kassai, **Smicsek József** eperjesi r. kath. **Szombathy István** debreczeni és **Keresztesy András** szatmári helvécziai hitvallásuk.

VII.

Junius 21-én a dunáninneni kerület ülésében az is elhatároztatott, hogy a jézsuiták visszaállításának kívánsága is belé tétessék a kor. hitlevélbe, ámbár az ellenfél előadta, hogy az semmi esetre sem történhetik, mert miután a jézsuiták a pápa által elvannak törölve, míg a pápa vissza nem állítja őket, azt a király sem teheti.

Megjegyzendő, hogy a távollevő főrendűek képviselőinek és a városi követeknek többsége ezen visszaállítás mellett nyilatkozván, s következetes szellemben viselvén magokat a vallás ügyének egész további tárgyalása alatt, a következmény, mint tudjuk, az lett, hogy a felvilágosodási szellemet mindinkább hivebben képviselő megyei követek végre teljesen leszorították a törvényhozási térről mind a távollevő főrendűek képviselőit, miben ugyan semmi kár sem volt, mind pedig a városi követeket, mi a jövő tekintetében nagy kár volt. De tulajdon a városi követek erkölcsi súlyának, szellemi jelentőségének tekintélytelensége idézte elő a különben sajnálatra méltó tényt. Megméretvén, könnyűeknek találtattak.

VIII.

Junius 26-án a dunántúli kerület ülésében nagy vita volt a vallás ügyében. A róm. kathol. papság s az ahhoz szító követek közül némelyek azt kívánták, hogy a vallás ügye ne legyen a koronázási hitlevélbe iktatva, hanem külön törvény által intéztessék az el még ezen országgyűlésen, és pedig az 1681-ki törvény értelmében.

Ezen vélemény ellen küzdöttek : **Bezerédy Ignác** Tolna, **Somsics Lázár** Zala, **Horváth Zsigmond** Sopron megyék követei. mindnyájan r. katholikusok, s ajánlották, hogy a vallás ügye, még pedig a bécsi és lincai békekötésekre hivatkozással, iktattassék a hitlevélbe. **Pázmándy József** Győr megye követe, az egyetlen dunántúli evang. megyei követ, kinyilatkoztatta, hogy egyáltalában el nem áll azon kívánságától, hogy a vallás ügye a nevezett békekötésekre hivatkozással legyen a hitlevélbe iktatva. Azután kérdésbe hozatván kitűnt, hogy csak két dunántúli megye nem említi követi utasításában ama békekötéseket. Némelyek továbbá azt kívánták, hogy ha a hitlevélbe jő a vallás ügye a békekötésekre való hivatkozással, azon záradékok adassanak ahhoz : „a római katholika vallás jogszerűsége nélkül, s a földes urak jogai sértetlenek maradván“, arra czélolván, hogy a római katholikusoknak az átmenetel más vallásra szabad ne legyen. De **Pázmándy** kinyilatkoztatta, hogy az evangélikusok semmiféle záradékban sem fognak meg egyezni, s felolvasta a bécsi béke- és a következő 1608-ik koronázás előtti törvény-cikkeket, melyeknél fogva szabaddá van téve, hogy az evangéliumi vallást akadálytalanul el lehessen fogadni. **Bezerédy** ajánlotta, hogy jobb lesz a záradékokat elhagyni, mert különben csak további gyűlölet magvai lesznek elvetve, holott oly intézkedések szükségesek, hogy többé a következő országgyűléseken az utódok között semmi vallás-

ügyi panasz se támadhasson, s az ország nyugalma meg ne háborittassék. Ezután **Skerlec**z Ádám Horvátország követe kijelentette, hogy Horvátország stb. továbbá is ragaszkodik az 1741-ki 46-ik törv.-czikkhez, melynek czime „De una, eaque sola vera R. Catholica Fide, in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ultro conservanda.“ De **Pázmándy** azt felelte, hogy ezen czikk nem csorbíthatja meg a bécsi békét, melynek 9-ik és 10-ik pontja Horvátországról is nyíltan szól (az 1609: 24. t. cz. által is megerősítve), s mely békekötést azon országok követei is aláírták.

Skerlecz erre azt felelte, hogy az 1608-ki k. e. 10-ik törvényben van ugyan említés téve a békekötés 9-ik és 10-ik pontjáról, de semmi sincs ezen törvényczikkben az ágostai és helvéciai hitvallások bevételeiről, szabad volt tehát ezen országoknak a r. kath. vallás megtartásáról, más vallások kirekesztésével, tartománygyűlésileg rendelkezni. De **Pázmándy** továbbá az 1608-ki k. e. 10-ik t. cikkekre, és pedig ennek 2-ik §-ára hivatkozott, hol nyíltan Magyarország részeiről, és Slavóniáról is van említés, hogy ne legyen ott tekintet a valláskülönbségre.

IX.

Julius 1-én azon kérdés is fölmerült a dunántuli kerület ülésében, ha vajjon ne ujittassék-e meg azon szövetség, mely az 1606-ki bécsi békekötés biztosítása végett Csehországgal kötöttetett? Határozatott, minthogy a körülmények változtak, s abból Magyarországra nézve semmi haszon sem lenne, arra nincs szükség.

Szönyegre jött azután, nem volna-e biztosításra felkérendő, a porosz király? A megyei követek többsége e mellett volt, de **Bedekovics Ferencz** horvátországi követ előadván, hogy a külföldiek csak saját érdeköknél fogva léphetnének velünk szövetségre, ezért azt véli, föl kell azzal hagyni, s ez aztán meg is történt.

A dunántuli kerület csak ezen nap nevezte ki hitlevél-javaslatot készítendő bizottmányát.

X.

Másnap *julius 2-án* semmiféle ülés sem volt; hanem a dunántuli kerületi bizottmány összeült a hitlevél-javaslatot elkészíteni; a dunán-inneni kerület s az egyesült tiszaiak javaslata pedig már e nap közleiratasra bocsáttatott.

A dunán-inneni kerület hitlevél-javaslatában az állott, hogy a király az ágostai és helvéciai hitvallásuak szabad vallásgyakorlatát,

a bécsi és linczi békekötésekben is meg levén az engedve (admissum), a koronáztatása előtt alkotott (alkotandó) törvények szerint megengedje (admittemus), és soha meg ne akadályozza.

Az egyesült tiszai kerületek javaslatában pedig már lényeges különbséggel az volt mondva, hogy az evangélikusok „jogai és szabadságai“ az ismeretes becikkelyezett békekötéseken alapulnak, hogy az ágostai és helvéciai hitvallások bevett (recepta) vallások, hogy ezen vallások ama békekötések állapotára visszaállíttatnak, s hogy ezen vallások jogai és szabadsága külön törvény által adatnak elő bővebben.

Ezen nap a római katolikus papság egri püspök **Eszterházy Károly** grófnál gyült össze, hogy tárgyalás alá vegye azon javaslatokat, melyeket az evangélikus rendek részéről a **Teleki József** grófnál tartott tanácskozmányok folytán, **Domokos Lajos** Bihar megye követe, a r. katolikus rendek részéről pedig **Sauer Kajetán** gróf váradi nagyprépost szerkesztett.

Délután **Teleki József** gróf ugoccai főispánnál viszont az evangélikusok többsége gyült össze vallásügyi tanácskozmányra.

XI.

Julius 5-én tárgyalás alá vették az egyesült tiszai kerületek bizottmányuk hitlevél-javaslatát. A 2-ik pontnál, mely a vallás ügyéről, s az abban közös megegyezéssel alkotott intézkedésről szól, a r. kath. papság tiltakozott, hogy a **Domokos** javaslatához soha sem fog állani, sőt még a **Sauer** prépost által készített javaslatot sem fogadja el, s az evangélikusok viszontfeleletére is vissza akar még térni. Sok vita után **Fekete** gróf Arad megye követe indítványára az e tárgyban beadott iratok közleiratásra bocsáttattak, s addig a tárgyalás felfüggesztetett.

XII.

A két felkezetű, országgyűlésileg összehgyült evangélikus rendek előterjesztése a hasonlóan országgyűlésileg összehgyült róm. katolikus rendekhez; beadatott előbb az egyesült tiszai kerületeknek, azután a dunai kerületekkel is közöltetett. (Fordítás.)

A két felekezetű evangélikusok testvérileg kéri a római katolikus rendeket, hogy a vallás ügyében a következőket tekintetbe venni méltóztassanak.

Az ágostai és helvécziai hitvallások szabad gyakorlata, nem tűrve, hanem bevéve van Magyarországon az 1606-ki bécsi, és 1645-ki linczi béke által; mely békék kétoldalu kötések egy részről a király és római katolikus rendek, más részről az evangélikus rendek között. Az első béke, mely mind az ország polgári, mind a két rész vallási szabadságának alapja, külországok jóállásával is meg van erősítve, s mind a két béke országgyűlésileg is jóvá van hagyva; ezen békéket tehát mint kétoldalu kötések egyik fél, azaz a fejedelem és római kath. rendek tetszése vagy tette szerint sem később alkotott törvények, sem királyi rendeletek vagy explanációk által nem lehetett érvényteleníteni, ha az ügy csupán a két fél egyezménye vagy kötése volt volna is, és semmi kül-jótállás nem járult volna is annak megerősítéséhez; miután azonban mind a két békét kötött fél megegyezésével más országok is ünnepélyesen jótállottak, annyival világosabb, hogy az ily módon bevett mind ágostai mind helvécziai hitvallás követői vallásszabadságának és gyakorlatának semmi további törvényhozás, országgyűlési többség, ellenmondás, visszahúzás, érvénytelenítés, megszorítás s királyi rendelet sem árthat, melyek mind ellentétben vannak a békekötések és jótállások természetével, különben bármint békekötés és jótállás minden erejét és hatályát ki lehetne játszani s meg lehetne hiúsítani. Nem kételkedünk, hogy a r. kath. rendek mindnyájan méltányolni fogják ezen igazságos kívánatot. A megyei követi utasítások többsége a békekötések állapotára kívánja a vallásszabadságot visszahelyezni, s a többiek nem ellenzik ezt. A tisztelendő papságtól, a főrendektől s a távollevők és kir. városok követeitől azt lehet várni, hogy ezen Európászerte megismert igazságnak nem fognak ellenállani, s a természetes méltányosságnak, keresztyéni és testvéri szeretetnek helyet fognak adni, bölcsen átlátván, hogy valamint az ezen vallások jogai feletti egyenetlenség, s a törvények és a békekötések megsértése nyitott utat az alkotmány s a politikai szabadság megsemmisítésére, úgy a jogaik csendes élvezetében meghagyott különböző vallásfelekezetek közötti egyesség fogja a politikai szabadság visszaszerzését és megtarthatását is mind a papságra, mind az ország többi lakosára nézve eszközölni. Az országgyűlésileg összegyűlt rendek eddigi nyilatkozataiból azt lehet kivenni, hogy a koronázási hitlevél készítésében a vallás ügye foglalja az első helyet, mert ha ez iránt egyesség lesz, az ország többi szabadságának biztosítása könnyebben megtörténhetik. Reményljük tehát, hogy a római katolikus rendek bele fognak egyezni, hogy jelenleg ismét kinyilatkoztassék a király és ország által, mikép az ágostai és helvécziai vallástételeket követők jogai és szabad-

sága a nevezett békekötéseken alapulnak, s minden azok óta alkotott, a békekötésekkel ellenkező törvény érvénytelen. De az ily általánosság az evangélikusoknak sem biztosságot, sem békés jogélvezetet nem fog nyújtani. A különben elég világos és határozott békekötések többnyire azért sértettek meg, mert keveset adtak elő részletesen a vallásszabadság jogaiból, s leginkább csak egyes szavakkal és általánosságban szóltak. Miért is, hogy a vallásszabadsági jogok körül jövőre minden villongó kérdésnek és magyarázatnak eleje vétessék, s az evangélikusoknak oly biztosítás adassék, minőt a jóhiszem kíván, felettébb szükséges, hogy a vallásnak a nevezett békekötéseken alapuló szabadsága és jogai bővebben és semmi kétes magyarázatot meg nem engedő szavakkal kinyilatkoztassék; csak azon egyes esetek említettén meg név szerint, melyekben sérelmet szenvedtek. Kérik tehát az evangélikus rendek, hogy vallásuk jogai és szabadsága az ide mellékelt javaslat szerint a koronázási hitlevélbe iktattassanak. Budán, jun. 22-én 1790. Az evangélikus rendek.

XIII.

Javaslat

mikép kívánják az evangélikus rendek az ágostai és helvécziai vallástételeket követők jogait és szabadságát kinyilatkoztatni, s a koronázási hitlevélbe iktattatni :

1-ször. Miután az ágostai és helvécziai hitvallásuk jogai az 1606-ki bécsi és 1645-ki linczi békekötéseken alapulnak, ezen békekötéseket pedig mint kétoldalu kötések egyik fél, azaz a fejedelem és római katolikusok tetszése és tette szerint sem egyoldalú, későbbben alkotott törvények, annál kevésbbé királyi rendeletek vagy explanációk által nem lehetett érvényteleníteni, ha az ügy csupán a két fél egyezménye vagy kötése volt volna is, és semmi kül-jótállás nem járt volna is annak megerősítéséhez; miután mind a két békét kötött fél megegyezésével más országok is ünnepélyesen jótállottak, az ily módon bevett vallások jogainak, szabadságának, követésének, s gyakorlatának semmi további törvényhozás, országgyűlési többség, ellenmondás, visszahúzás, érvénytelenítés, megszorítás és királyi rendelet sem árthat, melyek mind ellentétben vannak a békekötések és jótállások természetével, miért is ezen vallások jogait és szabadságát az 1606-ki és 1645-ki békekötési állapotra kell visszahelyezni; ennél fogva minden 1647 után alkotott törvény, s azoknak záradékaik, valamint minden kir. rendelet és explanáció, mennyiben ama békekötéseket érvénytelenítették, s az ágostai és helvécziai vallástételeket követők vallásának jo-

gait és szabadságát megszorították, eltöröltessenek, s érvényteleneknek nyilatkoztassanak.

2-or. Miután az ágostai és helvéciai hitvallások a bécsi béke és az 1608-ki k. e. törvények által Magyarországon világosan bevétettek, s azoknak gyakorlása mind mindenkre nézve, ki azokat önkényt szabad akarathól elakarja fogadni, mind mindenütt szabaddá tétetett: annál fogva a lelkiösmeret szabadságára nézve kinyilatkoztatik, hogy ez nem csupán abból áll, mikép mindenkinek meg van engedve azt hinni és úgy érezni bensőleg, a mint meg van győződve, mert az ész ezen benső szabadságát sem tilalommal sem semmi kül erővel meg nem lehet akadályozni; hanem hogy a hitt vallást s annak hitágazatit és parancsit szájjal is lehessen vallani, s ennél fogva valamint a római katholika, úgy az ágostai és helvéciai hitvallásu evangyéliomi vallást is mindenki teljes és egyenlő szabadsággal, minden büntetés vagy akadály nélkül, mind elfogadhassa, mind kültettekben is mind magánosan mind nyilvánosan követhesse és gyakorolhassa; a vegyes házasságból született gyermekek az érettkor eléréseig azon vallásban neveltesse, melyben a szülők egymás között megegyeztek, hol pedig ez iránt egyesség nincs, nemők szerint; az érettkor eléréseivel aztán magokra a gyermekekre hagyassék teljes szabadsággal választani valóságukat.

Ezentul sem a katonák sem mások az oly vallási szertartásokban és bárminő cselekedetekben való részvételre, melyek lelkiösmeretökkel, vallásukkal ellentétben állanak, semmi szín s ürügy alatt és semmi alkalommal, semmi okból se kényszerítettessenek; az ágostai és helvéciai hitvallásu katonák számára minden ezrednél helvéciai és ágostai hitvallásu tábori lelkészek alkalmaztassanak; továbbá a törvényes esketésnél, akár hivatalba lépésnél, akár tanuságtételnél, akár házasságra kelésnél, vagy bárminő más alkalommal ne követeltessék avagy kívántassék az evangélikusoktól, hogy a boldogságos szüzre s istennek szenteire és választottaira, mely kifejezések egyedül a római katholikusokra valók, megesküdjének.

Az se kívántassék, hogy az evangélikusok római kath. templomban tegyenek le esküt, a járdalatoknál, misén, vagy a római kath. egyház bárminő szertartásánál jelen legyenek, vagy a római kath. ünnepeket megtartsák, vagy ezeknek elhanyagolásaért büntetés vagy bárminő más czim alatt akár pénzben, akár máskép valami birságot fizesse, teljesítsenek, vagy bárminő kárt szenvedjenek, legyenek bár azok hivatalbeliek, mesteremberek vagy akárminő sorsuak; s mivel a szent keresztséget a helvéciai vallástételt követők elvei szerint egye-

dül csak az isten igéjének szolgálai teljesíthetik, gyermekeik sem a bábák, sem más világi által meg ne kereszteltessenek; és sem a bábák sem más nem-lelkész helvécziai hitvallásu egyén, keresztelésre semmi okból és szin alatt ne kényszeritessenek.

3-or. Mivel az ágostai és helvécziai hitvallások gyakorlása ugyan azon békekötés és az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. által mindenkinek, minden egyesnek, mindenütt ugy szabadságában áll, hogy ezen szabadságban senki, sehol, soha senki által ne akadályoztassék vagy ne zavartassék, sem a magán és nyilvános vallásgyakorlat között valamely különbség fel nem állított, sem egyik vagy másik rend, vagy osztály személyeire, avagy helyekre nem szorított az, hanem általánosan minden osztályu emberekre, mindenkire és minden egyesre, bárhol laknak is, kiterjesztetett; annál fogva nyilatkoztassék ki, hogy az evangélikusok vallásgyakorlata sehol sem magános hanem nyilvános, hogy a későbbben alkotott törvények és kir. rendeletek folytán, sem a véghelyekre, sem bármelyik megyében, mint követelve lőn, bizonyos, a törvény által egyenesen megnevezett helyekre, nem szorítható, avagy bárminő helynek, vagy városnak adott királyi kiváltság által azokból ki nem zárható. Nincs különbség a vallásgyakorlás nyilvánossága iránt az anya- és fiókgyülekezetek között sem; szabadságukban áll tehát az evangélikusoknak az oly helyekre is egyházi szolgát vezetni be, ha akarják, melyek eddig fiókgyülekezeteknek tekintettek, s ha nincs, tetszésök szerint új templomokat is tornyokkal vagy azok nélkül és lelkészlakokat is építeni, valamint általában más helyeken is, hol vallásukat gyakorolják vagy gyakorolhatják, minden a megyéhez vagy helytartó tanácsához intézett folyamodás nélkül. Annyival inkább kijavíthatják vagy ujonnan építhetik pedig templomaikat, tornyaikat és lelkészlakait.

A vallásgyakorlat szabadságával és nyilvánosságával az is jár, hogy a lelkészek a felekezetökbeli betegeket és foglyokat mindig szabadon és mindenütt meglátogathassak, s a halálra előkészíthessék, a kivégeztetésre ítélték mellett a legvégső pillanatig nyilvánosan jelen lehessenek, s ezen hivatalos eljárásban senki által se akadályoztassanak; viszont azonban ezen esetekben az evangélikus személyek irányában a római kath. vallás lelkészei semmi látogatási, előkészítési vagy mellettlők megjelenési jogot ne követeljenek.

4-er. A vallásszabadság azt követeli, hogy az ágostai és helvécziai vallástételt követők azokban, melyek a valláshoz tartoznak, nevezetesen a hitágazatok körül, s mind azokban, melyek az isteni tiszteletet illetik, a szokásokban, szertartásokban, az egyházi kormányzás-

ban, az egyházi fegyelemben, melyet magokat botrányosan viselő hitsorsosaik irányában vallásaik elvei szerint szabadon gyakorolnak, s melyek magokkal a hitágazatokkal (cum Dogmate ipso) a legszorosabb kapcsolatban állanak, senki által meg ne akadályoztassanak, senkitől ne függjenek, sem a római kath. consistoriumoktól, sem bárminő kormányszéktől, sem a kir. határozatoktól és rendeletektől, hanem a bécsi békekötés szerint egyedül saját felsőségeiktől, vagy is superintendentseiktől, azaz helybeli presbyteriumaiktól, egyházmegyei (tractualis) és egyházkerületi (superintendentialis) consistoriumaiktól és zsinataiktól; s ezen presbyteriumok, consistoriumok és zsinatok rendelkezései, határozatai, ítéletei, s a felekezeteik zsinatai által alkotott vagy ezen túl alkotandó egyházi kánonok, sem a dicasteriumok felülvizsgálata vagy parancsai, sem királyi rendeletek által meg ne változtathassanak, mert mindez nem polgári vagy politikai, hanem egyedül az egyházat, vallást és annak igazgatását illető ügy, melyekben a teljes törvényhozási jog magát a vallást és egyházat illeti, s a békekötés által annak van adva, és a vallás- és lelkiismereti szabadság mellett nem is gyakorolható vagy vezethető mások által. Szabadságukban állandó tehát nekik nemcsak mindennemű consistoriumot tartani, hanem minden egyházkerület egyetemes zsinatait is az általuk választandó helyre összehívni, úgy azonban, hogy a minden egyházkerület egyetemes zsinatait a királyi felségnek előre bejelenteni tartozzanak, de a minden egyházkerület zsinatát tarthatás a kir. felség által tőlök meg ne tagadtassék, sem pedig ezen zsinat-tartás elé akár közvetlen, akár közvetett akadályok ne téessenek, és zsinataikban az általuk választott elnökökön kívül sem elnökséget, sem bárminő igazgatást senki más ne gyakoroljon.

5-ör. A vallás-szabadsághoz tartozik főleg a nevelés is, hogy felsőbb, grammatikai és alsóbb iskoláikat, melyekkel birnak, megtarthassák, s olyanokat mindenütt felállíthassanak; teljes joggal és szabadsággal birván tanítókat, mestereket, tanárokat, igazgatókat (rectores), aligazgatókat meghívni, őket elbocsátani, számukat nevelni vagy kevesbiteni, valamint mindennemű iskoláik igazgatóit (directores) vagy gondnokait mind a helybelieket, mind a felsőbbeket és legfelsőbbeket hitsorsosaik közül választani, a tanítás és tanulás módját, szabályát, rendjét tetszésök szerint elrendezni, minden iskolai tankönyvet kitűzni, s mind ezeket, mind hitvallásaik symbolikus és hittani könyveit, s az ájtatosság gyakorlatára tartozókat minden könyvvizsgálat nélkül kinyomtatni; úgy hogy iskoláik, azoknak tantárgyaik s az egész nevelés egyedül a felekezeteikbeli gondnokok és egyházkerületeik felügyelése

sétől és igazgatásától függjenek. Tanulóik pedig mind pártfogóikat, s a jótéteményt nyújtó egyházakat az eddigi szokás szerint meglátogathassák, mind pedig a külföldi akademiákra is minden akadály nélkül kimehessenek.

6-or. Minden az ágostai és helvéciai hitvallásuak egyházai, egyházi szolgálói, lelkész-állomásai, iskolái, gymnasiumai, collegiumai, kórházai, szegény-intézetei vagy ifjúsága részére tett, vagy ezentúl teendő alapítvány, álljanak azok akár tőkepénzekben, akár fekvőjáváokban, akár jövedelmekben, vagy bárminő javadalmakban, valamint az alamizsnák is, tőlök se el ne vétessenek, sem az kezökből és kezelésök alól semmi szín alatt ki ne vétessenek, hanem ezeknek igazgatása és kezelése helybeli és felsőbb felekezeti gondnokaiknál, a legfelsőbb felügyelés pedig ezekre egyházkerületi consistoriumaiknál bántatlanul és menten hagyassék és megtartassék. Mi pedig az evangélikusoktól elvett alapítványokat illeti, valamint a római katolikusoktól és a papságtól elvett alapítványokat méltányos most visszaadni, úgy a két evangélikus hitfelekezetnek is mindennemű azoktól bármikor elvett alapítványokat és javakat vissza kell adni.

7-er. Azon helyeken is, hol eddig a római katolikus lelkészeknek pap- vagy ágybért (stolam aut lecticale) akár készpénzben, akár természetényekben fizettek, vagy a római katolikusok egyházai, iskolái vagy lelkészlakai körül építésben vagy igazításban valamely szolgálatot teljesítettek, mindezeknek fizetésétől és teljesítésétől tökéletesen felszabadíttassanak, s menteknek nyilváníttassanak; minden eddig létezhetett kötelezettségek, mint a vallás-szabadsággal ellenkezők ellen nem állván.

8-or. Mind a két evangélikus felekezet házassági ügyei a felekezetek egyházi és világi személyeiből álló egyházkerületi consistoriumai által, vallásuk elvei szerint vizsgáltassanak meg és ítéltesse el, s azoknak ítéletei az elválás eseteiben is érvényeseknek tekintessek. A vegyes házasságban az illetőség az alperes székét illesse.

9-er. Mi a mindkét felekezetű evangélikusok hivatalra alkalmazását illeti; a megyékben, városokban és falvakban minden hivatalra a római katolikusokkal egyenlően kijelöltessenek és választassanak, semmi tekintet sem levén a felek számára, hanem csak a képességre és érdemre. A többi udvari, katonai, kamarai, bányai s minden más hivatalra is ugyanezen módon alkalmaztassanak. A városokban is a polgárok közé és a czéhekbe mindenütt minden akadály nélkül bevétesse az ágostai és helvéciai hitvallásuak, semmiféle az ő kirekesztésekre hozott vagy adott helyhatósági statutum vagy kiváltság ellen nem állván. Hogy pedig a rendek ezen őszinte kívánsága azonnal tel-

jesedésbe menjen, s valamelyik vallás hívei a más vallásukat soha el ne nyomhassák, s a polgárokat illető jogoktól meg ne foszthassák, a kormányzésekénél a két felekezetű evangélikusok száma olyképen határozassék meg, hogy az ország legfőbb kormányzékénél vagy is tanácsában sem több sem kevesebb ne lehessen az a kormányzékéi tagok számának felénél, a többi kormányzékénél s azoknak alsóbb hivatali személyzetében pedig az evangélikusok egyéneinek száma soha és semmi szín alatt kisebb ne legyen a testületi tagok harmadrésznél, de nagyobb se azoknak felénél. Mely arány a legfelsőbb kormányzékénél most azonnal annak felállításával ¹⁾, a többi kormányzékénél pedig a legközelebbi üresedések alkalmával meg fog tartatni, s jó hiszemmel teljesedésbe fog vétetni.

10-er. Valahányszor a politikai kormányzésekénél, megyékben vagy városokban a római katolikusok és evangélikusok között a vallás ügyét érdeklő jogok és szabadság körül egyesség nem történhetik, mindannyiszor nem a szavazatok többsége fog határozni, hanem mivel a kötésekől folyó jog szerint mind a két fél egyenlőnek tekintetik, mint a német birodalomban, felenként fognak egymás irányában állani. (*Itioni in partes locus sit.*)

11-er. Mivel pedig ezeknek megtartása, melyek a vallás-szabadság körül a nevezett békekötések által adattak, s ezennel részletesebben kinyilatkoztattak, és teljesedésbe vétel végett megállapítottak, a kedélyek egyesítését és közcsendet illeti, azért, ki ezen országos rendelet ellen fog cselekedni, s ezt bátor lesz megsérteni, nem többé az 1647: 14-ik t. cikkben megszabott 600 forint birsággal, hanem azzal lesz büntetendő, melyet Ulászló 6-ik decretumának 8-ik cikke ²⁾ határoz meg; s ugyanezen büntetés alá esnek azok is, kik ezen rendelet megsértői ellen eljárni, s végrehajtást eszközölni nem akarnak.

12-er. Az 1647-ik országgyűlés kölcsönös megegyezéssel megkívánta ugyan a templomok, iskolák, lelkészlakok további elfoglalását, s a vallás-gyakorlat zavarását előzni, annak daczára azonban azóta is, és még ezen században is sok templom, iskola és lelkészlak elfoglaltott az evangélikusoktól, melyeknek visszaadatását teljes joggal követelhetik az evangélikus rendek; ha azonban a római katolikus rendek abban megegyeznek, hogy az evangélikusok jogai és szabadsága az előbocsátottak szerint kinyilatkoztassanak és biztosíttassanak, azon

¹⁾ Az 1790-ki országgyűlés kezdetű az volt a rendek kívánsága, hogy a rendeltetésének meg nem felelt helytartó tanács eltörlésével, új főkormányzék: nemzeti tanács állíttassék fel

²⁾ Hivatal- és minden vagyón-vesztést rendel.

esetben az evangélikus rendek a közjóért ezen legigazságosabb követelésöktől készek lesznek elállani, ellenkező esetben azonban ezen követelésökről sem mondanak le. Budán, junius 22. 1790. Az evangélikus rendek.

XIV.

A (római) katolikus rendek észrevételei az evangélikus rendek javaslatára, melyet ezek a tiszai kerületek koronázási hitlevelet készítő bizottmányának nyújtottak be. — Sauer gróf nagyváradi nagyprépost szerkezete.

1-ör. Mi az 1681-ki, 1687-ki és 1715-ki vallásügyi törvények egyoldalúságáról, s a bécsi és linczi békekötések kétoldalúságáról mondatik, annyival kevésbé állhat meg, mert az országgyűlési törvényczikkek az ország és a király közötti kötések, ama békekötések pedig országgyűlésen kívül, s annál fogva az ország befolyása nélkül egyedül a királyok által alkottattak. A mennyiben tehát ezen békekötések későbbben törvénybe iktattattak, s ekkép köztörvények lettek, kétoldalúságuk magától megszűnt, mert 1608-ban és 1647-ben az ország már ismét egygyé lett, s tulajdon az evangélikusok értelmében sem maradt többé a békekötésnek tárgya.

Továbbá, ha az 1647-ki év után hozott vallásügyi törvények egyoldalúak az evangélikus rendeknek követelt elmaradásuk és ellenmondásaik folytán, azonkívül, hogy ama törvényekben ezeknek semmi nyomuk, és ha azok, miket (római) katolikusok és evangélikusok magán levéltáraiból az ezen vallásügyi országgyűlési végzések ellen emelt ellenmondások bizonyítására felhoznak, figyelembe vétetnének, a béke inkább megzavartatnék mint eszközöltetnék. S nagyon csodálatos volna, ha a linczi békekötés kétoldalú kötésnek tekintetnék, miután annak a papság és (római) kath. világiak nyiltan ellenmondtak, s ezen ellenmondás a törvénybe is lőn iktatva. Ehhez járul, hogy azon belháboruk, melyek ezen békekötéseket megelőzték, nem is voltak vallásháboruk; az alkudozó felek nem voltak egy részről a (római) kath. s más részről ez evangélikus rendek, hanem a király mellett voltak (római) kath. és evangélikus rendek is, s az erdélyi fejedelem mellett is voltak mind a két vallásuak, s nemcsak a vallásról, hanem más nagy dolgokról is volt szó, melyek a (római) katolikusokat az evangélikusokkal egyaránt illetik. (Mindazokra nézve is kétoldalúak azon kötések.)

Ezeknek előbocsátásával a (római) kath. rendek, hogy közöttök és az evangélikus rendek között az összhangzás és egység örökre megállapíttassék, s hogy ezentul mindkét részből egyesülten törekedhessenek az ország közjólétére, megegyeznek abban, hogy az 1608-k. e. 1-ső t. cikk, s az 1622-k. kor. hitlevél által becikkelyezett és megerősített bécsi és az 1647-ben becikkelyezett, s az 1659-k. kor. hitlevéllel megerősített linczi békekötések az örök időre megállapítandó vallásügy alapjaiul és talpköveiül vétessenek, s minden azóta hozott azokkal ellentétes törvény eltöröltnek tekintessék, de úgy, hogy sem a kötések kétoldalúságáról, sem ezen törvények egyoldalúságáról ne tétessék említés, s a békekötések neveztesse az 1608-ik és az 1647-ik országgyűlések által becikkelyezett bécsi és linczi „c z i k k e l y e k n e k.”

2-or. A két felekezetű evangéliumi vallás csak az 1608-k. 1-ső t. cz. által vétetvén be, a római kath. vallás pedig nyolcz század óta virágozván ezen országban, elvonatkozva attól, hogy ez a fejedelem vallása, és ennek kell lenni örökké is, és ezt vallják a praelatusok, országzászlósok, s a nemesség és nép nagyobb része, az uralkodó vallás jelleme és kiváltságai teljes joggal ezen (római) kath. vallást illetik. Nehogy azonban az evangélikus urak, kikkel a benső béke és szeretet kötelékeivel kívánunk összekapcsoltatni, az „uralkodó“ (dominans) szóban oly valamely uraságtól tartsanak, mely a vallásszabadsággal ellenkezik, a (római) kath. urak beleegyeznek, hogy midőn az evangélikusok első bevétele szerint, mely a (római) kath. vallás jogszerűsége nélkül történt, ennek szabadságai kijelöltetnek, ne uralkodónak, hanem elsőnek és kitűnőnek (prima ac praeeminens) neveztesse. Ennélfogva az evangélikus urak kívánataiból mindazon kifejezés kihagyandó, melyek minden tekintetben egyenlőséget állítanak fel a három vallás között, mert ezen egyenlőség nyílt jogszerűsége vezetne a (római) kath. vallásnak.

3-or. S nehogy a (római) katholika vallás ezen kitűnősége (prae-eminentia) pusztán szóban álljon, szükséges lesz annak a többi vallás fölötti kiváltságait meghatározni; s azon fő (eminens) jogon kívül, mely a (római) kath. vallásnak ezen országban ennek kezdete óta adatott, mikép annak ünnepélyes gyakorlata mindig, mindenütt és mindenki részére, minden akadály nélküli és szabad lehessen és maradjon, s azon hasonlóan az ország kezdete óta virágzó kiváltságon kívül, hogy egyedül a római katholikus papság legyen az ország első rende, s ezen minőségben minden nemesi sarkalatos mentességgel és szabadsággal birjon, az evangélikusoknak engedményezendő pontokban a

(római) kath. vallás kitünősége bizonyítékául a hithagyás, a vegyes házassági ügyek bírósága, az ilyenekből származandó gyermekek nővelése, s más hasonló netalán előfordulható esetek körül szinte kiváltások lesznek kijelölendők.

4-er. A mint a (római) katolikus követek az első bizottmányi ülésben csaknem mindnyájan azon véleményben voltak, hogy a közhivatalokra alkalmazandó (római) katolikusok és evangélikusok száma ne határozottassék meg, most is a mellett vannak, s annnyival inkább kéri, hogy maradjon csak a linczi békekötés rendelkezése, miszerint az ország mind nagyobb, mind kisebb hivatalaira vallás-különbség nélkül történjék az alkalmazás, mivel különben a birtokosok, nemesek és nép arányát tekintve, igen nagy kedvezmény adatnék az evangélikusoknak, s az ő méltányosságuktól meg lehet várni, hogy ebben meg fognak nyugodni.

Egyébiránt a (római) kath. követek azt vélik, hogy a koronázási hitlevél rendkívüli hosszúságának kikerülése végett csupán általános legyen abban a bécsi és linczi „czikkek“ újabb megerősítése, s továbbá legyen hivatkozás a részleteket magában foglaló külön törvényczikkre. S e czélból bemutatják mind a koronázási hitlevél illető pontja, mind a vallásügyi törvény iránti javaslataikat. Kelt junius 27-kén 1790.

XV.

A római katolikus rendek javaslata a koronázási hitlevél vallásügyi pontjára nézve.

Hogy a vallás ügye, egy részről a (római) katolikusok, más részről az ágostai és helvécziai hitvallásu evangélikusok között örökre megállapítandó igaz és szilárd egyesség végett, s minél fogva a jövőben mind a két fél egyesülten törekedhessék az ország közjólétére, az 1608-ki k. e. 1-ső czikk, s az 1622-ik évi koronázási hitlevél 6-ik pontja által megerősített bécsi czikkek, s az 1647 :5-ik t. cz. által megerősített linczi czikkek értelme szerint, s mikép az 1659-ik évi koronázási hitlevél vallás ügyéről szóló 6-ik föltétele bővebben meghatározza, visszahelyeztessék.

XVI.

A római kath. rendek törvényjavaslata a vallás ügyében.

Miután az ország rendei, a koronázási hitlevél második pontja szerint, mind a természetes igazság és méltányosságnál fogva, mind

a köztők örökre megállapítandó összhangzás és egyesség végett helyesnek tekintették, hogy Magyarországon a vallás ügye az 1608-ik és 1647-ik évi állapotra helyeztessék vissza, s hogy annálfogva az ország ágostai és helvécziai hitvallásu evangélikus lakosainak örökre megengedendő szabad vallás-gyakorlatuk alapjaiul az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. s az 1622-ik évi koronázási hitlevél 6-ik pontja által megerősített bécsi czikkek, s az 1647: 5. t. cz. s az 1659-ik évi koronázási hitlevél 6-ik föltétele által megerősített linczi czikkek vétessenek és megújíttassanak, rendeltetik, hogy tekintetbe nem véve (non attentis) a nevezett czikkek csorbítására netalán azóta hozott törvényeket, ezentúl a vallás, a templomok, harangok és temetők szabad használatával, mind a zászlósoknak, főrendeknek, nemeseknek, mind a szabad városoknak (kivétetvén azonban a néhány város által a tárgyban nyert kiváltságok) s az ország minden rendének, mind saját javaikon, mind a közügyészein, és Magyarország vég-helyein, és a mezővárosoknak, falvaknak, minden azt önkényt és szabadon elfogadni akaróknak (acceptare volentibus), s mindenütt szabad legyen, és semmiféle rendű vagy sorsu ember se háboríttassék vagy akadályoztassék meg annak szabad használatában és a vallás gyakorlatában a kir. felség s más bármind földes úr által semmiféle szin alatt. A földmivelők is, legyenek azok akár vég helybeliek, akár városiak, akár falusiak bármimű földesúri és közügyési javakon, az ország közbékéjéért és nyugalmaért vallásuk szabad használatában és gyakorlatában hasonlóan semmi módon és szin alatt ne háboríttassanak vagy akadályoztassanak a kir. felségtől, vagy annak hivatalnokaitól, vagy a földesuraktól. Hogy pedig egy részről a bécsi czikkek elsejében tett biztosítás szerint, mikép az evangélikusoknak engedett szabad vallás-gyakorlat által semmi jogsérelmet se szenvedjen a római kath. vallás, s más részről pedig világosabban előadassanak, mint eddig történt, az evangélikusok szabad vallás-gyakorlatának természete és föltételei, az idézett czikkek értelméhez még következők adatnak a rendek köz meg-egyezésével.

1. Ámbár a (római) katholika vallást, mely vallás a fejedelmé is, s övének is kell lenni örökre, s melyet a praelatusok, zászlósok, s a nemesség és nép nagyobb része követnek, az uralkodó vallási jellem és kiváltság teljes joggal megilleti, hogy azonban azon gyanú megelőztessék, mely az „uralkodó“ szóból származhatnék, mintha a (római) kath. vallásnak oly uraság tulajdoníttatnék, mely az 1608-ik t. czikkel ezen országba annak rende szerint bevett evangéliomi vallás szabad-

ságával ellenkeznék, határoztatik, hogy a (római) kath. vallás Magyarországon nem uralkodónak, hanem elsőnek és kitünőnek nevezessék. Nehogy azonban ezen kitünőség egyedül pusztán szóban álljon, méltányos, hogy ezen vallás, azon főjogon kívül, mely a római kath. vallásnak ezen országban ennek kezdete óta adatott, mikép annak ünnepléses gyakorlata mindig, mindenütt és mindenki részére minden akadály nélküli és szabad lehessen és maradjon, s azon hasonlóan az ország kezdete óta virágzó kiváltságon kívül, hogy egyedül a római kath. papság legyen az ország első rendje, s mint ilyen minden sarkalatos mentességgel és nemesi kiváltsággal birjon, ezen kitünőség alapján más kiváltságokat is nyerjen, melyek a következő pontokban részletesen meg fognak határozatni, hogy így azon jogsérelem, mely a (római) kath. vallásra azon esetben szükségképen hárulna, ha az evangyéliomi vallás azzal mindenben egyenlővé tétetnék, a bécsi czikkek elseje szerint megelőztessék.

2. Az ágostai és helvéciai hitvallású evangélikusok szabad vallás-gyakorlata már a föllebbiek által az 1608-ki és 1647-ki állapotra visszahelyeztetvén, ezen örökké tartandó törvény által engedett lelki-ösmereti szabadságuk abban áll, hogy az evangyéliomi vallást az ágostai és helvéciai hitvallások szerint teljes szabadsággal vallhassák, s kültettekben is minden akadály nélkül mind magánosan, mind nyilvánosan követhessék és gyakorolhassák.

3. A (római) katholika vallást illető kitünőségnél fogva azonban a rendek közmegegyezésével az határoztatik, hogy az áttérés ezen vallásról valamelyik evangyéliomi hitvallásra a nemességnél a közhivatali képesség elvesztését vonja maga után, a népre nézve pedig (plebeis vero hominibus) egyszerűen eltiltassék. A (római) kath. vallás elvei szerint kötött házasságok elválhatlansága pedig az evangyéliomi vallásra áttért nemesekre továbbá is megállapíttatik.

4. A vegyes házasságból származandó gyermekekre nézve a (római) kath. vallás kitünősége iránti kedvezésből az határoztatik, hogy ha az atya (római) katolikus, az anya pedig evangélika, mind a két nemű gyermekek a (római) katholika vallásban neveltesse; ha pedig az atya evangélikus az anya pedig (római) katholika, a gyermekek nemöket kövessék, hacsak az anya mind a két nemű gyermekek nevelése iránt írásban egyességet nem köt, mely esetben szigorúan teljesíteni kell az egyességet. Ily egyesség kötésének azonban az evangyéliomi vallás javára semmi módon sincs helye.

5. Mi pedig a vegyes házasságokban a bíróságot illeti, miután a (római) katolikusok elvei szerint a (római) katholika szertartással kö-

tött házasság valódi szentség, a vegyes házasságok iránt is, valamint a tisztán (római) kath. felek közöttieknél, ezeknek szent széke elé tartozik a bíróság.

6. A két felekezetű evangélikusok, a nekik engedett szabad vallás-gyakorlat folytán, legyenek azok katonák, mesteremberek, vagy báminő rendűek és sorsuak, vallásukkal ellenkező szertartásokra és cselekvényekre semmi szín alatt és semmi alkalommal se köteleztesse-nek; s ennek következtében a törvényes eskü azon pontjától is — a boldogságos szűz Máriára, szentekre és istennek választottaira — örökké menteknek nyilatkoztatnak; az is kijelentetvén a helvécziai hitvallásukra, hogy mivel az ő elvők szerint a keresztelest egyedül az isten igéjének szolgálai teljesíthetik, sem a bábák, sem mások, kik az isten igéjének nem szolgálai, gyermekeik vagy más evangélikus keresztelezésére nem kényszeríthetők.

7. Az evangélikusoknak adott szabad vallás-gyakorlat további szilárdítása végett kijelentetik, hogy az többé sehol sem magán, hanem mindenütt nyilvános, s ennél fogva a nyilvános és magán vallás-gyakorlat közötti különbség teljesen megszűnván, szabadságukban áll ezentúl az evangélikusoknak azon helyeken is, melyek eddig fiókgyülekezeteknek tekintettek, egyházi szolgálkat beállítani, templomokat tornyokkal vagy azok nélkül, és lelkészlakokat, iskolákat, valamint különbség nélkül más helyeken is, hol vallás-gyakorlattal bírnak, minden a helytartó tanácshoz vagy megyéhez intézett folyamodás nélkül felállítani, azon óvással azonban, hogy a (római) katolikus földesurak vagy községek az ily egyházak vagy iskolák felállításához vagy ellátásához költséggel, vagy telekadással, vagy ígás avagy kézimunkával járulni semmi esetre sem kötelezhetők.

8. A két hitvallású evangéliomi vallások egyházi szolgálkat beteg és fogoly hitőksorsosait mindig és mindenütt szabadon meglátogathatják, a halálhoz készíthetik, s a kivégzésre ítélték mellett nyilvánosan is megjelenhetnek; a (római) kath. lelkészek pedig az ilyenekhez járulni, s őket oktatni magoknak jogot ne követeljenek, hacsak azok által nem hivatnak, s ezen esetben hozzájuk járulásuk az evangélikus egyházi szolgálkat által meg ne tagadtassék.

9. A két hitvallású evangélikusok azokban, melyek a valláshoz tartoznak, egyedül saját felsőségeiktől, vagy is superintendenseiktől, azaz helybeli presbyteriumaiktól, egyházmegyei és egyházkerületi consistoriumaiktól és zsinataiktól függjenek; s ezen presbyteriumok, consistoriumok és zsinatok határozatai, s a felekezeteik zsinatai által alkotott vagy alkotandó egyházi kánonok sem kormányshéki parancsok,

sem kir. rendeletek által meg ne változtathassanak. Szabadságukban állandó tehát nekik nemcsak mindennemű consistoriumot tartani, hanem egyetemes zsinatokat is az általuk választandó helyre összehívni, úgy azonban, hogy ezen minden egyházkerület egyetemes zsinatának összehívását a királyi felségnek előre bejelenteni, s ha ő felségének úgy fog tetszeni, a kir. biztost is, nem ugyan igazgatás végett, hanem a tárgyalások tanúja gyanánt, a zsinatba bebocsátani, kötelesek lesznek.

10. Mind alsó, mind grammatikai, mind más felső iskoláikat, nemcsak azokat, melyekkel birnak, megtartaniok, hanem újakat is, hol azokat szükségeseznek tekintik, felállítaniok, s azokban tanítókat, igazgatókat és gondnokokat szabadon rendelniök ezentúl szabadon leheszen mind a két hitvallású evangélikusoknak. Hasonlóképen mind iskolai tankönyveiket, mind symbolikus és hittani, vagy az ájtatosság gyakorlatára tartozó könyveiket, hitvallásuk gondnokai és superintendensei felügyelete alatt minden további könyvvizsgálat nélkül kinyomathatják, azon föltétel mellett azonban, hogy ezen könyvekben a (római) kath. vallás ellen semmi sértés és boszantás ne legyen, s e tárgyban a felelet terhére a gondnokok és superintendensek, kik az ily nyomtatványok rendezői voltak, magokra vegyék, mi végett azok nevei, kik a kinyomtatást megengedték, a könyv elején mindig meglegyenek nevezve.

11. Az evangélikusok egyházai, egyházi szolgálai, s bárminő iskolái, kórházai, árvaházai és szegény-intézetei részére tett alapítványok tőlök semmi okon el ne vétessenek. S ezen alapítványok igazgatása és kezelése is az ő egyházi szolgálai s illetőleg superintendenseiknél maradjon; azon alapítványok pedig, melyek a két hitvallású evangélikusoktól az utóbb országglott II-ik József császár kormányzása alatt netalán elvétettek, azonnal visszaadassanak.

12. A pap és ágybér fizetés is, hol azt az evangélikusok a római katolikus lelkészeknek, működésök használata nélkül, vagy pénzben fizettek, vagy természetményekben teljesítettek, valamint a (római) kath. egyházak, lelkészlakok és iskolák építése és javítása körüli munka-tartozásaik ezentúl teljesen megszűnjenek, s az ilyennemű kötelezettségek, mint a vallás-szabadsággal ellenkezők, minden érvény nélküliek legyenek; ide azonban nem értvén a királyi tizedet és más földesúri jogokat, melyek több helyen a római kath. lelkészeket illetik, s melyek továbbá is fennmaradnak.

13. Mind a két hitvallású evangélikusok házassági ügyei hitvallásuk egyházi és világi tagjaiból álló egyházkerületi consistoriumaik által, vallásuk elvei szerint vizsgáltassanak meg és döntessenek

el, s az ezekben hozott elválasztási ítéletek mindenütt érvényeseknek tekintessenek. Ezen törvény 5-ik §-a a vegyes házasságok bírósága iránt továbbá is érvényben maradván.

14. A két hitvallású evangélikusok közhivatalokra alkalmazását illetőleg, Magyarországra nézve megújittatik az 1647-ki 5-dik t. cikkbe iktatott linczi béke gondoskodása, nevezetesen: „hogy az ország méltóságainak, s felső és alsó hivatalainak osztása valláskülönbség nélkül történjék.“ Kivétetnek azonban a szabad királyi városoknak e részben nyert kiváltságaik.

15. Végre, a két hitvallású evangélikusok, ezen örökké tartandó törvény rendelkezése által szabad vallás-gyakorlatuk, valamint templomaik, iskoláik, lelkészállomásaik (parochiarum suarum) mint szinte alapítványaik (és pedig ezekről a 11-ik §-ban bővebben elmondottak által) megtarthatása iránt mindenkép biztosítottván, hogy még inkább gyökeret verhessen közöttök és a római katolikusok között a béke és egyetértés, a rendek közmegegyezésével az határoztatik, hogy a templomok, iskolák, lelkészállomások és alapítványok iránt a jelen birtok-állapot mind a két részről zsinórmértékül vétessék, és így ezen túlra minden további követelés mind a két részről egyszer mindenkorra szűnjék meg.

XVII.

Az evangélikus követek felelete a római katolikusok észrevételeire, melyeket az evangélikusok (első) vallásügyi törvényjavaslatára tettek, és június 28-kán a tiszai kerületek hitlevél-készítő bizottmányának benyújtottak.

Az 1-ő pontra. A bécsi és linczi békekötéseknek, ha békekötések, kétoldaluaknak kell lenniök, mert hol békét kötnek, legalább két félnek kell lenni. Azok pedig valóban érdemesek ezen névre, mert háborút megszüntetett kötések, s az ország törvényébe is ugyanazon békekötési alakban iktattattak be; nem egyedül a király kötései azok, mert 1606-ban a magyarok is adtak, mint abban mondva van, az akkor kölcsönösen egyezkedő cseheknek biztosító leveleket Magyarország és a kapcsolt részek összes karai és rendei nevében, s mert a beczikkelyezés és a törvények közé iktatás által az ország rendei mind a két békekötést közmegegyezéssel az ország örökös törvényévé és *pragmatica sanctioniájává* fogadták és alakították, mikép az 1608-ki koronázás előtt alkotott törvények előbeszédének szavai mutatják. Azt mondani pedig, hogy az 1608-ki és 1647-ki beczikkelyezés által azoknak kétoldalúsága megszűnt, köztörvényekké lettek azok, s miután az ország

egygyé lett, a békekötéseknek többé semmi tárgyuk sem volt, nem egyéb, mint 1-ör megismerni, hogy az előtt kétoldalúak voltak a békekötések, ha pedig kétoldalúak voltak, ezen kétoldalúság nem szűnhetett meg azoknak megtartása végett eszközölt beczikkelyezésök által, mert maga a kötések megtartása két felet föltételez; 2-or az által, hogy az ország azoknak beczikkelyezése végett egyesült, nemhogy megsemmisítettett volna azok tárgya, hanem épen ezen egyesülés és beczikkelyezés által érvényében megerősítettett, s mint az ország alap- és örökös rendelkezése a törvények gyűjteményébe soroztatott.

Vallás-háborúk voltak-e avagy nem az ezen békekötéseket megelőzőtt háborúk? nem látszik érdemesnek kutatni; hol minden előtt a vallás ügyéről szól a béke, ott bizonyosan legalább részben a vallás ügyéért is folyt a háború.

Hogy pedig ezen békekötésekben nemcsak a vallás ügye, hanem más tárgyak felett is történt egyesség; s hogy a békét kötött felek nem a római katolikusok voltak egy részről és az evangélikusok más részről, hanem Magyarország királya, s a hozzászító magyar római katolikusok és evangélikusok, más részről pedig Erdély fejedelme, s a hozzászító római katolikusok és evangélikusok, abból nem következik, hogy a háború nem volt vallás-háború, sem az, hogy a békekötések, nem vallásügyiek, sem az, hogy a kétoldalúság nem áll a vallás ügyében. Elég, hogy ezen békekötésekben tárgyalva volt az evangéliomi vallás szabadsága és egyesség történt e részben, s hogy ennek megtartása megígértetett, és természetesen meg kellett annak ígértetni az uralkodó és római katolikus rendek által az evangélikusoknak.

Miért is e tekintetben ama békekötések vallásügyiek, és két fél is van azokban, az egyik, mely a vallás szabadságába nyíltan beleegyezett, a másik, mely azt követelte. S ha ezen békekötésekkel az országnak más politikai szabadságai is kivivattak, mint valóban több és sarkalatos szabadságával történt, annál szigorubb megtartást érdemelnek azok a római katolikus rendektől is. Az előbbi okoskodás szerint a westpháli béke sem vallási béke Németországban, mert az sem egyedül vallási ügyekre terjed ki, sem a hadakozó felek nem voltak egy részről tisztán római katolikusok, más részről tisztán evangélikusok. S állván az 1606-ki és 1645-ki kötések kétoldalúsága, önkényt következik, hogy a későbben egész 1741-ig hozott törvényczikkek mindazokban, melyekben a vallás-szabadságot megszorították, vagy azt mulékonynya, önkénytől függővé, ingadozóvá tették, egyoldalúak,

azaz a másik fél megegyezése nélkül hozattak. Mit könnyű volna az evangélikusoknak megbizonyítani, de erre semmi szükség sincs.

Mi azon ajánlatot illeti, hogy az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. s az 1622-ik koronázási hitlevél által megerősített bécsi és az 1647-ben becikkelyezett, s az 1659-ki koronázási hitlevéllel megerősített linczi béke a vallás ügyének örökre leendő elintézésénél alapul vétetvén, minden azokkal ellentétes későbbi törvény eltöröltnek tekintessék, de úgy, hogy sem azok kétoldalúságáról, sem ezek egyoldalúságáról ne történjék említés, hanem a nevezett békekötések, az 1608-ki országgyűlés szerint, neveztesse az 1608-ki törvénybe iktatott bécsi, s az 1647-ki törvénybe iktatott linczi „czikkeknak”: a kétoldalúságról és egyoldalúságról ugyan lehetne a koronázási hitlevélben hallgatni, miután ezen tulajdonok ama békekötések és törvények természetében különben is önkényt érthetők, ha a római katolikus rendek a két- és egyoldalúságot kérdésbe nem vonták volna, s ha nem kívánnák, hogy a békekötések törvénybe iktatott bécsi és linczi „czikkeknak” neveztesse. De ha az evangélikus rendek jelenleg ily egyességhez járulnának, visszalépnének az oly ünnepélyességgel és hatálylyal szerzett kötések és békéktől, melyek sokkal szilárdabbak az országgyűlési törvényeknél, s ez által vallásuk ügyét egyedül az országgyűlési határozatok tárgyává tennék, melyekhez már most készítették az út, a föllebbi ajánlott szavak is ezt vevén a vallás ügye örökre elintézésének alapjául. Azt pedig nem tehetik az evangélikusok, hogy az annyira ünnepélyes békekötésektől visszalépjenek, s a vallás ügyét az országgyűlés határozatai alá bocsássák, mert ezen tettök által megsemmisítenék jogaik legerősebb alapjait, s ezen egyesség által semmit sem nyernének, sőt ha ugyan nem a jelenben, hanem a jövőre nézve sokat vesztenének is, miután a békekötések neveinek eltörlésével azon jog is az országgyűlésre szállana, mi illeti őket a bécsi és linczi becikkelyezett czikkekből, mi nem!? — Végre magok a római katolikus urak is megismerik, hogy mind a két felekezetű vallás „be van véve”; és ámbár ezen vallás, akár annak nyilvános gyakorlatát, akár pedig tagjainak a felsőbb hivatalokra is alkalmazását, és ennek a törvényben megemlítését tekintsük is, a bevett vallás jogaival az egész nemzet cselekvénye által ezen békekötések előtt is élt, de mivel ezen vallás követői megzavart jogának ezen bevétel a bécsi béke által nyíltan és ünnepélyesen, és bővebben ki lőn nyilatkoztatva és biztosítva, s ennél fogva ezen békekötést a bevétel alapjául kell tekinteni, világosan következik: hogy ezen békekötés, s az ezt kiegészítő linczi béke a két felekezetű evangéliumi vallás szabadságának és jogainak any-

nyira alapja, mint a polgáriakra nézve II. András decretuma és az 1-ső rész 9-ik czime, s annál fogva az evangélikusok a békekötésekre azok kétoldalúságára való hivatkozásról és azok kötelező erejéről semmi esetre le nem mondhatnak, sőt azokhoz mint szabadságuk alapjához, folytonosan és minden lehető hatálylyal ragaszkodnak.

A 2-ikra. Ámbár a római katolikus urak ezen kifejezést „uralkodó vallás“ használni nem akarják, s azt nyilvánítják, hogy arról is készek hallgatni, mikép a római kath. vallás a fejedelem vallása, s övének is kell lenni örökre, s azt követik a praelatusok, zászlósok, s a nemesség és nép nagyobb része; azonban még sem állanak el, miután azt elsőnek és kitünőnek akarják neveztetni, s nem kívánják, hogy ezen kitünőség pusztá szóban maradjon. Azon vallás azonban nem bir azon uralkodó vallási jellemvonásokkal, melyek e pontban elszámoltatnak, mert másokat elhallgatván most, az evangélikusok egyenlő joggal birnak a római katolikusokkal az ország zászlósi hivatalaihoz, s ha jelenleg egy sincs közlők, az nem jog szerint, hanem annak ellenére történik. Azt sem lehet megengedni, hogy a nemesség nagyobb része római kath. volna; a népről pedig bizonyos, hogy nagyobb része evangélikus annak mint római katolikus, mert a római kath. lelkészek összeírásai semmit sem bizonyítanak ¹⁾; továbbá tekintetbe kell venni, hogy a római katolika és evangyéliomi vallásokon kívül még negyedik vallás is van az országban, s a három vallásnak száma sokkal nagyobb a római katolikusokénál mind a nemesség, mind a nép kebelében. S mind e mellett, ez ideig egyedül a római kath. vallás élt az országban minden polgári javadalom gyümölcseivel. Mi tehát a dolog természete szerint független vallás, emberek és polgárok egyenlőségét illeti, a római katolikusok nem panaszkodhatnak vallásuk jogsérelméről akkor, midőn az evangélikusok nem ellenzik azokat, melyeket, — mások jogsérelme nélkül — a római katolika vallás és pap-ság követelhetnek, annál fogva, úgy látszik, hogy az oly nevezetek feletti vitatkozásnak, melyekből könnyen visszaélés származhatik, midőn a kölcsönösen megalapítandó egyességről és bizalomról van szó, nincs helye.

A 3-ikra. A kitünőség (*praeeminentiae vocabulum*) a békekötésekben ismeretlen, s ha abban állana, mit ezen pont tartalmaz, a név változtatásával szinte csak uraságot vonna maga után. Hogy a római kath. vallás gyakorlata a római katolikusoknál ünnepélyes legyen és szabadon virágozzék s minden akadály nélkül, az evangélikusok sem

¹⁾ Későbbi hivatalos összeírásokból ugyanaz tűnt ki.

nem akarják, sem nem tudják gátolni: de nem „mindenki részére“ (apud omnes). Megismerik az evangélikusok, és nem irigylük, hogy a tiszti. római kath. papság első rend, s minden nemesi jog és szabadság megilleti azt, míg az országnak úgy tetszik, s míg a tiszti. papság az evangélikusok jogait és szabadságát megismeri, s azok és vallásuk felett semmi jogot nem követel: de azon követelt kiváltságot, hogy az evangyéliomi vallás felvételét, mi mindenkinek szabadságára hagyott, a törvények előtt ismeretlen, s a bevett vallásra nézve sértő hit-hagyás színe és neve alatt akadályozhassa, és a vegyes házasságokból született gyermekeket is, kiket ugyanazon vallás felvételi szabadsága illet, a római kath. vallás követésére kényszeríthesse, s csak a római kath. vallás javára kötött házassági szerződéseket tekinthesse érvényeseknek, meg nem ismerhetik, mert az ellentétben áll a lelkiismeret szabadságával; s annál kevésbbé ismerhetik meg azon nevezetelen és bizonytalan kiváltságokat, melyeket a római kath. követ urak más hasonló, netalán előfordulható esetekben a római kath. vallás részére annak kitünősége bizonyítékául kijelölendőknek vélnék.

A 4-ikre. Ha a két békekötés azon pontjának, hogy az ország méltóságai s nagyobb és kisebb hivatalai vallás-különbség nélkül osztassanak, elégtételtetett volna, vagy ezen pontnak megtartását jövőre remélni lehetne, nem volna oka kívánni, hogy az evangélikusok száma a kormányzéseknel meghatározottassék. De a békekötések ezen pontja annyira nem tartatott meg, hogy az evangélikusok már csaknem minden nagyobb és kisebb hivatalból teljesen kirekesztettek, s azon kevesen is, kik most a kormányzéseknel vannak, néhány év előtt nevezettek ki az elhunyt uralkodó által, ki valamennyire közlekedett ezen békekötések rendelkezéseivel. Ennél fogva joggal lehet kívánni nem csak azt, hogy a békekötések állapotára helyezzessenek vissza az evangélikusok a hivatalokra nézve, hanem azt is, hogy ezen pontnak jövőre sikeressé tétele végett, bizonyos szám iránt történjék egyesség az evangélikusoknak a kormányzéseknel leendő alkalmazása iránt. A római kath. birtokos nemesség arányát a hivatalokra nézve tekintetbe venni nem volna méltányos, mert ebből az következne, hogy kinek több jószága van, alkalmasabb a hivatalokra, s több hivatal is követhet jószágai arányához képest, holott a törvény, nevezetesen az 1-ső r. 2-ik czimje azt mondja, hogy semmi urnak és nemesnek sincs több vagy kevesebb szabadsága, hanem mindenki egy ugyanazon szabadsággal bír; s hogy a római kath. nemességnek több jószága van, ezt is a hivataloknak lehet tulajdonítani, melyeket eddig az evangélikusoknak csaknem teljes kizárásával viselt, melyek által a római kath.

nemességnek szerzési, az evangélikus nemességnek pedig csak vesztesi módja volt. Súlyos volna tehát azon megszorításból, melyet az egyenlő polgári joggal bíró evangélikusok a javak adományzási és szerzési módja körül tapasztaltak, a hivatalokra következtetést vonni, s azt, hogy a hazai javadalmakban nem azon arányban részesültek, mely őket megillette volna, ellenök fordítani. A nép aránya pedig bizonyosan nem a római katolikus urakra, hanem az evangélikusokra kedvező.

Ha egyedül a „czikkek“ és nem a bécsi és linczi békekötések megújítása tétetnék a királyi hitlevélbe, s az evangéliomi vallás szabadságának bővebb előadása a koronázás előtti czikkekre utasíttatnék, az evangélikusok könnyen rövidséget szenvedhetnének. A bécsi és linczi békekötések megújítás nélkül is érvényesek; az evangélikusoknak nem azok megújítására, hanem arra van szükségök, hogy a békekötési állapotra tétessenek vissza, s jogaik és szabadságuk bővebben kinyilatkoztassanak. Ez már most is különféle módon kétségbe vonatik, és sérelmes záradékokkal módosítatik; mi történik akkor, ha egykor a hitlevél meg lesz állapítva? Az evangélikusoknak tehát nem kell vétkül tulajdonítani, hogy minden igyekezetüket arra kívánják fordítani, nehogy midőn az ország, az ő törekvésök és működésök folytán is, jogaiba és szabadságába helyeztetik vissza, ők magok kimaradjanak, avagy épen jogaiktól és szabadságuktól megfosztassanak.

Valamint tehát az evangélikusok azon hazafias és testvéri szeretettel viseltetnek mind római kath. polgártársaik, mind maga a tiszt. papság iránt, hogy semmi törvényes, s a méltányosságon alapuló jogukat meg nem akarják csorbítani, és csak egyenlőséget kívánnak magoknak mint embereknek, polgároknak s vallásuknak, mint a mely be van véve, s melyet annál fogva minden mástól, pusztán a természet szerint is, függetlenség illet, s azért ez iránt teljesen biztosítva kívánnak lenni: úgy kétségtelennek tartják, hogy mind római kath. polgártársaik és testvéreik, mind maga a tiszt. papság is, a hazafiság és testvéri szeretet szelleme által lelkesülve, igazságos és mind a természetes méltányosságban mind a békekötésekben, és kölcsönös egyezményeken alapuló kívánataiknak, méltányos felfogással annál inkább eleget teendének, mivel ez az egyetlen és örökös eszköz az ország minden vallású lakosait a szeretet és bizalom kölcsönös kötelékével az egész ország közjólétére összekapcsolni. Budán, junius 30. 1790.

XVIII.

Mellékletek az evangélikusok ezen feleletéhez.

A) A koronázási hitlevél 2-ik pontja szóljon a vallás ügyéről.

B) Észrevételek a róm. katolikusok által előterjesztett vallásügyi törvényre.

A bevezetésben, hol a r. katolikusok javaslata a bécsi és linczi czikkek megerősítéséről szól, a „czikkek“ helyett „békekötéseket“ tesznek. Továbbá, hol a r. katolikusok a békekötések óta azoknak „netalán“ csorbitására hozott törvények eltörltetéséről szólnak, a „netalán“ szót kihagyják. Hol a r. katolikusok a kir. városokra azt mondják: „kivétetvén azonban a néhány város által e tárgyban nyert kiváltságok“, e helyett ez áll: „ellen nem állván a törvény ellen nyert kiváltságok.“ További észrevételek:

Az 1-ső pontra. Kihagyandó, hogy a r. kath. vallást követik a zászlósok, s a nemesség és nép nagyobb része, s hogy azt teljes joggal megilleti az uralkodó nevezet; s hogy annak elsőbbségéről három pont szóljon.

A 2-ik pontra. Nem azt mondják, hogy a jelen törvény által birnak vallásszabadsággal, hanem a békekötések alapján.

A 3-ik pontra. Az evangyéliomi vallásra áttérni kívánó r. katolikusok hatheti oktatást köteleztessenek lelkészeiktől kiállani, de minden boszantás és további akadályozás nélkül. Ezen hatheti oktatás szüksége azonban kölcsönösen álljon a r. kath. vallásra áttérni kívánó evangélikusokra nézve is.

A 4-ikre. A vegyes házassági gyermekek nemők szerint neveltesenek. A szülők között ez ügyben lehető egyességről második javaslatukban nem tesznek az evangélikusok említést.

Az 5-ikre. Az eredetileg vegyes házasságokban a bíróság a r. kath. szent székét illesse, de ha valamely evangélikus fél r. katolikussá létele által lett a házasság vegyessé, az illetőség az alperes széké legyen. Az eltérés első javaslatuktól lényeges de mégsem teljes; abban az eredetileg vegyes házasságok ügyeit az alperes székéhez nyilvánították tartozóknak az evangélikusok.

A 6-ikra. Ragaszkodnak ahhoz, hogy az evangélikusok ne tartozzanak a r. katolikusok ünnepeit megtartani.

A 7-ikre. Nem fogadják el, hogy a r. kath. földesurak és községek az evangélikusok templomainak stb, telket ne tartozzanak adni. Továbbá a fiókegyházak után azt is világosan betették az evangéliku-

sok második szerkezetökbe : „és mindenütt, hol a létező evangélikusokra nézve szükségesnek találtatik.“

A 8-ikra. A mellett maradnak, hogy a r. kath. lelkészek ne követeljenek az evangélikus elítéltekhez járulási jogot.

A 9-ikre. Megnyugosznak abban, hogy a zsinaton legyen királyi ember.

A 10-ikre. Készséggel beiktatták második javaslatukba, hogy az evangélikusok saját felsőségeik felügyelete alatt nyomatandó könyveiben semmi sértés se foglaltassék a r. katolikusok ellen.

A 11-ikre. Az alapítványok során fenkívánják tartatni a Szirmay, Hrabovszki és Apafy alapítványokhoz való igényeket.

A 12-ikre. Nem említik meg a tizedet és földesuri jogokat.

A 13-ikra. A r. katolikusok belenyugodván, hogy az evangélikusok házassági ügyei saját egyházai székeik által ítéltessenek el, semmi ellen-észrevétel.

A 14-ikre. Ragaszkodnak ahhoz, hogy minden kormányzéknél a tagoknak legalább harmada, s legfőlebb fele evangélikusokból álljon.

A 15-ikre. Megnyugosznak abban, hogy a templomok stb. iránt a jelen birtokállapot vétesse zsinórmértékül; kik ezentul is vennének el templomokat stb., valamint azok is, kik ezen törvényt egészben vagy valamely részében megsértenék, korábbi kívánságuk szerint, azon büntetés alá esvén, melyet Ulászló 6-ik decr. 8-ik t. cikke határoz.

Ujabb pontok továbbá az evangélikusok második törvényjavaslatában, hogy az evangélikusok templomaik stb. semmi földesuri tartozás, s lelkészeik és iskolamestereik semmi adó alatt ne álljanak; — a házasságügyi engedélyeket egyházi székeik adják ki; — a kormányzékeknél a vallási ügyekben az előadó mellett másik vallásu előadótárs is legyen; a megyékben stb. pedig mind két vallás részéről egyenlő számú tagokból álló vegyes bizottmányok működjenek a vallási ügyekben.

XIX.

A két tiszai kerületi (római) katolikus urak viszonzfelelete, julius 4-ki gyülekezetökben megálla-
lapitva. — Kivonatilag.

Az egyesült két tiszai kerület hitlevél-készítő bizottmányának junius 30-ki ülésében az határozottatott, hogy a római katolikusok és evangélikusok vitassák meg egymás között azon öt főkérdést, melyek iránt egymástól különböző nézetben vannak. Ezen öt főkérdés a következő:

1) Vajjon magokat a békekötéseket, vagy csak azon törvény-cikkeket, melyekkel azok becikkeltettek, kell-e az evangyéliomi vallás ügyének szabályozásánál alapul venni ?

2) Vajjon az átmenetel a római katholika vallásról az evangyéliomi vallásra, bizonyos büntetés terhe alatt megtiltassék-e ?

3) Vajjon a bíróság a vegyes házasságok iránt a szent széknak adassék-e, avagy egyszerűen az mondassék, hogy az alperes székét illesse az ?

4) Vajjon a vegyes házassághól származott gyermekek nevelése körül a római katholika vallásnak, elsőbbségi czimen, valami kedvezés engedményezendő-e ?

5) Vajjon a közhivatalok osztása az eddigi törvények szerint valláskülönbség nélkül történjék-e, vagy pedig bizonyos szám is határozassék meg az evangélikusokra nézve ?

Az evangélikus urak egyedül a 3-ik pontra nézve állottak a róm. katholikusok véleményéhez ; ezek pedig az első és 4-ik pontra nézve engedtek, s az evangélikusok ezek iránt sem akarnak a r. katholikusokhoz tovább közeledni.

Az evangélikusok javaslata azt czélozza, hogy a r. kath. vallás minden elsőbbségi jellemet elveszítsen, hogy ez és az evang. vallás között teljes egyenlőség állittassék fel.

Elégeljk meg az evangélikus urak, hogy az 1608-ban és 1647-ben törvénybe iktatott bécsi és linczi czikkekre alapítottanak mondassék a vallás ügyének szabályozása, és ne kívánják, hogy „békekötések“ emlitessenek, mert mindig is csak czikkeknak (articuli) és rendelkezéseknek (constitutiones) vannak azok azóta törvénykönyvünkben nevezve.

A római katholikusok beleegyeznek továbbá azon elv felállításába is, hogy miután az utóbbi törvények a vallás ügyét a királyra látszanak bízni, mit az evangélikusok magokra nézve sérelmesnek tekintenek, mivel már a királyi felség is országgyűlési tárgynak mondta kegyelmes leiratában a vallás ügyét, azon törvények félre tétessenek, s az ő vallásszabadságuk a becikkelyezett bécsi és linczi békéken alapuljon ; kivétetvén a Horvátországot stb. illető törvények (1687 : 23. 1723 : 86. 2. 1741 : 46).

Mivel azonban az evangélikusok bővebben kívánják azoknak értelmét kifejtetni, a r. katholikusok attól tartván, hogy ez által az evangyéliomi vallás teljes egyenlőségre tétetik a r. kath. vallással, s ez által erre, mint uralkodó vallásra jogsérelem fog hárulni : tovább is ragaszkodnak június 27-ki észrevételeik 2-ik és 3-ik pontjához a r. kath. vallás elsőbbsége iránt. Sőt mivel a r. katholikusok által előterjesztett

javaslat szerint békés egyesség létre nem jöhetett, most már annál szorosabban ragaszkodnak az uralkodó vallási címhez is, miután különben is sohasem egyeztek volna meg annak némely r. kath. ur által indítványozott eltörlésében.

Ezen előzmények után áttérnek az evangélikusok jun. 22-ki pontjaira. (Látszik e szavakban a Sauer gróf nagyváradai nagyprépost által, a r. katolikusok nevében, készített észrevételekkel való elégedetlenség.)

Az 1-ső pontra. Ismétlik azokat, mik a békekötések kétoldalúságáról s a következő törvények egyoldalúságáról már (Sauer által) elvannak mondva; kitérnek ezután arra is, hogy a békekötési biztosoknak nem volt országgyűlési meghatalmazásuk. Mind e mellett beleegyeznek, hogy minden 1647 óta alkotott törvény és kir. rendelet, melyek a nevezett békekötésekbe ütköznek, eltörltessék. Kimondatni kívánják továbbá a szerkezetők szerinti 1-ső pontban, hogy a r. kath. vallást elsőbbség illeti, s ez többé tovább nem terjeszthetőleg áll (a papság állásán kívül): 1) az áttérés eltiltásában, 2) a sz.-széknek a vegyes házasságok feletti biráskodásában, 3) a vegyes házassági gyermekeknek a r. kath. vallásbani neveltetésében.

A 2-dik pontra. Ebben több tárgy van. A) Hogy a r. kath. vallásról az áttérés más vallásra szabad legyen, abba semmikép bele nem egyezhetnek. Különbség van az uralkodó és „bevett“ vallás között; ennek természetes terjedése ellen, az emberi nem szaporodása útján, semmi akadályt sem lehet tenni; de nem illeti ezt meg az erkölcsi terjesztés, a proselytismus. B) Az uralkodó vallás jelleme azt követeli, hogy a r. kath. szülő gyermekei, bárminő vallásu legyen is a másik szülő, mind r. katolikusok legyenek. (Sauer javaslatában csak akkor követeltetett ez föltétlenül, ha az apa r. katolikus. Lásd fölebb). A vegyes házasságok tehát csak az evangélikus fél által kiadott reversálisok mellett engedtesse meg. C) Abban megegyeznek, hogy az evangélikusok ne legyenek kötelesek a r. katolikusok szertartásaiban részt venni stb. Csakhogy az evang. urak ne merészeljék r. kath. jobbagyaikat az ünnepek megszégésére kényszeríteni.

A 3-ik pontra. Nem tartják fentarthatóknak azon városi kiváltságokat, melyek az evangélikusok szabad vallásgyakorlata ellen léteznek, s ezt a szerkezetők szerinti javaslat bevezetésében mondják ki. (Sauer e részben ultramontanabb volt.) Az evangélikusok által építendő templomokra stb. nézve, azt kívánják törvénybe iktatni „menyiben az evangélikus nép kimerítése (sine enervatione) nélkül történhetik;“ s hogy a r. kath. földesurak és községek csak ott

kötelesek azoknak belső telket adni, hol az még van (adhuc reperitur). **Sauer** még szigorubb volt. A betegekhez, elítéltekhez való papi járáslásról azt mondják a mit **Sauer**.

A 4, 5, 6, 7 és 8-ik pontokra. Csekély módosításokkal mint **Sauer**. Kivevén, hogy **Sauer** az evangélikusok könyveinek kinyomathatását, minden további könyvvizsgálat nélkül megengedtetni kívánta, ezen javaslat pedig „azon censurái szabályok szerint, melyek a r. katolikusok könyveire nézve fenállanak.” — Valamint **Sauer**, ugy ezen szerkezet is hallgatással mellőzi, hogy az evang. tanuló ifjak a külföldi akademiákat látogathassák.

A 9-ik pontra. Azt jegyzik meg, hogy a bécsi és linczi békék csak néhány hivatalról szólnak; megegyeznek azonban, hogy ezen képesség minden hivatalra kiterjesztessék.

A 10-ik pontra. Az ily különcz szokás nem illik a magyarnak sem szelleméhez, sem szokásaihoz, sem törvényeihez.

A 11-ik pontra. Mélyebb szeretetet éreznek a r. katolikus urak az evangélikusok iránt, minthogy magokat büntetés alá eshetőknek vélhetnék, s ezt az evangélikusokról is hasonlóan kívánván feltenni, nem látják át a büntetés szükségét.

A 12-ik pontra. Mint **Sauer** a jelen birtokállapotot kívánják zsinórmértékül vétetni. Ezen utolsó ponthoz, mely a r. katolikusok szerkezete szerinti javaslatban 15-ik számú, ezt tevén befejezésül:

„Egyébiránt, hogy az örök béke és egyesség fentartassék, határoztatik, mikép az ágostai és helvécziai hitvallásu evangélikusok több kedvezményt és javadalmat, semmiféle czímen vagy ürügy alatt, sem az országgyűlésen, sem azon kívül, többé még csak ne is kérhessenek.”

XX.

Julius 6-án folyt a főlebbi okmányok közleiratása. Sem kerületi sem országos ülések nem voltak. A római katolikus papság Pesten az egri püspök szállásán tanácskozmányt tartott; valamint az evangélikusok is **Teleki József** grófnál, s itt az határoztatott, hogy a nevezett gróf néhány megyei követtel menjen el **Batthyányi József** bibornok herczeg-primáshoz, s a két fél közötti egyetértést igyekezzenek eszközölni.

XXI.

Julius 9-én a dunáninnen-i kerület ülése, hitlevél-készítő bizottmánya munkálatának tárgyalása folytán, a 14-ik pontot vette

tanácskozás alá, mely a vallás ügyéről szólott. Az első kérdés volt: Kell-e általában a vallás ügyéről szólani a koronázási hitlevélben? Ennek következtében minden megye követe felolvasta utasításának a vallás ügyére vonatkozó pontját, ugyan azt tették, vagy szóval adták azt elő a királyi városok követei. Kitűnt, hogy a megyei és városi utasítások többsége azt kívánja. De a papság nagy hévvel ellenállott szónokai által, előadván, hogy a vallás ügye I-ső József ideje óta nem lőn a koronázási hitlevélbe iktatva, s ebből azt következtette, hogy most se történjék az. A megyei követek egy része középutat javasolt, hogy a vallás ügye ne tétessék a koronázási hitlevélbe, de a koronázás előtt szentesítendő törvények között történjék e részben köz megnyugtatás. A papság ismételve azt nyilatkoztatta, hogy esküjénél fogva csupán azon egyesség megszilárdítását tekinti czéljának, mely az egyedül üdvözítő római katolika vallást fentartandja, s abban soha sem egyezhet meg, hogy az evangélikusoknak nagyobb jogok engedessenek, mint a minőkkel 1780-ban birtak. **Balogh Péter** Nógrád megye követe azonban alapos és ékes beszéddel arra hívta fel és kérte a rendeket, hogy az evangélikusok kívánatait, melyek békekötések, koronázási hitlevelek és törvények által vannak megerősítve, fogadják el; nehogy különben a közcsend megháboritassék, s a kedélyekben örökös gyűlölség gerjedjen. Két órai vita után a többség azt határozta, hogy a vallás ügyéről igen is készítettessék hitlevéli pont.

A következő kérdés volt ezen pontnak szerkezete, s erről is közel két óráig folyt a vita. A papság ugyan hallgatott, nehogy elállni lássék azon korábbi nyilatkozatától, miszerint egyáltalában nem kívánja a vallás ügyét országgyűlési tárgyalás alá tartozónak tekinteni. De néhány megyei követ, nevezetesen **Szentiványi János** (r. kath.) Bars, és **Misics József** (r. kath.) Esztergom megyék követei nagy hévvel vitatták, hogy a szerkezendő hitlevéli pontban meg ne említessenek a békekötések, hanem csak az mondassék, hogy ezen ügy a már alkotott, s még ezentul alkotandó törvények szerint s országgyűlésileg úgy intéztessék el, hogy többé ne is szabadjon azt az országgyűlésen ismét felvenni. Mások azt vélték, hogy a hitlevélben sem a békekötésekről, sem az e tárgyban későbbben alkotott törvényekről ne legyen említés, hanem csak a jelen országgyűlésen alkotandó vallásügyi k. e. törvényre történjék hivatkozás. Néhány városi követ sürgette, hogy a hitlevéli pontba beiktattassék azon záradék, miszerint a kir. városok kiváltságai és helyhatósági joguk a vallás ügyére nézve épségben maradnak.

De az evangélikusok folyvást azon nyilatkozatuk mellett marad-

tak, hogy a békekötések egyenes megemlítésétől annál inkább nem állhatnak el, mert egyebet nem kívánnak, minthogy az országosan elfogadott békekötések által megállapított jogaikba helyeztessenek vissza.

A többség aztán ezen szerkezetet fogadta el a dunáninneni kerület ülésében, a vallás ügyéről a hitlevélbe iktatni.

„14. Az ágostai és helvécziai hitvallásuak, a bécsi és linzi békekötésekben megengedett (admissum) szabad vallásgyakorlatát, a koronáztatásunk előtt alkotott törvényczikkek szerint, megengedjük (admittemus), s azt soha sem fogjuk háborítani.“

XXII.

Julius 10-én a dunántuli kerület az alsótáblai teremben tartott ülésében, a koronázási hitlevél 17-ik pontjául ezt fogadta el :

„Hogy az ezen országban lakó evangélikusok stb. szabad vallásgyakorlata iránt, a keresztyéni türelem nevezetének eltörlésével, a bécsi és linzi békekötéseket, azonban a római katholika, mint ezen ország „constitutionalis“ vallásának legkisebb kára, jogsérelme és botránkoztatása nélkül, s menten maradván a földesuri jogok, s az 1741-ki 46-ik törvény Horvátország stb. iránt, megtartandjuk, s mások által is megtartatjuk.“

Volt szó arról is, hogy az evangyéliomi vallás szabadsága Horvátországra is kiterjesztessék; de ez ellen az mondatott, hogy ezen országok helyhatósági jogai az ország törvénye által megerősítettvén, e téren sem lehet azokat megosonkitani. Ezután a városi követek is kívánták helyhatósági jogaikat és kiváltságaikat e tekintetben a törvény alól kivétetni; de a megállapodás lőn, hogy mivel azon kiváltságokat a király az ország hozzájárulása nélkül engedte, azok a horvát helyhatósági rendelkezéshez nem hasonlíthatók, s annálfogva itt meg nem említhetők; hanem midőn ezen hitlevéli pont folytán a vallásügyi k. e. törvény fog szőnyegen lenni, a rendek teljes ülésében fog ezen ügy tárgyalás alá vétetni.

A hitlevéli pontok megállapításával, küldöttséget intézett ezen kerület mind a dunáninneni, mind az egyesült tiszai kerületekhez, tudtván, hogy munkáját bevégezte, s azt az országbiróval és személynőkkel oly célból közlendi, hogy annak a két tábla által leendő megvizsgálása végett, holnapután országos ülés tartassék.

Ugyanezen nap az egyesült tiszai kerületek is a főrendek teremében ülést tartottak. Jul. 5-e óta csak tegnap, jul. 9-én

tartottak először ülést, a vallásügyi okmányok időközbeni leiratása miatt, s tegnap csupán felolvastattak azok.

Az egész ülésben, reggeli 9 órától d. u. két óra utánig, egyedül az ő hitlevél-javaslatok 2-ik pontja, mely a vallás ügyéről szól, tárgyalatott.

A r. katolikus papság tiltakozott, az evangélikusok azonban azt felelték, hogy benyújtott irataikban az evangélikusok némely kívánatába be is egyezett már a r. kath. papság, következőleg többé nem tiltakozhatik az egész ellen.

A tiszai kerületek hitlevéli javaslatában így szól a vallásügyi pont :

„2. Az ágostai és helvéciai hitvallásuk jogait és szabadságát az 1606-ki bécsi, s 1645-ki linczi, 1608-ban és 1647-ben becikkelyezett békekötéseken alapulóknak, melyek által az ő vallásuk „bevételt,“ megismerjük, és ezeknek jövőben minden megsértése kiküldése végett, s hogy egy részről a r. katolikusok, más részről mind a két hitvallásu evangélikusok között örökre valódi és szilárd egyesülése történhessék meg a kedélyeknek, az ágostai és helv. hitvallást követők jogait és szabadságát, a mint azok, az idézett békekötések és az 1608-ki 1-ső t. cz. értelmében, a jelen országgyűlés k. e. () törvényezik szerint, mely a r. katolikusok és evangélikusok kölcsönös egyezménye, bővebben előadattak, az ezen törvény által rendelt állapotra valósággal visszahelyeztessenek, s abban sértetlenül megtartassanak, részünkről is gondoskodni fogunk.“

A törvényjavaslatával vegyes tanácskozás folyamában, melynek az evangélikusok által beadott, jun. 30-kán kelt második törvényjavaslat szolgált alapul, az első fölmerült kérdés volt : Történjék-e a békekötésekre hivatkozás, s azok alapján intéztessék-e el az evangélikusok szabad vallásgyakorlata? — Hosszu, heves vita után a többség elfogadta.

A második kérdés volt : Uralkodónak kell-e a róm. kath. vallást ezen országban nevezni? E felett is nagy vita volt. Az evangélikusok azt adták elő, hogy semmi keresztyén vallás sem lehet uralkodó, mert a lelkiismeret feletti uraság csak az istent és nem az embereket illeti; s a vallásos eszmék nem az emberi hatalmon, hanem a meggyőződésen alapulnak. A megállapodás az lőn, hogy az „uralkodó“ nevezet kikerültessek.

A harmadik kérdés volt : Büntetés alá esendők-e azok, kik a r. katolika vallásról valamelyik evangéliomi hitvallásra térnek át? Az evangélikusok erősen vitatták az ellenvéleményt, miután a meggyőző-

dést, annál fogva a más vallásra áttérés szabadságát elzárni, s annál kevésbé azt büntetéssel eltiltani nem lehet. A másik fél azonban azt kívánta, hogy az áttérő nemesek gyermekeikkel együtt elveszítsék hivatalképességeiket, a nemteleneket pedig az alispán büntesse meg. Középút gyanánt azt ajánlották az evangélikusok, hogy minden büntetéstől elvonatkozva, hat vagy több heti oktatása alá essék a római katolikus papnak, ki ezen vallást elakarja hagyni, s ha az áttérés mellett ezentúl is megmarad, szabadon tehesse azt. A római katolikus papság azonban ezt nem elégelte meg. A megállapodás az lön, hogy ezen kérdés eldöntése teljes országos ülésre halasztatik, a vallás ügyének tovább tárgyalása azonban a kerületi ülésben, és pedig ámbár vasárnap lesz, holnap is, folytattni fog.

XXIII.

Julius 11-kén ámbár vasárnap volt, az egyesült tiszai kerületek ismét ülést tartottak, még pedig reggeli 10 órától d. u. 3-ig. Nagy számmal összegyültek erre mind a főrendek, mind a többi kerületi követek is.

Több kérdés merült fel mind a római kath., mind az evangélikusok javaslatából. A nevezetesebbek a vegyes házassági bíróságot illeték. A római kath. papság azt kívánta, hogy a szent székek különbség nélkül minden házassági ügyökben ítéljenek mind a római katolikusoknak, mind az evangélikusoknak. Az evangélikusok ennek ellene voltak, s azt kívánták, hogy az evangélikusok házassági ügyei az ő egyházi székeik által ítéltesse el.

Néhány követ mind a római katolikusok, mind az evangélikusok részéről azt kívánta, hogy a József császár e részben kiadott rendelete szellemét tartsák meg, s a polgári hatóság illetőségét törvényeítsék a házassági perek elítélésében.

A megállapodás lön, hogy a római katolikusok házassági ügyeit a szent székek, az evangélikusokéit pedig világi és egyházi tagokból állani szokott saját egyházi székeik ítéljék. A vegyes házasságokban pedig az alperes székéé legyen az illetőség; s ha az alperes evangélikus, a királyi táblához van fölebbezés.

Másik nagy kérdés volt: a vegyes házasságokból származott gyermekek minő vallásban leendő neveltetése. Éles vita után már szinte megállapodás történt, hogy az evangélikusok kívánsága szerint a fiuk az atya vallását, a leányok pedig az anyáét kövessék. De ismét megújult a vita, s tekintetbe véve, hogy az atyát leginkább illeti a

gyermek tartási és neveltetési gondja, s annál fogva elsőséget követelhet e részben, az evangélikusok beleegyezésével az határozatott, hogy a gyermekek mind atyjok vallásában növeltessenek.

Az ünnepek iránt abban lőn megállapodás, hogy minden felekezetnek szabadságában álland ünnepeit megtartani; hol pedig különböző vallásfelekezetűek vannak, ott az evangélikusok a római kath. ünnepeken, különösen az urnapi járdalat alatt, a közbotrány elkerülése végett, a nyilvános munkától tartózkodjanak.

A d. u. három óráig tartott gyűlésben a vallás ügyének tárgyalása nem fejeztetvén be, a következő kerületi ülésre halasztatott annak folytatása.

XXIV.

Julius 12-kén az alsó tábla országos ülést tartott. **Ürményi József** személynök előterjesztette, hogy a dunáninnen valamin a dunántúli kerületek a koronázási hitlevél készítésével készen vannak, s az egyesült tiszai kerületeké is alkalmasint készen lesz pár nap mulva, már ezen országos ülésből neveztetnének ki tehát a két tábla vegyes bizottmányához a tagok, s ez iránt a felső táblát is szólítsák fel, hogy aztán ezen bizottmány a kerületek javaslataiból a koronozási hitlevelet, valamin a koronázás előtti törvényozikkeit, melyek a hitlevél pontjait bővebben kifejtik, s annál fogva a hitlevélben alapulnak, kidolgozhassa. (Mig az országos vegyes bizottmány a hitlevél készítésével foglalkozik, addig a kerületek elkészülhetvén előbb ezen k. e. törvényozikkekkel.) — A tiszaiak azon feltétel alatt, hogy mig ők javaslatukat el nem készítik, az országos vegyes bizottmány nem fog munkához látni, szinte beleegyezvén, ezen bizottmányhoz az alsó tábla részéről tagokká nevezettek:

A kir. táblától: **Tihanyi Tamás** (evang.) alországbiró, **Kornis József** orsz. birói ítélőmestor (helyettesekül a jegyzőségre: **Németh János** és **Aczél István** személynöki ítélőmesterek is), **Bernát József** (evang.), **Mikos László** ülnökök. — Horváthország részéről: **Bede Kovács Ferencz** és **Lukavszky Dónát**. — A tisz. egyházi rendből: **Hollósy György** esztergomi, **Borsos Pál** veszprémi, **Zábrácsky József** egri, **Sauer Kajetán** gróf nvárad, **Galyuf József** zágrábi káptalani küldöttek. — A megyék részéről: **Balogh Péter** (evang.) Nógrád, **Szentiványi János** Bars, **Szily József** Pest, **Radvánszky János** (evang.) Zólyom, **Spisics János** Zala, **Kajdacsy Antal** Baranya, **Bezerédy Ignác** Tolna, **Pázmándy József** (evang.) Győr, **Horváth Pál** Ung, **Berzeviczy András** Szepes, **Vay József**

(evang.) **Borsod, Luby Károly** Szatmár, **Kárász István** Csongrád, **Pogány Lajos** (evang.) Máramaros, **Lónyay László** (evang.) Bereg megye követei. — A távollevő mágnások képviselőiből: **Dvornikovics Miklós** és **Adonyi György**. — A kir. városok részéről: **Márton Bertalan** soproni, **Stettner József** (evang.) pozsonyi, **Domokos Imre** (evang.) debreczeni, **Smicsek József** eperjesi és **Maczak János** zágrábi követek.

Borsos Pál veszprémi kanonok helyett **Zsolnay Dávid** ugyancsak veszprémi kanonokot kívánták a papok és a távollevők képviselői ki-neveztetni ¹⁾, valamint hogy necsak két kápt. küldött, hanem több is neveztesse. Ennek a megyei követek mondtak ellen. A megállapodás lön, hogy minden kerület részéről neveztesse kápt. küldöttek. A **Sauer** nevénél roppant zaj keletkezett; a papság hangos kiáltásokkal azt kívánta, hogy helyette más neveztesse, mert a papságnak nincs benne bizalma, ki a vallás ügyében készített munkájával a papság megalégedését ki nem vitta. Két óráig folyt arról a vita: megmarad-jon-e **Sauer**. Ellene volt a távollevők képviselőinek nagy része is. A megyei követek pedig, különösen a tiszaiak igen keményen szóno-koltak mellette. A többség végre megmaradását kívánta a bizott-mányban.

Ugyanezen nap a felső tábla részéről a következők nevez-tettek az érintett országos vegyes bizottmányba: **Eszterházy Károly** gróf egri, **Bajzáth József** veszprémi püspökök, **Károlyi Antal** gróf szat-mári főispán és testőrkapitány, **Zichy Ferencz** gróf Zemplén, **Pálffy Já-nos** gróf tábornok Pozsony, **Forgács Miklós** gróf Nyitra, **Teleki József** gróf Ugocsa, **Skerlecz Miklós** Zágráb, **Eszterházy Ferencz** gróf Mosony és **Prónay Gábor** báró Gömör megyék főispánjai, **Orczy József** báró Bé-kés megye főispáni helyettese, továbbá **Széchenyi Ferencz**, **Batthyányi Ferencz** és **Aponyi Antal** grófok.

Az elnökség iránt aggódott az alsó tábla, hogy főpapi méltó-ságánál fogva az egri püspöké ne legyen az, s a felső táblához intézett izenete által **Károlyi Antal** gróf testőrkapitány mint ország-zászlós-nak kívánta azt tulajdonittatni. A megállapodás július 17-kén ez ügy-ben az lön, hogy miután mind az egri püspök mind **Károlyi** gróf elál-lottak idő-kimélés tekintetéből az elnökség követelésétől, az országos vegyes bizottmány elnökség nélkül működék.

¹⁾ **Torkos Kristóf** naplója szerint valóban nincs is a bizottmányi tagok között a **Borsos** neve, hanem a nevezettek kivül **Kőszegi László** csanádi kanonok van említve. — Az országos naplók azonban **Borsost** emlí-tik, s **Kőszegiről** hallgatnak.

XXV.

Julius 13-kán ismét ülést tartván az egyesült tiszai kerületek, folytatták a vallás ügyének tárgyalását.

Kérdésbe jött, ki adjon az evangélikusoknak a házassági akadályoktól és háromszori hirdetéstől felmentő engedélyt? s ha vajjon a tiltott esetekben ne a **József** császár intézkvényei szerint történjék-e az eljárás?

Vay József Borsod megye követe, s az evangélikusok egyik legtekintélyesebb embere az alsó táblánál, azt indítványozta, hogy miután el van határozva, mikép a házasságokban az alperes székéhez tartozzék az illetőség, ezen szabályt kell megtartani a hirdetéstől enge dely iránt is. Erre **Zábráczky** egri kanonok azt jegyezte meg, hogy a vegyes házassági ügyek nem tartozhatnak helyesen az egyházkerületi egyházi székhez (superintendentiale consistorium), mert ezek 1606 óta soha sem tárgyalattak az evangélikusok egyházi székei előtt; szónok tehát azt tartja, hogy ezen ügyeknek legjobb lenne a polgári hatóság elé tartozni. **Vay József** ismét azt viszonzotta, hogy a kanonok úr emlékezete hiányos, midőn azt kétségbe vonta, minek az evangélikusok folytonosan gyakorlatában voltak 1647 óta ¹⁾; s így miután a hosszas és folytonos gyakorlat jogot alapít, joggal követelik az evangélikusok, hogy ezen ügyek egyházi székeikhez tartozzanak. Szónok egyébiránt kijelenti, hogy mind a r. kath. mind az evangélikusokra nézve nagy helytelenségnek tekinti, ezen ügyeknek az egyházi székekhez tartozását; s ha a rendek megengedik, ő inkább azt indítványozná, hogy ezen ügyek mind a két fél részéről a polgári hatósághoz utasíttassanak. — A többség azt határozta, hogy az evangélikusok házassági ügyei, s a háromszori hirdetéstől való engedély-adás az ő egyházi székeikhez tartozzanak.

Hátra volt elhatározni, ki adhasson engedélyt a tiltott rokonsági fokozatokra nézve?

Ámbár ezen a római katolikusokra nézve tiltott fokozatok, az evangélikusok elvei szerint nem ismertetnek azoknak, a 3-ik és 4-ik fokozatot is canonikus akadályoknak kell tekinteni, így okoskodott **Almássy Ignác** Heves megye követe, s ebből azt következtette, hogy ezek iránt engedélyt adni nem lehet az evang. egyházi székek illető-

¹⁾ A kifejezés, ha ugyan hiven adta azt vissza Torkos naplója, nem szabatos, mert az evangélikusok egyházi székei gyakorlatában voltak a házassági ügyek elítélésének a reformatió idejétől 1731-ig.

sége. De megoldotta a nehézséget **Teleki József** gróf ugocsai főispán, ki az alsó tábla meghívása folytán több felsőházi taggal rendesen részt vett a kerületi ülésekben, s ki az evangélikusok legtekintélyesebb tagja volt a felső táblánál, sőt vezérok volt az országgyűlésen, — azt mondván, hogy a polgári akadályok iránt engedélyt adni kétségtelenül nem illetheti a superintendenseket és az egyházi székeket; de valamint a törvényes eskü záradékától fölmentettek az evangélikusok, úgy a polgári akadályok iránti engedélyezéstől is fölmentendők. Mely észrevételt azután elfogadták; s az határoztatott, hogy az evangélikusok törvény által kivételssenek a 3-ik és 4-ik rokonsági fokozatra nézve az eltiltás alól.

Ezután az evangélikusok által benyújtott második javaslat 13-ik pontja olvastatott fel, mely az evangélikusoknak a közhivatalokra alkalmazásáról szól.

Kassa városa követe (**Bányai**) felszólalt, hogy ám birjanak az evangélikusok mindenütt szabad vallás-gyakorlattal, de Kassa város kiváltságai maradjanak épségben; a rendek azonban egyhangulag azt felelték, hogy az ily kiváltságok a törvénnyel ellenkeznek, s annál fogva magokban érvénytelenek; s az határoztatott, hogy ellen nem állván az ily kiváltságok, az evangélikusok ezentúl minden városban birjanak polgári joggal.

A második kérdés, hogy a kormány székeknél alkalmazandó evangélikusok száma határozottassék meg, nagy zajt gerjesztett. Hosszas vita után az határoztatott, hogy az evangélikusok a kormány székeknél nagyobb számmal mint eddig, s a mennyiben lehetséges, egyenlő arányban alkalmaztassanak. A megyékben pedig ne legyen tekintet számukra, hanem csak képességekre a kijelölésnél.

A hátralevő 14. 15. és 16-ik pontok nem nyújtván alkalmat hosszas vitára, a vallásügyi törvényjavaslat tárgyalása az egyesült tiszai kerületek ülésében ez uttal befejeztetett.

XXVI.

Juhus 14-kén az egyesült tiszai kerületek ülésében az jött szóba, hogy a hitlevél-javaslat készítő országos vegyes bizottmány tagjai d. u. 5 órára a bibornok herczeg-primáshoz vannak tanácskozmányra hiva, kéressenek meg tehát azok, hogy a rendek tudta és megegyezése nélkül semmiben meg ne állapodjanak. **Almássy Ignác** és **Beöthy Imre** kinyilatkoztatták, hogy ámbár nem tagjai azon bizottmánynak, ők is meghívatnak azon tanácskozmányra, és természetesen

semmit sem fognak ott határozni, hanem csak tanácskozmány fog lenni.

Az említett tanácskozmányban három tárgy volt szőnyegen. Az első volt, hogy a király még a koronázási hitlevél elkészítése előtt meghivassék az országgyűlésre. A második, hogy az országos vegyes bizottmányban sem az egri püspök, sem **Károlyi** gróf országzászlós ne foglalja el az elnökséget, vagy pedig felváltva elnököljenek. A harmadik tárgy a vallás ügye volt. De csak mellette vagy ellene beszélgettek ezen tárgyaknak, minden határozat nélkül. A cél volt ezen három kérdés iránt előkészíteni a véleményt.

XXVII.

Másnap *julius 17-én* mind a két tábla országos ülést tartván, a bizottmányi elnökség iránt, mint már főlebb előadtuk, megállapodás lőn a két tábla között.

XXVIII.

Julius 19-én az alsó tábla országos ülésében parlamenti beszélgetésre nyújtott alkalmat a vallás ügye, miről azonban az országos naplók nem tesznek említést.

Torkos naplója szerint, szóba jött, hogy bizonyos névtelen gúnyiratok jelentek meg nyomtatásban, melyek több felső és alsó táblai tagot megtámadnak becsületökben. Némelyek büntetést sürgettek, mások azt mondták, hogy legjobb azokat megvetni; de az oly könyvek nyomtatását, melyek mind az országos végzéseket, mind az országba bevett vallásokat sértik, meg kellene tiltani. **Vay István** Szabolcs megye követe felolvasott egy szakaszt bizonyos **Igaz Magyar Dániel** névvel nyomtatásban megjelent röpiratból, melyben a római kath. rendek az evangélikusok kiirtására ösztönöztetnek. Szónok vizsgálatot kért ez ügyben. **Vay József** Borsod megye követe azt véli, hogy ez ügyben nagyon óvakodónak kell lenni, nehogy a sajtószabadság ügye szenvedjen. A személynek is azt vélte, hogy a vélemények ki-nyomatását nem tanácsos akadályozni, mert ennek az ország nagy hasznát veheti, az emberek a tárgyalt ügyek körül jobban felvilágosíttatnak. További következménye ezen beszélgetésnek nem lett.

XXIX.

Julius 22-kén a dunáninneni és túli kerületek egyesülten tartották ülésüket, s ebből neveztek ki bizottmányt, mely a

koronázási hitlevél nyomán a koronázás előtt alkotandó törvények javaslatait elkészítse, melyek aztán az egyesült dunai kerületek ülésében megállapíttatván, az országos vegyes bizottmány elé lesznek terjesztendők, mely a tiszai kerületek javaslataival együtt tárgyalván azokat, az országos vegyes ülés elé terjesztendő javaslatokat elkészítendi.

Az egész bizottmányban egy evangélikus megyei követ volt **Darvas Ferencz** Pest megye követe.

Ugyanezen napon az egyesült tiszai kerületek is bizottmányt neveztek a koronázás előtti törvény-javaslatok elkészítésére. A bizottmány elnökévé **Beöthy Imre** Bihar megye követe neveztetett. A tagok névsorát nem találhatni kútfontokban.

XXX.

Julius 23-kán sem országos, sem kerületi ülés nem volt, hanem mind az egyesült dunai, mind az egyesült tiszai kerületek által a k. e. törvények javaslatainak elkészítésére rendelt bizottmányok tartották első üléseiket. E napon ült először össze az országos vegyes bizottmány is a koronázási hitlevél-javaslat elkészítése végett Pest megye házában, de csak arról volt ezen ülésében szó, mikép fogjon a munkához.

XXXI.

Julius 24-kén az országos vegyes bizottmány ülésében Pest megye házában (az egri püspök és **Károlyi** gróf nem foglaltak helyet az asztal felső részén, hanem a többi tag között) az iránt lőn megállapodás, hogy tárgyalási alapul az egyesült tiszai kerületek hitlevél-javaslatát fogják venni.

XXXII.

Julius 26-kán és 27-kén az országos vegyes bizottmány ülésében a vallás ügyére került a sor.

Felolvastattak a tiszai kerületek javaslatában levő ponton kívül a többi kerület javaslatai, s a római kath. és evangélikus rendek között váltott iratok is. Szó volt, hogy történjék-e ez ügyben a hitlevélben említés; elhatároztatott, hogy igen is, még pedig annak második föltételében, s a bécsi és linczi békekötésekre, valamint az 1606-ban és 1647-ben alkotott vallásügyi törvényekre hivatkozással.

XXXIII.

Julius 28-kén az országos vegyes bizottmány ülésében a hitlevél második föltételének szerkezete volt tárgyalás alatt a vallás ügyéről.

A római katolikusok azon okból, mivel ezen záradék: „a római katolika vallás jogséremlé nélkül“, a bécsi békekötésben áll, a jelen hitlevélbe is beakarták azt iktatni. Az evangélikusok azonban ebbe nem akartak egyezni. Hosszas vita után végre azt nyilatkoztatták ki az evangélikusok, hogy előbb azt akarják látni, mikép kívánják a r. katolikusok a vallásügyi k. e. törvényben azon jogséremléket meghatározni, melyek ellenében védeni akarják a római kath. vallást, hogy így aztán megítélhessék, belecgyezhetnek-e ama záradék beiktatásába. Ezen fentartás mellett tehát, mellőztetett az ezen záradék feletti további vita, a k. e. vallásügyi törvény-javaslat tárgyalásaig.

Ellenzették továbbá a papság tagjai ezen kifejezést: „bevett vallás“ (receptac Religionis), s ezen szót kívánták melléknév gyanánt használtatni: „megengedett“ (admissae). De a római katolikusok többsége által az határoztatott, hogy maradjon a „bevett“ szó.

Azután az evangélikusok „jogai“ (jura) ellen volt a papságnak kifogása, azt mondván, hogy az evangélikusok ezen kifejezés nyomán teljes vallás-egyenlőséget fognak magoknak követelni a római katolika vallással, s ők azt meg nem engedhetik. A többség azonban a törvények értelmében vett „jogai“ szó mellett maradt.

XXXIV.

Julius 31-kén az országos vegyes bizottmány ülésében a József császár alatt eltörlött szerzetesek visszaállítása feletti vitában az evangélikusok semmi részt sem vettek. A résztvevők többsége a visszaállítás mellett nyilatkozott.

XXXV.

Augusztus 5-én a dunáninneni és túli egyesült kerületek ülésében tárgyalás alá került a bizottmányuk által készített vallásügyi törvény-javaslat.

Lássuk először is ezen javaslatot.

Az első pont említi a beczikkelyezett bécsi és linczi békeköté-

seket; de ezen záradékot is magában foglalja: „a r. kath. vallás jogsérelme nélkül, s épségben maradván a földesuri jogok, valamint a Horvátországra nézve alkotott 1741 : 46-ik törvényczikk.“ Egyébiránt záradék nélkül kiterjeszti a szabad vallásgyakorlatot a szabad városokra is.

A második azt mondván, hogy az evangélikusok ne kényszerítettessenek a r. katolikusok szertartásaiban résztvenni, a katonákra nézve azt mondja, hogy azok „a katonai fegyelemtől fognak függeni.“ Azt kívánja továbbá, hogy az evangélikusok a közéletben (quoad Forum externum), megtartsák a r. katolikusok ünnepeit, s r. kath. jobbagyait és cselédeiket sem az ünnepek sem a bűjt megszegésére ne kecssegtessék. — Ezen javaslat tehát e részben a Sauer-féle és a r. katolikusok második javaslatánál is szigoruabb valamivel.

A harmadik pontban, hol az evangélikusok azon szabadságáról van szó, hogy az eddigi fiókhelyeken is állithassanak templomot stb., ehhez azt teszi: „mennyeiben ez az adózó nép kimerítése nélkül történhetik; s mivel a szegény nép fentartása a közgondosság főfeladata, az imaházak építésének stb. szüksége felett, az illető megyének tett bejelentés után, ve g y e s küldöttség fog vizsgálatot tartani, a honnan következtet engedelem folytán, a földesur csak belső tétet, — hol az még rendelkezés alatt van, — tartozik adni.“ — Ezen pont tehát kevésbé őszinte mind a Sauer-féle, mind a r. katolikusok második javaslatánál.

A negyedik az evangélikusok által a r. katolikus lelkészeknek fizetni szokott pap- és ágybér eltörléséről szól.

Az ötödik pontban, hol az evangélikus lelkészek azon jogairól van szó, hogy kivégeztetendő hitsorsosaikhoz járulhatnak, ehhez azt teszi, hogy „egyházi szónoklatokat tartaniok azonban mind az úton mind a kivégzés helyén tilos. A (r.) kath. lelkészek pedig az ilyenekhez járulni, s őket teljes szelidséggel oktatni, mindig teljes szabadsággal fognak birni.“ — Ezen pont ismét sokkal szigoruabb mind a Sauer-féle, mind a r. katolikusok második javaslatánál.

A hatodik arról szól, hogy az evangélikusok egyedül saját felsőségeiktől függjenek egyházi ügyekben.

A hetedik azt mondja, hogy az evangélikusok csak különös királyi szabadalom mellett állithassanak új felsőbb iskolákat. Tan-, symbolikus és hittani könyveikre nézve nem kívánja a censurát mellőztetni. — Ezen pont hasonlóan szigoruabb a felsőbb iskolákra nézve mind a Sauer-féle, mind a 2-ik r. kath. javaslatnál. A könyvek nyomai

tása iránt pedig szintoly szigorú mint a r. katolikusok második javaslatára.

A nyolczadik az evangélikusok alapítványainak általok leendő kezeléséről szól.

A kilencedik a vegyes házasságokról azt mondja, hogy ne akadályoztassanak ugyan, de az esketés mindig a római kath. lelkész előtt történjék, s az azokból származó mind két nemű gyermekek mindig a r. kath. fél vallását tartozzanak követni, semmi a felek között lehető ellenkező egyesség nem szolgálhatván e részben akadályul. S minden házassági ügy, következőleg az evangélikusokéi is, a szent szék, nevezetesen a róm. kath. püspökök consistoriumai alá tartozzanak. — Ezen pont különösen sokkal szigorúbb mind a Sauer-féle, mind a r. katolikusok második javaslatánál. A r. katolikusok 2-ik javaslatára szinte azt kívánta a vegyes házassági gyermekek nevelése iránt, mit ezen pont, a Sauer-féle javaslat azonban megengedte, hogy ha az atya evangélikus, a fiuk az ő vallását követhessék, ha e részben a felek között egyezmény nincs. De a tisztán evangélikus felek közötti házassági ügyek ítéletét sem a Sauer-féle sem a r. katolikusok 2-ik t-javaslatára nem követelte, mint ezen pont, a r. kath. szent székek illetősége alá. S ujonnan fölmerült eszme is van ebben, hogy a vegyes házasságok „mindig“ a r. kath. lelkész által köttessenek össze. Ezen rendelkezés, mely a törvénybe csakugyan bement, nagy fejleménynek lőn később alapja. A törvény ugyanis, ha az anya r. katolika, a vegyes házassági gyermekekre azt rendelte, hogy csak a fiuk követhessék atyjok vallását, s ebből azon következtést vonták, hogy az evangélikus atya reversális által kötelezheti magát a fiugyermekeknek is a r. kath. vallásban leendő neveltetésére. Az evangélikusok első törvényjavaslatában, mint láttuk, szinte el volt fogadva a gyermekek nevelésére a házassági szerződések elve; de hogy ezen szabadság tetteleg az egyik fél bizonyos rövidségére ne szolgáljon, mulhatlanul szükséges: 1) nemcsak hogy ezen szabadság mind a két félre kölcsönös legyen; de 2) minden más felett az is, hogy ne legyen az egyik fél lelkészének kizáró jog adva a vegyes felek összekötésére, mert az ily kizáró joggal bíró lelkészek kezében mulhatlanul hatalmas térítő eszközzé válandik a feleknek még lehető kölcsönös szabadsága is.

A tizedik pont azt mondja, hogy a r. katolika vallásról az evangéliomi vallásra leendő áttérés, súlyos, s a körülmények szerinti (arbitraria) büntetés terhe alatt, tiltva legyen.

A tizenegyedik csak annyit kíván a hivatalokra nézve kimondatni, hogy azok valláskülönbség nélkül adassanak.

A tizenkettedik pont végre a templomok stb. iránt a jelen birtokállapotot rendelve zsinórmértékül, befejezésül azt mondja, hogy: „az egyességnek örök időre leendő fentartása végett az evangélikusok további kedvezményeket és javadalmakat semmi szín és ürügy alatt, soha, sem az országgyűlésen, sem azon kívül többé kérni se merjenek (ne —amplius vel petere audeant). És ha az evangélikusok az ezen 12 pontban kifejtett föltételeket, melyeknek egyedüli czéljok a valódi keresztyén szeretet, bárminő oknál fogva megelégedéssel elfogadni nem akarnák, a római katolikusok szintoly őszintén mint változhatlanul kijelentik, hogy ezektől legkevésbé sem fognak eltérni, s az előgördülhető akadályok esetében inkább az 1715-ki 30-ik t.-cikkhez teljesen ragaszkodnak, s annál fogva a vallás ügyét a koronázási hitlevélből kihagyni kívánandják.“

A tárgyalás megkezdésével néhány város, nevezetesen Buda, Pest, Nagyszombat és Szokolca követei azt kívánták, hogy az 1-ő pontban a kir. városok kiváltságainak épségben maradásuk mondassék ki. III. Károly idejébeli 1713-i kiváltságaikra hivatkoztak, hogy az evangélikusokat a polgárság közé föl ne vehessék. Nagy zaj keletkezett ebből. A papság néhány megyei követtel a legtüzesebben küzdött ezen záradék betétele mellett, s a távollevő főrendüek képviselőinek legnagyobb része is velök tartott: de a megyei követek többsége ellene volt annak, s ámbár némeiyeek azon középutat javasolták, hogy a kiváltságokról szóló záradékhoz ezen szavak tétessenek: „melyeknek használatában jelenleg léteznek,“ így sem akarták azt elfogadni. A megállapodás lön, hogy a papság, a távollevő főrendüek képviselői, s a kir. városok követei előadásainak mellőzésével, a megyék szavazatai számítottak össze. S mivel a megyei követek többsége oda nyilatkozott, hogy az említett záradék kimaradjon, és pedig azon okból, mivel ezen kiváltságok, mint sokkal későbbiek, a bécsi és linczi békekötéseknek nem árthatnak, s mivel küldőik utasításai azt kívánják, hogy az evangélikusok a nevezett békekötések használatába visszahelyeztessenek: a kir. városok követei erkölcsi súlyának újabb nevezetes megcsonkulásával ¹⁾, a záradék megbukott.

A 2-ik pontnál azon kívánság lön kifejezve, hogy a katonákról és a bőjtről szóló szakaszok maradjanak ki. De ez nem történt meg.

Hasonlóan változtatlanul megmaradtak a 3, 4 és 5-ik pontok.

A 6-ik pontban pedig azon módosítás tétetett, hogy a zsinat összehívását az ezen országgyűlésen nagy reményekkel tervezett „ország-

¹⁾ Lásd ezen rész VII-ik fejezetét.

gos tanácsnak“ (Senatus Regni) tartozzanak az evangélikusok (a király helyett) bejelenteni.

A 7-ik pontra nézve **Jezerniczky Károly** Nyitra megye követe azt indítványozta, hogy egyuttal neveztesse meg, nagyobb biztosíték végett, a törvényben azon helyek, hol az evangélikusok felsőbb iskolákkal akarnak birni. De erre az lön a felelet, hogy most e részben semmit sem lehet határozni, mert az evangélikusoknak előbb a felállítási eszközökről kell gondoskodni. Némelyek azt is kívánták, hogy az ily felsőbb iskolák felállítására ne a király hanem az országos tanács adjon engedélyt. De erre az lön a felelet, hogy az ország alkotmánya szerint csak a törvényesen megkoronázott király adhat szabadalmakat. Az is meglön említve, hogy a sajtószabadságot nem kellene censurával megszorítani; de e részben sem történt változtatás.

A 8-ik pontra nézve kérdés történt az iránt, ha vajjon az evangélikusok számára külföldön levő alapítványokat nem lehetne-e az országba áttenni, de megmagyaráztattott, hogy azon alapítványokat nem magyarok hanem külfejedelmek tették; annálfogva nem lehet arra gondolni, hogy azoknak kiadatását a külföldi hatóságok által remélni lehessen.

A 9-ik pont iránt sok ellenészrevétel történt, különösen az iránt, hogy a r. katolikusok szent székei legyenek az evangélikusok házassági ügyeiben is bíróságok, és pedig az 1647-ki 15-ik t. czikkre való hivatkozással, holott azon törvény világosan a r. katolikusokról és nem az evangélikusokról szól. Mind a mellett ezen pont is a következőkkel együtt változtatás nélkül megmaradt.

XXXVI.

Augusztus 7-én az országos vegyes bizottmányban reggeli 9 órától d. u. félháromig egyedül a dunai és tiszai kerületek által beadott vallásügyi k. e. törvénycikkek felett folyt a tárgyalás, miután a tulságoskodó (propter praepotentem) egri püspök s a vele tartó egyháziak, valamint néhány r. kath. megyei követ miatt egység nem történhetett.

Az egyesült tiszai kerületek vallásügyi k. e. törvényjavaslata így szól:

A bevezetésben hivatkozás történik a bécsi és linzi békekötésekre, s kimondatik, hogy a kir. városok kiváltságai a vallásszabadság megszorítása tekintetében, érvénytelenek.

Az első pontban. A r. kath. vallásrólí áttérés büntelenségének tárgyalása az országos vegyes bizottmányi ülésre halasztatik.

A második pontban. A vegyesházassági gyermekek az atya mint családfő vallását kövessék.

A harmadikban. A bíróság azon vegyes házasságokban, melyek már az esketés idejében azok voltak, mint a más tisztán r. kath. felek közötti házasságokban, a szent széket illeti; azon esetekben pedig, midőn a házasság valamelyik evangélikus fél r. katholikussá létele által lesz vegyessé, az illetőség az alperes székéé.

A negyedikben. Az evangélikusok ne köteleztessenek a r. katholikuskok szertartásaiban részt venni, ünnepeiket megtartani; de senkinek se legyen szabad akár r. kath. akár evangélikus jobbjágyait vagy cselédeit ünnepeik megtartásában akadályozni. Az urnapi ünnepen azonban, azon helyeken, hol járdalat tartatik, délelőtt az evangélikusok is minden közmunkától kötelesek tartózkodni.

Az ötödikben. Az evangélikusok fölmentetnek a törvényes eskü azon záradéka alól, mely a boldogságos szüzhöz, szentekről és az isten választottairól szól. Továbbá sem a bábák, sem mások, kik az isten igéjének nem szolgálai, az evangélikusok gyermekeinek kereszttelése ne kényszeritessenek.

A hatodikban. A nyilvános vallásgyakorlat biztosittatik; s az evangélikusok nemcsak a fiókhelyeken, hanem mindenütt másutt is, minden a helytartó tanácsához, megyéhez vagy földesurhoz intézett folyamodvány nélkül, építhessenek templomot stb., hol azt szükségesnek tekintik. S mind a r. kath. mind az evangélikus földesurak és községek kölcsönösen tartoznak a templomokhoz stb. belső telket adni.

A hetedikben. A r. kath. lelkészek ne követeljenek magoknak jogot a kivégzendőkhöz járulni, hacsak azok által nem hivatnak, s ekkor ne tagadtassék meg tőlök ezen jog.

A nyolczadikban. Az evangélikusok vallási ügyekben teljesen saját felsőségeiktől függjenek. Zsinataikra azonban kötelesek legyenek a királyi embert, ki egyébiránt csak mint tanu lehet jelen, be-bocsátani.

A kilenczedikben. Mindennemű iskoláikat nemcsak megtarthatják az evangélikusok, hanem ujakat is állíthatnak; tanulóik mind pártfogóikhoz járulhatnak, mind a külföldi akademiákra mehetnek. Iskolai, symbolikus, hittani, s az ájtatosság gyakorlatára tartozó könyveiket censura nélkül kinyomathatják.

A tizedikben. Alapítványaik kezelése iránt biztosittatnak az evangélikusok.

A tizenegyedikben. A r. kath. lelkészeknek némely helyen fizetett pap- és ágybértől mentetnek fel az evangélikusok.

A tizenkettedikben. Templomaiktól, iskoláiktól, lelkész-lakaiktól semmi földesuri bért se fizessenek az evangélikusok, s lelkészeik és iskolamestereik mindenütt adómentesek legyenek.

A tizenharmadikban. Az evangélikusok házassági ügyei felett az ő egyházi és világi tagokból álló egyházi székeiket illeti a bíróság. A rokonsági fokozatokra nézve, melyek között a hazai törvények a házasságot tiltják, az evangélikusok elvei pedig megengedik, az evangélikusok a törvény tilalma alól fölmentetnek.

A tizennegyedikben. A közhivatalokra „igazságos, és az eddiginél nagyobb, arányos számmal“ alkalmaztassanak.

A tizenkettődikben. A vallásügyi tárgyalásoknál a kormányshékeknél egyik vallású előadó mellett, másik vallású előadó-társ is legyen, s a megyékben és mindenütt az ily ügyekben mind a két fél részéről egyenlő tagu vegyes bizottmányok működjenek.

A tizenhatodikban. A magyar ezredeknél evangélikus tábori lelkészek alkalmaztassanak.

A tizenhetedikben. A templomokra stb. a jelen birtokállapot zsinórmérték. Az ezentúli foglalók, s ezen törvénynek megsértői ellen az Ulászló VI-ik deor. 8-ik cikkében említett büntetés alkalmaztassék.

XXXVII.

Augusztus 9-én az országos vegyes bizottmány ülésében reggeli 9 órától d. u. 3 óráig a vallás ügye volt szenvedélyesen vitatva.

Az egri püspök, s a többi papok, néhány megyei követtel, ezek között leginkább **Berzeviczy András** Szepes megye követe, **Kornis** ítélőmester s bizottmányi jegyzőtársa **Aczél** ítélőmester, és a horvátországi tagok hévvel sürgették, hogy a r. kath. vallásrólí áttérés polgári vétségnek nyilatkoztassék, ha ugyan nem k. e. legalább koronázás után hozandó törvény által, s büntetés határozottassék arra.

De nemcsak az ágostai és helvéciai hitvallású bizottmányi tagok, nevezetesen : **Teleki József** gróf, **Tihanyi Tamás** alországbiró, **Balogh Péter** hétszemélynök Nógrád megye követe, **Bernáth József** kir. táblai ülnök, **Vay József** helytartósági tanácsos Borsod m. követe, **Szulyovszky Menyhért** Zemplén m. követe (sem az országos naplók, sem a Torkosé nem említette a jul. 12-ki ülésben kinevezett bizottmányi tagok között, itt azonban megemlíti az utóbbi), **Pázmándy József** Győr, **Radvánszky János** Zólyom, **Pogány Lajos** Mármaros és **Lónyay László** Bereg megyék követei : hanem a r. katolikus tagok közül is többen, különösen pedig : **Id. Pálffy János**, **Forgács Miklós**, **Széchenyi Ferencz**,

Zichy Ferencz grófok, **Orczy József** báró, **Bezerédy Ignác**z hétszemélynök **Tolna**, **Szily József** Pest, **Luby Károly** Szatmár, **Horváth Pál** Ung megyék követei erősen vitatták, hogy a r. kath. vallásrólí áttérést nem nevezhetni polgári vétségnek, s annálfogva nem lehet büntetni; részint mert a természet törvényébe ütköznék, ha azért, hogy valamely más keresztyén vallás igazságáról győződik meg valaki, büntetés alá esnék, részint mert az ily büntetés által csak képmutatók tartóztatnának vissza, kik sem a r. kath. valláshoz nem ragaszkodnának, sem mást nem mernének vallani, s így még inkább ártanának a r. kath. vallásnak, részint mert az ország törvényeiben semmi nyoma az áttérésre szabott büntetésnek, s egyedül az 1731-ki rendeletből származik az, a bécsi és linczi békekötésekkel ellentétes vallásügyi kir. rendeleteknek azonban semmi érvényök sem lehet, részint mert az áttérést nem büntetés, hanem szorgalmas tanítással kell megelőzni. Némelyek úgy is okoskodtak, hogy különbséget kell tenni legalább az egyházi és világi sorsu áttérők között, s azokat, kikről fel lehet tenni, hogy vallásuk hitágazatiban teljes meggyőződés alapján nyertek oktatást, büntetés alá esőknek lehet tekinteni, a világiakra nézve azonban, mint a kik a hittanban nem annyira járatosak, a meggyőződés szerinti áttérést más vallásra nem lehet vétségnek tartani és mint ilyet büntetni. Ezen nézet azonban nem nyerhetett tulnyomóságot, sérelmes lévén annak már csak alapeszméje is, mintha csupán a hittanban különösen nem járatos világiak térhetnének át meggyőződésből az evangyéliomi vallásra; holott a reformatio kezdői magok is egyházi rendűek voltak; s épen az ilyenek áttérésénél lehet a meggyőződést leginkább mint valódi benső és alap-okot föltételezni.

Hosszas vita után végre szavazásra kerülván a sor, a bizottmányi tagok között a megyei követek szavaztak először, s az eredmény lön, hogy tizenhét szavazat büntetést kívánt az áttérésre határoztatni, tizzel-több azonban, vagyis huszonhét nem. A többség tehát a r. katholikusok áttérését más keresztyén vallásra nem kívánta polgári vétségnek tekinteni.

Az országos vegyes bizottmány törvényjavaslatának (melynek szinte a tiszai kerületek javaslata szolgált alapul) bevezetése egészen az, mely a tiszai kerületek javaslatának.

Első pontja pedig ezen végzés folytán így szól:

„Ámbár a r. katholikusok által a r. kath. vallásról az evangéliikusok valamelyik hitvallására az áttérés törvényesen meg nem engedhető, de mivel erre semmi polgári vagy bűnügyi büntetést sem lehet szabni, a kath. vallástólí elszakadás megelőzésére, a törvényhozás által

az ujonnan megkoronázandó felséggel egyesült erővel, annak szerencsés megkoronázása után, a vallás természetével megegyező és az evangélikusok szabad vallásgyakorlatával nem ellenkező eszközök fognak megállapíttatni.“

XXXVIII.

Augusztus 10-én az országos vegyes bizottmány ülése reggeli 9-től délutáni három óráig tartott, s ezen egész idő alatt a vegyes házasságokból származó gyermekek minő vallásban leendő neveltetése forgott szóban. A dunai kerületek javaslata szerint, a vegyes házassági gyermekeknek mindenesetre a r. kath. vallásban kellett volna növeltetniök; a tiszai kerületek javaslata pedig nem csak a kölcsönös vallásszabadság igényeinek felelt volna meg a dunaiak javaslata ellenében, azt határozván, hogy a vegyes házassági gyermekek mindig atyjok vallásában növeltessenek, hanem a családi élet természete szerinti intézkedést is állított volna fel. A vegyes bizottmányi többség azonban a következő szerkezetet fogadta el ezen pontra nézve:

„2. A vegyes házasságból származó gyermekek nemők szerint növeltessenek, azaz, a fiúk az atyáét, a leányok az anya vallását kövessék; a különböző vallású házasfelek között szabadon kötött szerződések érvényesek.“

Ez volt az evangélikusok eredeti javaslata is. Kár, hogy **Torkos** föl nem jegyezte, mennyiben állottak el ettől az evangélikusok egyénenkint a tiszai kerületek bölcs 2-ik pcntjának alkotásakor.

XXXIX.

E közben két levele jött a korbátnok **Pálffy Károly** grófnak országbíró **Zichy Károly** grófhhoz intézve köztudomásra.

Az elsőben, mely Bécsből július 29-ről kelt, az iránt kér magának felsőbb, rendelet folytán, felvilágosítást, hogy miért halad oly lassan az országgyűlés, s mi az oka, hogy a koronázandó király mind ez ideig sem hivatott meg az országgyűlés által megkoronáztatására.

S minthogy ennek az volt oka, mivel az országgyűlés a koronázás előtt a király által kiadni szokott hitlevélbe sok és fontos tárgyat kívánt iktatni, melyeknek megállapítása nem kevés időt kívánt.

Második levelében ¹⁾, mely az országos iromány-gyűjtemény szerint „az ország zászlósaihoz“ volt intézve, a király határozott parancsa

¹⁾ Az országos naplók mellett kiadott iromány-gyűjtemény szerint jul. 20-ról, (s ez esetben az első, mely az országos naplókhoz nincs mellékelve, sem lehet 29-ről), Torkos szerint jul. 30-áról.

folytán, azt tudatja a korlátnok, hogy a király, mikép már eddig is megmutatta, szigoruan megakarja az ország alkotmányát tartani stb., „s arra is kétségtelenül kegyelmesen hajlandó, hogy az evangélikusok jogai, a korábbi idők alaptörvényei, s a békekötések nevezetesen az 1606-ki bécsi és 1645-ki linczi által megalapítottaknak lenni, a kedélyek örök időre megszilárdítandó egyessége végett a jelen országgyűlésen kinyilatkoztassanak, s a békekötések szerint *köztörvény*nyel megerősítessenek;“ de abban nem egyezhetik meg, hogy örököségi joga kérdésbe vonassék stb.

Ezen második levél értelme az volt, hogy a király csak azon koronázási hitlevelet kívánja kiadni, melyet anyja és nagyatya, Mária Terézia és III-ik Károly kiadtak; mi egyébiránt tárgyunkat, a vallás ügyét illeti, ez iránt két nevezetes elv volt ezen nyilatkozatban: 1) hogy a fejedelem az 1681—1715-ki törvények által neki adott önkényről lemondva, ismét törvényhozási tárggyá tette a vallás ügyét, s hogy 2) a fejedelem kinyilatkoztatta, mikép a békekötésekre kíván az alkotandó törvényben hivatkozni.

XL.

Augusztus 11-én az országos vegyes bizottmány ülésében, mely d. e. 10-től d. u. 3 óráig tartott, a vallás ügyének tárgyalása folyt.

A 3-ik pont megmaradt, mint a tiszaiak vallásügyi k. e. javaslatában áll, miszerint e vegyes házassági ügyek bírósága a római kath. szent széket illesse. Csakhogy végül nem az alperes széke említettetik azon vegyes házasságok bírósága gyanánt, melyek valamelyik evangélikus fél római katolikussá létele által lettek vegyesekké, hanem általában a világi bíróság illetősége mondatik ki az ily esetekben. — A vegyes bizottmány tehát ez által háromféle bíróságot állított fel a házassági ügyekre.

Az ülés legnagyobb részét a 4-ik pont, s az abban levő ünnepmegtartási kérdés foglalta el. Hosszas vita után a többség így változtatta meg a tiszaiak pontjának második részét:

„A római katolikusok mostani (nunc usitatas festivitates) ünnepeit azonban a vegyes helyeken nem ugyan a magán, hanem a közéletben, a közbotránkoztatás elkerülése végett, az evangélikusok megtartandják, ehhez adván, hogy a földesuraknak és minden családfőnek tiszti kereset terhe alatt tilos akár r. kath., akár evang. jobbagyaikat és cselédjeiket ünnepeik, szertartásaik vagy ájtatosságukban akadályozni.“

Ezen szakasz tehát a dunaiak javaslata szerint fogadtatott el,

csak hogy a bűjt megszegésére való felhívás eltiltása kimaradt, s a jobbágyságok stb kényszerítésének eltiltása kölcsönösen mondatott ki.

XLI.

Augusztus 13-án és 14-kén az országos ülésekben úgy egyezett meg a két tábla, hogy az országos vegyes bizottmány hitlevél- és koronázás előtti törvény-javaslatait országos vegyes ülésben tárgyalják. Az alsó tábla volt e mellett nagy buzgalommal. A felső tábla előbb külön tárgyalást kívánt, s élénk vita után 93 szavazattal nyilatkozott 39 ellenében aug. 13-kán a külön tárgyalás mellett. Másnap azonban engedett.

XLII.

Augusztus 15-én ámbár vasárnap volt, az országos vegyes bizottmány d. u. 4 órától esti 8 óráig ülést tartott.

A multkor szóban forgott ünnep-megtartási kérdés ismét szönyegre került. A korábbi határozat megmaradt.

Az 5-ik pont rendelkezése az esküzáradék iránt elfogadtatott.

Ezután a tiszaiak ezen pontjának második része felett nyílt meg a tanácskozás, mely azt mondja, hogy a bábák és más világiak ne kényszerítenek az evangélikusok gyermekeinek keresztelésére (miután a helvécziai hitvallást követők elvei szerint csak az isten igéjének szolgálai teljesíthetik azt).

A többség azon okból, hogy a római kath. vallásra sérelmes volna, ha a bábáknak tilos lenne szükség esetében az újszülötteket megkeresztelni, az idézett 5-ik pont ezen szakaszát, ámbár csak az evangélikusokról szólott az, s a római katolikusok által beadott mind a két javaslat megegyezett abban, a dunai kerületek javaslata nyomán kihagyta.

A 6-ik pontra nézve elfogadtatott a tiszaiak szerkezete egész addig, hogy az evangélikusok mindenütt nyilvános vallás-gyakorlatuk folytán mind az eddigi fiókhelyeken, mind másutt is, hol szükségesnek tekintik, földesurhoz, megyéhez és helytartó tanácshoz intézendő folyamodvány nélkül építhetnek templomokat stb és javíthatják azokat.

Ide azonban a dunai kerületek javaslata nyomán, hosszasabb záradék toldatott, a mint következik:

„Azon biztosítás mellett azonban, hogy mivel a szegény adózó nép fentartása a közigazgatás főfeladata, azon helyeken, hol ezentúl a szabad vallás-gyakorlat behozatalával valamely új templomot vagy imaházat kellene építeni, vagy lelkészt kellene beállítani, az illető megye által kiküldendő vegyes bizottmány, (de a római kath. megyés

püspök befolyása nélkül) a földesuraság s a folyamodó fél egyházi előjárósága közbenjárulásával, a szükséges költségeket és kiadásokat, valamint az adózó nép erejét előre megvizsgálja, elismerje, s a megyének jelentést tegyen, honnan arról bizonyítványt nyerve, hogy elegendő alap van, a földesur csak belső telket tartozik a templomhoz stb adni; a r. kath. községek pedig az ily egyházak stb építéséhez sem kézi, sem írás napszámmal semmi esetre ne kényszeritessenek járulni; mi a földesurak és az evangélikus községek irányában is meg fog tartatni a r. kath. újon építendő templomok stb iránt; a nemesek és evangélikus földesurak joga a szabad vallás-gyakorlat behozatala, templomok stb építése és javítása iránt egyszer mindenkorra korlátlanak és háttartalannak nyilvánítván.”

XLIII.

Augusztus 17-én a z országos vegyes bizottmány folytatta ülését.

A tiszai kerületek vallásügyi törvény-javaslatának 7-ik pontja, miszerint az evangélikus lelkészek beteg és fogoly hitsorsosaikat látogathassák, s a kivégzendőkhöz járulhassanak, a római kath. lelkészek pedig csak akkor tehessék azt, ha „az ily elítéltek“ által hivatnak, azon változtatással, hogy a hivatal a betegekre és általában a foglyokra is világosan kiterjesztett, elfogadtatott.

A 8-ik pontnál, mely arról szól, hogy az evangélikusok egyedül saját felsőségeiktől függjenek vallási ügyekben, végül a tiszai kerületek azon kifejezése helyett, hogy a királyi ember a zsinaton nem ugyan igazgatóul, vagy elnökül, hanem „mint a tárgyalás tanuja“ legyen jelen, ez tétetett: „nem ugyan igazgatóul vagy elnökül, de csak felügyelés végett.”

S ezen ponthoz csatoltattak még továbbá a következő szavak:

„S az így alkotott kánonok és szabályok csak a királyi főfelügyelésen leendő átmenetelök után birjanak érvényességi erővel; mindenestre mindenben megmaradván a legfelsőbb felügyelési hatalom.”

Visszatérőleg a 4-ik pontra, szó volt ezen ülésben, hogy a katonának a vallásukkal ellenkezésben levő szertartásokra alkalmazása iránt mondassék ki, hogy ez a királyra bizatik. De ezen ügynek ekép a törvény alóli kivétele nem fogadtatott el, s a javaslat 4-ik pontjában megmaradt, hogy az evangélikusok, legyenek azok „akár katonák“ stb a római kath. szertartásokra stb., semmi szín alatt se kényszeritessenek.

XLIV.

Augusztus 18-án az országos vegyes bizottmány folytatta és bevégezte a vallásügyi törvény-javaslat tárgyalását.

A 9-ik pontnál a tiszai kerületek javaslatában ezen változások tétettek:

Ezen szakaszban: A tanítás és tanulás módját, szabályát és rendét „saját tetszésök szerint határozhatják meg.“ Az utóbbi kifejezés helyett ez tétetett: „a koronázási hitlevél 22-ik pontja szerint országgyűlésileg határoztatván meg az (általános nemzeti közoktatási) elvek.“

Továbbá ezen szakaszban: Mind „iskolai“, mind symbolikus és hittani stb könyveiket „minden további censura nélkül“ kinyomathatják, — az „iskolai“ szó kihagyatott, az utóbbi kifejezés helyett pedig ez tétetett: „szabadon.“

A 10-ik pont az evangélikusok alapítványai iránt, némi nyelvezeti változtatással megmaradt.

Szintugy a 11-ik pont az evangélikusok által a római kath. lelkészeknek stb eddig fizetett báminő egyházi bér vagy tartozás teljesítése iránt.

Valamint a 12-ik pont az evangélikusok templomai stb és lelkészei stb adómentessége iránt.

Továbbá a 13-ik pont, hogy az evangélikusok házassági ügyeit az ő egyházi és világi tagokból álló consistoriumaik ítéljék el, elfogadtatott. — Ezen 13-ik pontban azonban az evangélikusok egyházi székeihez az tétetett: „a magok útján szervezendő.“

A 14-ik pontból a köz hivatalokról kihagyatott a tiszai kerületek javaslata által kívánt „arányos“ számmal leendő alkalmazás, miután az arányos szám mennyiségét nehéz volna meghatározni.

A 15-ik pontnál az határoztatott, hogy a kormány székeknél a vallási ügyekben alkalmazandó előadó társról ne történjék említés, mi az előadók méltóságát sértené, hanem hogy az ily ügyekben az előadó tartozzék az ügy kivonatát a tanácsosokkal az előadás előtt közölni.

A 16-ik pont az evangélikus tábori lelkészek iránt elfogadtatott.

A 17-ik és utolsó pont a mostani birtok-állapot zsinórmértéke iránt szinte elfogadtatott. Végül azonban az Ulászló VI-ik decr. 8-ik cikkében rendelt hivatal- és vagyon-vesztési büntetés helyett, ezen törvény megsértői ellen az 1647-ki 14-ik t. cikkben határozott büntetés maradt felállítva, mely 600 magyar forint.

XLV.

Augusztus 23-án országos vegyes ülés volt. Az egri püspök jelentvén, hogy a kerületek mintegy 70 vagy 80 koronázás előtti törvényt kívánnak hozatni, a megállapodás lőn, hogy az országos vegyes bizottmány csak a vallás, katonaság és nemzeti tanács ügyében kellőket dolgozza ki, s akkor terjessze elő munkálatait.

XLVI.

Ekkor az 1790°/₁-ki országgyűlés működésében válpont következett.

Eddig, mint már érintettük, kitünő erélylyel és buzgalommal igyekeztek az országgyűlési rendek minden közjogi elvet biztosítani a koronázási hitlevélben. S valóban a készítésére fordított idő hosszúságához képest lőn a hitlevél-javaslat terjedelmes is. S mikép törvénykönyvünkben látjuk, végre is ugyanaz lett a kiadott koronázási hitlevél, melyet már III-ik Károly és Mária Terézia kiadtak; az országgyűlés által annyi munkával és buzgalommal összehalmozott közjogi biztosítások mind kimaradtak abból. Némely tárgy iránt ugyan ezek közül valóban hozatott külön törvény, de igen nevezetes hitlevél-javaslati pontokról említést sem találunk az 1790°/₁-ki törvények között, s maga a vallásügyi törvény is megérezte ezen esemény hatását.

Honnan ezen fordulat, mi ennek történelmi oka?

XLVII.

Augusztus 24-én az egyesült tiszai kerületek ülésében **Kászonyi András** Arad megye követe jelentette, hogy megyéje tudósítása szerint, mely hozzá és követtársához intéztetett, nevezetes és veszélyes mozgalmak mutatkoznak azon vidéken, miután a kormány a g. n. egyesülteknek **Schmidfeld** altábornagy elnöklete alatt Temesvárra congressust hirdetett. Arad megye tudósításából s az ahhoz csatolt **Zaránd** megyei tudósításból és más melléletekből kitetszik, hogy az aradi g. n. egyesült püspök megyéjében szétbocsátott körlevele által minden községet felszólított, hogy a folyó augusztus hó 26-kán **Schmidfeld** tábornok elnöklete alatt tartandó congressusra két követet küldjenek, továbbá a vallásához tartozóknak meghagyta, hogy a tizedet ezentúl ne fizessék se a kir. ügyésznek, se a földesuraknak, se a római kath. papságnak, hanem a vallásukbeli papoknak adják azt. S a neki ez ügyben kérdést tevő szolgabírónak a püspök azt felelte, hogy

hetvenezer vallásabeli férfi van készen, kik az osztrákbáz mellett hiven fognak a magyarok ellen állani.

Nagy volt a hatás, melyet ezen jelentés előidézett, s ennek következménye szembetűnő az 179°/₁-ki országgyűlés további folyamán.

XLVIII.

Folytassuk már most azon részletek közlését, melyeket a vallás ügyének tárgyalásából, a naplók számunkra feltartottak.

Augusztus 24-én az országos vegyes bizottmány ülésében arról volt szó, ha vajjon az 1741-ki 46-ik t. cikk, mely az evangélikusokat Horvátországból kirekeszti, megmaradjon-e, avagy eltörlessék?

A horvát követek, a római kath. papság s néhány megyei követ keményen küzdöttek a mellett, hogy a törvény megmaradjon, s Horvátországban csak római katolikusok birjanak birtok- és hivatal-képességgel.

Más részről azonban felhozott, hogy ezen törvény, mely a bécsi és linzi békekötések mellőzésének időszakában hozott, most a békekötések érvényességének újabb kinyilatkoztatásával, a többi törvénnyel együtt, melyek az evangélikusokra és a békekötésekre sérelmesek, egyenlően és természetesen eltörlendő.

Jankovics József Verőcze megye követe négy ives, az evangélikusokat sértő nyilatkozatot olvasott fel a nevezett országok részéről. Ennek folytán **Balogh Péter** Nógrád megye követe még az ülés folytatában rövid ellennyilatkozatot szerkesztett, s azt felolvassván, kívánta, hogy ha az előbbi jegyzőkönyvbe vétetik, ezt is iktassák be. — Végzés lőn, hogy egyik se vétessék fel. S minthogy a fenforgó kérdés felett a római kath. papság és a horvát követek nem akartak a szavazásban részt venni, az eldöntés az országos ülésre halasztatott.

XLIX.

Augusztus 27-én az országos vegyes bizottmány ülésében a magyar nyelv ügye levén tanácskozás alatt.

Jankovics József Verőcze megye követe felszólalt, hogy az csak az evangélikusok torzsalkodásából származik, hogy a magyar nyelv mindenüvé bevitessék. **De Luby Károly** (római kath.) Szatmár megye követe ezen gyanusítást mint sértőt visszautasította, miután a római kath. rendek is, és pedig megyéik utasítása folytán, szinte azt kívánják. — Több megyei követ is felszólalt még **Jankovics** szavai ellen, de

vége Jankovics a bizottmányt megkövetvén, a zaj lecsendesült.

Ugyanczen nap tanácskozmány volt az országbíró-nál, melyben mintegy 75 felső táblai tag volt jelen. A kérdés volt: Mit tegyenek, miután a királyt megkoronáztatására hívó, e napokban Bécsben volt országos küldöttséggel ujabban hivatalosan azt tudatta a korlátnok, hogy a király semmi más hitlevelet sem fog kiadni, hanem egyedül azt, melyet III-ik Károly és Mária Terézia kiadtak? A megállapodás lőn, hogy módot kell keresni, mely se a királyt, se az ország biztosságát meg ne sértse.

Az országbíró ezután a személynőkhez ment, kinél szinte tanácskozmányon volt néhány követ minden kerületből.

L.

Másnap *augusztus 28-kán* a két táblai országos ülésekben megtette a Bécsben járt országos küldöttség jelentését.

A legfelsőbb helyről aug. 20-ról **Pálffy Károly** gróf korlátnokhoz intézett irat, melyet a korlátnok másolat-vétel végett a küldöttséggel közlött, s melyben a király azt nyilatkoztatta, hogy szilárdul és változhatlanul el van határozva a Károly- és M. Terézia-hitlevélhez ragaszkodni, és semmi mást el nem fogadni, — felolvastatván, mindenki levert kedéllyel (*consternatis apud omnes animis*) tért haza az ülésből.

A korábban oly erélyes országgyűlésnek szembetűnő volt az aradi tudósítás utáni engedékenysége.

Délután tanácskozmány volt a primásnál, melyben az országbíró, személynök s néhány felső táblai tag és megyei követ volt jelen, kik arról tanácskoztak, mikép kellene a koronázási hitlevelet kiállítani, hogy az ellen a királynak ne legyen kifogása, s az országgyűlés rendszere is megmaradjon; mert a Károly- és M. Terézia-féle hitlevéllel senki sem volt megelégedve. A megállapodás lőn, hogy az országbíró és a személynök készítsenek új hitlevél-javaslatot, mely a III. Károly-féle hitlevélhez hasonló legyen, s annálfogva az országos vegyes bizottmány által készített föltételeket ne foglalja magában, de hivatkozás legyen abban koronázás előtti törvényczikkekre, és ezekben a kihagyott föltételek foglaltassanak.

LI.

Augusztus 29-én vasárnap levén, semmi ülés sem volt; hanem az országbíró és személynök **Aczél** ítélőmesterrel, s a minden kerületből magok mellé vett követekkel, nevezetesen **Prileszky Károly** Trencsén,

Somogyi János Veszprém, **Vay József** Borsod, **Beöthy Imre** Bihar megyék követeivel d. c. 11 órakor összeültek, és új hitlevél-javaslatot dolgoztak ki, melynek alapja a **Károly-féle** hitlevél volt, s egyszersmind azon tárgyakat is elkülönítették egymástól, melyek a hitlevélből kimaradván részint koronázás előtti, részint koronázás utáni törvény által volnának elintézendők.

LII.

Augusztus 30-kán országos vegyes ülésben előterjesztette az országos vegyes bizottmány befejezett munkálatait, nevezetesen a hitlevél-javaslatot, mely állott 25 pontból, s a koronázás előtti törvény-javaslatokat, melyekre a hitlevél-javaslat hivatkozik, s ezek között a vallás ügyéről szólót.

Előterjesztetett ezután azon munkálat is, mely a primásnál tartott tanácskozmány folytán készítettett, s ennek kinyomatása holnapig megrendeltetett — Ezen hitlevél-javaslatban még folyvást 13 főlétel maradt.

LIII.

September 2-kán országos vegyes ülés volt. Az újabb hitlevél-javaslat tárgyalása folytán a mai nap a vallásügyi pont jött tanácskozás alá, mely ezen szerkezet szerint a 3-ik volt.

Ezen újabb szerkezetből kimaradt az országos vegyes bizottmány javaslatának ezen bevezetése:

„A karok és rendek jogait, szabadságát és polgári kiváltságait, akár a római katolika vallást, akár az ágostai vagy helvécziai hitvallást kövessék azok, „közöseknek és egyenlőknek lenni“ megismerjük.“

Nem is azt mondja továbbá ezen újabb szerkezet mint a vegyes bizottmányé: „Az evangélikusok szabad vallás-gyakorlatát pedig az 1606-ki bécsi és 1645-ki linczi, 1608-ban és 1647-ben becikkelyezett békekötéseken, melyeknek értelmében az ő vallásuk, ámbár a római kath. vallás jogsérelme nélkül, bevétetett, alapulónak „megismerjük“ (agnoscimus).

Hanem egyszerűen csak így szólott ezen új javaslat:

„Az ágostai és helvécziai vallástétteleket követők vallásügyét a bécsi és linczi békekötések, s az ez ügyben 1608-ban és 1647-ben hozott törvényczikkek állapotára, ezen országgyűlés alatt külön törvény által, melyet nekünk a rendek kölcsönös megegyezéssel terjesztettek fel, s mi helybenhagytunk, azonnal és teljesen „visszahelyez-

zük,“ s azon állapotban az országnak minden ágostai és helvéciai hitvallásu lakosát, mind magunk. mind örökseink örökké megtartandjuk.“

A tanácskozás megnyitával elnök országbíró előadta, hogy ha valaha, bizonyosan a mostani körülmények között, különösen szükséges az egyetértés ; az újabb szerkezet készítői annál fogva épen ezen okból igyekeztek a vegyes bizottmány szerkezetét szelidíteni. De mivel a már tapasztalhatóképen lábra kapott vallásbeli vetekedés miatt, nincs remény, hogy a hitlevél 3-ik pontja szerint szükséges törvényczikk alkotását belehessen fejezni, szükségképen legelőbb is azt kell eldönteni, ha vajjon a vallásügyi törvény-javaslat az országgyűlésen tárgyalás alá veendő-e, avagy nem inkább a megkoronázandó fejedelemre bizassék-e annak végmeghatározása, nehogy talán az ebből előre látható czivódások miatt az ország egyéb ügyeiben is káros és veszedelmes hátramaradást szenvedjen. Mi a horvátországi követeknek e pont iránti aggodalmát illeti, ezen könnyen lehet segíteni, ha az evangélikusok abban kifejtett szabadsága így iratik körül : „Magyarország kebelében.“

S miután az idő mindinkább rövidnek tetszett a koronázás előtt, s a felek már az eddigi kerületi és vegyes bizottmányi ülésekben is kifáradtak a vallásügyi vitákban, és további engedékenységre nem is igen volt kilátás egyik részről sem, azon eszme merült fel, hogy immár a vallás ügyének további tulajdonképen most következő országos ülési tárgyalásától elállva, mind a dunai, mind a tiszai kerületek, mind pedig az országos vegyes bizottmány vallásügyi törvény-javaslatát terjeszszék fel a királynak. Az evangélikusok, kik minden áron törvényt kívántak biztosíték végett, ez által megnyerni vélték a római kath. papságot.

Nyilatkoztak tehát némelyek az evangélikusok részéről, hogy épen nem idegenek ugyan a kérdéses törvény-javaslat azon részeit, melyek egyetértéssel meghatározva nincsenek, a megkoronázandó király elé terjeszteni, hogy azok általa a bécsi és linczi békekötések értelmé szerint elintéztessenek, azokkal azonban, melyek az országgyűlésen a felek között egyenlő értelemmel meg vannak határozva, a királyt szükségtelennek vélik terhelni.

De az egyházi rend, ámbár két törvény-javaslatot is terjesztett már elő ez ügyben, melyeknek másodika szigoruabb volt az elsőnél, s azután a dunai kerületek ülésében birt befolyását is arra használta fel, hogy harmadszor ismét szigoruabb törvény-javaslatot segítsen létre jöni, ezuttal, számszerint negyedik fellépésével, ujlag

szigorubb lett. Azt nyilatkoztatta ki, hogy a vallásügy legkisebb részében is semminemű egyességre nem léphet, s nem is látja át, miért kellene a vallás ügyét a hitlevélben megemlíteni. Nincs annak helye mindazért, mivel az 1715-ki 30-ik t. cz. a vallás ügyét a királyi felségre bizta, annak megemlézése tehát a törvénybe ütközik, mindazért, mivel az ezóta kiadott hitlevelek sem említették meg ezen ügyet, a megkoronázandó fejedelem pedig azoknál tovább menni nem akar; mind továbbá, mivel ezen pont bizonyos a vallás ügyében készített törvényre hivatkozik, mely még tárgyalás alá sem kerülván az országgyűlésen, nem is csatolható ahhoz; mind végre azért, mivel a mit már egyszer a törvény meghatározott, annak további elintézését a fejedelemnek sem lehet törvényesen átaladni.

És ámbár a vegyes bizottmány néhány tagja megismerte, hogy a papság ezen országos vegyes bizottmány ülésében a vallásügyi törvény-javaslat iránt a maga részéről semmi egyességre sem lépett, de az is meg lőn ismerve, hogy minden, mi e részben meg van állapítva, szavazattöbbséggel határozatott; azonban, minthogy a megkoronázandó fejedelem kívánsága is világos az ország zászlószaihoz intézett levélből, hogy az evangélikusok vallásügye a bécsi és linczi békekötésekhez alkalmaztassék; s minthogy a vallás ügye egyike a törvényhozási hatalom fő tárgyainak, s annak onnan elvonása károsnak ítéltetett, mivel az utóbbi hitlevelekben is, nevezetesen a Károlyéban, az 1-ső Lipót által kiadott hitlevél megerősítetett, s ebbe pedig a vallás ügye be volt iktatva, és mivel az egyesség s az ország boldogsága mulhatlanul megkívánja, hogy oly nagy számu népnek biztosító oltalom és csendesség szereztessék; és minthogy végre, igen kevés kivételével, minden megyei követ ebben nyugszik meg az utasítások folytán, a többség azt határozta, hogy a vallás ügye a hitlevélbe iktattassék.

A papság s néhány felső táblai tag és királyi városi követ ellenben azonnal sürgetni kezdték, hogy ha a vallás ügye a hitlevélbe iktattatik, a tárgyalás hű előadására nézve azt is elkerülhetlenül szükséges lesz megemlíteni, hogy ők ellenmondtak; minek folytán azt állítván, hogy az egyházi rend jogai is csupán azon törvényeken alapulnak, melyeken az evangélikusok vallás-szabadsága, s mind a két fél egyenlő ellenmondási hatalommal bír: némely evangélikus kezdett a papság minden jogának ellenmondani; minthogy azonban a megyék követei a papságot is képviselik, s minthogy ha ugyan ezen ellenmondásnak talán helye volna is, ezt a hitlevélbe iktatni, melyben egyedül a közmegegyezéssel meghatározott tárgyak foglalhatnak helyet, nemcsak a szokással állana ellentétben, hanem a tárgy természetével is egyál-

talában ellenkeznek; és minthogy továbbá a törvényhozási hatalom ellen semmi ellenmondásnak sem lehet helye: a hitlevélből kihagyott; de az megengedettett, hogy azon levélben, melylyel a hitlevél ő felsége elé fog terjesztetni, ezen ellenmondás megemlíttessék.

Mielőtt tovább mennénk, az országos naplók ezen előadása után, ide iktatom **Torkos** előadását is ezen ünnepélyes ülésről.

A papság ellenmondási záradéka után, a királyi városok is azt kívánták, hogy fogadtassék el ezen záradék: „a városok kiváltságaik és helyhatósági joguk épségben maradván,” s a horvátok is sürgeték ezen záradék beiktatását: „az 1741-ki 46-ik t. cz. épségben maradván.” Az evangélikus követek közül alig három szólván ügyök mellett, a római katolikus főrendüek és megyei követekre hagyták a vitatást, kiknek többsége az országbíróval együtt a legkeményebben küzdött az ellenmondásnak a hitlevélbe iktatása ellen, és meg is akadályozta azt. **Teleki József** gróf kinyilatkoztatta, hogy ő beleegyezik a római katolikus papság ellenmondásának beiktatásába, de akkor az evangélikusok is ellen fognak a római katolikus papság jogainak mondani.

Azután, — folytatjuk az országos naplók után, — Horvátország rendei kezdték sürgetni, hogy ha ezen hitlevél által az evangélikusok biztosítékot nyernek, ők se fosztassanak meg a biztosítástól a magok országára és vallására nézve, mit annál több joggal kérhetnek, és megnyerhetnek, mivel gyakori és világos törvényekkel lőn gondoskodva, hogy Horvátországban és Sclavoniában egyedül a római katolikusok birhassanak törvényes jogokkal.

Az evangélikusok ellenben, s mások is épen lehetlennek állították, hogy ezen (1741: 46) törvény korábbi teljes érvényére emeltessék, mivel ezen országok nagyobb részét más vallásuak, nevezetesen pedig g. n. egyesültek lakják, kiknek ha az ott levő evangélikusokkal együtt vagy ki kellene költözniök, vagy más rövidséget kellene szenvedniök, ez az ország legnagyobb kára és veszélye nélkül nem történhetnék. Továbbá, a bécsi békekötés ereje ezen országokra is ki van terjesztve, melynek annál kevésbbé lehet sérelmet okozni, mivel annak értelmében a közelebb uralkodott József császár engedelmével több helységben egyházi községek is alakultak, melyeknek eltöröltetésök az egész nemzetnek szörnyű botrányozásra és gyűlölségre szolgáltatna alkalmat; de nem is egyez meg a józan észszel és a természeti joggal, hogy ha valaki azon országokban birtokot örököl vagy nyer, azt ezen törvény miatt vagy ki ne kereshesse, vagy elvesztse; végül az is meg lőn említve, hogy midőn ezen törvény amaz országokra nézve

hozatott, Sclavónia némely része nem volt a magyar korona tetteleges birtokában, s ennél fogva ezen törvénynek értelmét azon részekre kiterjeszteni nem lehet.

Megemlítendő Torkos naplója után, hogy a mult napokban az evangélikusok nyomtatott értekezést osztattak ki az iránt, hogy Verőcze, Pozsega és Szerem megyék nem tartoznak Horvátországhoz, s illetőleg felső Sclavóniához, hanem Magyarországhoz s ennek ellenében a horvátországi követek szinte nyomtatott értekezést osztattak szét. (Lásd: Torkos. Appendix 85—96.)

Horvátország részéről, — folytatjuk az országos naplók nyomán, — az lőn a felelet, hogy a g. n. egyesültek már azon törvények hozatalakor is laktak azon országokban királyi szabadalmaknál fogva, következőleg továbbá is lakhatnak. A bécsi békekötéshez azonban, haszintén annak ereje Horvátországra és Sclavóniára kiterjesztetett volna is, mivel későbbben, nevezetesen 1741-ben, ellenkező törvény hozatott, többé ragaszkodni nem lehet. Az ott levő evangéliomi egyházi közösségekre nézve voltak, kik valamint azoknak eltörlését háborítást okozó dolognak tartották, úgy azoknak szaporítását az említett törvényekkel ellenkezőnek s egyszersmind azt is az igazságba ütközőnek tekintették, hogy valaki örökségét meg ne tarthassa, vagy pedig törvényesen ki ne kereshesse.

Egyébiránt világosan kinyilatkoztatták a horvátországi követek, hogy mindezen okoknál, mind utasításuknál fogva, kívánságuktól el nem állhatnak.

Különféle módosítások ajánlottak azután ezen hitlevéli pontnak az 1741-ki 46-ik t. czikkkel leendő összeegyeztetése végett. Az evangélikusok azonban csak az országbiróiban nyugodtak meg: „Magyarország kebelében.“ Ezen záradékkal az 1741-ki törvény sem el nem törltetvén sem meg nem erősítettén.

De ezen mérséklettel ismétlen a római katolikusok nem elégedtek meg; miért is mivel az egyesség lehetlennék látszott, sokan ezen ügy elintézését is a királyi felség elé kívánták terjesztetni; de ennek is sokan ellenmondtak. A megállapodás lőn, hogy ama szavak után: „Magyarország kebelében“ ezen szavak is tételessenek: „ide nem értve Dalmátiát, Horvátországot és Sclavóniát.“ Mely ragasztéknak az evangélikusok egyhangulag ellenmondtak; ez azonban mégis megtartatott, szabadságukra hagyatván lehető ellenészrevételeiket ő felségének előterjeszthetni.

Ez alkalommal néhány kir. város követe is megerősíttetni kívánta az oly kiváltságokat, melyek folytán az evangélikusoknak az ő

kebelökben vagy hivatalt viselni, vagy birtokot tartani, vagy szabad vallás-gyakorlattal élni nem volt szabad. De ezt tenni, mivel a közlelbb országlott József császár idejében az evangélikusok már hivatalokra alkalmaztattak, s magoknak lakhelyet és egyéb javakat szerzetek, s mivel az országlakosok közötti egyesség felállítása volt a legfőbb cél, és leginkább, mert a bécsi békekötés után adattak ki, nem tartatott tanácsosnak.

„Mindezeknek meghatározásával, — ezek az országos bizottmányilag szerkesztett magyar napló szavai, — a maradott még fent kérdésben, mit kellessen ezen punctumban említett törvénybeli cikkelylyel cselekedni? Némelyek olyas értelemmel voltak, hogy azt felküldeni nem lehetne, mivel róla az ország maga módja szerint nem tud. De minthogy közönséges írás alá bocsáttatott, és e szerint mindeknek kezén forog, ezen ellenvetésnek helye nem találtatott. Némelyek jobbnak itélték, hogy az ország gyűlésén felvétesse, és megvizgáltasson, de itten is sokan tartottanak attól, hogy ezen czivódást okozó dolog felvételén, a szokott hosszas vetélkedés miatt, a hátralevő kevés időből kifogyván, egyéb dolgaiban a hazának hátramarádást szenvedni kényteleníttetnének. Melyekre nézve utóljára abban állapodtak meg, hogy mind a kerületeknek ezen dologban készített munkájok, mind pedig a Mixta Deputatiónak azon munkákból kidolgozott cikkelye ő felsége eleiben terjesztessenek, és ő felsége által, a Bécsben és Linczben kötött békességek értelméhez képest „elintéztessenek,“ szabad lévén ezek mellett ugy a catholicusoknak, valamint az evangélicusoknak a magok hasznára czélozó okaikat ő felsége eleiben bocsátani.“

Torkos naplója még világosabb kijelentése szerint a három vallásügyi törvény-javaslatnak a koronázási hitlevéllel leendő felterjesztése a római katholikusok és evangélikusok kölcsönös egyetértésével történt.

S ezzel a reggeli 9 órától esti 6 óra három negyedig tartó ülésben a három óránál tovább tartott vallási vitának vége lett.

LIV.

September 5-kén országos vegyes ülés volt, s ebben történt meg a szokásos aláírás és lepecsétlés után, a koronázási hitlevéllel a három vallásügyi törvény-javaslat felterjesztése.

A vallás ügyét magában foglaló 3-ik hitlevéli pontról ezt mondja a felirat:

„A 3-ik cikk az evangélikusok vallásügyének a bécsi és linczi békekötések állapotára leendő visszahelyezéséről szól. Ez ugyan a Károly- és M. Terézia-féle hitlevelekben nem foglaltatik egyenesen, de az országzászlósok stb legnagyobb többsége a hitlevélbe kívánta azt iktatni, mert igazságosnak és üdvösnek, s a köznyugalomra nézve czél-szerűnek találtatott, hogy az ország főrendeinek stb nevezetűs és nagy része, kik az ágostai és helvécziai vallástételeket követik, s a r. katolikusokkal egy nemzetségűek és származásuak, s a természet, vér, közös polgárság, egyenlő polgári jogok és szabadság legszorosabb kötelekeivel vannak összefűzve, a vallás ügyében, mely az emberi kedélyre leginkább hat, törvényes biztosítékot és megnyugtatót nyerjenek, mit a bécsi és linczi békék ünnepélyes kötése által már hajdan is nyertek; s ezt annival nagyobb bizalommal sürgették, mivel felséged méltányossága és jó indulata is arra mutatkozott hajlani az országzászlósokhoz intézett levelében, hogy az evangélikusok jogai az alaptörvények, a bécsi és linczi békekötések szerint helyreállítassanak. Mivel azonban a kölcsönös egyesség csupán minden kétértelműség elhárításával el nem érhető, a hitlevélben említett, s a törvények közé iktatandó saját cikk által voltak ezen vallás részletes ügyei elintézendők; de magának a bécsi és linczi békekötésnek a hitlevélbe iktatása, és az új törvény általi bővebb intézkedés iránt, minthogy ez véleményök szerint a római kath. vallásra nézve sérelmes, az 1681: 25 és 26, az 1687: 21, és az 1715: 30-ik t. cikkek alapján az egész tisz. papság, némely zászlós és főrendű, néhány megye és több város ellenmondott, s Dalmátia, Horvátország, Sclavónia s néhány város részéről azon kívánság terjesztetett elő, hogy azon békekötések ereje a nevezett országokra ne terjesztessék ki, és a városok kiváltságait meg ne csorbítsák, s ebből könnyen lehetett látni, hogy a hitlevél 3-ik pontjában idézett saját törvényczikk iránt, mely a szabad vallás-gyakorlatot bővebben adja elő, kölcsönös egyetértésre nem számíthatni. Nehogy tehát az idő, s ez által a koronázás és hitlevél késleltessék, s a további vita közben a kedélyek ingereltessenek, a felek, a linczi békekötés 4-ik fültétele értelmében is, közegyetértéssel felséged közbenjárásához folyamodnak, s kéri felségedet, hogy miután a felek kívánsága az ide alázattal mellékelt három javaslatból, melyeknek egyikét a dunáninneni és túli kerületek, másodikát a tiszáninneni és túli kerületek, harmadikát az országos vegyes bizottmány, nem ugyan köz megegyezéssel, hanem szavazati többséggel szerkesztette, kitűnik: felséged igazságos volta, méltányossága, bölcsessége és a közjó s nyugalom iránti törekvése szerint a rendeknek, a felek megelégedésére

szolgáló törvényt javasolni¹⁾, és így legmagasabb közbenjárásával ezen ügy eldöntését, s a kedélyek kiengesztelését elősegíteni méltóztassék.“ (Fordítás).

LV.

Felmenvén az országbíró, esztergomi érsek s még néhány országgyűlési tag küldöttségképen a királyhoz Bécsbe, a feliratot, hitlevél- és vallásügyi javaslatokat átadni, ez alkalommal, és pedig az országos küldöttség előtt, kihallgatáson voltak az evangélikusok nevében megjelent képviselők: **Teleki József** gróf, **Vay Daniel** báró, ifjabb **Ráday Gedeon** báró, **Hellenbach György** báró (**Prónay Gábor** báró betegsége miatt az ágyból fel nem kelhetett) és **Prónay Sándor**. Torkos naplója ez ügyben csak ennyit mond, és hogy előterjesztésök a legkegyelmesebben lőn kihallgatva.

LVI.

*Október 2-kán*²⁾ országos vegyes ülés volt. Az országbíró jelentést tett az országos küldöttség eljárásáról a királynál.

A király aug. 20-ki nyilatkozatára hivatkozva, ujabbán határozottan ismételte sept. 20-ki leiratában, hogy csak a Károly- és M. Terézia-féle hitlevelet fogja kiadni, koronáztatását pedig az országgyűlésnek Budáról Pozsonyba áttételével, itt kívánja nov. 15-ig megtartatni.

Második sept. 21-ki leiratában azonban előlegesen felel a felterjesztett tárgyakra, mikép alakíttassanak azokból a koronázás után törvények. S ezek során a hitlevél-javaslat vallásügyi pontjánál az evangélikusokra nézve így szólott:

„Miután azóta mind a római katolikusok, mind az evangélikusok részéről különböző észrevételek terjesztettek elénk a hűségtek által előadott kidolgozott három javaslaton kívül; megfogjuk parancsolni, hogy azok iránt részletes jelentés tétessék hozzánk, s mind a két fél észrevételeit teljesen kihallgatva, gondoskodni fogunk, hogy a vallás ügye „a bécsi és linczi békekötéseket vevén alapul,“ külön törvény által mind a két fél igazságos és teljes megelégedésére döntessék el.“ (Fordítás.)

¹⁾ Mint látszik, e feliratba más szavak csuszta be, mint főlebbi közlésünk szerint (az LIII-ik fejezetben) sept. 2-kán a végzés ezólott.

²⁾ Torkos naplója szerint; az országos naplók 3-kára teszik, de ekkor vasárnap volt.

„Ezen reménytelen dolognak figyelmetes, de szomorú kihallgatása, így szól az orsz. magyar napló, különb-különbféle érzékenységeket támasztott az ország rendjeiben. Némelyek ugyanis meggondolván azt, hogy a koronázandó fejedelem határozott akaratja szerint, magát más hitlevélnek a Károly császár, vagy Mária Teréziájén kívül alá nem írván, a mostanában készített hitlevélhez való változhatatlan ragaszkodása az országnak, a koronázandó fejedelem és az ország között, megengesztelhetetlen idegenséget okozhatna; meggondolván azt is, hogy az országnak koronázatlan fő által lehető igazgatása, a legközelebb elenyészett gyászos esztendőök szomorú tapasztalása szerint, ismét minemű veszedelmes változásokat szülhetne; meggondolván végtére azt is, hogy az országnak mostani belső környülállásai, és sok helyeken a felsőbb igazgatástól való rendes függésnek majd nem teljes kivetkezése, mely keserves visszavonásokra szolgáltatathatna alkalmatosságot¹⁾, és ezeknek egy sommában való foglalása az országot végső pusztulással fenyegetné: mindezeknek, és ezekhez hasonló veszedelmes következtetéseknek valóságos meggondolása sokakat arra birt, hogy a felyebb kijelentett mód szerint is, a fejedelemnek az országgal hova hamarébb lehető egyesülésére, és az által minden következtethető veszedelmeknek elhárítására nézve, a maga megkoronáztatása ő felségének sürgettessen.“

S hogy az országos napló eme szavai nem is egyedül az aradi és zarándi tudósításokra vonatkozik, bizonyítja Torkos naplójának következő előadása:

„**Illésházy István** gróf Trencsén megye követe többek között azt mondta, hogy a koronázás helye iránt a rendek az előadott kívánságban megegyezhetnek, de a felterjesztett hitlevél elfogadását sürgetniök kell, hogy így az ország hódolatot ugyan, de nem szolgaságot mutasson; és nem kell hallgatni azon ijesztgetésekre, melyeket némely követ a lázadásokra nézve a tanácskozmányokban előadott. De **Berzeviczy András** Szepes megye követe, ezen szavak által érintve vélvén magát, kinyilatkoztatta, hogy megyéje főispánjától, s helyettes alispánjától kapott tudósítása szerint a Szepes megyei jobbágyok között forrongás van; nem alaptalanul említette tehát ő azt a tanácskozmányban.“

A megállapodás lön, hogy a rendek a Pozsonyban leendő koro-

¹⁾ E szavak világosan tanúsítják az aradi és zarándi tudósítások által az országgyűlésre gyakorolt hatást.

názásban megnyugosznak, de a fölterjesztett hitlevél megerősítését tovább is sürgetik.

„Meg kell jegyezni, így szól Torkos naplója, hogy ezen vegyes ülésben az evangélikus urak közül egy sem szólott a Pozsonyban leendő koronázás ellen.“

Bizzunk, mondá **Teleki József** gróf a legjobb királyban, ki elegendő biztosítékot nyújtott az országnak az által, hogy az adó mennyiségének egyik országgyűléstől a másikig leendő meghatározásában megegyezett; ennél Anglia példája szerint az országnak nagyobb biztosítékot nem lehet nyújtani.

LVII.

Október 5-én országos vegyes ülésben megállapított az új felirat, melynek ezen szavainál: „Az ágostai és helvéciai hitvallásuk vallásszabadsága,“ észrevételt tett **Szily János** szombathelyi püspök, hogy ezen tárgyban eddig mindig ezen kifejezés használtott: „a vallás ügye,“ most is ezen szavakat kívánja tehát a főbbiek helyett a feliratba tétetni. Ezen indítvány az országbíró pártfogása folytán elfogadtatott. **Zsolnay Dávid** veszprémi káptalani küldött észrevétele azonban, hogy a papság ellenmondása említették meg, elmelőztetett.

LVIII.

Közli továbbá Torkos azon sept. 23-ki leiratot is, melynek egyébiránt, mint mondja, hamissága kiderült, mely a r. katolikusok között titokban köröztetett, s melyben azon parancs volt a r. katolikusokhoz intézve, hogy terjeszszék elő, miben szenved a r. kath. vallás az evangélikusoktól jogsérelmet.

LIX.

Október 21-én volt ezen országgyűlésnek Budán utolsó még pedig országos vegyes ülése. Felolvastatott ebben az okt. 12-én Frankfurtban kelt kir. leirat, mely harmadszor is a Károly- és M. Terézia-féle hitlevelekhez ragaszkodást nyilvánítván, a koronázást nov. 15-ére Pozsonyban tűzte ki; előlegesen ugyanott történendvén meg a nádor-választás is.

LX.

November 11-én a pozsonyi vár teremében II-ik Lipót király a rendek között megjelenvén, a királyi előterjesztményeket átadta. Innen

a főrendek termébe menvén a rendek v e g y e s ü l é s tartására, ebben felolvastattak a kir. előterjesztmények.

Ezeknek végső XIV-ik pontja így szólt :

„Mi az ágostai és helvéciai hitvallásu evangélikusok vallás-ügyét illeti, kegyelmesen akarja ő cs. királyi felsége, hogy az a folyó hó hetedikén a rendeknek kiadott válasza szerint, czikkebbe szerkesztessék, s köz törvény által örökre megerősíttessék.“ (Fordítás.)

Előterjesztette ekkor az országbíró az érintett, eddig még nem ismert november 7-i kir. választ, s ez felolvastatván, az evangélikusok által élénk örömmel fogadtatott.

Az egyházi rendből némelyek ellenmondásukat jelentették be ezen kir. válasz ellenében, de minthogy a kir. válasz felolvastatása csupán köztudomásra juttatás és nem tanácskozás végett történt jelenleg, az ez iránt támadt kérdés elesett.

A nagyobb különbségek, melyeknek fejtegető vizsgálatára alább a III-ik részben visszatérünk, ezen kir. válasz és a törvény között a következő pontokban vannak :

Ezen kir. válasz első pontjának első részéből van alkotva a törvényczikk bevezetése; csak hogy a kir. válasz első pontjának azon részében nincs meg a papság ellemondása.

Az első pontban. A t. cikk első pontjának elején levő ezen szavak : „uti et privilegiis“ nem voltak meg ezen kir. válaszban.

A negyedik pontban. Tetemes levén e részben a különbség, közöljük a kir. válasz ezen egész pontját, nemcsak magyarul hanem, mivel közkezen nem forog, eredetileg is :

„Mind a két hitvallásu evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk felsőségeitől függjenek, mivel azonban időközben a tiszai egyházkerület és egyházmegyei esperesek nevében mind eme azon vallás fokozatos felsősége, mind a világi gondnokok által azon ügyekben, melyekben eddig csak az ezen hitvallásu lelkészek és illetőleg tanárok intézkedtek, most kívánt nagyobb befolyás iránt, különféle észrevételek adattak elő; mi pedig őszintén ohajtjuk, hogy a vallásszabadság mindenestre érintetlen hagyásával, mind a nevezett felsőség rendezésében, mind a többi fegyelmi részben oly rendet lássunk megállapítva, mely azon vallás mind világi mind egyházi férfiai közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni; ennél fogva mi, legfőbb felügyelési minket illető hatalmunknál fogva, őket továbbá meghallgatván, egyuttal gondoskodni is fogunk, hogy e tárgyban bizonyos, s az ő vallásuk elveihez alkalmazott rend állapíttassék meg, addig pedig meghatározatván, hogy az ő hitvallásu zsinataik által

magok módjok szerint alkotott és alkotandó vallásügyi egyházi kánonok, sem kormányzéki parancsok, sem kir. rendeletek által ne lehessenek megváltoztathatók; szabadságukban állandó tehát nekik ezentúl nemcsak mindennemű egyházi széket tartani, hanem köz- vagy nemzeti zsinatokat is a magok által választott helyre összehívni; úgy azonban, hogy a négy egyházkerület ezen köz összehívását nekünk előre bejelenteni, s ha nekünk úgy fog tetszeni, valláskülönbség nélkül királyi embert is, nem ugyan igazgatás, vagy elnöklés, hanem csupán felügyelés végett, befogadni tartozzanak; s az így alkotott kánonok és szabályok, csak miután a királyi főfelügyelésen átmentek, birjanak érvényességi erővel; mindenesetre mindenben ment maradván legfelsőbb felügyelési hatalmunk, valamint többi jogunk is, melyek mint a két hitvallásu evangyéliomi egyház fejét illetnek minket az egyházi ügyek körül, melyeknek megsértését soha sem fogjuk megszenvedni.“

(*Evangelici utriusque Confessionis in iis, quae ad Religionem pertinent, unice a Religionis suae superioribus dependeant, cum tamen medio tempore nomine Superintendentiae Tybiscanae, ac Seniorum Tractualium tam quoad graduum hanc ejusdem Religionis Superioritatem, quam etiam desideratum nunc per saeculares Curatores in negotia illa, quae hucusque non nisi per Ecclesiasticos ejusdem Confessionis ac respective Professores tractabantur, majorem influxum diversae Reflexiones exhibitae forent; nos autem sincere cupiamus, intacta caeteroquin Religionis Libertate, tam in Coordinatione praedictae Superioritatis, quam et reliquis Disciplinae partibus eum ordinem stabilitum „videre,“ qui communi Virorum ejusdem Religionis tam saecularium, quam Ecclesiasticorum consensione maxime congruus reputabitur; hinc Nos pro suprema Inspectionis nobis competentis Potestate eosdem ulterius audituri, atque una curaturi sumus, ut hac in re certus, Principiisque ipsorum Religionis accomodatus ordo constabiliatur, interea vero constituendum venire, ut Canones Ecclesiastici circa Religionem per Synodos suarum Confessionum suo modo conditi, et condendi, neque per Dicasterialia Mandata, nec per Regias Resolutiones possint alterari; liberam proinde illis futuram non modo Consistoriorum quorumvis celebrationem, sed etiam synodorum generalium sive Nationalium ad locum, quem ipsi delegerint, conventionem, ita tamen, ut generales has quatuor superintendentiarum ad Synodum convocationes Nobis praevis insinuare, ac, si Nobis ita visum fuerit, Regium quoque Hominem sine Religionis*

discrimine non quidem pro directione, aut praesidio, sed solum pro Inspectione admittere teneantur, Canonesque, et statuta taliter condita non nisi postquam superinspectionem Regiam transiverint, robur sortiantur firmitatis, Salva aliocui in omnibus nostra supremæ Inspectionis Potestate, Salvisque reliquis Juribus Nobis, „ut Supremo Capiti Ecclesiae Evangelicae utriusque Confessionis“ circa sacra competentibus, quibus praejudicium aliquod inferri nullo unquam tempore patiemur.)

Az ötödik pontban az iskolákról, hol a törvény a királynak az iskolák feletti felügyelési jogáról szól, ezen kir. válaszban még nem voltak azon szavak, melyek az evangélikusok biztosítására iktattak törvénybe egyensúlyozás gyanánt: „mely felügyelési hatalom az ország törvényes kormánysszékei által fog gyakoroltatni.“

Nem volt továbbá ezen kir. válaszban a törvény azon záradéka sem, miszerint a rendek fölterjesztése nyomán ő felsége által meghatározandó közoktatási rendszer az evangélikusok iskoláira is ki fog terjesztetni.

A tizenegyedik pontnak első részében ismét tetemes különbség van ezen kir. válasz és a törvény szavai között.

Ezen kir. válasz ezt mondta az evangélikusok házassági ügyeinek saját egyházi székeik által leendő ítélese ügyében:

„Mind a két hitvallásu evangélikusok minden házassági ügyének vallásuk elvei szerinti elítélését saját egyházi székeikre kell hagyni, egyszersmind meghatározatván, hogy az ezekben hozott elválasztási ítéletek mindenütt érvényeseknek tekintessenek; megkívánja azonban tőlünk királyi hivatalunk, hogy a helyesen a perlekedő felek minden oldalu biztosságára szervezendő egyházi székek iránt, előre meghallgatván mind a két hitvallásu evangélikusokat, czélszerű módon egyezzünk meg ö velök.“

A tizenkettedik pontban némi nevezetes különbség, hogy a Szirmay, Hrabovszki és Apaffi alapítványok iránti igény is záradékba tétetett a törvényben, s hogy nemcsak a templomok stb. foglaltói; hanem ezen törvény megszegői ellen is alkalmazandónak mondatott a 600 forint büntetés.

A tizenharmadik pontban ezen kir. válasz a törvénytől nevezetes különbséggel azt mondja, hogy azok ellen, kik az ország egyik törvényesen bevett vallásáról másik „egyenlően bevett“ (aeque receptam) vallásra térnek át, hithagyási bűnvád miatt tisztí kereset ne indíttassék, vagy valamely fogsági, verési s közmunkai büntetés ellenök ne szabassék; hogy azonban azoknak, kik elegendő okta-

tás hiányában szakadnak el a r. kath. hittől, szelid visszatérési mód szereztessék, a hit igazságáról a szerzetesek házában hatheti, mérséklettel teljes s a keresztyén valláshoz illő szelidséggel alkalmazott oktatásuk kísértessék meg; mind a két felekezetű egyházi szolgáknak pedig parancsoltassék meg, hogy semmi eszközzel se merjenek valamely katolikust az evangyéliomi vallás követésére kecsegtetni, vagy valakit abba fölvenni, kinek a hatheti oktatás helyesen kiállásáról, az illető kath. lelkésztől bizonyítványa nincs. A kath. lelkészeknek pedig kötelességük lesz, az oktatás kiállása után a kérő félnek a kívánt bizonyítványt haladéék nélkül kiadni.“

A tizennegyedik pontban csak azon különbség van, hogy ezen kir. válasz „hétnek“ mondta az alsó Sclavóniában levő evangélikus községet, a törvény pedig „néhányak“ nevezi.

A tizenötödik pontban kevés szóban roppant különbség van. Ezen kir. válaszbán nem állott az, mit a törvényben látunk, hogy a vegyes házasságokat mindig r. kath. pap kösse össze.

A vallás ügyének megemlítése tehát kimaradt ugyan a király által november 14-kén kiadott koronázási hitlevélből, de a vallásügyi törvénynek alkotása biztossá lón téve.

LXI.

Az evangélikus rendek a királyhoz nov. 14-kén intézett feliratukban ama vallásügyi kir. válaszáért köszönetet mondtak a magyarországi összes evangélikusok nevében.

„A leghálátlanabbak volnánk, így szól ezen felirat, ha felségednek a folyó novemb. 7-ki vallásügyi kegyelmes királyi válaszáért örökös hálát nem mondanánk. — Mely ünnepélyes, felséged reánk is kiterjesztett igazságosságának, szeretetének és jóságának bizonyítékáért, oly nagy örömmel vagyunk eltelve, hogy egyedül háladatos lelkünket kívánván nyilvánítani, „ám bár ezen kegyelmes válasz által minden további igazságos kívánságunkat kielégítve nem látjuk,“ inkább akarunk a hátramaradtakra nézve részint felséged ezen a törvényekben alapult, s felséged által vallásunk elveinek menten hagyásával kiadott válasza szellemének megfelelő kegyelmes gondviselésétől, részint r. kath. polgártársaink s magának a tisztelendő papságnak is (a mint felséged parancsai, s főleg példája által szelidebb elvekhez hajolván, irántunk idegen indulatát levetkezni megtanulandja) méltányosságától várni, mint ezuttal kérésekkel alkalmatlankodni felségednek. Távol legyen ezen gondolat tőlünk különösen most, midőn felséged ezen igazságos és egyszersmind kegyelmes válasza

által oly bő alkalmat nyújtott nekünk öröme, minővel alig birtunk más fél század óta, s megakadályozni méltóztatott, nehogy azon az egész hazára nézve legünnepélyesebb napon, midőn felségedet koronánkkal felékesítve látandjuk, a derűtség s a polgárok ujjongó örömkialtásai, mint hajdan gyakran történt, a mi sohajtságaink és könyeink által zavartasának stb.“

LXII.

Ugyan ezen nap, nov. 14-én továbbá országos vegyes ülésből felirat intéztetett a királyhoz, a hitlevélből kimaradt pontokból alkotandó törvények iránt; s a királyi válaszokban ezek iránt tett észrevételekre ellenészrevételeit adván elő az országgyűlés, a hitlevéli volt 3-ik pont iránt, mely a vallás ügyéről szólott, ezt mondta ezen felirat:

„A 3-ikra. Az ágostai és helvécziai hitvallásokat követők vallási ügyében felséged külön válasza közbejövén.“

Mely kifejezés az országgyűlési gyakorlat szerint annyit tett: „Semmi észrevételünk nem levén, ezen ügy be van fejezve; a válasz, ugy a mint van, el van fogadva.“

LXIII.

November 30-án Kolonics László gróf kalocsai érsek meghívása folytán, az ő szállásán tanácskozmányt tartottak a püspökök, káptalani küldöttek, s a világi r. katolikus országgyűlési tagok.

Tanácskozási tárgy volt, mi módon s minő indokolás mellett lehetne a királyt arra bírni, hogy nov. 7-ki válasza a vallás ügyében ezen országgyűlés törvénycikkei közé ne jusson? A megállapodás lőn, hogy a r. kath. rendek nevében felirat készíttessék, s abban adasának elő az okok, minő jogsérelem következne a r. kath. vallásra a nevezett kir. válasz becikkelyezéséből. A kérést pedig különösen négy pontban kell összefoglalni. Először, hogy az áttérés büntetés alá eső ténynek nyilatkoztassék; másodsor, hogy a vegyes házassági gyermekek a r. kath. vallásban növeltessenek; harmadszor, hogy az evangélikusok házassági ügyei is a r. kath. egyházi székek bírósága alá tartozzanak; negyedszer, hogy az evangéliomi vallás ne nyilatkoztassék nyíltan „bevettnék,“ mert különben a r. kath. vallással egyenjogúvá tétetnék, s a királyi méltóságra lealázó, ha ő felsége magát az evangélikusok egyháza fejének mondja.

S a felirat már előre készen levén, azt a jelenlevők közül az alább megnevezendők aláírták, több követ azonban részint a felirat készítése előtt eltávozott, részint pedig végig ott maradván, az alá-

írást utasítása folytán megtagadta. A bibornok herczeg-primás e közben jöven vissza Bécsből, a kalocsai érseknéi azonnal megjelent, s a történetekről értesülvén a feliratot szintén aláírta. Ezen feliratot december 2-án vitték Bécsbe **Kolonics** érsek, **Eszterházy Károly** gróf egri, **Andráshy** báró rosnyai, **Darabanth Ignác** váradi g. e. püspökök. **Hollósy György** esztergomi, **Zsolnay Dávid** veszprémi kanonokok, a világiak közül pedig **Illésházy János** gróf és némely mások.

Panaszkodik ezen felirat, hogy a linczi békekötés csak szabad gyakorlatáról, a kir. válasz pedig szabad használatáról is szól az evangéliumi vallásnak.

Hogy ama záradék, mely a bécsi békekötésben meg van: „a r. kath. vallás jogsérelme nélkül,” nincs ezen kir. válaszba felvéve.

Hogy a békekötéseken túl, a földesurak köteleztetnek belső telket adni az evang. templomoknak stb.

Hogy a r. kath. vallás jogsérelmének növelésével az evangélikusok nyilvános és magános vallásgyakorlata közötti különbség teljesen megszüntetett.

Hogy ámbár a szegény adózó nép fentartása fő közigazgatási gondnak van mondva, az evangélikusoknak szabadságukra hagyatott templomaik stb. javítása s ujaknak építése.

Hogy a fiókhelyeken felállítandó templomok stb. ügyében működő megyei vegyes bizottmányoknak semmi utasítás sem adatik.

Hogy a nemzeti zsinatok megengedésével állam engedtetett meg az államban; és pedig oly állam, mely a királyi méltóság jogsérelmével is, nemcsak az ország négy rende, hanem a király hozzájárulása nélkül is, törvényhozási hatalommal bír.

Hogy a 4-ik pontban azon vallások szolgái (Ministros) papoknak (Ecclesiasticorum nomine) neveztettek (lásd az LX-ik fejezetben), holott az ő vallásuk sem ad azoknak különös hatóságot, hanem csak annyit, mennyivel minden világi bír. Mind vallásuk, mind egyházi fegyelmök körül csak a világiakkal együtt tehetnek azok valamit. — (Ezen kifejezés meg is lőn változtatva.)

Hogy felséged a dicső apostoli király czimmel birván, azon hitvallás fejének vallja magát, melynek sem nem tagja, sem nem akar lenni, sem nem is lehetne. — (A törvényből kimaradt.)

Hogy a falusi tanítók beállítása a községtől függ, s nem lőn ez ügyben megyei vegyes bizottmány előleges vizsgálata kikötve, a szegény adózó nép fentartása tekintetéből.

Hogy az evangélikusok saját könyvvizsgálói jogot kaptak.

Hogy az evangélikusok a r. kath. lelkészeknek fizetett bérek teljesítésétől stb. a papság kármentesítése nélkül fölmentettek.

Hogy a r. kath. lelkészek a betegekhez, foglyokhoz, kivégzendőkhöz, minden valláskülönbség nélkül, hívás nélkül nem járulhatnak.

Hogy a valláskülönbség nélküli hivatalképességre nézve némely kir. város kiváltságai épségben nem hagyattak.

Hogy az evangélikusok fölmentetnek Magyarország ama nagy asszonyának nevére esküt tenni.

Hogy az evangélikusok házassági ügyei a r. kath. szent széki bíróság alól kivétettek, melyeknél azokat a bécsi béke s az 1647-ki 15-ik t.-czikk is meghagyták.

Hogy az 1647-ki 14-ik t. czikkben említett büntetésre történik hivatkozás, holott azon törvény a r. kath. papság és más r. kath. világiak ellenmondásával hozatott.

Hogy az ország alkotmányának alapjával : a r. kath. vallással „egyenlően bevett“ vallásnak mondatik az evangélikusok vallása. — (Az „egyenlően,“ de nem a „bevett“ szó is, kimaradt a törvényből.)

Hogy csak általában is bevettnek mondatik az, holott a békekötések csak szabad gyakorlatot engedtek az evangéliomi vallásnak

Hogy a r. kath. vallás mintegy egyenlő állapotra tétetett a nevezett hitvallásokkal, arról is megengedtetvén az áttérés.

Hogy a vegyes házassági fiugyermeknek, ha az anya r. katholika, megengedtetik atyja vallását követni.

Aláírták ezen feliratot ¹⁾, melyben, mint látni lehet, ezen fél ismét tovább ment szigorúságban eddigi nyilatkozatainál, összesen 84-en.

És pedig három főpap : **Batthyányi József** bibornok hercegprímás, **Kolonics László** gróf kalocsai érsek, **Eszterházy Károly** gróf egri püspök.

Tizenöt más felsőházi tag : **Erdődy János** gróf horvát bán, **Végh Péter** tárnok, **Batthyányi József György** gróf főasztalnok, **Splényi József** báró temesi gróf, **Illésházy János** gróf, id. **Erdődy Sándor** gróf, **Batthyányi Lajos** herceg, **Csáky Imre** gróf, **Keglevics Károly** gróf, **Eszterházy Kázmér** gróf, ifj. **Erdődy Sándor** gróf, **Csáky Antal** gróf, **Amade Antal** gróf, **Tolvaj Ferencz** gróf és **Fischer Imre** báró.

Huszonnégy megyei követ : **Bacskády József** Nyitra, **Szentiványi János** Bars, **Jeszzenszky Elek** Bars, **Latinovics Miklós** Bács, **Kászonyi Ferencz** Bács, **Prileszky Károly** Trencsén, **Boros Ferencz** Vas, **Ebergényi István** Vas, **Boronkay József** Somogy, **Högyész Antal** Komárom, **Misics József** Esztergom, **Stupiczky János** Esztergom, **Jeszzenszky**

¹⁾ Ismételve vannak ezen felirat kifogásai alább az evangélikusok czáfolatában, lásd az LXVIII-ik fejezetet.

Sándor Tolna, Sibrik Antal Győr, Temlényi Zsigmond Moson, Kapy József Sáros, Kapuvár Ignác Krassó, Piacsek Miklós Krassó, Nagy Sándor Sopron, Horváth József Veszprém, Szentimrey Pál Torna, Angyal József Békes, Rakovszky Elek Zólyom és Benyovszky Mihály Poson megyék követei; — tizenkilencz megye részéről negyvenkilenczből, azaz csupán öt megyének mindkét követe.

Négy királyi táblai tag: Somogyi János nádori, Kornis József országblrói ítélőmesterek, és Skultéty Mihály, Mikos László ülnökök.

Huszonhárom városi követ: Sarlay József Pest, Margarics József Buda, Péchy József Mihály Szeben, Smicsek József Eperjes, Vida János és Piestyánszky János N.-Szombat, Boros Imre és Sáj József Fejérvár, Lukácsy Miklós Trencsén, Bányay Mihály Kassa, Véglesy Imre Szakolcz, Pauer Ádám Esztergom, Visy István és Dorffner Jakab Győr, Rembeczky János Bazin, Andrejkovics Mihály Sz.-György, Vadász Imre Selmech, Glabics János Beszterczebánya, Lopusinyi Ferencz Breznóbánya, Orgler Ferencz Ujbánya, Virág Mátyás Bakabánya, Müller Sebestyén és Klempay Tamás Szeged városok követei. — Összesen 19 város részéről az országgyűlésen képviselve volt negyvenöt város közül. S azon 19 város között, melyeknek követei a feliratot aláírták tizen négy volt olyan, melyek egyenkint két követtel birtak, s tizenek csak egyik követe írta alá. E szerint a városok közül kilencznek vett az aláírásban részt teljes képviselte.

S végre tizenöt távollévő mágnási képviselő, kiknek neveik: Borsiczky János, Németh János, Hávor István, Szluha János, Petkó József, Kapuvár József, Szántó Albert, Balázs Károly, Bujanovics Károly, Prileszky Gábor, Jászay József, Jablanczky Károly, Erős József, Beniczky Miklós és Török Zsigmond, kinek ezen tette ellen főnöke Balassa Ferencz gróf később levélben tiltakozott. — Van pedig távollévő főrendi képviselő a latin országos naplóban följegyezve száz harminczkettő. A magyar országos naplóban, Acsády Mihály nevének bizonyosan nyomdahibából kihagyásával, egygyel kevesebb.

LXIV.

Ezen tény után evangélikus részről nyomtatásban megjelent az országgyűlési r. kath. tagok névsora, két részre osztva a szerint a mint a feliratot aláírták avagy nem, s nyolczvannégy ellenében az utóbbiak kétszáz kilenczvenegyen vannak felszámítva. Ennek ellenében ismét r. kath. részről lőn a r. kath. országgyűlési tagok

névsora közölve, hibákat fessegetvén az evangélikus részről készített névsorban. De hogy ez nem a legpontosabb szorgalommal készített munka, tanúsítja, hogy az aláírók között **Végh Péter** tárnokot és **Splényi József** bárót nem említi. Van továbbá ezen névsorban azon okoskodás is, melynélfogva az alánemirók közül ki kell számítani **Almássy Ignác** Heves, és **Melczér László** Tolna ¹⁾ megyék követeit, kik követi utasításuk miatt nem irták alá a feliratot. Ezen névsor teljes érvényü kifogásai közé számíthatni :

1) Hogy **Berzeviczy András** Szepes megye követe azon időben Pozsonban jelen nem levén, tiltakozott az ellen, hogy evangélikus részről az alánemirók névsorába tételét; szintugy **Pálffy Leopold**, **Pálffy Rudolf**, **Pongrácz Károly** grófok, és **Pongrácz János**, **Pongrácz József** és **Pongrácz Thadé** bárók;

2) Hogy tizenegy országgyűlési tag, ezek között egy megyei követ : **Benyovszky György** (Pozsony) s egy főrendi tag : **Batthyányi Fülöp** gróf, azt adta elő, hogy az összejevetelről semmit sem tudtak;

3) Hogy öt oly személy van az alánemirók közé sorozva, kik részint magok az aláírók között vannak említve, részint mint távollevő főrendüeknek képviselőik vannak az aláírók között;

4) Hogy az alánemirók között említettekől kettő róm. kath. lelkész,

5) Egy meghalt.

6) Három pedig evangélikus.

Összesen legfőlebb levonandó a 291 számból 29. Ezen névsor továbbá még 25 horvátországi tag iránt tesz kifogást. De a kérdés nem az, ki minő véleménynyel volt a r. kath. urak közül a vallás ügyének rendezése iránt, hanem hogy kik azok, kik midőn az ügy második szakába lépett, a későbbi ellenmondás alapjául tekinthető felirathoz járultak, avagy legalább akartak járulni?

LXV.

December 2-án országos vegyes ülés volt. **Zichy Ferencz** gróf főpohárnok az ország sérelmeit és kívánatait rendező országos vegyes bizottmány részéről jelentette, hogy az ezen bizottmány által készített felirat a kir. előterjesztményeket pontonként fölvette, s azok iránt közlés eszközzésére szolgáló módokat ajánl fölterjesztésül; a vallás ügyéről szóló utolsó pont tárgyalásába azonban nem bocsátkozott, mivel ebben csak azon kívánsága van a fejedelemnek, hogy

) Így a röpir, a naplók Borsod megye követének mondják **Melczér László**t.

a vallás ügyében már kiadott nov. 7-ki válasza törvénybe iktattassék, ez pedig nem a bizottmányhoz tartozik. Ez alkalommal, jelenté továbbá szónok, a bizottmányban Hollósy György esztergomi káptalani küldött a r. katolikusok nevében azt nyilatkoztatta ki, hogy miután az országgyűlés a vallás ügyét a linczi békekötés 4-ik pontja értelmében egyedül a czélból terjesztette fel a királynak, hogy a király igazgatszeretetéhez és bölcsességéhez képest oly törvényczikket j a v a s o l j o n az országgyűlésnek, melylyel, mind a két fél megegyezvén abban, ezen ügy a királyi közbenjárás által elintéztethessék, és a kedélyek egyetértése előidéztessék, s ennél fogva nem végeldöntés végett volt ezen ügy a királynak fölterjesztve: a nov. 7-ki kir. választ sem lehet másképp tekinteni mint a többi királyi előterjesztményt, s ennél fogva ez ügyben még az országgyűlés tárgyalására van szükség. Az érintett kir. választ országgyűlési tárgyalás nélkül törvénybe nem lehet iktatni. Vay József Borsod megye követe azonban erre az evangélikusok részéről azt felelte, ¹⁾ miszerint az evangélikusok annyi szilárdabban ragaszkodnak a kegyelmes kir. válaszhoz, s nem is fognak attól elállani, mert a bécsi és linczi békekötéseken van az alapulva, s a róm. katolikusok és az evangélikusok köz megegyezésével terjesztetett a vallás ügyének eldöntése a király elé, annál fogva a r. katolikusok többé vissza nem léphetnek. Az országgyűlés a linczi békekötés értelmében ²⁾ terjesztette fel ezen ügyet, ehhez többé semmi magyarázat sem fér; a vallásügy a kir. válasz által be van fejezve, s már csak az van hátra, hogy törvényczikkebe iktattassék az, s további vitatásnak tárgya nem lehet.

Ezen előadáshoz ezen ülésben egyik fél sem szólott.

LXVI.

December 7-én országos vegyes ülésben a kir. előterjesztményekre intézendő felirat tárgyalása folytán a 14-ik pontnál, mely

¹⁾ Torkos naplója szerint, Hollósy írásban adta be nyilatkozatát, s Vay József is azonnal írásban szerkesztve felelt.

²⁾ A linczi békekötés 4-ik pontja így szól: „Quæstiones vero, circa gravamina, negotium Religionis — concernentes, in futura primitus celebranda Regni Dieta, — vel amicabili Dominorum Regnicolarum compositione sopiantur, vel auctoritate suae Majestatis (vonatkozva azonban a fölebbi szavakra hogy: az országgyűlésen, és mennyiben a rendek egymás között meg nem egyezhetnének, s hallgatólag föltételezve, hogy ez iránt a királyt felkérték) finaliter complanentur.“ — Ez ugyan egyedül a közelebbi (1647-ki) országgyűlésre volt mondva, de mind a három rész kölcsönös beegyezésével szabadságban állott ezen utat 1790-ben is követni.

a vallás ügyéről szól, **Zichy Ferencz** gróf ismételte, mit a dec. 2-ki országos vegyes ülésben előadott. A vegyes bizottmány tehát semmi szakasz-javaslatot sem készített ezen pont iránt a feliratba iktatandót **Hollósy György** esztergomi kanonok beadványa folytán, ehhez járulván, hogy a r. katolikusok nevében püspökökből és világiakból álló küldöttség folyamodván ez ügyben a királyhoz, az erre adandó feleletet kívánják bevárni, azt is ismételvén egyuttal szónok, hogy **Vay József** Borsod megye követe beadványa szerint az evangélikusok szilárdul ragaszkodnak a kir. válaszhoz, s annak, a mint van, becikkelyezéséhez, s ettől legkevesébbé sem fognak elállani.

Ezután a **bibornok herczeg-prímás** előadta, hogy nov. 30-án a kalocsai érseknél ez ügyben tanácskozmány volt, melyen a püspökökön és káptalani küldötteken kívül sok r. kath. világi is megjelent, s ezek a kir. válasz iránti észrevételeiket feliratba tevén, azt alá is irták, s a kebelökből megbízott küldöttség által a királynak előterjesztették. Következőleg ez ügyben a törvénycikk szerkesztését addig teljesíteni nem lehet, míg a jobban értesült fejedelemtől válasz nem érkezik. Ha az evangélikusoknak tetszik észrevételeiket a király elé terjeszteni, az nekik is szabadságukban áll.

Ezen nyilatkozatra **Teleki József** gróf, s **Balogh Péter** Nógrád, **Domokos Lajos** Bihar, **Vay István** Szabolcs és **Máriássy István** Gömör megyék követei, mindnyájan evangélikusok, mind megyéik, mind az evangélikusok nevében azt viszonozták, hogy ők megvigasztalva és köszönettel tisztelik a kir. választ, abban megnyugosznak, s következőleg attól ~~sem~~ el nem állanak, annál kevésbé az ellen kifogást tenni nem akarnak, hanem annak becikkelyezéséhez szilárdul ragaszkodnak. S mindenkit arra emlékeztettek, hogy midőn a folyó országgyűlés alatt még Budán sept. 5-én a király elé terjesztettek a koronázás előtti törvények javaslatai a koronázási hitlevéllel, mind a r. katolikus mind az evang. rendek egyhangulag azt határozták, hogy miután a vallásügyi törvényjavaslat iránt a két fél meg nem egyezhetett, három törvényjavaslat terjesztessék fel, melyekre a király törvénycikkbe iktatandó választ méltóztassék kiadni; s ez ekkép történvén, helytelenül cselekesznek a papság s néhány r. kath. világi, midőn most ellenkező új zavarokat támasztanak, s a kedélyeket ujolag felakarják ingerelni.

Erre a **bibornok primás** azt felelte, hogy nemcsak a papságnak, hanem a r. katolikusok legnagyobb részének értelmében is törént az észrevételek fölterjesztése a királyhoz.

Ez ellen néhány, nevezetesen Pest, Liptó, Árva, Arad, Nógrád és több tiszai megye r. kath. követei azt nyilatkoztatták, hogy ők am-

bár megvoltak híva, az érintett tanácskozmányra nem mentek, sem azon feliratot alá nem irták, s küldöik nevében a kir. válasznak, a mint az van, becikkelyezéséhez ragaszkodnak.

A főrendiek közül maga az országbiró, s **Grassalkovics Antal** herczeg, **Zichy Ferencz**, id. **Pálffy János** országháziak, továbbá **Batthyányi Alajos**, **Batthyányi Ferencz**, **Széchenyi Ferencz** grófok, **Ürményi József** Bács megye főispánja és személynök, **Forgács Miklós**, **Haller Antal**, **Brunszvik Antal** grófok s több más főrendü a mellett küzdöttek, hogy a kir. válasz az országnak elvégre megállapítandó nyugalma végett, a mint kiadatott, becikkelyeztessék.

Nevezett **Pálffy János** gróf az egész országra disztelennek lenni mondta, ha azok, mik magán összejövetelekben történnek, országos tényül tekintetnek; s illetlen volna a királytól azon válasz megváltoztatását kérni, mely az ország összes rendei közmegegyezéssel előadott kívánságára adatott ki. Szónok igaz r. katolikus, s mint ilyen is fog meghalni, de azt ki kell mondania, miszerint az itt ülő kanonok, prépost és püspök urak emlékezzenek meg, hogy nem mint ilyenek, hanem mint polgárok ülnek e helyen.

Három óránál tovább vitatkoztak ez ügyben magok a r. katolikusok a leghevesebben. Az evangélikusok a kir. válaszhoz kinyilatkoztatott ragaszkodásukon túl egyebet semmit sem mondtak.

Némelyek azt kívánták, hogy miután a kalocsai érseknél tartott tanácskozmányból fölterjesztett felirat alá magokat többen aláírták, azon r. katolikusok nevei is jegyeztessenek és terjesztessenek fel a királynak, kik azon feliratba bele nem egyeztek; de ezen észme keveseknél nyert tetszést, nehogy ebből a jövőben következés vonassék, ha a rendek valamiben meg nem egyezhetnek egymás között.

A buzgóbb egyházi és világi r. katolikusok azt is kívánták, hogy ne végeldöntést kérjen az országgyűlés a királytól, hanem csupán új választ, hogy az újabb, lehetőleg nekik ismét nem kedvező választ, tárgyalás alá vehessék; de a többség abban állapodott meg, hogy a történtek a végett terjesztessenek fel a királynak, hogy ezen ügyet végkép döntse el.

Igy szól ezen ülésről Torkos naplója; lássuk most, mit mond az országos napló, mely nem ellentétes ugyan amazzal, de szintén említ oly részleteket, melyekre Torkos naplója nem terjedt ki, s a kettő kölcsönösen egészíti ki egymást.

„Némelyeknek, így szól az országos magyar napló, gondolatjok a római katolikusok részéről oda czélozott, hogy mivel ő felsége a vallás dolgában meg nem biztatott, hanem csak egyedül arra kéréte-

tett, hogy a fenforgó kérdésnek elintézésére alkalmas módot mutatni méltóztasson, és ennek értelméhez képest kiadott kegyes resolútiójában is elméjét csak az eránt nyilatkoztatta ki, mely módon lehetne a vallásnak szabad gyakorlását mind a két résznek megnyugtatótásával állandó lábra állítani, és ezen dologban fenforgó viszálykodásoknak egészen végét szakasztani: azért valamint az említett királyi resolútiót végső elintézésül venni nem lehetne, hanem ő felsége ebbeli kívánságát is, mint egyéb királyi propositiókat, kellene tekinteni, következőképen az országnak arról való tanácskozása továbbá is fenmaradna, hogy és miképen lehessen ő felségének resolútióját a törvények sérelme nélkül teljesíteni. Ő eminentiája nagyméltóságú ország primása az ország rendeinek eleibe adta, hogy a főtisztelendő egyházi rend, több világi római katolikusokkal egyetemben ő felségének benyújtott instantiájok által, mind azon sérelmeket, a melyek ezen resolútióból a katolika hitre terjednének, nyilván fölfedezték; míg tehát erre ő felségének bővebb végezése nem érkezik, ezen királyi propositióról való tanácskozást elhalasztani szükségesnek vélte. M. ország főbirája azon akadályokat tekintvén, melyek a vallás dolga miatt az ország rendei egyesülését mind eddig hátráltatták, és ez után is nehezíteni fogják, azt a köz módot legalkalmasabbnak ítélte, hogy mivel reményleni nem lehetne, hogy ő felsége az egyházi rend és azzal egy értelemben levő katolikusok által beadott instantiára valamely resolútiót az országhoz ne ¹⁾ bocsásson, hogy a vallás dolga ujabban azzal a kéréssel ő felsége eleibe terjesztessen, hogy mind a két részről beadott okokat kegyesen megvizsgálván, bölcs és igazságos végezése által ezen dologot mind a két résznek megnyugtatótásával elintézni méltóztasson, melyre sokan annyival inkább reája hajlottak, mivel csaknem minden vármegye utasító levelei oda czéloznak, hogy a vallás dolga ezen ország gyűlése alatt törvénybe iktattasson, ezt pedig a sok ellenkezésekre nézve más uton elérni nem lehetne. Ellenben mind a két confessión levő evangélikusok a királyi resolúciónak maga épségében való inarticulatióját sürgetvén, jelentették, hogy az ország rendei azért bocsátották a vallás dolgát ő felsége végső elintézése alá, mivel a hosszas vetélkedésben sok időt el kellett volna tölteni, és még is az országnak egyesülését reményleni nem lehetett volna, hogy pedig az eránta kiadott

1) A napló végén a nyomdabírák között az van följegyezve, hogy ezen „ne” szónak ki kell maradni. Azonban, a latin fordítású országos napló előadása által is támogatva, a következők folytán méltán azt lehet vélni, hogy ezen „ne” szónak meg kell maradni.

királyi resolútiót mint kötelező végezést kellessen venni, csak azért is kétséget nem szenved, minthogy a linczi békekötésnek 4-ik feltétele szerint, a midőn az ország rendei meg nem egyesülhettek, ő felsége mint legfőbb ítélő bíró, a vallás dolgában az előforduló nehézségeket végképen elintézheti, és arra teljes hatalma is vagyon; következőképen az ő felsége törvényszerző hatalma az illetén környürlálásokban világos levén, hogy a fejedelem csak mint közbenjáró kívánt volna ezen dologba avatkozni, királyi méltóságával is összeférkeztetni nem lehetne, azért is a többször jelentett királyi resolúcióhoz tovább is ragaszkodnak, és annak törvénybe való iktatását állandóul kívánják. Ő eminentiája nagyméltóságu ország primása elébbeni okaihoz még hozzáadta, hogy a római katolikus Status abban megállapodott, hogy a királyi resolúciónak azon szavakkal való inarticulatiojára, a mint kiadatott, épen reá nem állhat, azon állapotok eránt mindazonáltal, a melyeket meg kellene változtatni, különböző vélekedések fordulván elől, sokan a római katolikusok közül abban is megnyugodtak, hogy még most a királyi resolúciónak megvizsgálába azért is nem bocsátkozhatnak, mivel reménységek vagyon, hogy ő felsége az egyházi rend, és azokkal egy értelemben levő világi katolikusoknak instántiájára maga további akaratját kinyilatkoztatni fogja, és a katolikus deputátusok tudósításából is azt lehet kihozni, hogy ő felsége mostani resolúciójához egészen ragaszkodni nem kíván. — Ezen kívül némelyek a királyi resolúcióban azért is felakadtak, hogy olyas dolgokat foglal magában, a melyek az ország alkotmányát némi nemüképen illetik, és a katolika hitnek, és azzal összekapcsolt sarkalatos jusoknak valóságát homályba hozzák. Valamint pedig a sarkalatos törvényeket diaetalis tanácskozás alá húzni nem lehet, úgy az országnak hatalmában nincsen, hogy azoknak valamely részét a fejedelemnek végezése alá bocsássa: azért szükségesnek állították, hogy azok a többiektől megkülönböztetvén, nyilván fentartassanak; de ez eránt az a nehézség adta elől magát, hogy ha az ország rendei a vallásbeli dolgoknak különböztetésébe bocsátkoznának, a kir. resolútiót pontonkint fel kellene venni, azt pedig reményleni sem lehetne, hogy az ország rendei csak abban is megegyezhetnének, melyek volnának nevezetesen a királyi resolúcióban azon pontok, a melyek tulajdonságokra nézve olyanok, hogy az ország alkotmányának sérelme nélkül tanácskozás alá sem lehetne venni? Azonban az evangélikusok az eránt emlékezvén, hogy midőn a Mixta Deputatio által a vallás dolgában készített munka az ország eleibe terjesztetett, abban mindnyájan megegyeztek, hogy ő felsége a vallás dolgának el-

intézésére kérettesen, a mely kívánságra minekutána a királyi resolútió kiadattatott, annak kötelező erejét továbbá kétségbe nem lehet hozni, annyival is inkább az ilyes esetben a fejedelmet illető törvényszerző hatalmat kérdésbe venni. Melyre való nézve, magokat a királyi resolútióban teljességgel megnyugtattván, annak semmi részétől el nem állanak, és törvénybe való iktatását tovább is kívánják, a mely kívánságban való egyesüléseket némely katolikusok is ezen alkalmatossággal kinyilatkoztatták. Mások ellenben ezt azon okból is ellenzeték, hogy csak ott vagyon az inarticulatio-nak helye, a hol valamely dolog az országnak köz egyesülésével megállittatik, ha pedig valamely akadályok adják elől magokat, azokat egymás közt tartandó tanácskozással szükséges előbb megegyeztetni, és ezen okból némelyek azt javasolták, hogy felvevén a bécsi és linczi békeségkötéseket, és a királyi resolútiót ezekkel összevetvén, ha olyanok találkoznának benne, a melyek az említett békeségkötéseknek értelmével meg nem egyeznének, mind a két félnek akaratjával kihagyattassanak. M. personális ur, a különböző vélekedéseknek összeegyeztetése végett, kétféle módot adott elől. Elsőben: hogy azon okokból, melyeket M. ország főbirája már előre bocsátott, a vallás dolga ő felségének továbbá is bemutatasson, azzal a kéréssel, hogy mind azokat, a melyek akár a katolikusok akár pedig evangélikusok részéről későbbben beadattattak volna, méltó tekintetbe venni, és a vallás dolgát végsőképen elintézni méltóztasson, hogy az után, a szerint törvénybe iktatni lehessen, vagy pedig másodszor: hogy mind a katolikusok, mind pedig az evangélikusok közül némelyek rendeltetnének, kik leginkább azon pontok eránt, a melyek legnagyobb nehézségek alá vannak vettelve, valamely egyesülésnek útját feltalálnák, hogy ily formán az ország rendjeinek csak nagyobb része is a vallás dolgában szerzendő törvénycikkelyre hajolhasson. Míddőn már többnyire az ország rendjei megegyesültek abban, hogy a vallás dolga ismét ő felsége végeztése alá bocsáttasson, ez eránt teendő végeztetésnek értelméről újabb kérdések támadtak; a katolikusok közül némelyek azt nyilván kitétetni kívánták: hogy ő felsége a katolika hitnek sérelme nélkül intézze el a vallás dolgát; de erre mások ismét addig reáállani nem akartak, míg meg nem határoztatik, hogy miből állók legyenek a katolika hitnek sérelmei, melyek a vallás dolgából származhatnának. Nem különben az evangélikusok részéről is annak bejelentése sürgettetett, hogy némely katolikusok a királyi resolúciónak inarticulatiójában megegyeztek. Végeztetve ezen szókkal állittatott meg a dolog:

Hogy mivel az egyházi rend, és alája írott katolikusok részé-

ről, a vallás dolgában kiadott királyi resolútió ellen, ő felségének instántia beadatott, legnagyobb része azon kívül a katolikusoknak magokat abban kinyilatkoztatták, hogy az említett resolúciónak, úgy a mint fekszik, inarticulációjában meg nem egyezhetnek: Az evangélikusok pedig tett jelentések szerint, melynek benyújtását magoknak fen tartották, és némely római katolikusok a királyi resolútióhoz szorosán ragaszkodtak, és annak törvénybe való iktatását sürgették, következőképen az egyesüléshez most is reménység nem lehet: Arra való nézve az egész dolognak mivolta a végre ő felsége eleibe terjesztetik, hogy ezen viszálykodásokat végsőképen kegyelmesen meghatározni méltóztasson; hogy aképen még ezen diaeta alatt a vallásnak dolga törvénybe iktattathasson.“

Ezen ülésen nagy mértékben meglátszik azon hamis helyzet következménye, hogy az 1790°/₁-ki országgyűlés, az 1836-kival és a következőkkel ellentétben, de a korábbiakkal következetesen, mindjárt kezdetben elejtette a vallás ügyében törvényhozási szerepét, és csupán két vallási táborra lőn. És ezen téren kétségtelenül törvényesen, sőt az országgyűlés törvényhozási jogainak csonkítása nélkül is, fölterjeszthették ugyan, a linczi béke 4-ik föltételében levő eset hasonlatossága nyomán, a vallás ügyét a király érvényes bizalmi bírósági elhatározása alá; hanem már maga ezen kivételes, és szabályos alkotmányos életbe nem való fölterjesztési mód is világos bizonyosság, minő hamis helyzetben volt ez ügyben az 1790°/₁-ki országgyűlés.

Egyébiránt tiszteljük a gondviselést! Hogy az 1790°/₁-ki 26-ik törvényczikk alkotásában ily kitünőleg nagy része volt a fejedelemnek, az uralkodó ház fejének: azt vonta maga után, hogy ha egykor, a körülmények változtával az ország törvénykönyvében levő többi czikk tekintélye megfogyatkozik is: ennek, mely nemcsak „magyar“ törvény, hanem a bizalmi bíróságra kért uralkodó ház fejének, és pedig mint alább látni fogjuk, kétszeri kiadással is még inkább megerősített ünnepélyes chartája, mind a két hitvallásu evangélikus alattvalói számára önkényt kinyilatkoztatott szent adománya, s mint némileg a magyarországi evangyéliomi vallás fejének is, egy részről a r. katolikusok és az evangélikusok, más részről pedig maga és az evangélikusok között kötött örök érvényű sérthetlen egyezménye, soha sem csonkulhat meg érvénye. Ezen törvénynek épen ezen rendkívüli, nem-szabályos alkotmányos életi alkotásánál fogva még sokkal inkább nagy lett ereje; annyiival inkább biztosítja a magyarországi evangélikusokat!

LXVII.

December 9-kén országos vegyes ülés volt. A vallásügyi tegnapelőtti szerkezet hitelesítésénél ismét hosszas vita keletkezett.

A bibornok herczeg-primás azt nyilatkoztatta ki, hogy ámbár a kedélyek nyugalma és az egyesség végett „eltűnri lehetne,” hogy az evangélikusoknak a kir. válasz szerint teljes vallás-gyakorlati szabadság engedtessek, mennyiben ez a római kath. vallás elveivel összeütközésbe nem jő: azon pontok iránt azonban, melyek a r. kath. vallással világosan ellenkeznek, s melyeknek törvénybe iktatásába a római katolikusok vallásuk sérelme és veszélye nélkül meg nem egyezhetnek, ellenmondani, s ezen felszólalásnak világos emléket hagyni szükséges. Ezen osztályba sorozza pedig, hogy a római kath. vallásról az evangéliomi hitvallások valamelyikére szabad legyen áttérni, hogy az evangélikusok egyházi ítélőszékeket állíthassanak fel, s azokon házassági ügyeiket saját elveik szerint ítélhessék el, s végre hogy a vegyes házassági fiuk, ha az atya evangélikus, az anya római katolika, az evangéliomi hitvallásban neveltessenek.

Ugyanazon véleményt nyilváníták a kalocsai érsek és egri püspök, hogy t. i. semmi pontnak törvénybe iktatásába sem egyeznek meg, melyek a római kath. hit elveivel ellenkeznek, s az olyan pontokat királyi elhatározás alá sem terjeszthetik.

Különösen panaszkodott a kalocsai érsek továbbá az ellen is, hogy a kir. válasz a római kath. vallásra is a „bevett” kifejezést használja, és szükségesnek állította ezek iránt ellenmondást terjeszteni a király elé.

Splényi Ferencz báró váczai püspök megemlítván, mily szükséges az ország boldogsága fentartására a kedélyek egyessége, úgy nyilatkozott, hogy az evangélikusok most olyanokat nyerhetnek meg jó móddal és köz egyetértéssel, miknek eddig sem a békekötések, sem törvények által nem tudtak birtokába jutni, s hogy azokat, miket eddig az egyházi rend és némely római katolikus ellenzésével birtak, most azoknak megegyezésével is alkotandó törvény által birhatják, csak az olyanok sürgetésétől álljanak el, miknek eddig sem voltak gyakorlatában, s melyek nélkül mind polgári, mind vallási teljes szabadságuk épségben megállhat, mikre nézve azonban a római katolikusok hitágazataik világos sérelme nélkül nem egyezkedhetnek. Ezek közé számlálta szónok az áttérés szabadságát a római katolika hitről valamelyik evangéliomi hitre, mit a római katolikusok, mivel csak egy igaz üdvözítő hitet ismernek, a magok felekezetebelieknek meg nem

engedhetnek, az evangélikusok pedig, mivel azt tartják, hogy más keresztyén hitben is üdvözülhet az ember, nem akadhatnak fel azon, hogy a római katolikusok a magok felekezetebeliüket e részben korlátozni akarják, — továbbá, hogy az evangélikusok egyházi székekkel bírassanak, melyeknek mivel sem a békekötések sem a törvények folytán ez előtt birtokában nem voltak, azokat vallás-szabadságuk sérelme nélkül ezentúl is nélkülözhetik, — harmadszor, hogy a római katolika hit „bevett”-nek nevezessék, mely nevezet azonkívül, hogy az evangélikusok szabadságát sem nem segíti, sem nem öregbíti, a római katolika hitnek, mely az ország törvényes alkotmányának szerzésével együtt vette e hazában eredetét, felette sérelmes; — végre hogy a vegyes házasságban az evangélikus atyának fia apja vallásában növeltethessék, mit ugyanazon okból, a melyért az áttérést, kötelesek a római katolikusok ellenzeni. Ellenzésének ezen négy pontra szorításával kérte szónok az evangélikusokat, hogy ezeknek sürgetésétől, melyek nélkül ugy is teljes mértékű valóságos vallás-szabadsággal birhatnak, álljanak el, s ezen esetre ajánlotta, hogy mindazon szabadságban és engedményben, melyekkel eddig akár a békekötések akár törvények folytán az egyházi rend és némely r. katolikus ellenmondása mellett birtak, most köz megegyezéssel alkotandó törvény által meg fognak erősíttetni, melynek folytán az evangélikusok tetszésük szerint szabadon építhessenek templomokat, állíthassanak iskolákat, a hova tetszik hívhassanak lelkészeket, s vallásukat minden legkisebb akadály nélkül szabadon gyakorolhassák. Sőt az egyházi rend abban is megegyez, hogy a római kath. lelkészeknek eddig fizetni szokott pap- és ágybértől is fölmentessenek az evangélikusok. Szóval, ama négy ponton kívül, minden szabadsággal és engedménnyel, melyek a királyi válaszbán az evangélikusok kívánsága szerint vannak, és megelégedésükre szolgálnak, köz megegyezéssel alkotandó törvény mellett szabadon és állandóan élhetnek. Továbbá is kérte szónok az evangélikusokat, hogy a köz haza sorsát szívökre vevén, ezen atyafiságos szeretettel és felebaráti tiszta indulattal ajánlott egyességet fogadják el, s örökre eltemetvén minden visszavonás és meghasonlás kútfejét, a bontatlan egyesség és kedélyek nyugalmanak helyreállítását ne akadályozzák.

Zichy Károly gróf országbíró is óhajtván a fenforgó kérdéseknek köz egyetértés általi elintézését, a római katolika hitről az evangélikusokhoz való áttérés iránt ugy vélekedett, hogy talán mind a két fél megelégedésére ugy lehetne a dolgot elintézni, ha a törvénybe csak az tételnék, hogy az áttérést sem börtön-, sem más polgári büntetés nem

érheti. Az egyházi székek iránt pedig azon értelemben van, hogy talán az egész országra jó volna, ha a házassági ügyek itélése az egyházi rend bírósága alól kivétetnék, s mivel ezen ügyben a római katolikusok részéről mostanában hirtelen végkép intézkedni nem lehet, az evangélikusok reá állhatnak, hogy ezen ügyek legalább az ő részökről, addig is míg a római katolikusok részéről is hasonlóan lehet intézkedni, a polgári törvényszékekhez tétessenek át. Mi pedig a egyes házassági gyermekeket illeti, mivel a kir. válasz a római katolikusoknak kedvezményt nyújt, rendelvén, hogy a római kath. atyának mindkét nemű gyermekei atyjok vallását kövessék, ebben megnyughatnak; s nem kételkedik, hogy az evangélikusok sem fogják a római kath. vallásra alkalmazott „bevet” kifejezés kihagyását ellenzeni.

Ürményi József személynők az eddig kijelentett véleményeket megfontolván, a célba vett egyesülés megközelítése végett, a kérdéses pontok iránt következő kiegyenlítési módokat ajánlott: Hogy a r. kath. vallásrólí áttérés általában ugyan ne mondassék büntetés alá esőnek, hogy azonban egyszersmind a vakmerő áttérés is, melyből a a polgári társaságra is különféle veszély következhetnék, meggátoltassék, valamely foganatos intézkedések történjenek, melyek a vallásali vakmerő játékot sikeresen akadályozhassák. Hogy az evangélikusok házassági ügyei addig is, míg a római katolikusokra nézve is szükségesnek tartott új intézkedés megtörténhetik, az országbiró véleménye szerint a polgári törvényszékek által ítéltessenek. Megemlítette szónók, hogy a mult században más ügyek is tartoztak még a szent székek bírósága elé, melyek azonban a törvények tanúsága szerint, a polgári törvényszékekhez tétettek át; következőleg az evangélikusok házassági ügyeit is, a római kath. vallás jogsérelme nélkül, át lehet a polgári törvényszékekhez tenni. A egyes házassági gyermekekre nézve azt vélte szónok, hogy a kir. válaszban levő kedvezményen felül, szabad legyen a egyes házassági feleknek az egybekelés alkalmával, a római kath. vallás előnyére magokat lekötelezni.

De az evangélikusok s némely római katolikus a kir. előterjesztések ezen 14-ik pontja iránt a tegnapi határozathoz annyival inkább ragaszkodtak, mivel a kalocsai érsek és egri püspök ismételve tiltakozván a kir. válasz becikkelyezése ellen, kijelentették, hogy a váczí püspök nyilatkozatával ellenkező értelemben vannak; az evangélikusok tehát kiemelték, hogy az egyházi rend sincs egyenlő véleményben, s a világi római katolikusok sem ragaszkodnak mindnyájan az egyházi rendhez.

A váczí püspök kijelentette, hogy az előbb előadott egyes-

séget csak azon esetre érti és szorítja, ha az evangélikusok azon atyafiságos föltételekre állanak.

A megyei követekből is többen azt nyilvánítták, hogy őket útasításaik csak a békekötésekben foglalt szabadság és engedmények visszaszerzésére kötelezik, valami azokon felül és kívül adatik a kir. válasz által, azoknak törvénybe iktatásában meg nem egyezhetnek, s mivel az ügy kimenetele kétséges, atyafiságos egyezményt javasoltak, s némelyek országos vegyes bizottmányt is kívántak egyeztetés végett kineveztetni.

Az evangélikusok s némely r. katolikus azonban végképen állhatatosan ragaszkodván nyilatkozataikhoz, a mult ülési határozat, mely már akkor is felolvastatott és megállapított, csakugyan megmaradt.

„Ezen alkalmatossággal, ezzel végzi az országos magyar napló ezen tárgyalás előadását, közben szólott M. **Bacsinszky András** ó-katolikus (g. e.) munkácsi püspök úr is, hogy tudniillik, mind azokban, a mik a katolika hitnek ágazatit sértenék, meg nem egyezhetne, a mit azonban a fejedelem a különböző értelmeik eránt végezend, azok ellen törekedni nem fog.“

LXVIII.

Az evangélikusok felirata, melyet dec. 12-ről azon felirat ellenében intéztek a királyhoz, melyet a római katolikusok nov. 30-ról nyújtottak be a fejedelemnek a november 7-ki vallásügyi királyi válasz ellen.
— Átadatott ezen felirat dec. 16-kán. (Fordítás.)

„Császári királyi és apostoli felség, legkegyelmesebb urunk!

Meg fogja nekünk felséged atyai kegyessége engedni, hogy midőn felséged legmagasabb kijelentése által megismert, a papság és ahhoz szorosabban ragaszkodó polgártársaink része által pedig még ellenzett vallási jogainkat és szabadságunkat ügyünk legméltányosabb és legjobb bírása előtt védjük, s azoknak hatályos pártfogását felségedtől, kegyelmességében és igazság-szeretetében fektetett erős bizalommal, alázatosan, könyörgésekkel kérjük, a vallás ügye tárgyalásának ezen országgyűlésen egész menetét röviden legmagasabb figyelme alá terjesszük.

Midőn a dicsőséges emlékü felséges II-ik József császár és király a folyó évi január 28-ki leiratában, mely által az ország régi közigazgatási módját helyreállította, a kölcsönös keresztyéni türelem iránt kiadott parancsát, az ő szelídségének ezen örökös emlékét, me-

lyet mi és utódaink soha sem fogunk lelkünk benső hálaérzete nélkül említeni, tovább is érvényében maradandónak nyilvánította: öt vagy hat megye kivételével, polgártársainknak az érintett leirat folytán kelt felirataikban azon csaknem egyhangulag kifejezett nyilatkozatuk, miszerint a keresztyéni türelmi parancs nem azért nem tetszik, mintha a polgártársaiknak visszaadott vallás-szabadsági részt irigy szemmel néznék, hanem mivel még nem adatott mindaz vissza, mihez a kölcsönös kötések folytán jogunk volt, nem csekély örömet gerjesztett bennünk.

Reménylettük, hogy az ő felsége által oly szerencsésen vetett magból, a vallás Magyarországon is életerőt nyert, s polgártársaink immár kölcsönös szeretetre és jó indulatra lesznek buzdítva.

Növekedett ezen remény, midőn csaknem egyetemes megegyezéssel, és pedig az oly megyékben is, melyekben a mi feleink csekély számmal vannak, avagy éppen teljesen hiányoznak, mint például Szlavóniában Verőcze megyében, az országgyűlésre küldött követeknek azon megbízást hallottuk adva lenni, hogy a vallás ügyét, ellen nem állván a később alkotott törvények, rendeletek és explanációk, a bécsi és linczi békekötések, s az 1608-ki és 1647-ki egyezményi törvények állapotára igyekezzenek visszahelyezni.

Ezen általános elvet, ha a papságot, és ezt sem egészen, s az ahhoz szító túlheves buzgóságu kevés római kath. polgártársunkat kivesszük, egyhangulag elfogadva lenni, az ezen országgyűlésen történetek, nevezetesen mind a tiszai és dunai kerületek, mind az országos vegyes bizottmány javaslatai, melyeket a folyó évi szeptemberben felségedhez intézett emlékiratunkhoz A. B. C. D. E. alatt mellékelünk¹⁾, s melyeket rövidség végett ezen betűk alatt most is ide csatolunk¹⁾, és maga a felségedhez sept. 5-ről intézett országos felirat, s az azzal együtt fölterjesztett hitlevél-javaslat, minden kétségen kívülé teszik.

De mivel a javaslat részletei iránt, a papság s az ahhoz szítók által gerjesztett kérdések felett, hosszas vita nélkül egyességet reményleni nem lehetett, nehogy az idő, s ez által a koronázás és hitlevél halasztassék, s a további vita közben a kedélyek ingereltessenek, az ügy a linczi békekötés 4-ik pontja értelmében, azokra nézve, melyek iránt a felek meg nem egyeztek, az (országos) napló tanúsága szerint következő szavakkal terjesztetett felséged elhatározása alá: „Melyekre nézve (a rendek) utóljára abban állapodtak meg (ezek a napló szavai, lásd az

¹⁾ Ezen öt melléklet a következő: Az evangélikusok javaslata a tiszai kerületek ülésében; a római katolikusok javaslata ugyanott; a tiszai kerületek választásügyi törvényjavaslata; s ugyanaz a dunai kerületek és az országos vegyes bizottmány részéről, melyeket már fölebb láttunk.

LIII-ik fejezetben), hogy mind a kerületeknek ezen dologban készített munkájok, mind pedig a Mixta Deputatio-nak azon munkákból kidolgozott cikkelye ő felsége eleiben terjesztessenek, és ő felsége által a Bécsben és Linczben kötött békességek értelméhez képest „elintéztessenek;“ szabad levén ezek mellett úgy a catholicusoknak, valamint az evangélicusoknak a magok hasznára czélozó okaikat ő felsége eleiben bocsátani.“

Mely határozat következtében benyújtottuk felségednek már említett legalázatosabb emlékiratunkat, melyben az ügyet, mely felett köztünk és polgártársaink között vita folyt, a legjobb hiszemmel felséged bizalmi bírósága (arbitratui) alá terjesztettnek vallottuk; s nem kételkedhetünk, hogy ugyan azt tette az ország primása és bibor-nok is a római katolikusok részéről felségednek benyújtott észre-vételeiben.

Mindezekről felséged magának részletes jelentést tétetni kegyelmesen megparancsolta, s ekkép mind a két felet kihallgatva, a mint azt (ezek felséged kegyelmes válaszának szavai) a tárgy fon-tossága, s a magyar nemzetben ez által leginkább eszközölhető örök egyetértés, és mit egyedül annak folytán lehet reményleni, az ország boldog-sága kívánta, érett megfontolás alá venni, s ez ügyben kir. válaszát kiadni, s ennek czikkekre szerkesztve, köz törvény által örökre megerősítését akarni, a f. évi nov. 9-ről kelt kegyelmes kir. előterjesztményeinek 14-ik pontja szerint kegyesen kinyilatko-ztatni méltóztatott.

S miután felséged igazságossága, szeretete és jósága ezen kitünő bizonyítékáért, a még hátralevőket felséged ezen a törvényekben alapult, s felséged által vallásunk elveinek menten hagyásával kiadott válasza szellemének megfelelő kegyelmes gondviselésére és az időre hagyván, legalázatosabban köszönetet mondtunk, s felséged kegyel-mes válaszában megnyugodtunk, annyival inkább minden további vi-ta-okot megszüntnek kellett hinnünk:

a) Mert a kegyelmes előterjesztések s ezen legkegyelmesebb vá-lasz kihirdetése alkalmával, felséged kegyelmes akarata, a kalocsai ér-sek és hozzá szító néhány hevesebb buzgóságu pap, s némely más r. katolikus kivételével, egyhangu örvendező felkiáltással fogadtattott.

b) Mert az ország rendei f. é. nov. 14-ki feliratában ¹⁾, mely felséged f. é. sept. 21-kén kiadott kegyelmes leirata folytán kelt, azon

¹⁾ Lásd a LXII-ik fejezetet.

pontnál, mely a vallási kérdéstről szól, minden kifogás nélkül van a kir. válasz közbejövése említve.

c) Mert az országos vegyes bizottmány is, F. betű alatt mellékelt ¹⁾ jegyzőkönyve szerint, ámbár a papság már itt felséged biróságának elhárítási szándokát jelengetni kezdte, a vallás ügyét egyedül csak a bezikkelyezéstől vélte függőnek.

Nehogy azonban mindenképen biztosítva lehessünk, a papság hatalma, tekintélye és befolyása hazánk ügyeiben, teljesen kieszközltek.

Először ugyan is azokat, kik országgyűlési joggal birnak, részenkint magához édesgetvén, azok előtt, kiknek lelkiösmeretében könnyen lehetett kétségeket támasztani, felséged kegyelmes válaszából (mintha felséged ámbár r. katholikus fejedelem, a méltányosságához képest, s mennyire a más vallást követők elnyomása nélkül történhetik, a római kath. vallás fentartásáról nem gondoskodnék eléggé) azon vallásra közel veszélyt festve le élénken, másokra más okok által hatva, oda vitte a dolgot, hogy saját és más aláírt római katolikusok nevében bizonyos, felséged kegyelmes válaszával ellenkező irat terjesztett elő az ő kebelökből megbizott küldöttség által felségednek.

Azután, midőn az aláírók nem foglalták magokban a karok és rendek oly nagy részét, mint kívánták, oda irányozták a dolgot a hasonló módon magokhoz édesgetett országgyűlési tagok által, hogy ámbár magoknak a r. katolikusoknak nagyobb része (potior pars) ragaszkodik is a kegyelmes kir. válasz szavaihoz némelyekben, az nyilatkoztassék ki, hogy általában azonban a római katolikusok legnagyobb része (maximam partem) felséged kegyelmes válaszában a mint van, bezikkelyezésében meg nem egyezhet, s jelentessék ki, hogy ezen kérdések elhatározása felségednek nem kegyelmes ítélete, hanem csak közbenjárása alá volt terjesztve.

Melyek a mint előre voltak készítve, a folyó évi és hó 7-kén tartott ülésben megtörténvén, ezen tárgyalási módja az ország köz ügyeinek a derék (cordatorum) római kath. hazafiak helytelenítését idézte elő, melyet nyíltan is tanusítottak. Mi pedig megelégedjünk, hogy az ügy egész menetét fiui bizalommal felséged figyelme elé terjesztettük.

Mi a tárgyat közelebbről illeti, szokatlanok levén, különösen, midőn komoly fejedelemmel van dolgunk, bárminő hiú magyarázattal jobban bebonyolítani az ügyeket, nem ismerhettük el, hogy a tárgy

¹⁾ Lásd a LXXV-ik fejezetet.

csak felséged egyszerű közbenjárása alá volt terjesztve, mi a fejedelmi tekintélyhez az egyenlő alattvalók és polgárok közötti kérdésben nem is illett volna, hanem azt állítottuk, hogy magában a feliratban idézett linczi békekötés 4-ik pontja értelmében, miután az ügyet barátságos egyetértéssel befejezni nem lehetett, felséged elintéző határozása alá terjesztetett az, s ezen jog a tárgy természeténél fogva is megilleti felségedet, és felséged kegyelmes válaszához ragaszkodva, nyilatkozatunkat írásban is ajánlottuk benyújtani.

És ámbár néhány kevés hevesebb kedélyű római katolikus polgártársunk azt állította, hogy olyanok is vannak a kegyelmes válaszban, melyek az alkotmánynyal ellentétben állván, soha sem lehetnek volna királyi elhatározás alá terjeszthetők; mások azonban, szintén r. kath. polgártársaink, igazságos lelköknél fogva azt felelték, hogy az olyanokat, melyek az alkotmánynyal ellentétesek volnának, királyi közbenjárás alá sem lehetett volna terjesztetni, következésképp maga ezen tény által, hogy felségednek az ország által felterjesztettek, országosan meg lön ismerve, hogy ezeknek az evangélikusok javára elhatározását az alkotmánynyal ellenkezőnek nem lehet mondani.

Ezután nem kevesen mind az országzászlósokból, főrendekből és az utasításaikra hivatkozó megyei követekből a mi véleményünk mellett nyilatkozván, végre abban lön megállapodás, hogy a papság, s a felségedhez intézett, általok aláírt emlékiratukhoz ragaszkodó r. katolikusok, s a többi római katolikusok nagy része felséged kegyelmes válaszának, a mint van, becikkelyezésében megegyezni nem akarván, más részről az evangélikusok mindnyájan, a karok és rendek feliratához csatolandó nyilatkozatuk értelmében, a többi római katolikusokkal együtt, felségednek, mint a linczi békekötés 4-ik pontja értelmében a felek kölcsönös megegyezése által meghatározott bizalmi bírónak ítéletéhez ragaszkodván, s annak becikkelyezését kívánván, a tárgy egész menete terjesztessék fel felségednek, hogy azt végkép intézze el, s azután az még ezen országgyűlés törvényczikkei közé iktattassék.

Ezen határozat következtében a legközelebbi dec. 9-kén tartott ülésben, a G. alatt ide mellékelt nyilatkozatunkat ¹⁾ beadtuk, melyben:

1-ör Nemcsak azt mutattuk meg az irományokból, s magából a naplóból, és minden az országgyűlésen jelenlevő köztudomására hivatkozva, hogy a vallás ügyében fenforgott kérdések, miután barátságos

¹⁾ Minthogy az ezen csatolványból levő okok a jelen feliratban szintén fejtegetve vannak, az ismétlések kikerülése végett nem közöljük azt is külön.

egyezkedés által el nem voltak intézhetők, egyhangu egyességgel felséged legmagasabb bizalmi bírósága alá voltak terjesztve, hanem azt is:

2-or. Hogy a tárgy és a kölcsönös kötések természete szerint, az egyenlő alattvalók és polgárok közötti kérdésekben, bírói ítéletre van szükség, s e tekintetben a linczi békekötés 4-ik pontja világos szavakkal felségedet bizza meg, következőleg:

3-or. A mi szabadságunk pártolását, sértett jogaink visszaállítását a legmagasabb és legméltányosabb felségi jogok gyakorlatához tartozónak megmutattuk.

De mielőtt ezen nyilatkozat felolvastatott volna, tetszett némelyeknek ismét megkísérteni ezen ügynek a felek közötti barátságos kiegyenlítését, úgy azonban, hogy előzetesen azon három ponthoz, melyekben, midőn ezen ügy elhatározása felségedre bízott, a különbség köztünk és római katolikus polgártársaink között állott, nevezetesen az áttéréshez a római kath. vallásról valamelyik evangéliomi vallásra, a egyes házassági gyermekek neveléséhez, s az evangélikusok házassági ügyeinek saját egyházi székeikhez utasításához, még azok is, kik a papságban mérséklettebbeknek látszottak, a mint kinek-kinek gondolkodási módja vagy szelídségi mértéke engedte, majd több, majd kevesebb pontot kívántak még adni, melyek mint mondták, a római kath. vallás elveivel összeférhetlenek; azok pedig, kik aláírták, a már felséged elé terjesztett kifogásokhoz nyilatkoztak ragaszkodni.

Minek folytán mi, ámbár semmit sem szeretnénk jobban a békénél és egyetértésnél, inkább visszavonultunk a boldog siker semmi alapos reményével nem bíró barátságos egyezkedés kísérletétől, sem hogy a további vitában a kedélyek még nagyobb ingerültségére nyujtsunk alkalmat, s a felséged válaszában megnyugvó római katolikusokkal együtt felséged kegyelmes válaszához tovább is szilárdul ragaszkodni nyilatkoztunk.

Mert felségednek a kihirdetéskor oly nagy tetszéssel fogadott kegyelmes válasza, mely az országgyűlés által kinyomatott, s több Magyarországon élő nyelvre is lefordíttatott, az egész országban, sőt csaknem egész Európában nyilvános bizonyítékot nyujtván ama kitűnő, és minden előítélettől ment igazság-szeretetéről s az emberiség jogai iránti tiszteletéről, melyekkel felséged tündöklök, sem a királyi méltósággal nem véltük összeférhetőnek, hogy a legmagasabb kijelentés által már egyszer elhatározott tárgyat vitának és különféle válságnak tegyük ki, sem ahhoz nem éreztünk magunkban jogot, hogy azoktól, melyeket felséged mint maga a linczi békekötés által rendelt

legjobb bíró, a békekötések s az 1608-ki és 1647-ki egyezményi törvények értelme szerint a mindkét hitvallásu evangélikusokat illetőknek nyilatkoztatott, elálljunk, s tettünkkel polgártársainknak kegyelmesen és igazságosan megismert jogait megcsonkítsuk.

Mivel azonban néhány polgártársunk a már fölebb G. betű alatt legalázatosabban mellékelt nyilatkozatunk felolvasása folytán attól félván, hogy új viták kezdésére fog az alkalmat nyújtani, azt nekünk azon kijelentéssel kívánták visszadatni, hogy egyenesen felségedhez terjesszük azt legalázatosabb emlékiratunkkal, mi annál inkább engedtünk ezen kívánságnak, minél őszintébb igyekezetünk, hogy minden alkalmat kikerüljünk, mely vetélkedésre adhatna alkalmat.

A tárgy menetének, mely ezen országgyűlés alatt a királyi herczeg Magyarország nádora, mint egyik párthoz sem szító legjobb tanú előtt folyt le, ezen egyszerű előadását egyedül azon legalázatosabb, de felséged méltányossága és kegyelmessége iránti szilárd bizalomban alapuló kéréssel terjesztjük felséged trónja elé, méltóztassék kegyesen gondoskodni, hogy kegyelmes válasza a kegyelmes kir. előterjesztmények 14-ik pontjához képest érvénynyel és tekintélyvel birjon.

Követeli ezt 1-ör maga a királyi méltóság, s felséged személyének becsülete, mely a válasznak a papság kívánságához képest egyszerű közbenjárási tervvé vagy javaslattá szállításával, mindenesetre komolyan megsértetnék, s továbbá a trón fénye, melyet felséged a lelkiösmereti szabadság helyreállítása, s elöitéletektől ment lelkével az emberiségi jogok visszaállítása, és az egyoldalú rendelkezések megszüntetése által, egész Európa szeme előtt magasabbra emelt. Mely felségednek, mint a reá bízott népek atyjának szeliden működő jótékony működését örvendő csodálja.

Ajánlják 2-or a nemzet több mint fele részének könyörgései, mely felséged kegyelmes válasza által biztosítva, s tulajdon és az emberiség jogainak ezen kegyelmes és önkénytes megismerése által életet és erőt nyerve, örvendezve emeli kezét az ég felé felséged hosszú életéért és boldog országglásáért, az örök hála leghűbb adójával életet és vért ajánlván felségednek és fenséges családjának.

Kívánja 3-or. A világos többség. Bizonyos ugyanis, s magából a kölcsönös egyességek természetéből foly, hogy a római kath. és evangélikus rendeket a vallás ügyében egy erkölcsi testnek nem lehet tekinteni, hanem két egyezkedő és alkudozó félnek; annál fogva ezen szempontból egyenlő két résznek kell őket nézni. Mivel pedig az evangélikusok, az egyik fél, mindnyájan, a római kath. rendekből pedig nem kevesen, a megység által adott utasítások szerint is felséged ke-

gyelmes ítéletéhez, mit első helyen kellett volna említenünk, ragaszkodnak, ha a már érintett feliratokban kinyilatkoztatott közönséges nemzeti érzelm elhallgattatnék is, kétségtelen, hogy a többség, ellen nem állván a papságnak polgártársaink kedélyeinek tőlünk elvonására irányzott mindennapi törekvései, mostanig a mi ügyünk igazsága mellett van.

Továbbá bizonyosan nem szeretjük ugyan felségednek folytonosan a reá bizott népek boldogítására fordított idejét elfoglalni, engedje meg azonban felséged, hogy a felséged által kegyesen és igazságosan megismert jogaink ellen a papság és a többi aláírók által emelt ellenvetésekre legalázatosabb észrevételeinket következőleg sorolhassuk elő.

— Bevezetésökben azt mondják: hogy felséged oly eszközket javasol, melyekhez a hazai törvények mellett, a constitutionális r. kath. vallás jogai épségben maradásával, lelkiösmeretök szerint semmi esetre sem járulhatnak, ámbár semmit sem óhajtanak annyira, mint hogy felséged tanácsát követhessék. S magok a beczi kelyezett bécsi és linczi békekötések világos értelménscélján túl és kívül is vannak azok, melyeket felséged örök alapul méltóztatott fölvenni. —

Felséged kegyelmes válasza azonban bizalmi birói ítélet (Judicis Arbitri, et compromissionalis sententia est), melyet tanácsnak nevezni a királyi méltóság és becsület épségben tartásával nem lehet.

Ha a püspökök, kik az eretnekek üldözésére, kikhez bizonyosan minket is számítanak, ünnepélyes esküvel vannak kötelezve, lelkiösmeretök szerint a békéhez s jogaink megismeréséhez, melyek hogy minket magok az emberiségi jogok, s a nyilvános kötések szentsége szerint megilletnek, felséged kegyelmesen megismerte, nem járulhatnak, a mi feladatunk ellenök kir. pártfogást kérni, s felséged előtt alázatosan könyörögni, hogy azokat, kik ezen üldözési esküt, mely Magyarország politikai rendszerével, hol több bevett vallásnak kell békében élvezni jogaikat, össze nem fér, letették, a maga útján attól feloldoztatni, azokat pedig, kik ezentúl fognak püspöki hivatalra emeltetni, ezen záradék kihagyásával, a különböző vallásu polgárok biztosságával megférő esküvel köteleztetni méltóztassék. Elhárítatván ekkép a fő akadály, a vallás vissza fogja nyerni eredeti erejét, szeretetét s iránytunk részvétét, kiket annak szolgálai hibában tévedezni véltek. És inkább gyarapodni fog, mint a perpatvar és a gyöngébbek elnyomásának magvát elhinteni. S akkor azon világi polgártársaink is, kik most

még nem oly testvéri szeretettel tekintenek minket, mint mi óhajtanók, a püspökök példája nyomán kölcsönös szeretetünkhöz fognak hajolni.

Ha vajjon a római kath. vallás jogaival ellenkező, s a többször idézett békekötések értelmén és célján túl és kívül, valamit méltóztatott-e nekünk felséged adni? a kegyelmes válasz részletes elemzésénél ki fog tűnni.

Azon kifejezés azonban: „constitutionalis vallás,” mely minden nép törvényeiben ismeretlen, s ezen országgyűlésen találtatott fel először jogaink kijátszására, nem bír határozott értelemmel.

Mert ha minden vallás, mely az ország törvényei által (pragmaticis constitutionibus) állapított meg: constitutionalis, úgy mind a két hitvallású evangélikusokat is megilleti ezen névvel a feldiszítés.

Ha pedig az alkotmány nyal egykoru vallását jelenti az országnak, akkor nálunk a pogány vallás az alkotmányi, mert a szent István idejében folytatott vallás már a vezérek alatt meg volt a kormányzás megalapításakor a történelem bizonyítása szerint. A görög vagy latin szertartású keresztyén vallás váltotta-e fel a pogányt? a történelmi írók vitatása alá hagyjuk. Annyi bizonyos, hogy azon katholika, vagy is a mi mindegy, azon egyetemes keresztyén egyházi hit elveiben, melyet sz. István 1-ső könyve 1-ső fej. 4-ik §-ában oly világosan előad, mind a g. egyesültek, mind a g. nem egyesültek, mind a két hitvallású evangélikusok teljesen megegyeznek a római katolikusokkal. Minél fogva, miután a keresztség egysége által (mellőzve az elmés hittudorok vitáit) minden keresztyén mintegy egy testet alkotunk, miért nem nyilvánítatik a király és ország által minden javadalom, mely bárminő czimen a polgárokat illeti, tulajdon az ország első alapítói szerint, minden polgárra nézve különbség nélkül közösnek? mi ugyan át nem láthatjuk ¹⁾).

¹⁾ István említett törvénye Athanásiusra hivatkozva szól a „katholika” (nem használva e szót: „római”) hitről. Álljon itt e tárgyban a következő idézet:

„Mi a katholika hit? kérdi a főcolonellus (az 1674-ben nápolyi gályákra kísért magyar evangélikus lelkészekről). Melyre felele Lányi György (korponai ágostai hitvallású tanító), mi tudjuk azt az Athanasius Symbolumából mi a közönséges hit: Mert az egy istent háromságban, a háromságot egy istenségben hisszük, és tiszteljük, ki atya, fiu és szent lélek. Hiszük a Krisztus Jézust egyetlen egy idvezítőnek és közbenjárónak lenni, a kiszületett a boldogságos szűz Máriától, megfeszítettet, megholt, feltámadott, az égbe felment, és onnan eljön ítélni eleveket és holtakat. Ezt pedig szívesen hisszük és valljuk az anyaszentegyház tudománya szerint.

Ha végre azon vallás nevezhető alkotmányinak, mely az ország politikai alkotmányával leginkább összeillik, akkor minden keresztyén vallás joggal és méltán használhatja ezen nevet. Mert valamint az erkölcs-tan, mely, ha némely magán zavargó azt bemocskoló hasztalan különböztetéseit nem számítjuk, mindenikben ugyanaz: úgy Europa is, mely a monarchiákat, s a mérséklett és köztársasági kormányokat minden keresztyén vallással valósággal összeférni tetteleg tanusítja, bizonyosság, hogy minden vallás minden polgári kormány-formával és alkotmánynyal megállhat. S e tekintetben a két hitvallásu evangélikusok vallása, mely az ország törvényes fejedelmén kívül, melynek alá van rendelve, semmi más világi vagy egyházi főt nem ismer, egyiknek sem enged.

— A kegyelmes válasz 1-ső pontja ellen azt mondják, hogy az a linczi békekötésen túl, a vallásnak most nemcsak szabad gyakorlatot, hanem annak használatot is enged; s hogy a bécsi béke záradékát „a r. kath. vallás jogsérelme nélkül“ kihagyja. —

A szabad használat és gyakorlat kifejezés a linczi békekötés 2-ik pontjában, a földművelőkre is kiterjesztve, világosan meg van. Ugyan ezen kifejezés látható a bécsi békekötésben az 1-ső pontra, s az 1608-ki 1-ső cikkben is. Méltányosabb jögon mondhatnók mi, hogy a vég helyek (confiniorum) említése kimaradt, de nem szavait, hanem szellemét tekintve ezen kegyelmes válasznak, legbensőbbben meg vagyunk győződve, hogy felséged kegyelmes válaszának azon általános kifejezése alatt: „és senki bárminő rendű és sorsu legyen is,“ mind a vég helyek lakosai, mind minden más bárminő osztályu lakosa az országnak befoglaltatnak.

Nem kívánunk ugyan mi legkisebb jogsérelmet sem okozni a r. kath. vallásnak. Maradjon épségben a r. katolikusok lelkiösmereti szabadsága, annak tetszésök ~~szerinti~~ szerinti gyakorlása, a püspökök és szent székek tekintélye, minő azokat azon vallás emberei irányában illetheti, bántatlanok maradjanak a templomok, és sértetlenek végre mindazok, melyeket mások jogsérelme nélkül birthatnak: de az evangélikusok vallás-gyakorlatának korlátlan szabadsága, mely ugyanazon szavakkal van kifejezve, melyekkel az akkor (Betlen Gábor) erdélyi fejedelemnek engedett megyékben az 1622-ki 29-ik t. cikk által a r.

Tudjuk hát mi a katolika hit és valósággal katolikusok is vagyunk, — de nem római katolikusok, hanem apostolico-katolikusok. — Kézisiklán épült ház ostroma. Fordította 1738-ban Bod Péter.

katholikusoké szabaddá tétetett ¹⁾, miután a lelkiösmeret szabadsága azon vallásnak követése, melyet mindenki legigazabbnak vél, csak hogy annak elvei a polgári társaságot fel ne forgassák, minden más egyenlő embert természet szerint megillet, a r. kath. vallás jogsérelmei közé nem számítható.

S ámbár, hogy ama záradék jó szándokkal lőn beiktatva, s nem lehetett más értelme, mint a mi főlebb előadatott, Mátyás főherczeg 1606-ban sept. 23-kán kelt magyarázó diplomája, melyet itt H. betű alatt ²⁾ mellékelünk, tanusítja: nehogy azonban ezen szükségtelen kifejezéssel perpatvarra szolgáltatassék alkalom, midőn 1608-ban az ország rendei a bécsi czikkeket tárgyalás alá vették (az 1608-ki királyi megerősítő diploma czikke 3-ik §-ának szavai), s megfontolták és bizonyos örökké tartandó rendszerbe szerkesztették, ezen záradék az 1608-ki k. e. 1-ső t. cikk tanúsága szerint kimaradt, s többé sem a törvényekben, sem a linczi békekötésben nem ismételtetett, minél fogva, hogy felséged e részben is kétségtelenül azon békekötések és az 1608-ki és 1647-ki egyezményi törvények nyomait követte, melyeket az országlakosok is alapul vélték felveendőknék, kétségtelen.

— A 2-ikra azt adják elő, hogy a földesurak jogain csorba van ütve, midőn ők az evangélikusok egyházai, stb számára, a bécsi és linczi békekötéseken túl, belső telket adni köteleztetnek. Növekedik pedig a r. kath. vallás jogsérelme a magános és nyilvános vallás-gyakorlat közötti különbség megszüntetésével, melyet az 1647-ki 9-ik t. cikkben megvoltnak állítanak. Egyébiránt az adózó nép fentartása iránt nem vélnek kellő gondoskodást téve, midőn a templomok javítása és építése, s az iskolamesterek beállítása azon helyeken, hol az evangélikusok valósággal a vallás-gyakorlat használatában vannak, a nép szabadságára hagyatják; azon esetekre pedig, midőn vegyes küldöttség szükséges, semmi utasítás sem adatik. —

A mi az elsőt illeti. Azon összeköttetés természete, mely a jobbágyság és földesur között van, követeli, hogy a vallás elvei szerinti illendő ünnepélyes isteni tiszteletre, s az iskolára, melyben a jobbágyság

¹⁾ Szintugy a Rákóczi György erdélyi fejedelemnek engedett megyékben az 1647-ki 20-ik t. cikk által.

²⁾ Tartalma mind itt, mind alább ismételtetvén, a szöveg egész terjedelmében közlése szükséges.

fiai, kik egykor a földesuraságnak fognak hasznót hajtani, taníttatnak, önkényt adjanak a földesuraságok helyet. Megismerték ezt mind a dunai, mind a tiszai kerületek, valamint az országos vegyes bizottmány is C. D. E. alatt, úgy hogy e részben is ellenvetést tenni arra mutat, hogy mindent felakarnak forgatni, még azokat is, mikben a felek egyértelműleg megegyeztek.

De ez, a felek ezen kölcsönös egyessége, miután az evangélikusok az 1647 óta elfoglalt templomok visszakövetelésétől, a közbéke kedvéért, önkényt, csakhogy jogaiknak más kellő biztosítását nyerhessék, lemondanak, az 1647-ki 10-ik egyezményi t. cikkben s magában a dolog természetében gyökerezik.

A másodikat a mi illeti, mindenki tudja, hogy semmi törvény sem szól a magán és nyilvános vallás-gyakorlat közötti különbségről, sőt a bevett vallás eszméjével nem is állhat az meg, hanem először is azért lőn kigondolva, hogy eltilthassák a vallásukbeli földesurak kápolnáitól a jobbágyokat, s azután II-ik József császár és király által az irigység mérséklése végett tartatott meg, melyet az evangélikusok az ő kegyes pártfogása alatt ismét fölvelt vallás-gyakorlata akkor kelthetett.

Az idézett 1647-ki 9-ik. t. cikkben semmi magán vallás-gyakorlatról sincs említés, sőt hogy ezen korban másképen gondolkodtak r. katolikus polgártársaink, az akkor országlott felségnek benyújtott, „Vastam quaerelarum sylvam“ kezdetű nyilatkozatukból bőven kitetszik; ez van ugyan is ebben mondva: „Ámbár a vallás-gyakorlat csupán házban vagy más magán helyen történik, hogy az így is szabad és pedig nyilvános vallás-gyakorlat, tagadni nem lehet.“

A harmadikat a mi illeti, a kegyelmes válasz e pontban megszünteti az egyenletlenségek és felesleges költségek okait, melyek az ily vizsgálatok alkalmával a földművelő népre hárultak, egyuttal azonban az ujonnan behozandó vallás-gyakorlat eseteire elegendőleg gondoskodik a nép kimerítésének megakadályozásáról.

Valóban valamint, a mindennapi tapasztalás bizonyítása szerint, a nyomás a nép buzgóságát emeli, úgy a szabadság természetes határai közé helyezi azt; s ezen szabadság a törvények és kötések által megállapított szabad vallás-gyakorlat mellett, a templom-javitók tehetsége arányának meghaladására soha sem fog vezetni.

Mi pedig nem csodálkozhatunk eléggé, hogy a papság egyszerre oly nagy aggodalmat érez az adózók fentartása iránt, holott eddig kétszeres papbérrel (stola) és más tartozásokkal terhelni a népet nem tartotta hivatalával össze nem férőnek.

— A 3-ikra. Nem tevén észrevételt, a 4-re ellenvetik, hogy felséged a két hitvallású evangélikusok isten igéjének szolgálait papoknak (ecclesiasticorum nomine) méltóztatott nevezni, s hogy a nemzeti zsinatokon alkotandó kánonokat változhatlanoknak kívánja, s ez által attól félnek, hogy állam fog az államban alakulni. —

Készséggel elhallgatjuk azokat, mik a mi istenigéje szolgálaink ellen azoknak csekélységök megmutatása végett mondatnak, elégnek tartván azt jegyezni meg, hogy ők a linczi békekötés 3-ik pontjában egyházi pásztoroknak (Ecclesiae Pastores) neveztetnek. Egyedül vallási ügyeket és egyházi fegyelmet érdeklő dolgokat tárgyalandó zsinataink soha sem fognak államot képezni az államban; mert mindig a király tudtával, s oly polgárok által fognak tartatni, kik semmi az országon kívüli akár egyházi akár világi főnek, semmiféle, annál kevésbbé esküvel szentesített köteléssel nincsenek alá vetve; felséged királyi emberét felügyelés végett befogadandják; s az azokban ujonnan alkotandó kánonok és szabályok csak a kir. jóváhagyáson átmenetelők után birandnak érvényességi erővel.

Hogy ily zsinatok mindjárt a bécsi békekötés után, nádori pártfogás mellett Sempér. és Zsolnán tartattak, azok meglevő határozatai bizonyítják.

Vallásunk, mely hasonlóan a keresztyének közé tartozik, bevétetvén, annak az egyházi fegyelmet és beligazgatást illető kánonait megfontolni és megerősíteni az apostoli király fényét nem kevesbiti, hanem növeli.

S mivel egyik vallás a másik felett semmi urasággal vagy joggal sem birhat, a r. kath. vallás jogai ezek által nem sértetik meg.

— Az ötödikre. Kifogást tesznek az iskolák szaporításának felettébb nagy szabadsága ellen, s a (falusi) iskolamesterek beállítását a megyék tetszésére kívánják bízni, és semmi okát sem látják, hogy miért birjunk külön censurával, kik sem külön nemzet, sem külön törvényhozó test nem vagyunk. —

A tapasztalás tanítja, hogy nem lehet felettébb nagy, különösen a népnél, a gyermekek tanítása iránti gondoskodás. Segíteni kellene inkább ezen igyekezetet, nem akadályozni, ha az országot, melynek boldogsága leginkább a polgárok jó növelésétől függ, boldognak akarjuk. Miért is e pont iránt sem a tiszai kerületek, sem az országos vegyes bizottmány ülésében semmi nehézség sem emeltetett.

Mi a censurát illeti. Hogy ezt a symbolikus, hittani és az ajtosság gyakorlatára tartozó könyvekre nézve (mert csak ezekről van szó), vallásunk szabadsága mellett, másokra nem lehet bízni, annyira világos, hogy valóban semmi bizonyításra sem szorul. De ezért sem külön nemzet, sem külön törvényhozó test nem vagyunk.

— A hatodikra. Az ezen pontban érdeklett paphér (stola) és másnemű tartozások iránt a törvény kihirdetésétől rendelt három havi határidőt, és pedig határozatlan időre kívánják kiterjeszteni. —

Ezen tartozások eltörlésében, melyek eddig is az 1647: 11 és 12; és az 1681-ki 26-ik t. czikk 20. pontja, s a természeti igazság ellenére szedettek, mind a négy kerület s az országos vegyes bizottmány egyhangulag megegyeztek, és pedig minden további határidő szabása nélkül.

Felsőged a maga bölcsesége szerint három hónapi határidőt méltóztatott akkor adni, a papság pedig határozatlan ideig kéri még ezek kizsárlását megtarthatni. De ha vajjon ügyeinek rendezése végett elegendő határidő engedtetvén felséged által, túl azon, hogy ezek a törvény és természeti igazság ellenére zsaroltattak, a folyó évek terméketlensége és insége által annyira kimerített néptől tovább is lehet-e azoknak folytatását kérni vagy elszenvedni? Felsőged legmagasabb ítéletére bizzuk.

— A 7-ikre. Azt kívánják, hogy a r. kath. lelkészek mindig szabadon járulhassanak a betegekhez és foglyokhoz.

Ha azt kívánják, hogy az ő vallásukbeli foglyokhoz járulhassanak a szokott rendőri vigyázat mellett, abba nem akarunk avatkozni. De ha a mi vallásunkbeli foglyokról és betegekről szólnak, csak meghívás nyomán és nem feltolakodva (se obtrudentes) jelenhetnek meg helyesen, különben, mikép a tapasztalás szerint hajdan többször történt, kelletlenül tolván fel a jótéteményt, csak a kedélyek egyességét erkölcsileg sértő kellemetlen káromlásokra szolgáltatnék ok és alkalmat.

— A 8-ikra. Minden hivatalra valláskülönbség nélkül alkalmazandóknak vélik ugyan a hazafiakat, némely kir. város kizáró szabadalmait azonban épségben kívánják tartatni. —

Ezen szabadalmak, úgy is mások jogainak épségben maradása mellett kiadva, a két oldalú kötésekbe, s az ország törvényeibe, különösen az 1608-ki k. e. 13-ik, 1609-ki 44-ik, 1647: 78, 1649: 12-ik t.

czikkekbe ütköznek, melyek két ezer forint, a kir. ügyész javára mindannyiszor megveendő büntetés terhe alatt szabaddá teszik a házak vételét, s minden városi hivatalt valláskülönbség nélkül rendelnek osztandónak, s mint ilyenek, mások és az ország közönséges törvényeinek roppant jogsérelmét czélozván a 2-ik r. 9. 10. 11. és 12-ik czimei szerint érvénytelenek. Ennél fogva mind a kerületek, mind a vegyes bizottmányi javaslatok szerint, már kereskedelmi tekintetből is, az egész ország egyhangu szavazata ezek ellen nyilatkozott. S valóban, midőn az ellenkező törvények és kir. rendeletek ellen nem állván, a vallás ügye felséged és az ország egyhangu megegyezésével a bécsi és linczi békekötések, s az 1608-ki és 1647-ki egyezményi törvények állapotára visszahelyeztetik, ezen kérésnek helyet adni világos ellenmondás nélkül nem is lehetne.

— A 9-ikre. Elnézik, hogy ha nem esküszünk is az eskü záradéka szerint a boldogságos szüzre és minden szent-re, de nem akarják, hogy világos törvény által menteknek nyilatkoztassunk ezen kötelezettség alól. —

Hogy minden polgári jog megillet minket, magok ezen polgártársaink sem tagadják. Azt is megengedik, hogy minden köz hivatal elnyeréséhez is van jogunk. Szabad vallás-gyakorlatunk feszegetését sem látszanak akarni. De ezeknek nem ellenzésével, hitágazatainkkal ellenkező eskü letételét követelni, világos ellenmondás volna.

A bécsi béke 1-ső cikkében minden korábbi törvény ellen nem állónak nyilatkoztatott. Ezen általánosságnak bizonynyal biztosítani kellett volna minket a kötések szellemében, hogy hitünk ágazataival ellenkező eskü letétele ne kívántassék tőlünk; de hogy ezen szín alatt, midőn semmi más ürügy nem találtatott ezen világos sérelem mentségére, csaknem minden köz hivatalból kizárattunk, ők sem tagadták, kikkel most dolgunk van. A mi biztosságunk követeli tehát, hogy ezen akadály köz törvény által eltöröltessék, hacsak inkább az nem tetszenék, hogy minden eskü-forma, mint az más r. kath. országokban is történt, úgy módositassék, hogy azt minden vallásu polgár egészen, vallása hitágazatai sértése nélkül, letehesse.

Mert az ajánlott elnézés (dissimulatio), melynek már maga neve is gyanús, sem a király sem az ország méltóságához nem illő, s alig is lehetne azt őszintének tekinteni.

— A 10-ikre. Nincs észrevételök. A 11-ikre azt mondják, hogy a bécsi békekötés 7-ik cikke szerint az van rendelkezve, hogy a szent székek (sedes spirituales) megmaradja-

nak, s ez az 1608-ki k. e. 7-ik t. cikk által meg van erősítve. Hogy pedig itt nem más székek, mint a r. katolikusokéi értetnek, mind a használt nevezésből, mind abból világos, mivel nem lehet felfogni, hogy az evangélikusoknak már akkor lettek volna egyházi székeik, kik nyilvános vallás-gyakorlattal sem bírtak. Ezen kérdés aztán a szent székekről a linezi békekötés alkalmával ismét szőnyegre kerül, s a közelebbi országgyűlésre halasztatván, az 1647-ki 15-ik t. cikk által az határoztatott, hogy az evangélikusok a házassági ügyekre nézve az eddigi szokás mellett maradjanak, s ezekből kivilágolni állítják, hogy ők (a r. kath. szent székek) a házassági ügyek feletti biráskodási jogot a harczok leggyászosabb időszakában sem veszítették el, s hogyan lehetne tehát most új bíróságot felállítani, nem láthatják át; s ők nem is tekinthetik az evangélikusok elvei szerint hozott elválási ítéleteket érvényeseknek, s nem is lehet az ily ítéleteket, melyek a r. katolikusok elveivel gyakran ellenkeznek, végrehajtani. —

Ezen kérdésre, ámbár semmi sem lehet természetesebb, mint hogy egyik az országban törvények által megállapított vallás tagjai, a másik vallás felsőségeitől semmi részben se függjenek, mely kérdés azonban oly nagy zajjal lőn felállítva, elég lesz a következőket felelni.

1-ör. Az evangélikusok házassági ügyeit nem törvény, hanem VI-ik (III-ik) Károly császár 1731-ben kiadott rendelete tette a r. katolikusok szent székeihez, ugy azonban:

2-ör. Hogy ezen ügyek az evangélikusok elvei szerint ítéltessenek el, mely föltételnek a szent székek

3-ör. Ha eleget nem tettek, világos, hogy tulajdon azon rendeletet is áthágták, melynél fogva ezen jogot az evangélikusok irányában bitorolták, következőleg hatályos orvoslásra van szükség.

A szabad vallás-gyakorlat természetével ellenkezik ugyan is, hogy valakinek házassági ügyében az ő vallásával ellenkező vallás elvei szerint ítéljenek. Ha pedig e részben elég volt téve, mint minden-esetre jog szerint eleget kellett volna tenni, akkor minden most előadott kifogás, a szent szék által, de a mi vallásunk elvei szerint hozott ítéleteket is sujtja.

4-er. S nincs is nehézség ezen ítéletek végrehajtására nézve a polgári hatóság irányában, mert csak polgári hatásukról van szó azon ítéleteknek, nem pedig a lelkiösmertet kormányzását illetőkről. Miért is a zsidók házasságügyi ítéleteik is minden rázkódás nélkül megállá-

nak és megtartatnak az országban. Ezért azon ítéletek, melyek a bíróságoknak II-ik József császár és király alatt történt új rendezése után, ámbár a mi vallásunk elvei szerint hozattak, az egész ország meggyezésével érvényeseknek, s a r. kath. hitágazatot meg nem sértőknek tekintettek. Annál kisebb pedig ezen nehézség, ha megfontoljuk, hogy az evangélikusok házasságai mind föltételesek.

A szent székeken érvényteleneknek tekintett házassági elválás iránti ítéletek, ámbár a mi egyházi székeinken hozattak, határukban nem sérthetik meg polgártársaink lelkiismeretét. Hogy ezen és más hasonló következménye a szabad vallás-gyakorlatnak a r. kath. hitágazatnak nem esik jogsérelmére, a német birodalomnak a r. kath. egyházi elvekkel együtt mindezek melletti virágzó békéje minden kétségen kívülé teszi. Ezeknek általában előbocsátása mellett.

5-ör. Minő okoknál fogva volt a bécsi békekötés alkalmával a szent székek eltörlése sürgetve, az I. betű alatt ide mellékel¹⁾ vizsont felelet, mely Mátyás főherczeg válaszára Bocskai fejedelem, s a vele tartók részéről 1605-ben nov. 24-kén adatott, bővebben előtűnteti. Nem volt itt kérdés az evangélikusok házassági ügyeiről, melyek hogy a szabad vallás-gyakorlat megállapításával, a r. kath. püspökök egyházi székeihez nem tartozhatnak, világos volt. Mert

6-or. Ámbár azok, kikkel dolgunk van, meg nem foghatják, mi-kép birhattunk volna mi már ezen korban, s mielőtt vallásunk gyakorlata köz törvény által megállapított, egyházi székekkel: a történelem tanúsága szerint azonban, az evangéliomi vallást azon időben csaknem az egész nemzet követte, s hogy az evangélikusok saját egyházi törvényhatóságot is képeztek, az 1545-ben Erdődön, 1549-ben Tornán, 1552-ben Beregszászon, 1549-ben Óvárban, 1557-ben és 1558-ban Csengerben, 1566-ban Gönczön, 1568-ban Szikszóban, s ugyan ezen évben a császári hadsereg Magyarországon levő főparancsnoka Sch w e n d i L á z á r pártfogása alatt Kassán s másutt tartott több nemzeti zsinat bizonyítja. Annál fogva.

7-er. Elég volt az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. által azt határozni meg, hogy minden vallásnak saját felsőégei vagy superintendensei legyenek, kiknek egyházi székeihez

8-or. Hogy a házassági ügyek eldöntése tartozott, minden más mellőzésével, bőven bizonyítja a nádori pártfogás mellett 1622-ben tartott zsolnai zsinat VI-ik czikke, mely így szól: A k ö z z s i n a t o n

¹⁾ Alább vissza fogunk erre térni az 1791-ki 26-ik törvénycikk összehasonlításánál az ezen országgyűlésen felmerült különböző törvény-javaslatokkal.

(vagy mostani nevezet szerint az egyház-kerületi gyűlésen, avagy consistoriumon) vétessenek tárgyalás alá mind a házassági mind a többi az egyházi szék elé tartozó ügyek, s egyik esperes se kísértse meg, hogy valamely ügyet magán uton tárgyaljon, kivévén a superintendens engedelmével, ugy azonban, hogy a határozatot megerősítés végett a superintendenshez terjessze ¹⁾. Ennél fogva

9-er. Midőn az 1647-ki 15-ik t. czikk által rendelkezés tétetett a szent széki működés körül, a 3-ik §-ban az evangélikusok házassági ügyei a r. katolikusok hasonló ügyeitől „pedig“ (vero) szócskával különböztettek meg, s azok az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. szerint, mely a superintendensek törvényes hatóságát alapítja meg (és nem az 1608-ki 7-ik t. czikk szerint, mely a szent székekről szól), az eddigi szokás mellett hagyattak meg ²⁾. Melyet később is, valameddig a papság túlhatalma, különösen az idézett Károly-féle rendelet után, abból ki nem ütött, folytattunk, mikép a tiszántúli egyházkerület példájából is világos, mely a mennyiben most Erdélyhez tartozó megyékre is kiterjed, ezen gyakorlatot egész azon ideig megtartotta, midőn a házassági ügyek (II-ik József alatt) a polgári törvényszékekhez tétettek át.

Ezen tény és gyakorlatunk annyira világos, hogy a Baranyi-ügyben, mely egész a pápai székig főlebbezve, ezen legfelső felülvizsgálaton is átment, a Baranyi-örökösök törvényes leszármazása azon alapon állapíttatott meg, mivel az evangélikusok még a lefolyt században házassági ügyeik elítélésének jogában levén, nemzójök első felelőségétől történt elválása törvényesnek tekintendő.

— A 12-ikre azt nyilatkoztatják, hogy ők ugyan az evangélikusokat szabad vallás-gyakorlatukban és templomaik

¹⁾ Ezen cikket ugyanezen évről Szeberényi János Corpus Synodorum. Pestini 1848. — művében, mint a „Semptaviense consistorium“ törvényét találjuk. Akár „consistoriumnak“ akár zsinatnak nevezte legyen azonban ezen gyűlés magát, az kétségtelen, hogy 1622-ben, de nem Zsolnán, hanem Semptén hozott ama törvény.

²⁾ Ezen az ellenfél okoskodását teljesen kiforgató előadás mellett nem lesz felesleges az idézett §-nak szóról-szóra itt állani. Az idézett 1647: 15-ik t. czikk, bevezetésében és két első §-ában a szent székek eljárásáról szólván a végrendeleteket és házassági ügyeket illető tárgyalásban, világosan mint olyan dologról, melyről tulajdonképen mint ide nem tartozóról, szükségtelen is e helyen említést tenni, így szól a 3-ik §-ban az evangélikusok ügyeiről: „Evangeliis vero, de vigore Articuli, Anni 1608. ante coronationem, ad primum editi, in matrimonialibus, in usu consueto permanentibus.“

használatában nem akarják akadályozni, de az 1647-ki 14-ik t. cikkben meghatározott, s ezen §-ban idézett büntetésnek nincs helye, mert azon egész t. cikk a praelatusok és több más r. katolikus ellenmondásával van meggyengítve. —

Alaptalanul van állítva, hogy azon törvénycikk, mely ezen egyezményi törvények megszegőire büntetést szab, ellenmondással van meggyengítve, mert ezen t. cikk szóról-szóra a 9-ik azon pontok között, melyek ezen országgyűlés alatt a felek kölcsönös megegyezésével határozottak el.

Gyakorlatban is van azt, mint kereset-leveli t. cikket, az újabb időkben is idézni a jövedelmek erőszakos elfoglalói ellen; s a büntetéseket a szerint szokás a megszegők ellen kiszabni.

Egyébiránt 1-ör maga azon sokszor idézett, a linczi békekötés becikkelyezése ellen irányzott ellenmondása a papságnak s némely világi r. katolikusnak, a már idézett elhatározott kilencz pont elseje által, országosan, a r. katolikusok és evangélikusok köz megegyezésével ellen nem állónak, s örökre semmi érvénnyel nem bírónak nyilatkoztatott. Ezért

2-ör. Ezen békekötés 4-ik Ferdinánd és 1-ső Lipót által az 1659-ki 1-ső t. cz. szerint az egész ország egyhangu kérésére az ugyanazon törvénycikkbe iktatott hitlevélben már minden ellenmondás nélkül erősített meg. Sőt

3-ör. Tulajdon az azon korbeli papság, magok a püspökök is, nevezetesen Hosszúóthy László váci püspök, mint királyi biztosok résztvevén az elfoglalt templomoknak ezen békekötés szerinti visszaadásában, hozzájárulásukkal megerősítették azt. Végre

4-er. Ha mindezeket elhallgatnók is, vajjon ezen ellenmondást a békekötéssel, különösen annak kelte után két év múlva, érvényesen ellentétbe lehetett volna-e állítani? ki a köz jogban nem teljesen járattan, mindenkinek ítélete alá lehet bocsátani.

— A tizenharmadikra. Ezen pont ellen több kifogás van:

1-ör. Hogy a római kath. vallás jogainak épségben maradása mellett, mely az ország mostani alkotmányának alapja és talpköve volt, ezen ős és alkotmányi vallást nem lehet egyenlően (aeque) bevettnek nyilatkoztatni.

2-ör. Az ágostai és helvécziai hitvallásukat nem ismerhetik meg törvény által bevetteknek. A békekötések ugyan is csak a vallás szabad használatát és gyakorlatát engedték meg.

3-ör. Élénken fájlatják, hogy az áttérés a római katho-

lika vallásról valamelyik evangyéliomi vallásra nincs büntetés alá vetve, holott az 1-ső r. 14-ik cz. 14-ik §-a szerint a r. kath. vallást elhagyni hajdan is tiltva volt.

4-er. A bécsi békekötés alkalmával kijelentett szabad vallás-gyakorlat egyedül az első nyilatkozatra szól, de ki azután is a r. kath. vallást követte, annak a linczi béke világos tartalma szerint nem volt szabad azt elhagyni.

5-ör. Hogy az áttérést a római kath. vallásról bárminő másra megengedni, a római kath. vallás elveivel nem egyez meg. —

Az elsőre. A magyar alkotmánynak, melynek első alapjai a történelem szerint korábbiak az országnak a keresztyén vallásra térésénél (mert hogy a vezérek idejebeli törvények nincsenek a hazai törvények gyűjteményében, a kérdést nem oldja meg), egy vallás sem nevezhető alapjául és talpkövéül.

Minden ős alkotmány közös alapja és talpköve, a társaságba egyesülő polgárok megegyezése.

Ha vajjon és minő joggal és értelemben lehet a köz törvények védelme alatt álló vallások egyikét vagy másikat alkotmányinak nevezni? már főlebb érintettük, most még csak az van hátra, hogy az „egyenlően“ szóról szóljunk.

Nem a vallás régiségéről van itt szó, melyet a maga értelmé szerint mindenik vallás magának követel, s melyet a hittudorokra hagyunk vitatni. Mert a harmadik született fiu is egyenlően szintugy fiu, mint a korábban születettek, s a későbbi törvények is szintugy egyenlően törvények mint a korábbiak.

Hanem a nemzetről van szó, mely a vallást beveszi, és a törvényről, mely a nemzet által bevett vallásnak biztosságot nyújtott.

Bizonyos, hogy a magyar nemzet sz. István alatt keresztyén vallást, — lett légyen az görög vagy latin szertartásu, itt nincs helye kutatni, — vett be; de egyenlően bizonyos, hogy ugyanazon nemzet a 16-ik században és a 17-ik kezdetén a két felekezetű evangyéliomi vallást egyenlően és pedig oly közönségesen bevette, hogy sokkal nagyobb részét alkották annak tagjai mind a földművelőknek mind a rendeknek, annál fogva az evangyéliomi vallás azon korban a nemzeti volt.

Mi tehát a nemzet általi bevételt illeti, mind a két vallás egyenlően be van véve, s valamint semmi polgári jog, melyek a pogány vallást követőket illeték, nem szűnhetett meg a keresztyén vallásra való áttérés által, ugy bizonynyal az evangélikusokat is teljes joggal,

megilleti mind azon javadalom, melyekhez az ország-alapítók célja szerint az ő elődeik azelőtt joggal birtak.

Mi a törvények általi bevételt, s a feleknek ez által szerzett biztosságot illeti, e tekintetben a vallások ismét egyenlően bevétettek; mert

1-ör. Bizonyos, hogy a r. kath. vallás biztosságáról törvény által történt gondoskodás, de az is bizonyos, hogy egyenlően ugyancsak törvényeink az evangélikusokról sem feledkeztek el; de

2-or. Mi még különösebben tartozik a kérdésre, hogy a bécsi békéskötésben nemcsak a két hitvallásu evangéliomi, hanem a r. kath. vallás szabadsága is volt tárgyalva, B o c s k a i fejedelems a vele tartóknak L. betű alatt ide mellékelt viszonzásaik és kívánataik tanúsítják ¹⁾. S ez az oka.

3-or. Hogy mind az 1608-ki k. e. 1-ső t. cikkben, mind II-ik, III-ik Ferdinánd és 1-ső Lipót király hitlevele 6-ik pontjában, a nélkül hogy akár a r. katolika akár egyik vagy másik felekezetű evangéliomi vallás nevezetnék, csak általában történik egyenlően rendelkezés a vallásügy szabadságáról.

4-er. Ezeknek következtében az 1622-ki 29-ik t. cz. 1-ső §-ában az rendeltetett, hogy az erdélyi fejedelemnek engedett megyékben, a katolika vallás szabad gyakorlata is, és az egyházi törvényhatóság békével megengedessék, és megmaradjon. De

5-ör. Az 1647-ki 18-ik t. cikk, mely így szól: „Panaszkodik a katolikus rend, hogy ámbár mind az ország törvényei, mind a királyi hitlevelek által az erdélyi fejedelemnek engedett hét megyében „is“ (quoque) a katolika vallásnak szabad gyakorlat engedtetett, Kassa város a katolikusok ilynemű gyakorlatát még is, nem régen, megzavarta,“ — minden további vitatási okot megszüntet. Ha vajjon ugyanis a „quoque“ kifejezés nem ugyanazt jelenti-e, mit a most használt „aeque“? s nem az fejeztetik-e most ki ezen szóval „bevett,“ mit azon korban, midőn a bevett és túrt vallás közötti különböztetés a közjogi tudorok előtt szokatlan volt, a szabad vallásgyakorlat megengedésével kifejezték? minden a dologhoz értőnek készek vagyunk bizalmi bírósága elé terjeszteni. Minélfogva bármit hoznak is fel ezen magában a méltányosságban, s a polgároknak az ország minden javadalmához egyenlő

¹⁾ Lásd alább bőven az 1791-ki 26-kik törvény összehasonlításánál a különböző törvényjavaslatokkal.

jogában alapult kifejezés ellen, ennek mind méltányossága, mind világos törvényekben gyökerezése kétségtelen. Ezért

6-or. Boldog emlékezetű I-ső József császár az 1708-ki országgyűlés alatt kiadott explanáló rendeletében, a *Magyarországban bevett három vallás („trium Religionum in Regno Hungariae receptarium,”* saját szavai azon rendeletnek) ügyét az utóbbi törvények értelmében maradandónak nyilatkoztatta, s azoknak szabadságáról és biztosságáról úgy ígért gondoskodni, hogy az érintett törvények ellenére a földesurak jogaikkal vissza ne élhessenek, avagy bármelyiken a nevezett vallások közül (*cuiusunque praemissarum Religionum*) lelkiösmereti hatalmaskodás ne követtessék el.

Mi a másodikat illeti. Nem találtatik ugyan ezen szó „bevett” (*recepta*) a békekötésekben és egyezményi törvényekben, mert, mint már említve volt, azon korban még nem diszítettett fel a közjogban polgári joggal. S ezért magában a westpháli békekötésben sem olvasható azon szó, ámbár hogy a római-német birodalomban meglevő három vallás ünnepélyesen be van véve, senki sem kétli. S a főlebb érintett 1622-ki 29-ik törvényczikkben, melylyel hogy akkor az erdélyi fejedelem alá rendelt megyékben kétségtelenül mindazon jog meg lőn adva, melyeket a bevétel jelent, senki sem kételkedik, hasonlóan nem élnek őseink más kifejezésekkel, mint a melyek azon korban szokottak voltak, s melyek az evangélikusok szabad vallásgyakorlatára is egyenlően alkalmaztattak.

De ha a bevétel lényege a vallás szabad használatában s a polgári jogok egyenlőségében áll, az evangéliomi vallás bevételét többé nem lehet kétségbe vonni.

Ennélfogva midőn először I-ső Lipót császár alatt a bevett vallás kifejezés a közjogban elő kezdett jőni, mind ő, 1704-ben kiadott rendeletében, mind utóda I-ső József császár, már érintett az országgyűléshez intézett 1708-ki leiratában, mind a szatmári béke, boldogult VI-ik (III.) Károly alatt, az evangéliomi vallást a bevett vallás czimével régen feldisznítotték.

Mi a harmadikat illeti. 1-ör. Hogy a kárhoztatott eretnokség czimét, melyet az 1-ső r. 14 cz. 14 §-a használ, azon vallásra, melynek biztosságáról törvények gondoskodtak, sértés nélkül, polgári értelemben, miről itt egyedül van szó, alkalmazni nem lehet, elég lesz megemlíteni.

2-or. Hogy a polgári törvény csupán a szabad cselekvésre terjeszkedhetik, a meggyőződés pedig egyik vagy másik vallásról nem szabad cselekvény, avagy akaratunktól függő, annál fogva minden törvény, mely az áttérést egyik vallásról a másikra büntetés alá vetné, a természeti jogba ütközik, s ennek kell pedig lenni minden polgári jog

alapjának, már azon kérvényünkben legalázatosabban előadtuk, melyet a folyó évi szeptemberben terjesztettünk elő fölségednek.

A negyedikre. A bécsi békekötésben megállapított szabad gyakorlatot az első nyilatkozatra szorítani semmi módon sem lehet, mert :

a) Az 1608-ki k. e. 1-ső t. cikk nem él az ismét felvétel (voce re assumptionis) kifejezésével, hanem a vallás gyakorlatát nemcsak az országzászlósoknak, főrendeknek és neméseknek, hanem a szabad városoknak és az ország minden rendének, saját javaikban, és a közügyesein, valamint a mezővárosoknak is és a falvaknak, melyek „a z t“ (eam) szabadon elfogadni (acceptare) akarják, mindenütt szabadságukra hagyja.

b) Ugyanezen szabadság II- és III-ik Ferdinánd valamint I-ső Lipót hitlevele 6-ik föltételében az egész századon át, csupán azon különbséggel, hogy az „eam“ (azt : religionem) szó helyett „illud“ (amazt : religionis exercitium) tétetett, s csaknem ugyanazon szavakkal megerősítettett; s gondoskodva lőn, hogy a vallás szabad használatában és gyakorlatában senki, bárminő sorsu és rendü, semmi módon és semmi ürügy alatt ne zavartassék avagy ne akadályoztassék. Már pedig

c) Ha egész városoknak és falvaknak szabad volt „azt“ (eam), azaz a vallást, vagy „amazt“ (illud), azaz a vallás gyakorlatát elfogadni (acceptare), annyival kevésbbé lehetett ezt az egyenkint vett egyéneknek megtiltani; s erre is czéloznak a hitlevelek 6-ik pontja végső szavai, melyek nemcsak arról gondoskodnak, hogy a vallás használatában senki se zavartassék (ne turbetur), hanem hogy ne is akadályoztassék (ne impediatur). Akadályoztatnék pedig

d) Ámbár nem zavartatnék mindaz, kinek bárminő büntetés terhe alatt megtiltatnék azon vallás követése, mely előtte legigazabbnak látszik; de

e) Nem szükséges ezekről sokat szólani, mert bizonyos, hogy minden ez ügyben kezdett tiszti kereset alapja csak a Károly-féle rendeletben volt, melyet a papság szorgalmaskodott előállítani. S melyik legyen a linczi békekötés azon pontja, melynek világos tartalma szerint a r. kath. vallást elhagyni nem szabadnak állítják, mi ugyan nem is gyanítjuk. Sőt ellenkezően azt tudjuk :

f) Hogy mivel az említett Károly-féle rendelet idejéig semmi törvény sem volt, mely az áttérést bármely bevett vallásra tiltotta volna, valamint a római-német birodalomban, ugy Magyarországbán is azok, kik ekkép vallásukat változtatták, minden polgári és bűnügyi büntetés félelmétől mentek voltak.

Az ötödikre. Hogy a r. kath. vallás a maga szertartásainak elhagyását nem helyesli, megengedjük, mert senki sem tarthatja jónak az áttérést azon vallásról, melyet igaznak hiszen; de még az ezt állító polgártársainkat sem sérthetjük meg annyira, hogy föltegyük, hogy a lelkiösmeret szabadsága, mely a keresztyén vallással ellenkező nem lehet, a r. kath. vallással ellentétben áll. Ezen lelkiösmereti szabadsággal pedig, melynek hibás parancsolatát is követni kell, semmi kényszerítés, mit minden polgári büntetés magával hord, meg nem állhat.

Valóban kitünő tanúságát adta békességes és szelid indulatának e részben a munkácsi püspök az országos ülésben, ki mind a mellett, hogy a kölcsönös keresztyéni türelemről kiadott parancs a büntetést eltörölte, oly okoknál fogva, melyeket magok az áttérők leginkább tudnak megfejtetni, számosabb evangélikusokat nyilvánított az ő, a többinél egyébiránt ridegebb vallására áttérteknek, mint a mennyien azt elhagyták, s egyuttal azt is kinyilatkoztatta, hogy ő felségének a hitágazatokkal nem ellenkező válaszában meg fog nyugodni.

— A 14-ik pontra, mely Horvátországot és Slavóniát illeti, semmi észrevétel. A 15-re azt mondják, mikép az, hogy a vegyes házasságban az evangélikus atya és r. kath. anya fiugyermeke atyja vallását követhesse, a csalhatlan római kath. vallás legvilágosabb elveivel ellenkezik. —

Hogy ez nem egyetemes és állandó elve a r. kath. vallásnak, hazánk, ezen századnak közelebbi idejéig folytatott gyakorlata, mely szerint ha a felek egymás között másképp meg nem egyeztek, a vegyes házassági gyermekek nemök szerint növeltettek, és a tiszai kerületek C. alatt mellékelt törvényjavaslata, mely könnyebb növelési politikai okokból minden gyermeket az atya mint családfő vallásában vél növelendőnek, valamint a vegyes bizottmány E. alatt mellékelt javaslata, mely mind a két szülő természeti jogánál fogva nemök szerint kívánja a gyermekeket növeltetni, bizonyítja. —

Az előadottakból világos, hogy midőn felséged kegyes jó indulatában, kegyelmes válasza által jogainkat pártolni és megismerni méltóztatott, igazságot gyakorolt ugyan, miért ismételve örök hálát nyilvánítunk, de semmit sem adott nekünk, mi a bécsi és linczi békekötések szellemében nem illetett minket.

Ha a jelen országgyűlésen jelenlevőknek csak számát tekintjük, sokkal kisebb része vagyunk annak. Az országos vegyes bizottmánynak alig alkottuk negyedrészt. Nem a mi tettünknek, hanem r. kath. polgártársaink méltányosságának, s az ügy legyőzhetlen igazsá-

gának kell tehát tulajdonítani, hogy a tiszai kerületek és a vegyes bizottmány javaslatai (mert hogy a dunai kerületek javaslata, mint nem velünk tartott kölcsönös értekezés folytán, hanem egyedül a r. katolikusok által, s a papság legnagyobb befolyása nyomán, készült, szigorubb, nem lehet csodálni) mind azon pontot, melyek nekünk felséged kegyelmes válaszában kedveznek, teljesen magckban foglalják, mint ezt az ide M. alatt mellékelt ¹⁾ irat bővebben földeríti, s állításunk igazságát megbizonyítja. Nem is lehet okkal föltenni, hogy polgártársaink az alapul fölvetett békekötések és egyezményi törvények szellemén tul, különösen a r. kath. vallás jogsérelmével, engedtek volna nekünk valami kedvezményt. De oly méltányosan tárgyalták jogainkat, hogy azoknál, miket felséged bölcsesége a körülmények szerint nekünk „visszaadni“ (reddere) méltóztatott, egészben véve sem egyik sem másik törvényjavaslat nem foglal magában kevesebbet; sőt felséged, az ügyek mostani állását tekintve, némelyekről, miket polgártársaink minket illetőknek nem tagadtak, most még (nunc adhuc) hallgatni vélt szükségesnek.

Mivel tehát az előadottakból kitűnik :

1-ör. Hogy a vallás ügyének eldöntése országosan felséged bizalmi bírósága alá volt terjesztve; de

2-ör. Hogy a dolog természete s a kölcsönös egyezmények, nevezetesen a linczi béke 4-ik pontja szerint, mennyiben a vallás ügyét érdeklő sérelmek és kérdések barátságos megegyezéssel el nem intézhetők, felséged bírósága elé tartoznak; következőleg

3-ör. Hogy szabadságunk pártfogása, s meggyengített jogaink visszaadása a felségi jog gyakorlatához tartozik.

4-er. Hogy azok, miket nekünk felséged kegyelmesen megadni (resolvere) méltóztatott, az ország törvényjavaslataiban érintett jogaink határát tul nem lépik, következőleg felséged csak olyakat adott vissza kegyelmes igazságával, melyek minket a bécsi és linczi békekötések s az 1608-ki és 1647-ki egyezményi törvények folytán megillettek.

5-ör. Hogy velünk, kik ezen két oldalú kötéseknél fogva egyik fél vagyunk, nem kevés r. katolikus szavazata is egyesülvén, ehhez járulván különösen felséged ítélete is, mit első helyen kellett volna említenünk, a szavazatok többsége is mellettünk van, s végre

¹⁾ Minthogy alább nemcsak ezen kir. választ és a tiszai kerületek valamint az országos vegyes bizottmány javaslatait egymás között, hanem minden fölmárult törvényjavaslatot összehasonlítunk az alkotott törvénnyel, itt ezen kimutatást mellőzzük.

6-or. Hogy a királyi méltóság, s már egész Európában hirdetvén a válasz felséged igazságosságát s elöitéletektől ment lelkét, felséged legmagasabb személyének becsülete is követeli, hogy a királyi szó, mely a mi jogainkat visszaadta, szent és sérthetlen legyen. Mivel, mondjuk, mind ezek az előadottakból a napnál világosabbak, felséged igazságosságában erős bizalommal, ismételve legalázatosabban kérjük felségedet, hogy ezen kegyelmes válaszának érvényt és tekintélyt szerezni, s azt a kir. előterjesztmények 14-ik pontja folytán a jelen országgyűlés törvényczikkei közé soroztatni méltóztassék. Mely kegyességért örök hűséggel leendünk. Pozsony, dec. 12 1790. Felségednek legalázatosabb örök hűségü alattvalói és szolgái. A Magyarország mostani országgyűlésén jelenlevő evangélikus rendek.

LXIX.

Január 24-én 1791-ben országos vegyes ülésben felolvastatott a vallás ügyében újabban érkezett, január 18-án kelt királyi válasz, mely azon felíratra adatott ki, melyben az országgyűlés a nov. 7-ki válasz után vég elhatározás alá terjesztette fel ezen ügyet. Ezen válaszhoz volt mellékelve a szerkesztett törvényczikk is, mikép foglaljon az a törvénykönyvben helyet.

Ezen szerkezet egészen az, melyet a törvénykönyvben látunk, csak hogy :

A törvény bevezetésében levő megemlítése a papság és más világi r. katolikusok ellenmondásának mint későbbi esemény, ezentuljött be.

Továbbá a teljes pontosság végett megjegyzem még, hogy az országos napló irományai között meglevő, s az 1791-ki országgyűlés folyama alatt külön röpiyen is nyomtatásban megjelent két példánnyal pontosan összehasonlítván a törvénykönyvünk kezemenél találtató példányában levő cikket, a következő különbségeket találtam, melyek azonban egy részben a törvénykönyv nyomdahibái is lehetnek :

A bevezetésben, a törvénykönyvben „inserto,” ama példányokban „insertae” van.

A 2-ik pontban a törvénykönyvben „congruis,” ama példányokban „congruus” van.

A 4-ik pontban a t. könyvben „disciplinae partes” helyett „disciplina partes” van.

Ugyanezen pontban alább a t. könyvben ez áll: „praevis ut dictum,” ama példányokban ezután még ezen szó van : „est.”

Ismét alább a t. könyvben ez áll: „in omnibus supremae regiae,” ama példányokban a két utolsó szó megfordított renddel áll.

Ismét alább a t. könyvben „Majestatis,” ama példányokban „Majestati” áll.

Az 5-ik pontnak mindjárt kezdetén a „habent” szó után e szavak vannak : „retinere” és „erigere,” ezek ama példányokban nincsenek.

Ezen pont végén a törvénykönyvben ezen szó van „novius,” ama példányokban „novitus.”

A 6-ik pontban a törvénykönyvben így áll : „illis significabitur,” ama példányokban „illi” stb.

A 10-ik pontban a törvénykönyvben ez áll : „Juventuti,” ama példányokban „Juventute.”

A 11-ik pont végén a törvénykönyvben az áll : „necessitate,” ama példányokban „a necessitate.”

A 13-ik pont első szava a t. könyvben „Cum,” ama példányokban „Quum.”

A 14-ik pont közepe táján a t. könyvben ez áll : „de eorum,” ama példányokban „dem” rag van még ezen szóhoz kötve.

Kész szerkezetben, és pedig mint e végett két ízben felkért bizalmi birótól, érkezvén le tehát ezen 1791-ki vallásügyi törvény a fejedelemtől, ez több mint egyszerű törvény a magyarországi evangélikusokra nézve, különösen a fejedelemhez viszonyukban: ez valósággal az ő különös és örök biztosításukra kiadott *fejedelmi charta és egyezmény is!*

Különös jellemvonásai ezen második kir. válasznak az első irányában a LX-ik fejezetben elmondottakon kívül, hogy a r. katolikusok nov. 30-ki felirata folytán csak ezen változtatások vannak ebben :

1) hogy az evangélikus lelkészek nem evangélikus papoknak (Ecclesiastici) hanem vallási szolgáknak (Ministri Religionis) nevezetnek, miután az evangélikusok sem nyilatkoztattak ragaszkodást a r. katolikusok feliratára tett dec. 12-ki feleletökben a „pap” szóhoz;

2) hogy a király nem vette fel a törvényben az evangéliumi egyház fejének címét, mit nem is sürgettek az evangélikusok dec. 12-ki feleletökben, de a felügyelő jog megállapítása meg van a törvényben. (Lásd erről bővebben a III-ik részt.)

3) hogy az „egyenlően bevett” kifejezésből nem ugyan a „bevett,” de az „egyenlően” szó kimaradt; az azonban, mintha a „bevétel” nem egyenlővé tenné a vallásokat, ezen „bevétel” szónak első említésével törvénykönyvünkben, csakugyan nincs kimondva.

Továbbá még nevezetesebb jellemvonásai ezen válasznak :

4) hogy a r. katolikusok feliratának kiemelése daczára, misze-

rint a zsinat oly törvényhozó hatalom, mely nemcsak az ország négy rende, hanem a király „hozzájárulása“ (absque concursu Regis) nélkül is gyakorolja ezen jogot (mert a felügyelési, különösen a „legfelsőbb“ felügyelési jog mindenben illeti az államhatalmat mi az országban van, legyen az bár vallás is; de miután az evangélikusokra nézve ki van mondva, hogy minden vallási ügyben „egyedül“ saját felsőségeik alatt állanak, miután nyíltan ki van jelentve, hogy a zsinatra küldött királyi ember sem elnökség, sem igazgatás, hanem csak felügyelés végett, azaz mint oly tanú van jelen, ki arra ügyel fel, hogy csupán vallási ügyek tárgyalassanak, s miután világosan sem a dolog természetével sem az evangélikusok autonómiájával meg nem egyeznék, hogy az ezen egyházi törvényeket alkotó hatalom — mint a parlamenti kormányú országokban — közös legyen olyan elemmel, mely az egyházon kívül áll 1) vallásánál, 2) annál fogva, mert az autonómia elvei szerint a hitsorsosokból is csak azok birhatnak az egyházban valamely hatalommal, kik e tekintetben az egyháztól meg vannak bízva; világos tehát a lényeges különbség különösen a „legfelsőbb“ felügyelés és nem mondom a kezdeményezési jog, hanem csak a „hozzájárulás“ a törvényhozási jog közösen gyakorolhatása között is), még is és következleg az említett elvek öntudatos ismerete mellett, biztosítja az evangélikusok zsinattartathatási jogát, mint világos mellőzhetlen kellékét az evangélikusok vallásszabadságának, hogy egyházi törvényeiket, a kir. „legfelsőbb“ felügyelési jog sértetlen hagyásával, ők magok, és teljesen egyedül magok alkothassák;

5) hogy az evangélikusok dec. 12-ki kérvényében levő kifejtés után, miszerint a „ne akadályoztassék“ (ne impediatur) kifejezés az áttérés megengedése, ezen kifejezés kétszer jó elő a törvény első pontjában;

6) hogy az áttérni akarók hat heti oktatásának törvény általi behozatalától, mi későbbben más uton csakugyan megtörtént, elállott;

7) hogy a második válasz szerint az evangélikusok egyházi székeinek szervezéseig a) a polgári törvényszékek, s még pedig b) a II-ik József császár idejében életben volt elvek szerint ítélnék az ő házassági ügyeikben;

8) hogy a vegyes házasságokat mindig a r. kath. lelkészkössze össze.

LXX.

Február 8-án országos vegyes ülésben ¹⁾ a különböző szerkezett törvények során a kir. előterjesztések 14-ik pontjánál:

¹⁾ Ezen ülés híú képét az által véltem eltalálhatni, hogy az országos és Torkosnapló terjedelmes külön előadásait összeállítottam.

Zichy Károly gróf országbíró előadta, hogy miután köz tudomás szerint ezen ügy a rendek egyhangu megegyezésével azon kéréssel terjesztetett a király elé, hogy azt végképen méltóztassék ő felsége elhatározni, s a király a rendek kívánságát a küldött törvénycikk-szerkezettel teljesítette, az országos vegyes bizottmány ennek tárgyalásába nem is bocsátkozott, s ezen ügy végeldöntését az országgyűlésre hagyta. Szónok szerint jelenleg nincs más hátra, mint a fejedelem által leküldött szerkezetet, a mit van, a jelen országgyűlés törvényei közé iktatni.

Szirmay Antal Zemplén megye követe, megyéje felolvasott utasítása szerint, mind az ország rendei között való egyesülés megerősítésére, mind pedig az országgyűlés végzéseinek fentartására annyival szükségesebbnek ítélte, hogy a vallás ügyében kiadott czikkely változás nélkül törvénybe iktattassék, mivel többszöri kísérlet után is a rendek az ez ügyben fenforgott kérdéseket egy értelemmel el nem intézhették, s azért terjesztették azokat a királynak mint legfőbb bizalmi bírónak bölcs és végítélete alá; a fejedelmet illető tisztelet, s a királyi tekintély osorbitása nélkül tehát abban semmi változást sem lehet tenni, s a rendek saját korábbi végzéséhez képest is törvénybe kell azt iktatni.

Boronkay József Somogy megye követe, hosszas beszédet olvasott fel arról, hogy a kir. válaszból számos sérelem következik a r. kath. vallásra, hogy az evangélikusoknak az által adott szabadságok a r. kath. vallás hitágazatival semmiképen meg nem egyeztetethők, s a bécsi és linczi békekötéseken is túl mennek azok; a r. kath. vallás jog-sérelmének eltávoztatása sincs abban kimondva, mit a bécsi békekötés nyíltan fentartott; sőt eme második kir. válasz ezen szavakkal: „uti et privilegiis“ (a törvény 1-ső pontjának elején), melyek még az első válaszban nem voltak, szabadalmait is eltörli a r. kath. vallásnak. Következőleg szónok a leküldött szerkezetnek becikkelyezésében meg nem egyezhet. — Ezen beszéd külön kinyomatott, s e sorok írásánál előttünk fekszik, de nem elég súlyos az, hogy bővebb kivonatot adjunk abból. Minden legkisebb emelkedettség nélkül teljes iszonyt tüntet az fel a vallás-szabadság iránt. Alapelve, hogy hazánk „Mária-apostoli ország“, s itt a r. kath. vallásnak uralkodónak kell lenni.

Trencsén megye követe (a naplók nem nevezik, melyik?) azt adta elő, hogy megyéje utasítása azt kívánja, hogy a vallás ügye a bécsi és linczi békekötések s az ezek után következett törvények alapján intéztessék el Mennyiben tehát a kir. válasz ezekkel megegyez, annak törvénybe iktatását nem akadályozhatja; mennyiben azonban

azoknál tovább megy, annak ellenmondani, s ha a becikkelyezés megtörténik, ezen ellenmondásának a törvényben megemlítését sürgetni kénytelen.

B a r s megye követe még kevésbbé összefüggő következtetéssel nyilatkozott. Mivel világos utasítása van, hogy a vallás ügyében hozott törvényeket, következőleg az 1715-ki 30-ik t. cikket is (mely törvény szerint a király önkényes rendelkezése alá tartozik a vallás ügye), erejökben fentartsa, távolról sem akarván a felségi jogokat megcsonkítani, (a jelen törvény-javaslat pedig a fejedelmi önkényes rendelkezés alól elvéve, az országgyűlés törvényhozási körébe állítja ezen ügyet) és szeme előtt tartván, hogy a vallás ügye a viszálykodások eltávolztatása végett rekesztetett ki az országgyűlési tanácskozási tárgyak sorából: a törvények világos értelmében, a leküldött szerkezetnek törvénybe iktatásában meg nem egyezhet.

N y i t r a megye egyik, T o l n a, S á r o s, E s z t e r g o m, K o m á r o m és V a s megyék követei is nyíltan kijelentették, hogy a két hitvallásu evangélikusok szabad vallás-gyakorlatát ugyan semmiképen nem kívánják gátolni, de mivel a kir. válaszból a r. kath. vallásra nem kevés sérelem hárulna, és így az a bécsi békekötéssel világosan ellenkezik, azért annak törvénybe iktatásához nem járulhatnak.

P o z s o n y megye követe pedig azt mondta, hogy mivel a vallás ügye elintézésében egyedül a köz egyesség a főczél, azt pedig könnyen át lehet látni, hogy az evangélikusok a következő országgyűléseken újabb kérdések feszegetésével újabb viszályokra fognak alkalmat szolgáltatni, és így az óhajtott célnak eléréséhez teljességgel semmi remény sem lehetne, hogy egyuttal azon viszályok is megelőztessenek, oly módon egyezik meg a kérdéses szerkezet becikkelyezésében, ha egyuttal arról is törvény hozatik, hogy az evangélikusok ezzel megelégedvén, a vallás ügye többé az országgyűlésen föl ne vétessék.

U n g (Horváth Pál) és N ó g r á d (Muslay Antal) megyék r. katolikus követei azonban mind azért, mivel a királynak második válaszában azon pontok, melyekből a r. katolika vallásra nevezetes sérelem következhetett volna, megváltoztattak, és a r. katolikusok javára jobban megvizsgáltattak, mind pedig azért, mivel az ország rendei magok között meg nem egyezhetvén, a királyt választották ez ügyben bizalmi bírónak, s az ügy elhatározását oly módon bocsátották bölcs ítélete alá, hogy úgy fogják azt törvénybe iktatni, a mint a király határozandja el, az ezen egyezmény szerint készült szerkezetnek becikkelyezését kívánták.

Batthyányi Alajos gróf beszéde legnagyobb tetszését idézte elő a többségnek, s minthogy ezen beszéd szónok tisztelői által mind latinul mind pedig magyar fordításban pár nap múlva kinyomatott, ime a nyomtatott példány ¹⁾ szerinti akkori fordítás, csupán helyesírási módjában nem követve azt:

„Felséges Királyi Herczeg!
Nagyméltóságú Főrendek!
és Tekintetes Státusok!

Az a kérdés láttatik itt fen forogni, ha vajjon a vallás dolgában ki jött legfelsőbb meghatározásnak a közönséges törvények közé be kelljen-e tétetni? és ha vajjon az eránt a törvényben leendő ellenmondásnak helye légyen-e? Az emberséges ember, azt, a mit belől érez, nyilván ki is mondani és arról közönségesen is vallást tenni soha sem szégyenli. Szabad legyen tehát énnékem is az én elmémnek gondolatait egy kevés idő alatt előadnom; rövid leszek, és hogy e nagy dolgot summáson elől adhassam, a nagy Iliást dióhajba szorítom. De valamint hogy én, ezen egész országgyűlése alatt senkinek sem beszédemmel, vagy hasztalan csevegésemmel terhére nem voltam; úgy viszontag kikérem, hogy végig meghallgattassam, és beszédemben meg ne akadályoztattassam. Nyilván való tehát, hogy a vallás dolga, ezen egész országgyűlésének kezdetitől fogva, a közönséges dolgoknak folyamatját annyira megakadályoztatta, és oly terhes vetélkedéseknek, és keserves szakadásoknak szülő anyja vala, hogy utoljára már semmi más mód nem volt, hanem hogy ő felségéhez, mint olyan köz-bíróhoz, a kinek a maga népeire egyforma gondja vagyon, alázatosan folyamodjunk. Ezen ő felségéhez már két ízben tett folyamodás, olyan törvénytétel eránt való alku, a melyben két egymással vetélkedő felek, valamely harmadik személynek ítélet tételében megegyeznek: a honnan, minthogy azon fő köz ítélő bírónak bölcs ítélete, felebb való törvénytételt nem esmér, itt tehát, se ujonnan való megvizsgálásnak; se semmi bal magyarázatnak, se az ellentmondásnak semmi helye nincsen; de meg se lehet engedni, hogy vagy tekervényes magyarázatok, vagy éles alattomba való fentartások (*subtile mente reservatum*), vagy akármely egyéb névvel nevezendő kérdések a mi hazánkfiainak sziveket további sebekkel illessék: mert ugyan is nincsen itt szó valamelyik vallásnak belső méltósága felől, hanem az elméknek megegyesüléséről, nincs arról hogy az apostoloknak, hanem hogy a közönsé-

¹⁾ Torkos: Appendix 674. l.

ges társaság gondját sziveken hordozó haza atyjainak kötelességeiben eljárjunk, nincs végre arról is, hogy a visszavonásoknak utálatos magvát a következő nemzetségre is elhintsük, és mivel mi boldogok nem vagyunk, maradékainkat is boldogtalanokká tegyük; hanem a társaságnak köz jusiai, az emberi nemnek azon megbánthatatlan szentséges törvényei forognak itt fen, a melyeket a mi atyánkfiaitól, barátainktól, és véreinktől meg nem tagadhatunk, kiknek fejedelmünk eránt való különös tiszteleteket, a hazához nem csupa szokásból vonzó szereteteket, és a közjónak előmozdításában megbizonyított fáradhatatlan buzgóságokat gyakori bizonyságokkal tapasztaltuk. A lenne tehát az én alázatos vélekedésem, hogy a vallás dolgában jött felséges rendelés, akárki ellenkezésének félretételével, melynek a törvény tételben azonkívül is semmi helye nincsen, még ezen országgyűlésen a közönséges törvények közé beiktattassék. Mert ugyan is nagyméltóságu főrendek és tekintetes státusok úgy látszik, hogy elérkezett már valahára azon idő, a melyben a mi országunk látása határának egén is a világosságnak piros hajnala derülni kezdván, mind a szeretetnek, mind egyéb szoros kötelességeknek kölcsönös és elszakadhatatlan köteleivel magunkat azon kedves hazánkfiaival egybekössük, a kik ezen előre minden jót ígérő időknek alkalmatosságával, az elmúlt időknek mostoha emlékezetét és ha szabad úgy szólani, boszantásait elméjükből egészen kitörölni, és jó királyunk tiszteletében, hazánk oltalmazásában, s drága szabadságunk megerősítésében velünk egyesült erővel munkálódni fognak, hogy e képen egész Európa meggyőztessék arról, hogy a régi tudatlanság homályának eloszlásával, mi is szemléljük már a felkelő napot, és hogy ama nagy mesternek igaz követői vagyunk, a ki a maga törvényét, a magácihoz való hallatlan szeretettel pecsételte meg. Én ugyan már ezekről úgy meg vagyok győztetve, hogy ezen értelmem, és felséges urunk a vallás dolgában kiadott rendelése mellől, mely valamint a Krisztus tudományának valóságos értelmével, úgy a mi országunk boldogságával egészen megegyezik, soha míg élek csak egy körömnnyit is eltávozni nem akarok. De nem is foghatom meg, hogy valaki a hazaárulásnak terhes gyanúja nélkül ezen rendelkezésnek a törvénybe való beiktatását megakadályoztathassa, vagy annak ellene mondhasson. Szabad legyen énnekem a főtisztelendő papi rend által teendő ellenmondást egy kevésbé mérő serpenyőre vetnem. Az előre látó bölcs férfiú minden dolognak a célját és végét szokta meggondolni. Ugyan kérlek, mi lehetne ezen ellenkezésnek célja? Avagy nem az-e, hogy ama csupa vélekedésen épült jus fen tartassék, és boldogabb időkre halasztassék?

De kérlek micsoda jus lehet az, a mely más harmadiknak megsértetődésével vagyon egybekötve, és a mely, sem az ország boldogságával, sem Európának mostani egyben szerkesztésével, melynek csakugyan mi is egy része vagyunk, meg nem egyezik? Továbbá mi lenne ezen ellene mondásnak a vége? avagy nem az-e, hogy ellent nem állván ezen törvényünk szentségét mocsokkal illető ellenmondás, csakugyan azok, a miket az ország rendjei ő felségének megegyezésével végeztenek, tökéletességre menjenek. Micsoda következtetést lehet már innen húzni? avagy nem azt-e? „hogya lehet egy egész statusnak (rendnek) megegyezése nélkül is törvényeket hozni, és hogy a törvénytevő testnek azt a részét, a mely az ország boldogságát mindenkor ellenzi, és a melynek ellenmondásának a törvényben semmi ereje nincsen, mint épen szükségtelent ugy kellessék a törvénytevő hatalomban nézni.“ Ezeket kell annakokáért minékünk gondolóra vennünk, hogy célunkat el ne hibázzuk, és a vallás előmozdítása gondolatlan buzgóságától elragadtatván egész Európa előtt gyalázatot ne valljunk.“

Zichy Károly gróf országbíró a régi viszálykodás és egyenetlenség kiirtása végett leghasznosabbnak vélte, hogy a rendek egyezzenek meg a kir. válasz törvénybe iktatásában, a dologhoz járulván, hogy ő felsége a r. katolikusok kívánatait méltó tekintetbe vevén, elhatározását ugy intézte, hogy a r. kath. vallás elvei semmi jogsérelmet se szenvedjenek. Kisebbségére szolgálna a királyi tekintélynek, ha a kir. válasz ujjab kérdések alá vétetnék, miután a rendek abban egyeztek meg, hogy a királyt kiadandó válasza által a vallásügye végelintezésére kérjék fel.

Hont, Máramaros, Gömör s több megye követei kijelentették, hogy küldöik a kir. válasz törvénybe iktatását kívánják.

Batthyányi József bibornok herczeg-primás. Valahányszor a vallás ügye hajdan az országgyűléseken tárgyalás alá került, mindig nagy vita és oly komoly akadályok keletkeztek abból, hogy csaknem soha sem lehetett egyik vagy másik fél ellenmondása nélkül törvényt hozni. Világosan bizonyítja ezt az 1681-ki országgyűlés, melyen az evangélikusok annyira ellenzették a vallás ügyében alkotni kívánt törvényt, hogy inkább akartak az országgyűlésről is elmenni, mint azon törvény hozatalába egyezni. Nyilván való tehát, hogy e téren az egyességet elérni nem lehet, mi pedig fő indító ok volt arra, hogy ő felsége törvény által kívánta a vallás ügyét elintéztetni. Ezért történt, hogy az 1715-ki országgyűlésen III-ik Károly és a rendek belátván, hogy a vallás ügyének országgyűlési tárgyalása sok villongásra ad alkalmat, ennek kike-

rülése végett úgy gondoskodtak, hogy törvény által kimondták, miszerint a vallásügyi kérdések a királyi hatalom rendelkezése alá tartoznak. Mivel továbbá a kir. válaszból a r. kath. vallásra nevezetes jog-sérelmek hárulnának, s az a bécsi és linczi békekötéseken túl meggy, kinyilatkoztatta, hogy az egyházi rend és több világi r. katolikus annak törvénybe iktatásában meg nem egyezhetnek.

Pálffy Lipót gróf főajtónálló úgy kívánja a kir. választ törvénybe iktattatni, hogy többé a vallás ügye semmi szín alatt se vétessék fel az országgyűlésen, hanem az előfordulható kérdések, az 1715-ki 30-ik t. cikk értelmében, a most alkotandó törvény szerint a király által intéztesse el. Ha pedig az evangélikusok ezen föltételben meg nem akarnának nyugodni, a jelen kir. választ csak mint ilyet, azaz mint életbe léptetendő de törvénybe nem iktatandó rendeletet kell tekinteni, s az evangélikusokat a korábbi törvényes (azaz törvényen kívüli) állapotban kell hagyni.

Batthyányi József György gróf főasztalnok s Nógrád megye főispánja, a kir. válasznak törvénybe iktatását a jövő országgyűlésre kívánja halasztani, hogy addig is életbe léptetve levén ez mint kir. rendelet, a tapasztalás megmutassa, ha vajjon elérhető-e az által a kedélyek kitűzött egyetértési célja? — Így az országos napló; Torkos naplója pedig csak annyit mond a főasztalnok nyilatkozatáról, hogy csupán az iránt kívánt törvényt hozatni, mikép az evangélikusok a békekötések állapotára visszahelyeztetnek.

Ürményi József személynök. Az országgyűlési határozatok szentségét neki mint az alsó tábla elnökének különösen feladata levén megtartani és védeni, azt adja elő, hogy azon alkalommal, midőn a vallás ügye végeldöntés végett a királynak másodszor fölterjesztetett, a főpontok és nehézségek hosszas vita tárgyai voltak; de mivel a vélemények nagyon megoszlottak, s a különbségeket kiegyeztetni, mely részben szónok is tett kísérletet, nem lehetett, és a kölcsönös egyetértéshez semmi remény sem volt, az utasítások pedig csaknem minden megye részéről azt kívánják, hogy a vallás ügye világos törvény által állandóan intéztesse el, végre az lőn a megállapodás, miszerint a király kéressék meg, hogy bölcs ítélete által a vallás ügyi kérdéseket végkép eldönteni, s az eddigi hosszas versengést megszüntetve, végelhatározást hozni méltóztassék, melyhez képest a vallásügyet törvénybe lehessen iktatni. Ezen közösen hozott határozat írásba tétetett, ismételve fölolvastatott, s minden további ellenmondás nélkül helybenhagyatott. Miért is valamint az országgyűlés méltóságával össze nem férő az ily módon hozott határozatot kétségbe vonni, úgy a királynak a rendek

kivánságára kiadott és törvényezikki szerkezetbe öntött elhatározását is annyiival kevésbbé lehet megtámadni, mert a király ezen második válaszában a r. katolikusok által előadott sérelmek nevezetes része iránt is orvoslást nyújtott. Mi pedig némelyek azon véleményét illeti, hogy ezen elhatározás csupán életbe léptetendő kir. parancsnak tekintessék, de törvénybe ne iktattassék, ez sem a megyék utasításaival, sem az országgyűlés világos határozatával meg nem egyez; ideiglenesen érvényben maradandó rendelkezések nem tekinthetők azon állandó és örök béke fenttarthatásának elég hatályos eszközeitül, mely a királlynak kiadott válaszában czélja volt, s melyre az ország fő törekvése is van intézve. Ezekhez járul, hogy mind azok, kik ezen választ törvénybe nem iktatva, egyedül mint érvénybe lépendő kir. parancsot kívánják tekintetni, mind azok, kik az 1715-ki 30-ik törvény állapotában kívánják a vallás ügyét hagyatni, azon elvet tartják, hogy az ez ügyben fenforgó kérdések eldöntése a királyra tartozik; annál fogva, miután a rendek a jelen országgyűlésnek mindjárt kezdetével abban teljesen megegyeztek, hogy a vallás ügye, ellen nem állván a későbbi ellenkező törvények és kiváltságok, a bécsi és linczi békekötések, s az 1608-ki és 1647-ki törvények állapotára helyeztessék vissza, s az ügy az országgyűlés megegyezésével a királyra bízott bölcs és végkiegyszerítés végett: a királyi tekintély e részbeni hatályát kétségbe vonni annyiival kevésbbé lehet, mert az 1715-ki törvény szerint is a királyt illette a vallási ügyek magyarázata és világosítása. Megemlité szónok ezután némelyek azon kivánságát is, hogy a kir. válasz azon föltétel alatt iktattassék törvénybe, hogy az evangélikusok ezen túl soha se terjeszkedjenek, s a jövő országgyűléseken semmi kérdést ne gerjeszenek. Szónok is óhajtja azt, hogy minden további vallási kérdés és villongás eltávoztatásával a különböző vallásu polgárok között örök béke legyen megállapítva, s a király által előadott törvény-szerkezet teljes reményt is nyujt e részben, mivel a király, kire ezen ügy bízva volt, a békekötésekből s az azokról szóló törvényekből származható minden vallásügyi kérdést végképen elintézett, szónok tehát nem láthatja át, mi módon lehetne ezen törvény sérelme nélkül tovább terjeszkedni, idővel is újabb kérdéseket támasztani. Ezen és több más oknál fogva, melyek a kir. válasz mellett a rendekkel közöltettek, a szerkezetben leküldött czikket, mely a r. katolikusok kívánatainak is, mennyire lehetett, eleget tön, törvénybe kívánja iktatni.

Kolonics László gróf kalocsai érsek, az országgyűlés megegyezése ellen azon kifogást teszi, hogy ő már a korábbi ülésekben is világosan kinyilatkoztatta, hogy a r. katolikusok azokat, melyek a hitágazato-

kat érdeklik, királyi elhatározás alá nem bocsáthatják, következésképpen a rendek említett határozata köz egyetértéssel nem hozatott.

Zichy Károly gróf országbíró azt felelte, hogy lehettek némelyek ellenkező véleményben, de ez az országgyűlés határozatát meg nem akadályozhatta. Nem lehet tehát állítani, hogy a vallás ügye nem az országgyűlés megegyezésével bocsáttatott a király végeldöntése alá.

Ekkor a bibornok-primás benyújtotta ellenmondási okmányát, melyet (lásd a gyűlés végével) Kornis József ítélőmester felolvasott.

Széchenyi Ferencz gróf azon szempontból szólott az ellenmondás ellen, hogy egyik rend ellenmondása elégtelen arra, hogy a többi három rend határozatát megerősítenesse.

Forgács Miklós gróf nyitrai főispán, elkésettnek nevezte az ellenmondást. Akkor volt volna annak helye, midőn a vallás ügye a király elhatározása alá terjesztetett, s mivel azt akkor az egyházi rend elmulasztotta, arra most annál kevésbé lehet tekintet, mert a király az országgyűlés által már másodszor is felkérve a vallás ügyének elintézésére, ezen kívánsághoz képest már törvénybe iktatandó szerkezetet is küldött az ország rendeihez.

Kérdés támadt ekkor mi történjék az egyházi rend ellenmondásával? Némelyek azt kívánták, hogy magába a törvénycikkbe, mások pedig hogy csupán a naplóba iktattassék. Erre ismét mások azt felelték, hogy a benyújtó bibornok egyiket sem kívánta.

Ekkor a primás azt jelentette ki, hogy **Sándor** főherceg nádor által aláírandó országgyűlési bizonyítványt kér magának az ellenmondásról kiadatni.

Zichy Károly gróf országbíró helyesebbnek találta akár bizonyítványt adatni arról, akár a naplóban említeni azt meg, mint a törvényben mondani ki: „a tiszt. papság ellenmondása ellen nem állván.”

De a papságból és világi r. katolikusok közül azt kezdték ekkor némelyek sürgetni, hogy ezen ellenmondásról világosan iktattassék a törvénybe említés.

Teleki József gróf ugocsai főispán, szükségesnek vélte az iránt bizonyosságra jutni, ha vajjon az egész egyházi rend megegyez-e a benyújtott ellenmondásban, avagy pedig annak egy része, a helyreállítandó egység szüksége végett, kész a kir. válasz törvénybe iktatásában megegyezni?

A papság felkiáltással az ellenmondásban megegyezni nyilatkozott.

Sokáig folyt ekkor a vita a felett, hogy vajjon megemlítsék-e a törvényben az ellenmondás?

Többen ellenzették azt, helytelennek s a királyi felséget sértőnek mondván, a rendek köz megegyezése által felkért kir. elhatározásnak ellenmondani. Sőt az országgyűlésre nézve is sérelmes ezen ellenmondás, mert miután az 1715-ki 30-ik törvény által a vallás ügye az országgyűlés által a királynak átadatott, kizárólag a királyi jogok körébe jutott az, most pedig a király ezen ügynek tárgyalására az országgyűlést felhíván, ismét közölte ezen felségi jog gyakorlását a rendekkel, az országgyűlés ez ügyben u j o l a g a törvényhozó hatalom közösségébe lépett, az ellenmondás által tehát az országgyűlés is meg van bántva. S végre ámbár a papság az ország első rende, midőn a többi rend többsége valamely törvényt akar alkotni, a köz jog szerint ez ellen semmi ellenmondásnak sincs helye.

Zerdahelyi Gábor korczolai (czimzetes) püspök Ulászló VII-ik decretuma előszavának 4-ik §-ából azt igyekezett megmutatni, hogy midőn minden rend meg nem egyez, kir. szentesítés alá nem lehet törvény-javaslatot terjeszteni.

A z o r s z á g b i r ó azonban azt felelte, hogy Ulászló II-ik decretuma 31-ik ¹⁾ törvényczikkével meg van czáfolva azon értelem, melyet a püspök úr tulajdonított az általa idézett szavaknak. S azt is megemlítette, hogy jóllehet a békekötések ellen is emeltettek ellenmondások, mindig kötelezőknek tartattak azok.

Trencsén megye követe azt kívánta, hogy miután világi r. katolikusok is sokan vannak, kik a kir. válasz törvénybe iktatásának ellenmondanak, ezek ellenmondását is meg kell említeni.

Hosszasan folyt ekkor e felett a vita.

A z o r s z á g b i r ó sajnálatát fejezte ki, hogy az országgyűlés vége felé nem lehet oly szerencsés, egyetértést eszközölhetni, mint azt többször sikerült előidéznie.

A p r i m á s. Mi ugyan (értve a papságot) nem mondhatunk azért köszönetet.

A z o r s z á g b i r ó nagy tüzzel felkiáltott, hogy ezen szavakkal ő eminentiája önmagát sértette meg, miután az egész országgyűlés kénytelen megismerni, mennyit tett szónok országbíró a köz jó ügyében.

Ürményi József személynök, nyomos beszéddel kérte a rendeket, hogy végezzék be elvégre ezen küzdelmeket, s a rendek köz egyetér-

¹⁾ S még inkább Ulászló tulajdon VII-ik decretuma 48-ik t. cikkével.

tésével ez ügyben végelhatározásra felkért király iránti tisztelettel a választ annyival inkább fogadják el, mivel ez a békekötésekben van gyökerezve, s mert nem lehet tagadni, hogy mindezen szabadsággal korábban is éltek az evangélikusok.

Csongrád megye követe azt mondta, hogy a királyi válasznak az egyesség fentartása végett törvénybe iktatását nem ellenzi, ha az evangélikusok arra ajánlják magokat, hogy soha többé a vallás ügyében az országgyűléseken semmi kérdést sem fognak támasztani, s ennek megakadályozására még ezen országgyűlésen törvény hozatik.

Pogány Lajos (evang.) Mármaros megye követe, s Bereg megye főispáni helytartója. Az evangélikusok ez előtt felettébb meg voltak szorítva vallásuk gyakorlatában, sérelmüket azonban türelmesen szenvedték, mit az ország rendei látván, önkényt keltek pártfogásukra, és csaknem minden megye úgy nyilatkozott, hogy a vallás ügye a jelen országgyűlésen törvény által intéztessék el. Hogy tehát jelenleg a vallás ügye tárgyalás alá került, az egész ország kívánsága szerint történt. Valamint ekép hajdan is eléggé tanúsították az evangélikusok, mennyire óhajtják az állandó békét, úgy, ha az alkotandó törvény sértetlenül meg fog tartatni, attól nem lehet félni, hogy a jövő országgyűléseken az evangélikusok új kérdéseket támasszanak.

Balogh Péter Nógrád megye követe, az evangélikusok nevében örök hálával fogadottnak nyilatkoztatván a kegyelmes kir. választ, a rendeknek is köszönetet mondott, kik minden gyűlölséget félretéve, ezen igazságos ügyet előmozdították, s felvilágosodottan pártfogó kezét nyújtottak; a jövő nemzedékek hamvaikban is áldani fogják ezért őket. Sőt a bibornok-primást is megdicsérte, hogy ezen ügyben, az egész idő lefolyása alatt, nemcsak mint főpap, hanem államférfihez illelőleg is viselte magát. Az ellenmondást azonban ezen két oknál fogva félreteszendőnek vélte. 1-ör Mert a tiszt. egyházi rend is megegyezvén abban, hogy a király végleg elintézzé a vallás ügyét, az egyházi rend becegyezésével lőn a király ezen ügy bizalmi bíróságára választva, s valamint semmi további fölebbvitelnek úgy ellenmondásnak sem lehet az ellen helye. 2-ör Mert az egyházi rend a törvény felforgatását célozza a benyújtott ellenmondással. A mult időkben is ez adott alkalmat különféle balmagyarázatra és az evangélikusok elnyomására, kik azonban az alatt is egyenlő hűséget tanúsítottak a király és hazá iránt, és egyik rendnek sem törekedtek kárára. Hogy jogaik fentartására törekedtek, azt nem lehet nekik vétkül tulajdonítani, mert a természeti jog is kényszeríti őket sorsuk védelmére. Megemlítette továbbá, hogy mivel az evangélikusok az egyházban semmi hierarchiát,

egy főtől függést nem ismernek, ő (ki a magyarországi összes ágostai hitvallású evangélikusok főfelügyelője volt), mint megyei követ, hite-sorsosai irányában semmi kötelezettséget sem vállalhat el; s kijelen-tette, hogy a vallás ügyét a jövőre sem lehet az országgyűlési tár-gyalás alól kivonni, mert ha az evangélikusok jövőben sérelmet szen-vednek, védelmökben, mire a természeti jognál és a békekötéseknél fogva fel vannak hatalmazva, nem lehet őket akadályozni. A kir. válasz törvénybe iktatását továbbá is sürgeti.

A p r i m á s kinyilatkoztatta, hogy mindazon módot, melyek az evangélikusok vallás-gyakorlatának szabadságához tartoznak, s a r. kath. vallás jogséremlé nélkül megállhatnak, békességesen el kívánja nézni, de mivel az evangélikusok törekvése tovább terjed, ez által aka-dályoztatik a szabad vallás-gyakorlat előmozdítása, s nem lehet a r. katolikusokat e részben vádolni.

Haller József gróf mármaroszi főispán. A tisz. egyházi rendnek azért nem lehet ellenmondásáról bizonyítványt adni, mert ezen tettevel a törvény erejét akarván meggyengíteni, az országgyűlés saját cél-jával jőne ellenkezésbe az ellenmondás elfogadásával. Ha pedig az el-lenmondásnak nincs sikere, a bizonyítvány különben is szükségtelen

Széchenyi Ferencz gróf azért ellenzi az ellenmondás megemlítését a törvényben, mert a kir. válasz fő célja az egység helyreállítása, melylyel amaz ellenmondás teljes ellentétben áll.

S z a t m á r megye követe. A tisz. papság ellenmondása az or-szág jogainak sérelme nélkül annálkevésbbé állhat meg, mivel a vallás ügye eddig a királyi hatalomtól függvén, most pedig ismét az ország-gyűlés jogkörébe tétetvén, a tisz. papság ezen ellenmondásával egye-nesen az ország jogait is megakarja szorítani.

Jezerniczky Károly Nyitra megye követe. Miután az első kir. vá-lasz a főbb panaszos pontok körül változtatást szenvedett, s az ellen-mondás jövőben is különféle kérdésekre és vitákra adhatna alkalmat, legtanácsosabbnak nyilvánította, hogy a tisz. papság és a világi r. katolikusok azon reményben, hogy ezen válaszzsal örök köz egyetér-tés fog megállapittatni, s az evangélikusok minden további új kérdés gerjesztését elfogják mellőzni jövőben, ellenmondásuktól elálljanak.

A z o r s z á g b i r ó is ezt vélte legjobbnak; sőt arról is gondol-kodott, nem volna-e jó a vallás ügyét az 1741-ki 8-ik t. czikk védelme alá helyezni ¹⁾, de megfontolván az ezen vélemény útjában álló akadá-

¹⁾ Ezen törvényczikk szerint az ország sarkalatos jogai az országgyűlés tárgya-lásának is felette állanak.

lyokat, s hogy az ellenmondásnak a törvényben megemlítése sem a törvénynek sem a feleknek nem fog ártani, sőt idővel talán többet árt-hatna az, ha elhallgattatnék, annak megemlítése felett, azt hiszi, felesleges fenakadni, s minden aggodalom nélkül ajánlotta azt az 1647-ki 5-ik t. cz. példájára megemliteni.

Végre a rendek, a mindkét részről felhozott okok megfontolása után az országbíró véleményében megnyugodtak, s hogy a korábbi példák szerint az egyházi rend és az azzal egyetértő világi r. katoli-kusok ellenmondása a törvényben megemlítésék, elhatározták.

Az országbíró azt vélte, hogy legalkalmasabb helyen lesz ezen említés megtéve, hol azt a törvényben valósággal látjuk is.

Elfogadtatott.

Ezután felolvastatván az 1647-ki 5-ik t. cikkben levő megemli-tése az ellenmondásnak, ajánlotta az országbíró, hogy ez uttal is ugyanazon szavak használtassanak. Csak ezen a világiakra vonatkozó két homályosabb értelműnek látszó szó: „*aliorum quorum vis*“ (más néhány) helyett vél alkalmasabbakat használandóknak.

Egy óránál tovább folyt e felett a vita.

Némelyek az 1647-ki törvény nyomán az „*aliorum quo-rum vis*“ szavak mellett küzdöttek, mások ezen szavakat sürgették: „*nonnullorum*“, „*aliquorum*“, „*complurium*“.

Illésházy János gróf Trencsén és Liptó megye főispánja. Szónok is jelen volt a r. katolikus rendeknek a kalocsai érseknél tartott gyűlé-sében, midőn a nov. 7-ki vallásügyi válasz elleni észrevételek szer-kesztettek, s ő is aláírta azokat, de meg kell vallania, hogy sem min-den r. katolikus, sem a többség alá nem írta a feliratot, hanem csak egy részök, annál fogva, mivel az igazsággal nem volna megegyező azt mondani, hogy mind vagy legtöbben aláírták azt, így ajánlotta a vilá-giakat megemlítettetni: „*et alicujus partis saecularium ca-tholicorum*“ (és a világi r. katolikusok egy részének).

S valósággal ezen kifejezést is látjuk a törvényben.

Némelyek az „*alicujus*“ szót ki akarták hagyni.

Ennek az lőn ellene vetve, hogy mivel ez ügyben két fél van, idővel azt következtethetnék ezen kifejezésből, hogy a r. kath. fél egészen, vagy is a világiak is mind ellenmondtak.

Az országbíró a kétértelműség kikerülése végett így aján-lotta a kifejezést: „*et partis e catholicis saecularibus*“.

A személynök is ezen szerkezetet vélte legjobbnak, de a többséget az Illésházy által előadott szerkezethez látván hajolni, ő is ahhoz állott.

Az országbíró ekkor felolvasta, mikép lesz a többség kívánsága szerint az ellenmondás megemlítve és érvénytelennek nyilvánítva az 1647-ki 5-ik törvényben levő kifejezéssel, az „aliorum quorumvis“ szavak helyett Illésházy módosítványát fogadva el.

Némelyek még a „habentibus“ szó helyett, minthogy a záradék a jövőre szól, ezt akarták tétetni: „habituris,“ de a többség az országbíró által javaslatképen felolvasott szerkezet mellett maradt, mint azt a törvényben látjuk.

És ezzel a tanácskozás a vallás ügye felett az 1790°/₁-ki országgyűlésen befejeztetett.

Az 1790°/₁-ki 26-ik törvény által tanúsított legfőbb vívmány, hogy a vallás ügye többé nem a királyi rendeletektől függ, hanem a nemzeti törvényhozás mezejére tartozik, a törvényhozó test mindenik részének kölcsönös egyetértése és befolyása által meg lőn alapítva.

LXXI.

Az ellenmondás, melyet a bibornok-primás febr. 8-kán az országos vegyes ülésben a vallás ügyében benyújtott: (Fordítás.)

„Mi Batthyányi József bibornok stb. herczeg stb. esztergomi érsek stb. stb. Saját nevünkben s Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek egyetemes papságának nevében és személyeiért, ünnepélyes tiltakozás és ellenszólás módjával nyiltan, közönségesen és világosan fölfedezzük és kinyilatkoztatjuk, hogy midőn a jelen, ő cs. kir. felsége, legkegyelmesebb urunk által, Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek összes rendének, szabad királyi és fő Buda városba a közelebb mult 1790-ki év Pünkösöd utáni második vasárnapjára eső junius 6-ára összehitt, s későbbben szabad királyi Pozsony városba áttett országgyűlésen, más országgyűlési tárgyalások között az ágostai és helvécziai hitvallásu vallások ügye ismét előkerült; mivel a mult időkben ezen hitvallások ügyének országgyűlési tárgyalás alá vételével az ország primásai az esztergomi érsekek s Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek többi papsága ezen tárgyalásokban s lehető határozatokban soha egyébkint részt nem vettek, csak és a mennyiben azt az ő s katholika vallás, s az egyházi jogok és szabadalmak jogsérelme nélkül tehették, sőt minden összes és egyes kötésnek és cikknek, melyek bármindő módon és bármely szóval ellentétben állottak a katholika vallással, s annak jogaival és szabadalmaival, és jogsérelmet okoztak azoknak, minden záradékukban, pontjokban és részökben teljesen és mindenkép ellene mondtak és szólaltak: azért elődeink ezen dicséretes

példája által vezérelve, s pásztori hivatalunk által is kötelezve, nehogy hallgatásunk által valamiben megegyezni látszassunk, mi is saját nevünkben s Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek egyetemes papságának nevében és személyeiért, a nevezett ágostai és helvécziai hitvallások ügyében eddig tartott vagy ezentúl tartandó tárgyalásoknak, s a jelen országgyűlésen netalán alkotandó törvénycikknek, mely a katholika vallásra, s az egyházi jogokra és szabadalmakra bármind módon, és bármely szóval jogsérelmes lenne, az ország összes rendei előtt nyíltan, közönségesen és világosan ellenmondunk és ellenszólunk; ezen ellenmondásunkat és tiltakozásunkat a velünk egyetértő világi katolikus urakra is kiterjesztvén, s egyuttal kinyilatkoztatván, hogy azon eddigi tárgyalásokban és határozásokban mi és Magyarország s az ahhoz kapcsolt részek papságából mindenki nem máskép vettünk részt, vagy az ezentuliakban vehetünk és akarunk részt venni, csak és a mennyiben azok a katholika vallásra, s az egyházi jogokra és szabadalmakra sérelmesek nem volnának; s a jelen országgyűlés törvényeinek aláírásából bármely szín és ürügy alatt a papság megegyezését a vallásügyi törvényben következtetni nem akarjuk. Egyszersmind kérvén, hogy nekünk s Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek egyetemes papságának, mindnyájunk nagyobb biztosítására és a szent katholika vallás védelmére, erről bizonyítvány adassék ki. Kelt Pozsonyban, február 8-kán az úr 1791-ik évében. — Batthyányi József bibornok, Magyarország primása saját és az egész papság nevében. (P. H.) Kondé Miklós kattarói püspök, esztergomi kanonok, s ő eminentiájának esztergomi főhelytartója.

LXXII.

Február 10-én, 11-én és 12-én vegyes tanácskozmányt tartottak az ágostai és helvécziai hitvallásu evangélikusok Pozsonyban **Teleki József** grófnál ¹⁾).

Jelen voltak: **Teleki József** gróf kamarás, ugocsai főispán, s a helv. hitvallásuak dunamelléki kerületének főgondnoka, **Jeszenák Pál** báró k. tanácsos, **Vay Dániel** báró, **Vay Miklós** báró, **Prónay Sándor** báró, arany sarkantyús vitéz és a magyarországi ágostai hitvallásuak főfelügyelői helyettese; **Balogh Péter** udv. tanácsos, hétszemélynök, Nógrád megye követe, s a magyarországi ágostai hitvallásuak főfelügyelője, **Pogány Lajos** Bereg megye főispáni helyettese, és Máramaros követe,

¹⁾ Ezen „conventus mixtus“ jegyzőkönyve megvan az ágostai hitvallásuak pesti levéltárában: Acta Baloghiana, ad Fasc. 2-um. N.

Vay István k. tanácsos, Szabolcs megye követe, **Darvas Ferencz** arany sarkantyus vitéz, helytartósági tanácsos, Pest megye követe, **Vay József** helytart. tanácsos, Borsod megye követe, **Tihanyi Tamás** k. tanácsos, alországbiró, **Bernáth József** kir. tanácsos, kir. táblai ülnök, **Radvánszky János** k. tanácsos, arany sarkantyus vitéz, Zólyom megye követe, s a bányakerületi ágostai hitvallásuak egyházkerületének felügyelője, **Radvánszky Ferencz** al-ajtónálló, s az ágostai hitvallásuak tiszamelléki egyházkerületének küldötte, **Domokos Lajos** Bihar megye követe, **Pázmándy József** Győr megye követe, s a dunántúli helv. hitvallásu egyházkerület algondnoka, **Máriássy Ferencz** ¹⁾ Gömör megye követe, **Fáy Pál** Torna megye követe, **Rédey Ferencz** kir. tanácsos, arany sarkantyús vitéz, a tiszántúli helv. hitv. egyházkerület főgondnoka, Szatmár megye követe, **Máriássy Farkas** Szepes megye követe, **Plathy Gáspár** Liptó megye követe, **Zorkovszky Simon** Túróc megye követe, **Lónyay Menyhért** Ugocsa megye követe, **Domokos Lőrincz** Békés megye követe. — **Raksányi Pál** Besztercebánya város, **Stetner József** Pozsony város, **Szmrecsányi Ignác** Korpona város, **Szombathy István** és **Domokos Imre** Debreczen város, **Keresztes András** Szatmár város, **Vörös Imre** Selmecz város, **Szegner János** Szent György város, **Kleinrath Károly** Ruszt város követei. **Jablanczy János** és **Oláh Mihály** Hajdu városi követei. — Továbbá **Berzeviczy Gergely**, **Zontagh Mihály**, **Petykó Pál**, **Szabó-Sáray Sámuel**, **Melioris László**, **Pázmándy Pál**, **Mesterházy Dániel**, **Kichmájér Pál**, valamint **Crudy Dániel** és **Institoris Mihály** pozsonyi ágostai hitvallásu lelkészek, és **Nyisnyánszky György** az ágostai hitvallásuak budai ügynöke, mint mind a két felekezet által felkért jegyző.

Teleki József gróf előadván, hogy a második kegyelmes kir. válasz az utóbbi országos vegyes ülésben a törvények közé czikkelyeztetvén, nincs egyéb hátra, mint ezen jan. 18-ki kir. válaszáért a két hitfelekezet ünnepélyes vegyes küldöttsége által a királynak minél előbb hálás köszönetet nyilvánítni.

Ezen küldöttségben részt venni kérettek az ágostai hitvallásuak részéről: **Balogh Péter**, **Jeszenák Pál** báró, **Podmaniczky József** báró, **Prónay Sándor** báró, **Tihanyi Tamás**, **Radvánszky Ferencz**, **Berzeviczy Gergely**, **Vörös Imre**. A helv. hitvallásuak részéről: **Teleki József** gróf, **Ráday Gedeon** gróf, **Vay István**, **Darvas Ferencz**, **Rédey Ferencz**, **Domokos Lajos**, **Pázmándy József**, **Hollósy József**, **Szombathy István**. Határozatott továbbá, hogy:

¹⁾ Így a jegyzőkönyv, a naplók **Máriássy Istvánnak** nevezik Gömör m. követét.

A küldöttség alázatos köszönetet mondván a trón előtt, hála szívet kifejezni jelenjék meg a királyné és Ferencz trón-örökös előtt is.

Azután pedig újabb kihallgattatást kérván, kisebb számmal jelenjék meg, és terjeszsze elő az evangélikusoknak a törvénynek minden tekintetben leendő hű végrehajtása iránti alázatos kérelmét, nevezetesen az evangélikusoknak a hivatalokra alkalmazását illetőleg.

Hogy azonban a kérelmet kellő rendben lehessen megtenni, az alkotott törvény felolvastatott és tanácskozás alá vétetett.

Mely alkalommal annak végrehajtása iránt megjegyeztetett: (lásd ezen észrevételeket alább a III ik részben, a törvénynek a különböző törvény-javaslatokkal összehasonlításánál.)

Továbbá a küldöttség által a királynak felterjesztendő, s T e l e k i J ó z s e f által szerkesztett felirat felolvasatván, köz helyeslést nyert.

Nagy örömmel fogadta a tanácskozmány B e r n á t h J ó z s e f k. táblai ülnök azon nyilatkozatát, hogy az evangéliomi vallás történelmét Magyarországon a József-féle türelmi parancs idejétől a jelen törvény alkotásáig ki akarja dolgozni.

Végül az határozatott, hogy az evangélikusok meggyöngített törvényes jogainak és szabadságának visszaállításáért, a két felekezet minden egyházában hálaadás mondassék a mindenható istennek a folyó évi május első napján, s a tárgyhoz alkalmazott egyházi beszédek tartassanak a néphez.

A köszönő felirat az 1791-ik évben febr. 16-kán terjesztetett Bécsben a király elé.

„Nem hiú hízélgések ezek felséges úr, mondva van ezen latinul szerkesztett feliratban ¹⁾, minőkkel gyakran mind a szavak értelmét, mind különösen az új fejedelmek lelkeit el szokták rontani, nem oly szavak ezek, melyek alacsony és földön csúszó indulatból származva, semmi jelentőséggel sem bírnak, s az utódok előtt minden hitelüket elfogják veszteni; szólunk, mint szabad nép része a népei szabadságát biztosító ritka példájú fejedelemhez; szólunk nem valamely remény által kecsegtetve, hanem mint a kiknek reményök már teljesült, szólunk végre tettekkel érdemlett dicsérettel, melyet soha semmi kor sem tagadhat meg.“ — Előadja ezután a felirat a dolgok ismert folyamát, mint lőn az ügy először felterjesztve, mint mondtak az evangélikusok köszönetet az első kir. válaszáért, az abban nyert igazságért, s a második után még inkább lekötelezve érzik magokat a király állhatatos

¹⁾ Az ágostai hitvallásnak levéltárában ugyanott, ad Fasc. 2-um Q.

kitartásáért irántuk való jó indulatában. Nagyszerű valóban, így szólnak, és fejedelmi dolog igazságosnak lenni, de még nagyobb szerű és közel isteni, kitartónak lenni az igazságban. Mert ezen kitartás, nemcsak boldogokká teszi a népeket, hanem, mi nélkül maga a boldogság is kelletlen lehet, biztosítja is azokat a boldogság megmaradásáról. S annyival nagyobb becset helyeznek az evangélikusok a király ezen megvívhatlan kitartására az igazságban, mert ez az iránt is biztosíték, hogy a törvény végre is fog hajtatni, s ők minél hamarabb használatába fognak annak jutni. Mi iránt buzgóan ismétlik is kérésüket.

LXXIII.

Márczius 5-én az országos vegyes ülésben még egyszer parlamenti társalgás tárgya lön a vallás ügye.

Kolonics László gróf kalocsai érsek a papság s az azzal tartó világi r. katolikusok nevében kijelentette, hogy a vallásügyi törvénybe iktatott ellenmondásuk után, annak érvénytelenítése az ő akaratjuk ellen tétetett oda; miért is nehogy ez által az ellenmondás érvénye csorbát szenvedjen, az ahhoz ragasztott záradéknak a papság és az azzal tartó világi r. katolikusok nevében ellenmond, s ezt kéri a naplóban följegyeztetni, s erről magának bizonyítványt kiadatni.

Boronkay József Somogy és más dunai megyék követi pártolták.

Mások azt jegyezték meg, hogy miután az ellenmondás érvénytelensége ki van mondva, a mostani ellenmondás nem mehet a naplóba.

Batthyányi József bibornok-primás. (Írásból olvasta latin beszédét, mely nyomtatásban ¹⁾ is megjelent.) Kik az ellenmondást beiktatni kívánták, így szól ez, természetesen nem egyezhetnek meg annak érvénytelenítő záradékában. Kik pedig azt beiktatni, de egyszerűen érvénytelenítve akarják, természetesen sürgetik a záradékot, és pedig az 1647-ki 5-ik t. cz. példája nyomán. Ebből származott a meghasonlás, holott most már nem tárgyról, hanem mind két részről felesleges szavak felett foly a versengés. Akárminő szavakkal történik az ellenmondás megemlítése, mindig világos lesz, hogy az megtörtént. Minden korban voltak a vallásügyi törvények ellen vagy a r. katolikusok, vagy az evangélikusok részéről ellenmondások, s ezeknek dacára mindig hoztattak törvények; de a körülmények és okok szerint későbben érvényre jutottak ezen ellenmondások, mint ezt az 1681-ki, 1687-ki és 1715-ki törvények tanúsítják. Szónok azonban ámbár nem szünt meg feladatának megfelelni, a királyhoz intézett feliratában az

¹⁾ Ezen kiadás példánya mellékelve van Torkos naplójához a 957-ik lapon.

1681-ki, 1687-ki és 1715-ki törvények fentartása mellett szavát emel-
vén, s elöadván, hogy minő bajokat fog azoknak eltörlése előidézni,
soha sem tért el az igazság, méltányosság és ildom engesztelő eszkö-
zeitől. A papság discretiójáról tanúságot tesznek a vallás ügyében mű-
ködött országos vegyes bizottmány iratai is. A papság azonban kény-
telen volt a vallás jogainak óvásával fellépni, melyeket a bécsi és linczi
békekötések is mindig megkivántak óvni a földesuri jogoknak világos
szavakkal kijelentett fentartásával. Miért is szónok panaszosan említi
a kötések kétoldalúságát. ¹⁾ Szónok minden versengést mellőztetni
óhajt. Feledésnek kívánja átadni a különféle iratok, nyomtatványok
ingerléseit, a keserű boszantásokat, rágalmakat, a Batthyányi Alajos
gróf tudta nélkül kinyomtatott beszédében foglalt (hazaárulási) vá-
dat, melyet az előadás szelidsége módosított. Szónok erősen föltette ma-
gában, hogy többé semmit sem fog ez ügyben mondani, mi a versen-
gés gyászos emlékét megújithatná, s a közbékét bizonyosan megzavar-
hatná. Arra forditsuk, így végzé a derék magyar főpap beszédét, min-
den igyekezetünket, tettel, szóval és példával, hogy az ellenmondás
alapja és oka magában megszűnjék, és így annak használatára soha se
legyen szükség; soha se keljen fel egymás ellen, ámbár különböző
vallásuak és érzelműek, egyik rend a másik ellen, s a községek és egyé-
nek boszantásokra és szidalmakra ne ragadtassanak; a kedélyek any-
nyira óhajtott nyugalmit nem érhetjük el biztosabban, mint ha min-
denkinek megadjuk a magáét; ha ágostai és helvécziai hit-
vallásu polgártársainkat, kik a polgári jogok és ro-
konság által ugyis hozzánk vannak csatolva, ámbár
vallási véleményben tőlünk különböznek, az örök
béke és egyesség végett királyi rendelet által ka-
pott legszabadabb vallási gyakorlatukban, valódi
és őszinte szeretettel, mely nem verseng, senkinek
sem irigye, szemléljük, s tőlök ugyanazon őszinte
szeretetet viszonzását várjuk.

Teleki József gróf az új ellenmondás lényegére megjegyzi, hogy

¹⁾ Ezen kijelentése a bécsi és linczi békekötések kétoldalúságának Magyarország
primásának írásból felolvasott beszédjében igen nevezetes.
Teljesen összevág ez az evangélikusok által eredetileg kívánt törvényja-
vaslat okoskodásával, s azon elvvel, hogy minden többségre való tekintet
nélkül, mint egyenlők állanak egymással szemközt a felek; s következésképp,
mint deo. 12-ki feliratukban (lásd fölebb) kifejtették, világos volt az evan-
gélikusok többsége, miután ők mindnyájan, s velők nem kevés r. katholi-
kus együtt tartottak.

ha az elfogadtatik, az evangélikusok nevében ő ismét ennek fog ellenmondani.

Batthyányi Alajos gróf sértőnek mondta magára nézve a primás célzását, mivel az országgyűlésen mindenkinek szabad szólása van; s a mit ő mondott, abban a rendek nagy többsége a legnagyobb tetszéssel egyetértetni nyilatkozott.

Az országbiró azt adta elő, hogy a primás beszéde az ország főpapjának hivatalos nyilatkozata volt, s ez az evangélikusokra nézve jogsérelmes nem lehet, miután ő mellettök szól a vallásügyi törvény záradéka. Egyébiránt a napló, mint a történetek foglalatlja, a törvények értelmén semmit nem változtatva, természetesen meg fogja említeni a papság új ellenmondását is, valamint az ez ellen emelt viszont-ellenmondást.

Az országbiró ezen nyilatkozatában mindenki megnyugodott.

LXXIV.

Márczius 13-án végre az országgyűlés utolsó napján, az országos vegyes ülésben felkelt:

Teleki József gróf ugcsoai főispán, s az evangélikusok nevében, azon őszinteséggel és törhetlen határozottsággal, melylyel az ügynek tartozott, hogy ugyanis az evangélikusok kívánságai még nincsenek kielégítve, de egyszersmind azon hagyományossá vált diplomatiái ildommal, mely főleg sikerre, békes állapotba jutás eszközzésére törekedvén, mennyire csak lehet, mindenkit kímél, mindenkinek nyájasan kezét nyújt, hogy minél több barátot szerezhessen, vagy legalább az ellenséget is lehetőleg megengesztelje maga iránt, s mely két jellemvonás: az őszinteség és ildom, rendesen jellemezni szokta a magyarországi mind két hitvallású evangélikusok tanácssteremi küzdelmeit, ünnepélyesen köszönetet mondott a vallásügyi törvényért írásból olvasott (latin) beszédben, mely nyomtatásban is megjelent. ¹⁾

„Ha volt valaha törvény, így kezdé szónok, sokszoros és széles kiható hasznú, ugy méltán ilyennek lehet azt tekinteni, mely a vallás ügyében a jelen országgyűlés alatt a legigazságosabb fejedelem és az ország rendei megegyezésével hozatott. Mert ezen törvény által a polgárok egy része a sértések bajainak és alkalmatlanságainak okozásától, másik része pedig azoknak szenvedésétől szabadult meg, mind a kettő pedig alkalmasabbá tétetett ez által a köz boldogságra, mely ekkép mind kettejőkre nézve közös, megszerezhető és érezhető lett. Jelesül gon-

¹⁾ Törkos naplójához mellékelve az 1017-ik lapon.

doskodva lön továbbá ezen új törvény által, hogy a minden keresztyén vallással, annál fogva a római katholika vallással is ellenkező ama túrelmetlenség gyanuja a más vélemények iránt, mely, nem lehet elmondani, mennyit ártott annak, szépen megszüntessék stb.

„Miután tehát ezen új törvény által annyi haszon háramlik az egész hazára, és a keresztyén vallásra is, nem állhattam meg, hogy szerzőinek az ágostai és helvéciai hitvallásu evangélikusok nevében nyiltan és közönségesen köszönetet ne mondjak. Örök hálát mondunk tehát, isten után, először is felséges II-ik Lipót legigazságosabb királyunknak, ki mint hajdan a törvény által, úgy most mind a két fél által felkért bizalni bíró úgy járt el, hogy, ámbár nem nyertük meg minden visszakért jogunkat, magunk átlátva, hogy áldoznunk kell valamit a béke és egyetértés végett, s a még hátralevőket polgártársaink további jó indulatára és méltányosságára hagyva, kiegyeztető határozatában megnyughattunk.

„Nem lehet továbbá, itt az ország színe előtt, a legnagyobb gyönyörűséggel ki nem jelentenünk, hogy r. kath. polgártársaink, nevezetesen mind a nagyméltóságu főrendek, mind a tekintetes karok és rendek legnagyobb része, mennyire örökös hálára köteleztek minket. Megismervén ugyanis ügyünk igazságát, és belátván, minő haszon háramlik a közjóra a polgárok egyességéből, oly kitünő részt vettek jogaink visszaadása ügyében, hogy részünkről ügyünknek minden védelmét feleslegessé látszottak tenni. Mely ennyire kitünő tanúsításával méltányosságuknak és emberiségüknek, nemcsak a jelen és jövő kor dicséretét és tiszteletét érdemelték ki mind hazánkban mind a külföldön, hanem minket is és minden maradékunkat az őszinte szeretet örök kötelékivel fűztek magokhoz és maradékaikhoz.

„Sőt végre magát a tiszt. r. katholikus papságot sem mellőzhetem itt hallgatással. Azon része iránt, mely vagy nyilván előmozdította ügyünket részvételével, vagy minden akadály-támasztástól tartózkodott, nem kevésbé érezzük magunkat hálára kötelezetteknek; a másik résznek pedig, mely eddig ügyünket ellenzette, miután ezen világos törvény rendelkezése által a szilárd és állandó béke meg van állapítva, őszintén ajánljuk jobbunkat és jó indulatunkat, csak azon egyet kérve tőlök, hogy ők is nyujtsák nekünk azt, s ezen, kölcsönös és ünnepélyes kötésekben alapuló, új törvény iránt oly tisztelettel viseltesse nek, hogy az ellene emelt, de a törvény által örökre érvénytelennek nyilvánított ellenmondást nem nekünk ártó szándokból, hanem csupán mintegy hivatalból keletkezettnek tapasztaljuk. Tegye ezt a tiszt. papság méltányosan s egyszersmind kegyesen és előrelátással.

Mert ámbár ő eminentiája a primás és bibornok, minapi itt tartott beszédében az 1647-ki 1681-ki 1687-ki és 1715-ki törvények példájával élve, azon aggodalmat akarta némileg a két hitvallású evangélikusokba önteni, hogy könnyen megtörténhetik, miszerint ezen ellenmondás, most maga a törvény által érvénytelenítve, valamikor a körülmények és okok szerint fölleveníthető lehet; mi azonban, csak a kedvező gondviselés, mit nem hiu reménynyel várunk, a mostani példájára alakult fejedelmeket adjon hazánknak, nevezetesen igazságosokat s a kormányzási mesterséghez értőket; csak gyakran legyenek a magyar r. kath. egyháznak oly primásai, minőt a maiban tisztel hazánk, ki ugyan is az igazság szeretetét és a szelidséget, mind parancscsal, mind pedig és főleg példával tudja is, akarja is papságának kitűzni, s ez által mindenki, még ügye ellenfeleinek tiszteletét is, mint a mostani az enyémét, méltán kivívja: nem vélünk nagy veszélyt fenforogni, hogy ezen jelenleg eltemetett ellenmondás ismét életre támadjon. Különösen ha ezen reménynek támaszául továbbá azt is adhatom, hogy mi is igyekezni fogunk, s ezen gondoskodást utódainkra is átszállítjuk, nehogy a kölcsönös kötésekben és törvényekben alapuló erő valaha vagy helytelen eljárás, vagy ellenséges tettek, vagy hanyagság által elavulhasson. Mind közös keresztyén vallásunk szelleme, mind pedig a két fél nyugalma, s az ezzel kapcsolatban levő haszon azt ajánlja, hogy ezen túl nem egymás közötti gyűlölettel, nem visszavonással, nem boszantásokkal, hanem mint azon egy haza polgáraihoz illik, a kölcsönös jó indulat és szeretetre kész legnemesebb vetélkedésével versenyezzünk. Mely legkellemesebb versenyre valamint egy részről a tiszt. papságot az evangélikusok nevében a lehető legnyájasabban felhivom, ugy más részről, hogy ezen legvidámabb látvány minket és hazánkat minden időben gyönyörködtethessen, s annak folytatásától semmi szomorú aggodalom által el ne vonassunk, felséges királyunkat, s ezen országnak itt összegyűlt minden rendét, ezen törvény minden pontjának végrehajtása és megtartása végett, mindenre a mi szent, s minél semmi sem lehet szentebb, a haza és igazság szeretetére kérjük, s alázatosan esedezünk; egyszersmind pedig mind a két fél javára minden igyekezetünket, minden vagyonunkat s magát az életet is szentül és örökre felajánljuk.

Mindezek eredménye lőn az 1790₁-ki 26-ik törvénycikkely.

HARMADIK RÉSZ.

Összehasonlítása az 1790¹/₁-ki 26-ik törvénczikknek egy részről: 1) a róm. katolikusok első vagy is Sauer-féle, 2) a r. katolikusok második, 3) a dunai kerületek,—más részről pedig: 4) az evangélikusok első, 5) az evangélikusok második, 6) a tiszai kerületek, s 7) az országos vegyes bizottmány törvényjavaslatával, valamint 8) a november 7-ki vagy is első királyi válaszzsal. S a törvény mindenik pontjára észrevételek az evangélikusok közjogi szempontjából. Függelékül állván az evangélikusok 1791-ben február 10 — 12-kén Pozsonyban tartott vegyes tanácskozmányának észrevételei az ujon alkotott törvény végrehajtása iránt.

Történtek ugyan már e munka folyamában a különböző javaslatok, s a nov. 7-ki, első királyi válasz és a törvény között összehasonlítások, mennyiben a közvetlen szükség kívánta, de mert a javaslatok és ellenjavaslatok ezen tengerében lehetlen, hogy még a legjobb emlékezetü olvasó is teljesen tisztában legyen az eddigiek egyszeri elolvasása után az iránt, mit pedig ezen munkának fő célja figyelembe ajánlani, hogy melyek tehát azon eszmék, melyek az 1791-ki nevezetes 26-ik törvénczikk alkotásánál, az abban levőkön kívül, még fölmerültek, s mi volt a törvényben levő eszmék eredeti alakja, és minő változtatásokon mentek azok keresztül míg törvény-alakot nyertek; nem minden ismétlése nélkül ugyan a már mondottaknak, mert az lehetlen volt, álljanak itt, általános áttekintés végett, az 1791-ki országgyűlésen folyt. vallásügyi tárgyalásnak a közjog tájékozó világa mellett előadott körvonalai.

Az 1790¹/₁-ki 26-dik törvénczikk bevezetése így szól fordításban :

„Miután a rendek a köztök örökre megállapítandó egyesség végett igazságosnak ismerték, hogy a vallás ügye, egyedül Magyarország kebelében (intra ambitum Regni Hungariae solum) az 1608-ki és 1647-ki törvények állapotára visszahelyeztessék, s hogy következőleg mind az ágostai mind a helvéciai hitvallást követő evangélikus országglakosok örökre helyreállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és talpkövéül, az 1608-ki koronázás előtti 1-ső t. cikk által idézett, s a törvénykönyvbe sorozott bécsi békekötés, s az 1647-ki 5-ik t. cikkbe iktatott linczi békekötés tartalmi vétessenek és megújittassanak; ennélfogva ő felsége kegyelmes hozzájárulásával (a papság, s a világi katolikusok egy részének ellenmondásai ellen nem állván, sőt örökre semmi érvénynyel nem bírván) rendeltetik :“

Az ellenmondási záradék, mint tudjuk, egyik javaslatban sem volt meg eredetileg, hanem a febr. 8 ki országos vegyes ülésben lön beiktatva.

— Egyébkint a tartalmi elvek egészen egyeznek a r. katolikusok mind első vagyis Sauer-féle, mind második javaslatával (mind a kettőnek bevezetésében), csakhogy az első javaslat némi őszinteségi hiánnyal nem bécsi és linczi „békekötésekről“, hanem bécsi és linczi „czikkekről“ szól.

— A dunai kerületek javaslata azonban, ámbár szintén hivatkozik (bevezetés hiányában az 1-ső pontban) a békekötésekre, nem szól azoknak megújításáról, s nem is azt mondja, hogy a vallás ügye az 1608-ki és 1647-ki törvények állapotára „visszahelyeztessék“, hanem hogy azok szerint „tárgyaltassék“, s a szabad vallásgyakorlatnál azon záradékot foglalja magában, hogy „a róm. kath. vallás jogsérelme nélkül, s a földesuri jogok és Horvátországra stb. nézve az 1741-ki 46-ik t. cikk épségben maradásával.“

— Az evangélikusok első javaslatában (bevezetés hiányában az 1-ső pontban) nemcsak 1) az evangélikusoknak „jogaik és szabadságuk“ mondatnak a békekötéseken alapulóknak vallásuk gyakorlatához és követéséhez, hanem 2) az is ki van emelve, hogy azok kétoldalú kötések, sőt 3) külföldi jótállás által is biztosítva vannak, melyeket tehát egyik fél 4) egyoldalú törvényekkel s annál kevésbbé rendeletek-

kel meg sem gyöngíthetett, s következőleg az evangélikusok „jogai“ 5) az országgyűlési többségeknek, s annál inkább minden ellenmondásnak, megszorításnak stb. is felette állanak a békekötések természeténél fogva.

— Az evangélikusok második javaslatában (a bevezetésben) már ott van a „Magyarországban“ záradék, azaz : „Magyarországban s az ehhez kapcsolt részekben és nem az osztrák örökös tartományokban is.“

— A tiszai kerületek és az országos vegyes bizottmány javaslatai (egyenlő bevezetésekben) csaknem ugyan azon szavakkal szólnak, melyekkel a törvény, ama záradék azonban egyszerűen csak így állott ezekben: „Magyarországban.“ Említve volt még ezekben, hogy a békekötések II-ik III-ik Ferdinánd és I-ső Lipót hitleveleivel is meg voltak erősítve.

— A nov. 7-ki első kir. válasz a törvény bevezetésével összevág.

— Tekintstik már most a törvény bevezetését önálló közjogi szempontból; de lássuk először is ezen törvény fő jellemvonásait, s általában a magyarországi evangélikusok közjogának alapelvét.

Fő jellemvonásai az 1790^o₁-ki 26-ik törvényeziknek :

1) Hogy a vallás ügyét a két független fejedelem : egy részről a császár-királyok, más részről az erdélyi fejedelmek között kötött bécsi és linczi békekötések, tehát kétoldalu kötések állapotára tette vissza.

2) Hogy tehát általában és világosan is eltörölt minden azokkal ellenkező későbbi törvényt és felsőbb rendeletet.

3) Hogy különösen eltörölte már magával létrejövetelével az 1681 — 1715-ki törvények azon rendelkezését, mely szerint a vallás ügye az országgyűlési tárgyalások sorából kirekesztetvén, a fejedelmi „arbitrium“ intézkedései alá rendeltetett; és ismét az országgyűlési tárgyak közé vevén fel a vallás ügyét, nemcsak szerves egésznek ismerte el az evangéliomi vallást és biztosította annak mint ilyennek jövőjét, hanem saját védszárnyait is kiterjesztette arra; a zsinattartási világosan biztosított jogon kívül és felül a nemzeti törvényhozást tette annak legfőbb biztositékául.

4) Hogy miután a vallásszabadság általános kinyilatkoztatása azon ideig nem tapasztaltatott eléggé sikeresnek, ámbár a magyar országgyűlések különben nem igen voltak barátai az ily részletes előadásoknak, bővebb fejtegetésébe bocsátkozott annak, mit ért a vallásszabadság alatt. S némelyekben ugyan megszorítóbban ütött ki a részletes előadás, mint a békekötésekből folyni kellett volna, mintha magok ama békekötések idejében adták volna elő részletesen a felek, mit értenek az általánosságok alatt, egészben véve azonban mégis oly épület ezen törvény, mely a bécsi és linczi békében mint alapkövein emel-

kedve, ha nem tette is valóban teljesen vissza az evangélikusokat ama békekötések állapotára, oly megnyugtató menhelyet nyújtott azoknak, melynél jobbal és biztosabbal, ama békekötések közvetlen legközelebbi időszakán kívül, sem a II-ik József császár türelmi parancsának érvénye idejében, s annál kevésbbé az előtt, soha sem bírtak.

5) Hogy ez nemcsak „magyar“ törvény, hanem a bizalmi bírósággal megtisztelt fejedelemnek, az osztrákház fejének, kétszeri kiadással is még inkább megerősített ünnepélyes chartája, annak evangélikus alattvalói számára önkényt kinyilatkoztatott szent adománya, s mint evangélikus alattvalói és némileg a magyarországi evangéliumi vallás fejének ¹⁾ is, egy részről a r. katholikusok és az evangélikusok, más részről pedig maga és az evangélikusok között szerzett örök érvényű sérthetlen egyezménye.

6) Hogy csupán a békekötések kifejtője levén, intézkedései az evangélikusokra nézve szigorúabbakká nem, hanem egyedül kedvezőbbekké tétethetnek.

S általában a magyarországi evangélikusok közjogának alapelve pedig szintoly világos a mind egyszerű.

Az 1791-kí 26-ik törvény bevezetése ünnepélyesen azt nyilvánítván: hogy az evangélikusok örökre helyreállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és talpkövéül a bécsi és linczi békekötések vétetnek, és megújítatnak, ezen nyilatkozattal a magyarországi evangélikusok közjogának alapjául és talpkövéül kétségbevonhatlanul a nevezett békekötések (s minthogy a linczi békekötés a bécsire lön építve, főleg ezen utóbbi) vannak bevallva; és mind a törvény bevezetésének szavait, mind a főlebb közlöttekot tekintve, világosan is csak az a nevezett 1791-kí 26-ik törvény következő pontjai alkotásának oka, hogy mivel, a tapasztalás tanúsága szerint, a bécsi és linczi békekötések általános rendelkezései az életben nem voltak mindig eléggé sikeresek az evangéliku-

¹⁾ *Rex Hungariae, lege ita constituyente, summus est Ecclesiae Ev. Inspector, jus autem summi Episcopatus* (az egyházat igazgatni) *penes neminem alium est, nec stantibus Christi institutis, penes alium esse potest, quam penes ipsam Ecclesiam, ut eam s-o praecedente definivimus.* — Klein Sámuel: *Tentamen Juris Ecclesiastici Evangelicorum in Hungaria.* Lipsiae, MDCCCL. — Az 54. lapon.

sok megvédésére, részletesen és bővebben előadassanak az evangélikusoknak a békekötésekben alapuló jogaik.

Ha tehát van az 1791-ki 26-ki törvényben e részben valamely megszorítás, ez egyáltalában nem temethette el az evangélikusoknak ama békekötéseken, s különösen a bécsi, mint alap-békekötésen alapuló jogaikat. Mert ha botlás van is a pontokban, a bevezetésben tisztán fen van tartva az elv, a békekötések érvénye.

Világos és egyszerű alapelve pedig a bécsi békekötésnek, mit mindjárt bővebben is meg fogunk mutatni :

Hogy az mindenben egyenlővé teszi az evangéliumi vallást hazánkban a r. katolika vallással.

Minél fogva semmi az evangélikusoknak, valamely újabb törvény által, részletesen biztosított jog és szabadság „új,” azaz, a bécsi békén felül vagy kívül álló nem lehet, mert az már minden egyenlőségi jogot magában foglal elvileg.

Minden későbbi kétségre és kifogásra csak az szolgáltatott okot, hogy azon korban elegendőnek tekintették csupán általánosan rendelkezni ez ügyben, mert az ország nagy többsége, a hatalmas urak legnagyobb része ugy is az evangéliumi vallást követvén, csak arra volt szükség, hogy az utóbbiak bárminő általános és rövid törvényre támaszkodhassanak. Azon viszony mellett, melyben a nemesség a bécsi béke korában a fejedelem és földnépe irányában volt, az urak, kik a kötés alkotásába befolytak, nem tartották szükségesnek a részletesebb rendelkezéseket. Saját és jobbágyai vallásszabadságát minden ur elég hatalmas volt megvédeni a törvénynek egyetlen rövid kijelentése mellett.

Lássuk most annak bővebb bizonyítását, hogy a bécsi béke valóban teljesen egyenlővé tette az evangéliumi vallást a r. katolikával.

A bécsi békekötés törvénybe iktatása, mikép azt törvénykönyvünkben látjuk, két szembetűnő ügyességi hiányát tünteti fel azon kornak.

Az első a codificationalis ügyesség hiánya. A bécsi béke kötéskor tulajdonképen ugyan nem is állapodtak meg a felek egymás között a tárgy felett, nem egyeztek meg egymással végkép, hanem több pontra nézve a következő országgyűlésre halasztották a végelintezést; de, és épen ebben állott a codificationalis ügyesség hiánya, az alkudozás közben egymáshoz küldözgetett czikkeik nem is önálló, kötésileg szerkesztett, szabatosan szóló pontok, hanem csak izenetek voltak.

A második a parlamenti ügyesség hiánya, hogy mind a mellett miszerint csak izenetek váltattak a felek között, s nem valamely ön-

álló kötési szerkezet tárgyalatott, „bécsi békekötés“ czim alatt ezen izeneteknek csak egyike, a jun. 23-ki legfelsőbb válasz, lőn a törvénykönyvbe iktatva, holott erre mint végső válaszra legtöbb érvény esik ugyan, de távolról sem foglalja ez magában az egészet, sőt több pontjában teljesen érthetetlen elszigeteltségében.

Ha már nem valamely önálló kötési szerkezetet tárgyaltak, nem ilyen felett állapodtak meg a felek, a törvénybe iktatásnak mulhatlanul minden közbejött izenetre ki kellett volna terjesztetni. És pedig annyiival inkább, mert a felek ezen korábbi izeneteire maga a törvénykönyvbe iktatott jun. 23-ki legfelsőbb válasz bevezetésének 1-ső, 2-ik és 3-ik pontjai is hivatkoznak; s a 3-ik ponti hivatkozás világos bevalása szerint ezen jun. 23-ki válasz egyedül is csak az „első kötésből“ (ex priori Tractatú) még fenmaradt nehézségekről szól; világosan nem foglalja tehát ez magában az egész valóságos bécsi kötést, következőleg hiányos ugyan ennek törvénykönyvünkbe történt beiktatása, de a mi valósággal „anyagilag“ beiktatva nincs, hivatkozás van arra téve, s ennél fogva tehát nemcsak felvilágosítás gyanánt, hanem érvényes erővel is lehet a bécsi békekötés folytán váltott izenetekre hivatkozni.

De hivatkozzunk bár csupán felvilágosítás gyanánt, a dolog oly világos, hogy mindenki kénytelen lesz az alább következők nyomán a bécsi békekötés általunk felállított alapelvének bebizonyítását elismerni.

A Bocskai-részről először fölterjesztett czikk, az első kívánság a vallás ügyében így szólott: ¹⁾

„1. Art. Kévénnya a magyar nemzeth, hogy ő felsége minden várban, városon, falun, és mindenütt egész Magyarországbán, szabad vallásában kitkit megtartson, és abban senkit is meg ne háborítson. A Lajos király Decretumából az két articulus, de comburendis et exstirpandis Lutheranis, az 1604 esztendőbeli constitutióból (törvényből) az utolsó articulussal öszve, kitöröltessék és cassáltassék.“

Erre a Mátyás főherczeg részéről Forgács Zsigmond gróf által a korponai „nemzet gyűlésébe“ (azon korbéli kifejezés) az 1605-ki nov. 21-ére küldött felelet ez volt:

„Mint annak előtte hogy chászár ő felsége senkit szántsándékkal hitiben megh nem háborítot, most is, ezután sem háborít, hanem kitkit hitiben megthart.“

A Forgács Zsigmond által hozott felelettel a korponai országgyü-

¹⁾ Lásd a következő okmányi idézetek iránt: Sylloge actorum publicorum pacificationis Viennensis. Opera Victorini de Chorebo (Sinaí Miklós) MDCCXC.

lés meg nem elégedvén, 1605-ben nov. 24-ről újabb pontokkal küldött Illésházi főnöksége alatt követséget a főherceghez Bécsbe, melyek között a vallásügyi, világosan tanúsítván minden vallás egyenlőnek tekintési kívánságát, így szólott :

„1. Chyászár urunk ő felségétől még is azt kívánnyuk, hogy az Romana, Lutherana és Helvetica Religióban ¹⁾ ne háborgasson senkit, és assecuráljon felőlök, hogy nem háborgat benne. Mert tudva van Matthias herczeg parancsolattya a chyászár ő felsége nevébe, kibe parancsolja a kassai templom elvételét ²⁾ az lutheranusoktól és ki üzését. Ezent kérjük, kívánjuk a tizenhárom városban is, ³⁾ és kiket excludáltanak volna is azokban a városokban, avagy magokkal, avagy praedicatorokkal restitultassanak. Az Lajos király decretumából penigh az két Artic. de comburendis et extirpandis Lutheranis, az 1604 esztendőbeli constitutióból az utolsó articulust, kit ő felsége proprio motu irt oda, deleáltassa ő felsége publico edicto gyűlésében (az ország gyűlésében) és ezen kívül is ehez hasonlók valamik találtatnának, többek is, kik az ország törvényével ellenkeznek, szabad (ne) légyen meg hujtany, és corrigáltathassanak, deleáltassanak.“

Erre Mátyás főherczeg 1606-ik évi február 9-ki válasza (resolutio), mely a korponai 1605-ik évi nov. 24-ki végzéssel együtt nevezetik „első kötés“-nek (prior tractatus), így szól fordításban :

„A vallásügye Magyarországbán mindenütt azon állapotban hagyassék, melyben boldogult Ferdinánd és Miksa s más boldog emlékezetű kegyes magyarországi királyok idejében volt. Az 1604-ik évi törvények utolsó czikke pedig, mely országgyűlésen kívül, s az országlakosok megegyezésének hozzájárulása nélkül csatoltatott oda, ő felsége által a többi czikktől elválasztatik és eltöröltetik.“ ⁴⁾

¹⁾ Tehát: egyenlően mindegyikben. Az egyenlőség eszméje világosan ki van tüntetve a „R o m a n a“ vallás megemlítésében, melyben úgy sem volt senki háborítva.

²⁾ A parancs kelt 1603-ban nov. 11-én, a templom elvétele történt 1604-ben jan. 6-kán.

³⁾ Pete Márton kalocsai érsek és Forgács Ferencz nyitrai püspök mint biztosok küldetvén ki a bécsi békekötést megelőzőt időszakban az evangélikusok templomait elvenni, eljárásukat Galgócson kezdték meg, s több helyen sikerrel folytatták.

⁴⁾ Ezen okmány nincs meg azon gyűjteményben, mely a főlebb idézett „Sylloge stb.“ czimű munkában világot látott; látható azonban azon okmány-gyűjteményben, mely a nemzeti muzeum könyvtárában a következő czimű 1608-ik évi kéziratban találtatik, s mely Thurzó György gróf könyvtárából került oda : Acta tumultus Bocskaiani. Eredetiben ezen pont így hang-

Ezzel, mint visszalépővel, még kevésbé levén az 1606-ki kassai országgyűlés máj. 12-én megelégedve, újabb pontokkal küldte fel ismét Illésházit és társait Bécsbe, s ezek között az első, mely mint mindig, a vallásügyi volt, még inkább tanúsítja, hogy „teljes“ egyenlővé tételéről volt szó a vallásoknak; ámbár a bécsi békekötésnek fő jellemvonása, hogy az evangyéliomi vallás „bevételevel“ különösen foglalkozni, miután úgy is a nagy többségé az, nem szükséges, hanem csak törvényes állásáról és háborítlanságáról kell annak a legközelebbi évek háborgattatása után gondoskodni. Ezen pont a „bevett“ (recepta) sőt „helyeslet“ (approbata) s „terjeszkedni“ (diffundálni) szavakat is használva, így hangzik :

„Legelőször is peniglen a hol „pure, simpliciter, és egyáltalába“ kívántuk és kíványuk most is, hogy Chyászár ő felsége hitünkbe és vallásunkba minden háborgatás és üldözés nélkül, akarmi renden való embereknek abban való politikája és csalarkodása ellen is megh tarsyon és óltalmazzon bennünket, sőt ugyan nevezet szerint, vagy declarative, hogy az „háromféle“ Religio, nimirum Romana, item Evangelica, et Cristiana, quae a nonnullis Helvetica atque Lutherana nuncupatur, szabadságos hérdetésbe legyen, „országunknak usurpált ususa és szokása szerint“ köztünk, és hogy minden ez mi Religionk ellen ferált Articulusok is, quocunque tempore lati abrogáltassanak s deleáltassanak mind az utolsó gyűlésben szereztetett Articulussal egyetemben : Nem érthetjük, sőt csudálkozunk is rajta, hogy ő felsége ez Religionknak megtartása és libertássa felől, contra expressum intentum, votum, atque postulatam nostrum, oly választ ad nekünk, hogy az Religio dolga azon Statusban, és karba maradyon, az mint az boldog emlékezetű Fejedelmek Ferdinandus, és Maximilianus Urunk ideibe tartattatot ; holot ő felsége az Forgács Zsigmond Uram által adot válasz tételébe simpliciter et expresse az mi kívánságunk szerént megengedte vala, hogy az három ki exprimált, és kívánságunkba feljegyzett Religio, utpote Romana, Helvetica, atque Lutherana szabadságos hérdetésébe maradyon. Sőt Bastha is ő felsége Mandatumával publicáltatta ¹⁾ minden Vármegyében, hogy ő felsége mindeneket meg-

zik : „A d p r i m u m. Religionis exercitium ubique in Hungaria in eo statu relinquatur quo tempore divorum quondam Ferdinandi et Maximiliani aliorumque piissimorum Regum Hungariae felicissimae recordationis fuit. Articulus vero postremus constitutionis anni 1604 extra Diaetam et non accedente Regnicolarum consensu adiectus per suam Majestatem a reliquis Articulis separatur et tollitur.“

¹⁾ A Bocskaival folytatott háboru alatt.

tart Religiójába, kinél többet sem kívánnánk, és meg is maradnánk sziveink nyugalmával rajta. De az boldogh emlékezetű Ferdinandus, és Maximilianus ő felségei ideiben tartatot Religiónak állapottyára való igazítása ő felségének nagy akadált vét előnkbe, az mely idő tájba nagy háborgatása és üldözése volt itt Kassán is, egyéb helyeken is az evangélikusoknak, az mint erről bizonyító íráso kath mutathatunk, és élő emberek is vallást tésznek bőséggel felőle, az kik azokra jól emlékeznek az dolgokra. Ne arra az időre nézzen és mutasson azért ő felsége, hanem az mi kívánságunkra. Mert nem abból az időből, hanem az mi kívánságunkból viheti véghez ebben az mi szükségünket ő felsége. Ezt peniglen az mi kívánságunkot egész ez országban való helyekben, szabad és kulcsos koronához való, és mezővárosokon is, juxta „receptam“ et usitatum liberae et „approbatae“ professionis omnium ordinum consuetudinem solide praestállya, s az vallásnak keresztyéni hirdetésének és tanításának szabattságát, intra ambitum totius ¹⁾ Regni universaliter, absque omni impedimento resonálni és „diffundálni“ engedgye ő felsége.

Az hol peniglen ajánlya azzal is ő felsége magát, hogy az utolsó gyűlésben ²⁾ Religiónk ellen szerzett utolsó Articulus is separállya. Mi abban is nem valami simplex Articulus separatiót kívánunk ő felségétől, hanem sőt azon instálunk, hogy minden Articulusokat, qui unquam quovis tempore adversus Religionem Evangelicorum fuerunt conditi, lati et editi, aboleállya, és annihilállya ő felsége. Hogy azért ebben is az mi méltó kívánságunk szerint cselekedgyék ő felsége, s ezt a nagy lelkünk terhelő obstaculumot előllünk el vegye, nem méltatlan szorgalmaztattyuk ő felségét. Emlékezzék ő felsége meg, hogy ennek a mostan fel álló ellenkező indulatnak az Religio dologának megbántása, és az Religio ellen ország consensusa, approbálása kívül condált Articulusnak publikáltatása hozot legfőbb okot, melyet ugy kel ő felségének az többivel egyetemben most ez mi kívánságunkban mególtani és fojtani, hogy azután soha az vissza vonásnak okot, avagy szikrát ne adhasson, de maradékink is nyughassanak csen-

¹⁾ Ezen kifejezés is mutatja, hogy a „Magyarország“ szó alatt nem az értetik, miszerint „a kapcsolt részek kivételnek,“ hanem hogy az osztrák örökös tartományokról nincs szó. Ezen kifejezés így lön későbbben alkalmazva „intra ambitum Regni Hungariae solum.“ Teljes elcsavarás.

²⁾ 1604-ben.

desen meg rajta, kit mi bennünk mostan vihet véghez könyö módal s jó alkalmatossággal ő felsége.“

A kérdés tehát nyíltan fel lön téve „a teljes egyenlő vallás szabadság felett“ az akkori kifejezésekkel: t. i. ismételve említvén „a három“ vallást, és kitüntetve, hogy minden különbségtétel nélkül egyenlően említettnek azok.

Először is meg kell jegyeznünk a mi nagyon fontos, hogy egyik fél sem kívánt „az evangélikusok“ vallásügyéről „külön“ rendelkezni, és valóban sem a bécsi békekötés sem az 1608-ki k. e. 1-ő t. czikk nem szól arról „külön“, hanem általában a vallás, azaz minden (értve csupán a kérdéses hármat) vallás ügyéről. Ezen feltevése a kérdésnek, azaz egyenlően való tárgyalása mind a három vallásnak, jól megfontolt s az evangélikusok részéről eredett eszme volt, mely szoros következetességgel magában foglalja a vallások egyenlőségi elvét.

Az egyik fél tehát, mely nem akarta, hogy az evangéliomi vallás teljes egyenlőséget nyerjen a r. kath. irányában, így formulázta kívánságát: „A vallás ügye azon állapotra tétessék vissza, melyben Ferdinand és Miksa alatt volt.“

A másik fél pedig, teljes egyenlőséget kívánván, nem elégedett meg azon állapottal, mely Ferdinánd és Miksa alatt volt, ámbár mint e munka első részében láttuk, azon állapotot sem igen lehet az evangélikusokra nézve az elnyomás időszakának nevezni, hanem a kornak minden hatalmában álló szabadságával igyekezett a teljes törvényes egyenlőség elvét kimondani. Így formulázta tehát kívánságát akkori kifejezésekben:

„Tiszta, egyszerű, egyáltalában (azaz teljesen egyenlő) megtartást és oltalmat (azaz teljes szabadságot) kívánunk hitünkben és vallásunkban, nevezet szerint a háromféle: római, helvetika és lutherana vallásokban, (azaz mind a háromban egyenlően, sem mi evangélikusok kevesebbet a r. katolikusoknál, valamint azt sem kívánjuk, hogy ezen túl a r. katolikusoknak legyen kevesebb joguk mint nekünk leend). Mind a három vallásnak szabadságos hirdetése legyen a szokások szerint (azaz mind a három vallásnak „egyenlő“ szabadsága legyen a törvényes szokások szerint, tehát minden elsőse, kitűnőse avagy épen urasága nélkül egyiknek a másik felett). Ki is nyilatkoztatta már a főherczeg első feleletében, hogy mindenkit (azaz mindenkit egyenlően) megtart vallásszabadságában, kívánjuk még csak azt ehhez tétetni, hogy az országban minden helyen a szabad és mezővárosokban, a szabad és helyeslett vallás-követés bevett és rendes szokása szerint engedje meg a király annak hirdetési és tanítási szabadságát hangoz-

tatni és terjesztetni. — Ismételve is megemlíti továbbá ezen fél, hogy az evangéliomi vallást megszorító 1604-ki póttörvénynek nem valamely „simplex“ eltörlését kívánja, hanem minden más az ellen bármikor hozott cikket is megsemmisíttetni akár, azaz nem csupán valamely, hanem minden megszorítás alól felmenteni, s tehát a r. kath. vallással egyenlővé tétetni kívánja az evangéliomi vallást.

Erre jött az 1606-ki jun. 23-ki válasz, mikép az törvénykönyvünkbe van iktatva. És azon kifejezéssel szól ez talán, mely azon korban a „nem teljes“ egyenlőség elvének volt alakja, miszerint a vallás ügye a Ferdinánd és Miksa idejében létezett állapotra tétetik vissza? Nem. Hanem egyenesen azon alakban szól, mely azon korban a teljes vallasegyenlőség elfogadott kifejezése volt, s melylyel ezen teljes egyenlőség kívánva is lőn. Ezen válasz ugyanis :

1-ör. Az evangélikusok által követelt egyenlőség elve szerint általában szól a vallás ügyéről, tehát lényegesen magában foglalja a vallások teljes egyenlőségének elvét.

2-or. A kassai országgyűlés által panaszosan említett kívánságnak, miszerint az első felelet mellőzve van, megfelelőleg, hivatkozik arra.

3-or. Előszámlálja, folytonosan az evangélikusok kívánsága szerint, hogy hol mindenütt szabad az országban a vallás, és pedig még bővebben mint a kassai gyűlés sürgette. S hogy még sem számlálta el teljes bőséggel, annak világosan nem az akarat-hiánya, hanem a kor nem eléggé kitűnő codificationalis ügyessége volt oka.

Igy szól ugyanis a bécsi békekötés név alatt törvénykönyvünkbe iktatott jun. 23-ki második válasznak, mely a kassai országgyűlés máj. 12-ki végzésével a „második kötésnek“ (posterior tractatus) nevezetik, illető része, mely mindjárt egészen más fényben áll a főlebbiek közlése után, mint a törvénykönyvben levő elszigeteltségében :

„Az első cikkekre :

„Mi tehát a vallás ügyét illeti, ellen nem állván a korábbi (pro tempore) köztörvények, valamint az 1604-ik évi utolsó cikk sem (miután az, országgyűlésen kívül, s az országlakosok beleegyezése nélkül csatoltatott oda, s ezért el is töröltetik) határozottatott :

„1. Hogy ő cs. kir. felsége első válasza szerint (melyre az országlakosok viszont-feleletekben hivatkoznak), nevezetesen hogy a rendeket összesen és egyenkint, egyedül a Magyarországon kebelében lakókat, mind a főrendűeket, nemeseket, mind a szabad városokat és szabadalmas mezővárosokat, s a közvetlen a koronához tartozókat, valamint Magyarország véghelyeiben is a magyar

katonákat, vallásukban és hitvallásukban sehol és soha meg nem háborítja, sem mások által megháboríttatni vagy akadályoztatni nem engedi.

„2. Hanem az említett minden rendnek vallásuk szabad használása és gyakorlása engedtetik; de a r. kath. vallás jogsérelme nélkül, s hogy a r. katolikusok papsága, templomai és gyülekezetei érintetlenül és szabadon maradjanak, s annál fogva azok, melyek ezen zavarok idejében mind két részről elfoglaltattak, ismét visszaadassanak.“

Hogy azonban ezen jun. 23-ki választ nem tekintette a bécsi alkudozó fél teljesen és mindenképen meghatározónak, elintézőnek, végzőnnek, tanúsítja először is a 9-ik cikk a Bocskai személyét illető rendelkezések során, mely azt mondja: „Mihelyt minden el lesz fogadva Bocskai ur s a hozzá szítók által.“ De tanúsítja továbbá, mit első sorban kell vala említenünk, hogy maga a békekötés, azaz világosabban szólva, a jun. 23-ki válasz is több helyen az országgyűlés későbbi intézkedésére utal, s ezen kívül ujabbán is történt a felek között megálapodás, mely az egész békekötést a pozsonyi országgyűlésre tette át.

A mint ugyanis a fejedelem követe Illésházi ezen jun. 23-ki választ Kassára levitte, nagy elégedetlenséget idézett az elő mind a fejedelem mind az urak részéről, különösen pedig annak ama két záradéka, melyek a r. kath. vallás jogsérelméről, és a papságról stb. szólnak.

Ujjolag Bécsbe küldte tehát a fejedelem a követséget, hogy jobb szerkezetű választ eszközöljön, de Mátyás főherczeg sept. 23-án kelt ünnepélyes diplomájában azt adván elő, hogy Rudolf király már a jun. 23-ki kötést aláírásával megerősítván, azon többé nem lehet változtatást tenni, azt nyilatkoztatta ki, a fejedelem követei beleegyezésével, hogy minden további elintézés a jövő országgyűlésre hagyatik, mint a hol a felek ugy is ujjolag össze fognak jöni, az első cikk 2-ik §-ára addig is kijelentvén, hogy valamint minden jó hiszemmel lön alkotva a nevezett kötésben, ugy ennek záradékai is ravaszság nélkül csatoltattak ahhoz, hogy egyik fél se zavartassék meg vallásában és annak gyakorlásában. ¹⁾

Ezen nyilatkozat folytán aláírván a fejedelem követei végleg a jun. 23-ki választ, a fejedelem országgyűlésre gyűjtötte össze hiveit Kassára az 1606-ik évi dec. 13-kára.

¹⁾ Itt még folyvást hézag van a bécsi békekötés történelmében. Ismerjük Mátyás főherczeg sept. 23 ki diplomáját, de nem ismerjük a Bocskai-részről ujjolag Bécsbe küldött követek utasítását, s illetőleg az általok a főherczegnek 1606-ban sept. 9-én tett előterjesztést. Vajha ezek is előkerülnének a levéltárak porából.

Ezen országgyűléshez intézett előterjesztésében előadja a fejedelem, hogy nehézségek levén a jun. 23-ki válasz ellen, a főherczeg biztosító levele szerint „ott fel az következendő generalis diaetán” lesznek azok elintézendők, felszólítja tehát ezen gyűlést, hogy végezzen, mikép legyenek ott ama nehézségek elintézendők. Neki úgy tetszett, hogy „az első, harmad, nyolczad, kilenczed, tized, tizenkettődik articulusokban vannak complanálásra való difficultások.”

A kassai országgyűlés ezek folytán dec. 22-kén ezt határozta : ¹⁾

„Mi pedig a bécsi kötések czikkeit illeti, ámbár a legsúlyosabb nehézségek vannak azok ellen, nehogy azonban annyi munka hiában lássék elveszni, azon czikkek nagyobb részben úgy a mint vannak megmaradhatnak, de a nevezett leendő országgyűlésen következőleg kell azokat megigazítani és kiegyenlíteni stb. stb

„Az első cikk. A vallás szabad gyakorlatáról maradjon ugyan a mint van, de ezen szót is bele kell tenni „falvaknak” (villis), hogy nevezetesen a vallás gyakorlása a falvakban is szintugy megtörténhessék mint más helyeken. Továbbá azon czikknek vége, onnan kezdve : absque tamen praejudicio stb. kihagyassék.”

S elkövetkezett az 1608-ki pozsonyi országgyűlés, hol ama hires koronázás előtti első törvényczikk hozatott:

Szól pedig az 1608-ki k. e. 1-ső törvényczikk fordításban ekkép :

„A vallás ügyéről.

„Első cikk.

„Mi tehát a bécsi rendelkezés (Constitutionis Viennensis) első cikkét illeti; Magyarország ²⁾ karai és rendei által határoztatott :

„1. §. Hogy a vallás gyakorlata, mind az országzászlósoknak, főrendeknek és nemeseknek, mind a szabad városoknak is, és az ország minden rendének, saját javaikon és a közügyészein; valamint Magyarország véghegyeiben is a magyar katonáknak, mindenkinek a maga vallása és hitvallása, mint szinte a mezővárosoknak és falvaknak, azt önkényt és szabadon elfogadni akaróknak (acceptare volentibus),

¹⁾ A „Sylloge stb.” latinul közli ezen decemberi kassai országgyűlés végzését; az Acta tumultus Bocskaiani című gyűjteményben, melyben általában igen csekély a Bocskai-résről kelt okmányok száma, ezen országgyűlési végzés nincs meg.

²⁾ Rövidség végett nem említvén : „és a kapcsolt részek,” mert semmi határozat sem volt az iránt, hogy ezen ügy eldöntésében ne vegyenek részt a kapcsolt részek országgyűlési tagjai. Természetesen mindenkire nézve is egyenlően szól aztán ezen törvény, kik azon országgyűlés törvényhozásai körébe tartoztak.

midenütt szabadon hagyassék : És senki azok közül annak szabad használatában és gyakorlatában meg ne akadályoztassék.

„2. §. Sőt, hogy a rendek között minden gyűlés és versengés megelőztessék, hogy minden vallásnak saját felekezetű felsőégei, vagy superintendensei legyenek, elhatározatott.“

Ezen törvény fontossága nagyobb, mint a minőt némelyek annak tulajdonítanak.

Rendesen a törvénykönyvbe iktatott 1606-ik évi jun 23-ki válaszra hivatkozva mint a bécsi békekötésre, ezen törvényt mint egészen külön. állót tekintik.

Ezen törvény azonban valóságos kiegészítő része a bécsi békekötésnek.

A Bocskai részről előadottakra jött végre — „az első kötés“ után „a második kötés“ során, — a jun. 23-ki legfelsőbb válasz, s erre tulajdon annak több helyen ismételt kikötése nyomán, s miután a felek külön és ujabbán is az országgyűlés végeldöntése alá bocsátották az ügyet, az országgyűlés vagy is az ujjolag összejött felek eldöntése.

S ezen törvény lényeges része is a békekötésnek, mert magyarázó és végleg eldöntő hatalmával derekasan élt az országgyűlés. Azon telj. hatalmánál fogva, melylyel : 1) mint az ország törvényhozása, 2) mint a megelőzött kötések által magyarázatra és végeldöntésre különösen is felhívott hatóság, s mindenek felett 3) mint különben is az eddig alkudozott feleknek — csupán ünnepélyesebb, országos alakban — ujjabb gyűlekezete, bírt, számos határozottabb jellemvonást adott a felek egyezményének.

Nevezetesen :

1) A jun. 23-ki válasz csak a nagyurak és városok szabad vallás-gyakorlatáról szólott. — Az országgyűlés döntő végszava a falvakra is kiterjesztette azt.

2) A jun. 23-ki válasz 1-ső czikkének végén ama homályos, borongó záradékok voltak a r. katholika vallás jogsérelméről és a papságról. — Az országgyűlés teljes következetességgel a vallások egyenlősége iránt, és öntudatosan, hogy ezen értelemben történik a dolog, kihagyta azokat.

3) Sőt az országgyűlés még teljesebben megakarván felelni ezen célznak, s egészen híven Mátyás főherczeg azon biztosító diplomájához, hogy semmi sem történt a bécsi kötésekben csalárdul, azt is ki-mondta, hogy minden vallásnak saját felsőégei, előjárói legyenek. Meg volt győződve, hogy ezen egymás irányában való teljes függetlenséggel, mindent kifejezett a vallások egyenlősége iránt.

4) Koronáját tette fel pedig az országgyűlés a teljes vallásszabadságnak és egyenlőségnek azzal, hogy „az önkényt és szabadon elfogadni akarókra nézve” is általában szabadnak nyilatkoztatta a vallást, azaz mind a három vallást. Mely kijelentés után bámulatos, hogy mikép lehetett az áttérés szabadságát kétségbe vonni egykor.

5) A jun. 23-ki válaszban ez volt mondva: „egyedül Magyarország kebelében.” — Az országgyűlés, — ámbár ezen kifejezés iránt sem Bocskai sem a kassai országgyűlés nem tettek kifogást, mert úgy tekintették azt, mint a mely nem a kapcsolt részek hanem az uralkodó ház többi örökös országa: Ausztria, Csehország stb. irányában van alkalmazva, melyeknek rendei szintén részt vettek a bécsi kötésekben, ki kellett tehát jelölni, ha vajjon az uralkodó ház minden országára kiterjesztetnek-e ezen kötések, avagy csupán Magyarországra, ehhez értve természetesen annak kapcsolt részeit is, — az „egyedül” kétes szót kihagyta. És így :

6) Teljes értelmet nyertek a törvény azon kifejezései, melyek egyébiránt már a jun. 23-ki válaszban is megvoltak : „a véghelyekben is” (miután a kapcsolt részekben is voltak véghelyek), valamint mind azok, melyek a rendekről és városokról általában, tehát a kapcsolt részekbeliekről is mondatlak.

7) Nem lehet tehát kétség, hogy az országgyűlésen jelen volt rendek közül senkire és semmi vidékre sem lön kivétel határozva e tekintetben; jelen voltak pedig a kapcsolt részek követői és tagjai, valamint Erdődy Tamás bán is.

8) Egyébiránt ama kétes szónak mulhatlanul is kikellett maradni, a mint kérdés alá jött, s higgadtan fontolóra vétetett, mert tulajdon a jun. 23-ki válasz 9-ik és 10-ik ponti részével is ellentétben áll annak valamely a kapcsolt részekre értendő megszorító értelmet adni, mint azt alább az 1791-ki 26-ik t. czikk 14-ik §-ának magyarázatánál még bővebben előadandjuk.

9) Kihagyta az 1608-ki koronázás előtti első t. czikk, ezen végszava és kiegészítő része a bécsi kötéseknek, azon bizonytalan kifejezését is a jun. 23 ki válasznak : „pro tempore,” mely ugyan csak azt teszi : „korábbi,” de azon értelmet is lehetne annak adni : „ideiglenesen,” s mintha csak engedelem formán, és mintegy „türelmileg” nyert volna a vallásszabadság némi bizonytalan idejű megállapodást.

Ezek által tehát az 1608-ki k. e. 1-ső t. czikk, kapcsolatban a bécsi „első” és „második” kötésekkel, világosan felállította a különbség nélküli, tehát „egyenlő” vallásgyakorlati szabadságot, azaz a min-

denben egyenlővé tételt a római katolika, s a két felekezetű evangyéliomi vallásokra nézve.

Az e tárgyban koronkint fölmerült kétség csak történelmi járatlanságból, avagy mások járatlanságára való számításból eredhetett.

A hiány és hézag, mely abból áll, hogy a felek nem készítettek egymás között végmegállapodási, rendes szerződvény-alaku czikkeket, hanem csak kívánatokat, feleleteket, izeneteket intéztek egymáshoz, s továbbá hogy a törvénykönyvbe csupán a jun. 23-ki legfelsőbb válasz (melyben egyébiránt a többi okmányt is érvényesítő hivatkozások vannak) lőn beiktatva „bécsi békekötés“ név alatt: nehezetben érthetővé teszi ugyan eme dicső békekötést, de horderejét semmi tekintetben sem korlátozza, értelmét, jelentőségét nem csonkítja annak.

Mindezeknél fogva tehát világosan semmit sem bizonyítanak ama záradékok a r. kath. vallás jogsérelméről és a róm. katolikus papságról stb., mert kétségtelen, hogy az egész alkudozás a három vallás egyenlőségének elvén volt egyik részről folytonosan tárgyalva, másik részről pedig csak pillanatra volt ezen elvtől eltérés, s mind kezdetben mind végül szintén ezen elv szerint voltak a legfelsőbb helyről érkezett válaszok kiadva, az országgyűlés által pedig épen szembeszökőleg ezen szellemben lőn ezen ügy végkép eldöntve.

Egyébiránt az első záradék a róm. kath. vallás jogsérelméről nehézséget keltett ugyan történelmileg, de könnyen meg lehetne fogni, ha az evangélikusok nem is tulajdonítottak volna annak azon időben nagy fontosságot, mert az csak annyit jelent valósággal, hogy ám de azért, tudniillik ezen egyenlő vallásszabadság mellett, a róm. kath. vallás, értsd: maga a vallás, ne szenvedjen jogsérelmet, azaz ne legyen ezentul elnyomott, minek kinyilatkoztatása, nem valóságos értelménél, hanem csak felesleges voltánál fogva lehetett aggodalmat gerjesztő az evangélikusokra, azon kor hatalmasaira nézve. Ezt bizonyítja a második záradék is, mely azt mondja: „hogy a róm. katolikusok papsága, templomai és gyülekezetei érintetlenül és szabadon maradjanak.“ Azaz, a hatalmas evangélikusok el ne nyomják azokat.

Az elsőégi, kitűnőégi avagy épen uralkodó jellem megóvásáról, mint a tárgyalás főlebb közlött folyamából kitűnik, szó sem volt; holott pedig ezen a vallás ügyéről először rendelkező alap-békekötésben, az örökre elkésés terhe alatt, világosan kí kellett volna emelni a kötésekben ezen igényt.

S az 1790¹-ki 26-ik törvényczikk alkotásával is ujabbán meg lőn pecsételve ezen igény örökre megszűnése, mert ámbár hévvel sürget-

ték annak határozott kifejezését a róm. katolikusok mind két javaslatukban, egyetlen szócskával sem lőn az a törvényben megemlítve.

Ez a magyarországi evangélikusok közjogának alapja a bécsi békekötés szerint, melyre későbbben a linczi békekötés is, ezen második nyíltan bevallott alapja és talpköve az 1790°/₁-ki 26-ik törvényczikknek, építve lőn.

S igénytelen véleményem szerint, azaz, melyről senki másra sem lehet bármely megszorító következtetést vonni, az 1790°/₁-ki 26-ik törvényczikk bevezetése (hallgatással kívánván e helyen mellőzni az „egyedül“ Magyarország kebeléről szóló kifejezésnek némelyek által tulajdonított nem törvényeink szerinti értelmet, s az ellenmondásnak abba szűrt megemlítését) ezen alappal összhangzásban áll.

— A bevezetésre nem tartotta szükségesnek az evangélikusok 1791-ben febr. 10 — 12-kén Pozsonyban tartott vegyes tanácskozmánya észrevételeket tenni.

A törvény első §-a (szakasza) így szól :

„1. Hogy tekintetbe nem vevén az utóbbi törvényeket, valamint a szabadalmakat, leiratokat, és explanációkat, ezentul a vallás gyakorlata, a templomok, tornyok, harangok, iskolák, sírkertek és temetők szabad használatával mind az országzászlósoknak, főrendeknek, és nemeseknek, mind a szabad városoknak is, és minden rendűeknek saját jószágaikon és a közügyész javain, s a mezővárosoknak és falvaknak mindenütt szabadságukban hagyassék, és senki, bárminő rendű és állapotu legyen is, annak szabad használatában és gyakorlatában semmi ürügy alatt ő felsége, vagy más bármely földesur által, semmi módon ne zavartassék vagy akadályoztassék; a földművelők is legyenek azok akár mezővárosiak, akár falusiak, bárminő földesur és a közügyész jószágán, az ország közbékéje és nyugalma végett, a vallás szabad gyakorlatában és használatában, és hasonló módon ő felsége, vagy miniszterei, avagy földesuraik által semmi módon, és semmi ürügy alatt se zavartassanak vagy akadályoztassanak“

— A r. katolikusok első Sauerféle javaslata (a bevezetésben) nem említi a szakasz elején a szabadalmakat, sőt még a leiratokat és explanációkat sem, melyek szerint az evangélikusok

ügyei III-ik Károly és M. Terézia idejében intéztettek. S a szabad városoknál azon záradéka volt ezen javaslatnak, hogy azoknak e részben levő kiváltságaik épségben maradjanak. De más részről meg voltak még említve ezen javaslatban, a bécsi és linzi békekötések nyomán, a mezővárosok előtt „és Magyarország véghelyein“ (in confiniis); s a „falvaknak“ szó után az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. nyomán ez állott „minden azt önkényt és szabadon elfogadni (acceptare) akaró részére.“ Szó volt ezen javaslatban a földművelőkről (rustici) is.

— A róm. katolikusok második javaslata (a bevezetésben) úgy foglalja magában a törvény 1-ső szakaszának rendelkezéseit, mint első javaslatuk, de itt már az van mondva a szabad városok e részbeni kiváltságaira, hogy azok ellen nem állanak.

— A dunai kerületek javaslata nem szól az utóbbi törvények stb. tekintetbe nem vételéről, s a földesurak által nem teendő akadályokról, hanem csak röviden fejezi ki (az 1-ső pontban), hogy az ország minden rendének, s magoknak a szabad városoknak is, valamint a mezővárosoknak és falvaknak szabad legyen vallásgyakorlatuk. Megvan ebben továbbá a „ne akadályoztassék“ kifejezés is.

— Az evangélikusok első javaslata (a 2-ik pontban) röviden szól e részben, de azt mondja, minthogy az evangéliumi vallás a bécsi béke és az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. által világosan bevéteztett, s annak gyakorlása minden azt önkényt és szabadon követni akaró részére és mindenütt szabadon hagyatott, s a lelkiösmereti szabadság nem abban áll, hogy mindenki azt hihesse bensőleg a mit akar, hanem hogy szájjal is vallhassa azt, ennél fogva valamint a r. katolika, úgy az evangéliumi vallást is mindenki teljes és egyenlő szabadsággal, mind elfogadhassa (acceptare), mind nyilvánosan is gyakorolhassa. A földművelőkről külön nincsen szó.

— Az evangélikusok második javaslatában (a bevezetésben) a r. katolikusok első javaslatában kezdeményezett elszámlási mód levén fonalul véve, nincsenek ugyan a törvény elején említett szabadalmak még itt sem említve, de megvannak már a leiratok és explanációk. Meg van továbbá világosan említve a szabad városok ellentétes kiváltságainak érvénytelenségek; és használva vannak a bécsi béke és 1608 ki törvény nyomán ama kifejezések, melyeket a r. katolikusok javaslataiban is láttunk. Van továbbá itt említés az „akár nemes akár nemtelen lakosokról.“ A földművelőkről itt sincs szó.

— A tiszai kerületek és az országos vegyes bizottmány javaslatai (egyenlő bevezetésekben) csaknem azon szavakkal szólnak, mint a törvény, de ezekben sincsenek a „szabadalmak“ megemlítve.

Ezekben is világosan ki van mondva a szabad városok ellentétes kiváltságainak érvénytelenségük. Ezekben is használva vannak ama kifejezések „és véghelyeken,” valamint „minden azt önkényt és szabadon elfogadni akaró számára.” Ezen utóbbi kifejezést azonban bizonyosan azért mellőzte a kir. válasz, mert 13-ik szakasza az áttérésről külön szól. A „véghelyek” lakosairól is bizonyosan azért nincs említés, mert „bármind rendű és állapotu” emberek alatt ezek is érthetők. A szabad városok ellentétes kiváltságainak érvénytelenítése is azért nincs világosan kimondva, mert az általános rendelkezés folytán ez úgy is világos, és csak akkor kellene e részben említést tenni, ha kivételül érvényben maradnának azok, és mert a szabad városi kiváltságok érvénytelenítésének kimondásából, a szörszálhasogató következtetés folytán, melynek oly gyakran voltak martalékai az evangélikusok, még azt lehetett volna következtetni, hogy minden „más” e részben ellentétes kiváltság pedig érvényben marad. És mert végre épen, nemcsak a szabad városok kiváltságainak, hanem minden más lehető ilyenmű szabadalomnak érvénytelenítése, s ama szörszálhasogató következtetés meghiusítása végett foglalja magában a második kir. válasz, s ennek nyomán a törvény, mi egyik javaslatban sem volt ily bölcsen, általánosan kimondva : a szabadalmak tekintetbe nem vételét is.

— Mi a nov. 7-ki első kir. válaszban még nem volt kifejezve.

— Egyéni véleményem szerint a törvény 1-ső §-a nem szorítja meg a magyarországi evangélikusok közjogának alapját.

— Az evangélikusok pozsonyi vegyes tanácskozmánya csak azt jegyezte meg ezen pontra, hogy a „mezővárosiak” és „falusiak” között a „sive” (akár) szó nyomdahibából kimaradt. (A törvényben ott van).

A törvény 2-ik §-a így szól :

„2. Az ekkép kinyilatkoztatott szabad vallásgyakorlat bővebb megszilárdítása végett továbbá kijelentetik, hogy az már sehol sem magános, hanem mindenütt nyilvános, s ennélfogva a magános és nyilvános gyakorlat közötti különböztetés megszűnván, szabadságukban áll az evangélikusoknak, az alább megírt módon, jövőben azon helyekre is, melyek eddig fiókhelyeknek tekintettek, és mind azokban, hol az evangélikusok szükségesnek tartandják, egyházi szolgákat beállítani, templomokat tornyokkal vagy azok nélkül, s lelkészlakokat (parochiasque) és iskolákat, valamint különbség nélkül azon helyeken is, hol gya-

korlatuk van, minden további folyamodvány nélkül felállítani, vagy azokat javítani; azon biztosítás mellett azonban, hogy mivel az adózó nép fentartása a közigazgatás fő feladata, azon helyeken, hol ezentul a szabad vallásgyakorlat behozatalával valamely új templomot vagy imaházat kellene építeni, vagy egyházi szolgát kellene beállítani, az illető megye által kiküldendő vegyes bizottmány, de a (róm. kath.) püspök befolyása nélkül, a szükséges költségeket s kiadásokat, és az adózó nép erejét, valamint az ott állandó lakhelylyel biró lelkek vagy családok¹, azontul a nyilvános vallásgyakorlat fentartására is képes számát, a földesuraság közbenjárulásával, megvizsgálja, elismerje, és a megyének jelentse, mely arról bizonyítványt adván, hogy elegendő alap van, valamint a vallásgyakorlat fentartására kellő szám sem hiányzik, a földesur csak alkalmas belső telket köteles az egyház, egyházi szolga és iskola számára adni, a kath. községek pedig az ily egyházak vagy iskolák felállításához költséggel vagy ígás avagy kézi napszámmal járulni semmikép sem kényszeríthetők, mi a földesurak és evangélikus községek részéről is meg fog tartatni a r. kath. újon építendő egyházak vagy lelkészlakok iránt; a nemesek és evangélikus földesurak joga, a szabad vallásgyakorlat behozatala, valamint a templomok, és lelkészlakok építése vagy javítása iránt egyszer mindenkorra korlátlanak és határtalannak nyilváníttatván.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 7-ik pontban) szól a magános és nyilvános vallásgyakorlat közötti különböztetés teljes megszüntetéséről, s hogy az evangélikusok az eddigi fiókhelyekre is állíthatnak be egyházi szolgát stb., valamint azon helyeken is, hol gyakorlatuk van, minden a megyéhez vagy helytartótanácsához intézendő folyamodvány nélkül építhetnek templomokat stb., de a r. kath. földesurak és községek az ily egyházak stb. felállításához és ellátásához, nemcsak költséggel, s ígás vagy kézi napszámmal, de telekadással sem kényszeríthetők járulni. — Hiányzik tehát ezen javaslatból a törvényben levő eszmék közül, hogy az evangélikusok az eddigi fiókhelyeken

kivül mind azon helyeken is, hol szükségesnek tartandják, építhetnek templomokat stb. Hiányzik következőleg az is, mit a törvény az ily helyeken építendő templomok stb. iránt rendel, hogy felsőbb helyre folyamodás helyett ezentul csak megyei vegyes bizottmányi eljárásra van szükség. Ellentétben áll pedig a törvénnyel, mennyiben ezen javaslat szerint a földesurak és községek nem kötelesek tőlok különböző felekezet templomának telket adni.

— A r. katolikusok második javaslata (a 7-ik pontban) annyiban különbözik az elsőtől, hogy e szerint mindazon helyeken is, hol a létező evangélikus népre szükségesnek tartatik, szabadságukban áll az evangélikusoknak egyházi szolgát beállítani stb., mennyiben ez, az adózó nép kimerítése nélkül történhetik! S a r. kath. földesurak és községek nem ugyan külső telket is, hanem csak belső tartoznak a templom stb. számára adni, hol ilyen még van! Ezen kötelezettség áll az evangélikus földesurak és községek részéről is az ujon felállítandó r. kath. lelkészállomások irányában.

— A dunai kerületek javaslata (a 3-ik pontban) nem szól a magános és nyilvános vallásgyakorlat közötti különböztetés megszüntetéséről, hanem csak azt engedi meg, hogy az evangélikusok az eddigi fiókhelyeken is állíthassanak be egyházi szolgákat stb., mennyiben ez, az adózó nép kimerítése nélkül történhetik. Tehát még szűkebb föltételhez van ezen záradék kapcsolva, mint a róm. katolikusok második javaslatában, mert a dunaiak javaslata csupán a fiókhelyekről szól. Ezen záradékon tul, megyei vegyes bizottmányi vizsgálatot, a szükségesnek elismerését, és ennek alapján a megyétől engedelmet is kíván ezen javaslat, mindig csak a fiókhelyeken felállítandó templomok stb. iránt is. Ezen engedelem megnyerésével a földesurak és községek az ily templomnak stb. egyedül belső telket tartoznak adni, hol ilyen még van.

— Az evangélikusok első javaslata (a 3-ik pontban) azt kívánja, hogy a magános és nyilvános vallásgyakorlat közötti különböztetés megszűnjék, és sem személyekhez sem helyhez kötött ne legyen az, s hogy mindenütt szabadságukban álljon az evangélikusoknak az eddigi fiókhelyeken, s hol gyakorlattal birnak vagy birhatnak, a helytartótanácshoz vagy megyéhez intézendő folyamodvány nélkül templomokat stb. építeni.

— Második javaslatukban (az 5-ik pontban) már világosabban van kifejezve, hogy a fiókhelyeken kívül, mindazon helyeken, hol szükségesnek tartják, templomokat stb. építhessenek. S hogy a róm. katolikus földesurak és községek telkeket (nem mondván, hogy

„csak“ belső telket), de ezeken kívül semmit se tartozzanak azokhoz adni.

— A tiszai kerületek javaslata (a 6-ik pontban), csekély nyelvezeti különbséggel, az országos vegyes bizottmány javaslatával (a 6-ik pontban) egyenlően szól, s még pedig mint a törvényben látjuk, egész addig, hol az mondatik, hogy az evangélikusok mind az eddigi fiókhelyeken, mind másutt is, hol szükségesnek tartják, minden folyamodvány nélkül építhetnek templomokat stb. A tiszai kerületek javaslata csak belső telket kíván az ily templomokhoz stb. a r. kath. földesurak vagy községek által adatni.

— Az országos vegyes bizottmány pedig, a dunai kerületek javaslata nyomán, hosszas záradékot iktatott javaslata végéhez a z a d ó z ó né p f e n t a r t á s a t e k i n t e t é b ől, mely aztán a törvénybe is átment, hogy midőn valamely helyen a vallás-gyakorlat ujonnan lesz behozandó templomok stb. építése által, megyei vegyes bizottmány tegyen vizsgálatot, s a r. kath. földesur csak belső telket tartozzék azokhoz adni. Itt jó először továbbá elő a törvény azon végzáradéka, hogy a nemesek és evangélikus földesurak joga a szabad vallásgyakorlat behozatala s templomok stb. építése iránt korlátlan.

— A nov. 7-ki első kir. válasz a törvény 2-ik szakaszával teljesen összevág.

— Igénytelen véleményem szerint az új templomoknak stb. építését avagy csak vegyes megyei bizottmányok eljárásától tenni is függővé, ellentétben áll a bécsi békekötéssel.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmányának jegyzőkönyve ezen pontra azt mondja, hogy már csupán az e téren szükséges kellő tájékoztatás végett is, hogy e részben különösen a földművelő községek magokat a törvényhez alkalmaztatni tudják, és se tovább ne menjenek, mint szabad, se a törvény minden jótéteményét el nem mulasztásuk használni, az ujon alkotott törvényczikk magyar s a többi hazai nyelvre fordíttassék, s az esperesek által minden egyháznak elküldessék. Egyszersmind az is szorosan meghagyandó az esperesek által, hogy azon esetekben, midőn a vallásgyakorlat ujonnan lesz valamely helyen behozandó, azt az illető előljáróságok, nevezetesen az egyházmegye, s a körülmények szerint az egyházkerület tudta nélkül ne kezdjék meg a községek. Megjegyeztetett továbbá, hogy ezen pontnak azon rendelkezéséből, miszerint a földesurak kötelesek belső telket adni, ezen telkek közteher mentessége önkényt foly. Kérdés támadt ezután, hogy azon egyházakat, melyek már eddig kiszakasztott belső telken épültek, s még is vagy közadót, vagy földesuri bért fizetnek,

mikép lehetne ezen törvénytelen teherből megszabadítani, s mikép lehetne a törvény használatába helyezni? Megemlítetett, hogy némely egyház egyszerű önkény által kényszerítettett a belső telektől fizetni, másokra pedig a földesurral kötött szerződésnél fogva hárul ezen teher. A megállapodás az lőn, hogy az első esetben levő községek utasítani kell, miszerint az eddig zsarolt földesuri bért a jövőre egyszerűen tagadják meg, és csak megtámadtatás esetében folyamodjanak az illető kormányzékhez. Hol pedig szerződés van, a községek előbb illő tisztelettel kérik meg a földesuraságot, hogy arról mondjon le, s ha a földesurak reménységen kívül nem akarnának elállani joguktól, csak akkor folyamodjanak a községek a kormányzékhez, meglevén a jelenlevők győződve, hogy a n. m. m. k. helytartó tanács az ily szerződvényeket, mint a törvénybe ütközőket, érvényteleneknek fogja nyilvánítani.

Ugyanezen eset van a némely helyen eddig behajtott közadóra nézve is, azon különbséggel azonban, hogy ez iránt mind a két hitfelekezet legfőbb és egyházmegyei gondnokai vagy felügyelői az illető megyékhez előre nyilatkozatot adjanak be, az egyházak részéről azonban minden zavar kikerülése végett a közpénztáraknál a folyó katonai év végéig, azaz november 1-ső napjáig, a közadó fizetessék, de azon-tul az egyházak a törvény jótekonyságával éljenek, s ezen tehernek többé magokat alá ne vessék. Ama nyilatkozat egyformasága végett **Bernáth József** kir. tanácsos kifogja azt dolgozni, s a két hitvallásu gondnokoknak és felügyelőknak el fog az küldetni.

A törvény 3-ik §-a így szól :

„3. Az evangélikusokat illető szabad vallásgyakorlat következtében, legyenek azok akár mesteremberek, vagy más akárminő rendű és sorsu emberek, a céhek szabadalmait sem véve tekintetbe, sem misére, sem járdalatokra, sem más szertartásokra s vallásukkal ellenkező cselekvényekre semmi szín alatt és semmi büntetéssel se kényszerítenessenek, vagy bárminő nevű ily szín alatt teljesítendő tartozásokra ne köteleztessenek.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 6-ik pontban) szabadabb elvű volt ennél, mert a mesterembereken kívül a katonákat is megemlítette, s azt is kimondta, hogy mivel a helvécziai vallástételt követők elvei szerint csak az isten igéjének szolgálai teljesithetik a keresztelést, sem a bábák sem más világiak ne kényszerítenessenek erre.

— A r. katolikusok második javaslata (az 5-ik pontban) szintén említi a katonákat, valamint a keresztelési ügyet, csak hogy ezt a következő 6-ik pontjában.

— A dunai kerületek javaslata (a 2-ik pontban) is említi a katonákat, de azon megjegyzéssel, hogy tisztán a katonai fegyelemtől függjenek. A keresztelési ügynek megemlítését pedig nem vette fel.

— Az evangélikusok első javaslata (a 2-dik pontban) szintén említi a katonákat, de említi a hivatalnokokat is, valamint a keresztelési ügyet.

— Az evangélikusok második javaslata (a 4-ik pontban) mint az első, kivevén, hogy ez már nem említi meg külön a hivatalbelieket.

— A tiszai kerületek javaslata is említi (a 4-ik pontban) a katonákat, valamint a keresztelési ügyet az 5-ik pontban.

— Az országos vegyes bizottmány javaslata (a 4-ik pontban) szintén említi a katonákat; de a keresztelési ügyet, azon oknál fogva, hogy a róm. kath. vallásra nézve sérelmes volna, ha a bábáknak tilos lenne szükség esetében az új szülötteket megkeresztelni, ámbár csak az evangélikusokra szólt ezen pont, s a r. katolikusok mind a két javaslata is megegyezett abban, a többség nem kívánta megemlíteni.

— A nov. 7-ki első kir. válasz a másodikkal, s illetőleg a törvényt megegyez.

— Egyéni véleményem szerint a törvény 3-ik §-a a bécsi békekötés kifolyása; a katonák és keresztelési ügy kihagyása azonban nem.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya megkérendőnek határozta a királyt, hogy azontúl minden olynemű záradék nélkül adassanak ki a czéh-szabadalmak, miszerint az urnapi járdalatokban és más r. kath. szertartásokban, büntetés terhe alatt, részt tartoznak venni a czéh tagjai; ha pedig az ily záradékok ezentúl is minden remény ellenére megmaradnának, akkor és csak akkor világosan kimondassék, hogy az evangélikusok kivételnek.

A törvény 4-ik §-a így szól :

„4. Mind a két hitvallású evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk felsőségeitől függjenek, hogy azonban ezen fokozatos felsőség a vallás tárgyában a maga bizonyos rendében álljon fen, ő felsége fentartja magának, mind a nevezett felsőség rendezését, mind a többi fegyelmi részt illetőleg, mindenesetre a vallásszabadság érintetlen hagyásával, oly rendet állapítani meg, mely

azon vallás mind világi tagjainak mind vallási szolgálóinak közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni.

Ennél fogva ő császári királyi felsége, az őt illető legfőbb felügyelési hatalomnál fogva, mind a két hitvallású evangélikusokat továbbá meg fogja hallgatni, s egyuttal gondoskodni fog, hogy e tárgyban bizonyos, s az ő vallásuk elveihez alkalmazott rend állapíttassék meg; addig továbbá rendeltetik, hogy az ő hitvallású zsinataik által magok módja szerint alkotott kánonok, melyeknek ugyanis jelenleg használatában vannak, s az ezentúl ezen törvény által meghatározandó módon alkotandók, sem kormányshéki parancsok, sem királyi rendeletek által ne lehessenek megváltoztathatók, szabadságukban álland tehát nekik ezentúl nemcsak mindennemű consistoriumot tartani, hanem zsinatokat is, előre meghatározatván azonban ő királyi apostoli felsége által időről időre mind az azokban résztvevő személyek száma, mind a tárgyalandó ügyek, azon helyre, melyet ő felsége előzetes beleegyezésével választanak, összehívni, úgy azonban, hogy az egyik vagy másik hitvallású evangélikusok egyházkerületeinek ezen, mint mondva volt, ő felségének előre bejelentendő zsinataira, ha ő felségének úgy fog tetszeni, valláskülönbség nélkül királyi embert is, nem ugyan igazgatás vagy elnöklés, hanem csupán felügyelés végett, befogadni tartozzanak, s az így alkotott kánonok és szabályok, csak miután a királyi fő felügyelésen átmentek, és helyben hagyást nyertek, birjanak érvényességi erővel, mindenesetre mindenben ment maradván a királyi legfelsőbb felügyelési, az ország törvényes kormányshéki útján gyakorlandó, hatalom, valamint a többi királyi jog is, melyek ő felségét mind a két hitvallású evangéliomi egyház ügyei „körűl“ illetik (salvis item reliquis Juribus regiis Altefatae Suae Majestati „circa“ Sacra Evangelicae Ecclesiae utriusque Confessionis competentibus), me-

lyeknek ő felsége soha sem fogja legkisebb megsértését sem elszenvedni.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 9-ik pontban) szintén azt mondja, hogy a mind két hitvallásu evangélikusok vallási ügyeikben egyedül saját felsőségeiktől függjenek, de nem szól új rendezés szükségéről, hanem csak szabad működési tért biztosít mind a helybeli presbytériumoknak, s egyházmegyei és egyházkerületi gyűléseknek, mind a zsinatoknak. S kimondja, hogy sem kormányzékeni parancsok sem királyi rendeletek által meg ne lehessen változtatni nemcsak a zsinatok „e g y h á z i“ kánonait (canones ecclesiastici), hanem a presbytériumok, egyházmegyéek és egyházkerületek határozatait sem. És megkivánja ugyan, hogy a zsinattartás a királynak előre bejelentessék, s kiköti, hogy a király biztost küldhessen arra, ki azonban csak mint tanú lehet ott, de semmit sem szól arról, hogy az egyházi törvények csak akkor birjanak érvénnyel, ha a királyi fő felügyelésen átmentek, sőt helybenhagyást is nyertek.

— A r. katolikusok második javaslata (a 9-ik pontban) ugyan azt mondja mit az első, szintén „e g y h á z i“aknak mondja az evangélikusok zsinatai által hozott kánonokat, mely melléknév ellen későbbben nagyon feltámadtak a r. katolikusok, s mely ki is maradt a törvényből. A különbség a két javaslat között csak az, hogy a második egyedül a zsinati végzéseket és egyházi kánonokat mondja felső parancsok és rendeletek által meg nem változtathatóknak, s a presbytériumok, egyházmegyéek és egyházkerületek határozatainak e tekintetben biztosításáról hallgat..

— A dunai kerületek javaslata (a 6-ik pontban) csak ennyit mond: Az evangélikusok vallási ügyeikben egyedül saját felsőségeiktől függjenek, szabadságukban álland tehát nemcsak mindennemű vidéki (particularis), hanem közszinatot is az általok választott helyre összehívni, ezen utóbbiakat azonban a (tervezett) nemzeti országos tanácsnak előre tartoznak bejelenteni, mely, ha annak tetszeni fog, megbizottat fog kebeléből a zsinatra tanú gyanánt küldeni. — A hozandó egyházi törvények felül-visgálatáról avagy épen helybenhagyásáról tehát itt sincs semmi szó.

— A mind két hitvallásu evangélikusok első javaslata (a 4-ik pontban) ezen igen szabatos kifejezéssel kezdődik: „A vallás-szabadság azt követeli,“ hogy az evangélikusok a vallási ügyekben sem senki által ne akadályoztassanak, sem senkitől ne függjenek, hanem egyedül csak saját felsőségeiktől; s mind presbytériumaik, egyházmegyéik,

egyházkerületeik, mind zsinataik rendelkezései, határozatai, ítéletei, s a zsinaton alkotott egyházi kánonok nemcsak kormányzségi parancsok, vagy kir. rendeletek, „hanem kormányzségi felülvizsgálat” által se legyenek megváltoztathatók. Mert a vallási ügyekben a „teljes” törvényhozó hatalom magát a felekezetet illeti.

És ez nemcsak jog szerint van így a bécsi békekötés alapján, hanem a vallás- és lelkiismereti szabadság s a józan ész szerint is mulhatlanul így kell ennek lenni, mert különben egyes, és nem is hitsorsos emberek, mintegy második Luther vagy Cálvin avatkozhatnak a magyarországi evangélikusok ügyeibe, és követelhetnék magoknak egyház-reformátori jogosultságot, mi valóban a leghallatlanabb képtelenség volna.

S az 1791-kí 26-ik törvény maga is világosan mellőzi ezen igényt, azon ismeretes értelmű kifejezéssel élván: „circa Sacra,” mely csak az egyházi ügyek „körüli” s rem az azokba ható („in Sacra”) királyi jogokat jelenti, ismeri el, és állítja fel.

Ezen utóbbi jog a fejedelem-pápaság eszméjét föltételezi ¹⁾, melynélfogva például Anglia és Poroszország királyai rendeletek által határozgatták meg az evangélikusok liturgiáját és más belrendezési ügyeiket. Ez azonban nálunk nincs, mert a törvény világosan csak „circa Sacra” és nem „in Sacra” királyi jogokat említ, s ezen utóbbit teljesen is lehetlen volna nálunk behozni: 1) mert a fejedelem más egyház tagja levén, épen nem lehet az evangélikusok pápája, s 2) mert a magyarországi evangélikusok presbyteri rendszere mellett még ha az evangéliomi egyház tagja volna is a fejedelem, nem lehetne annak pápája, mert azon rendszer mellett semmi egyesnek sem lehet az egyház felett főnöki joga, s még az egyház tagjai közül is mindenki csak saját megbízás folytán lehet jogosulva valamely köz szolgálat-tételre, hatóságra.

Továbbá az evangélikusok ezen első javaslata is előre bekívánja ugyan jelentetni a zsinattartást a királynak, de azt is kifejezi, hogy azonban a zsinatok tarthatása az evangélikusoktól meg ne tagadtassék, s azoknak tartásában semmikép ne akadályoztassanak. A kir. biztosról nincs szó ezen javaslatban, mely szorosán ragaszkodik az 1608-kí k. e. 1-ső t. cikk azon szavaihoz, miszerint minden vallásuak saját, azaz, csupán saját felsőségeik alatt álljanak.

¹⁾ Tentamen Juris Ecclesiastici Evangelicorum. Sam. Klein. Lipsiae. MDCCCXL.
Az 50—61 lapokon.

— Az evangélikusok második javaslata (a 7-ik pontban) szintén ismétli azt, hogy a presbyteriumoknak, egyházmegyéknek és egyházkerületeknek, melyektől az evangélikusok egyedül függenek a vallási ügyekben, határozatait, s a zsinati egyházi kánonokat ne lehessen kormányzéki parancsok stb. által megváltoztatni, s hogy előre bejelentve, zsinatokat is tarthassanak az evangélikusok; itt már azonban — miután ezen eszme a r. katolikusok javaslata által kezdeményezve lön, — a zsinatra küldendő kir. biztosról is van szó, de ki van mondva, hogy a biztos sem elnök, sem igazgató, hanem csak tanú gyanánt legyen jelen a tárgyalásoknál.

— A tiszai kerületek és az országos vegyes bizottmány javaslatai (mind a kettőben a 8-ik pont) csak annyiban különböznek egymástól, hogy 1) a tiszai kerületek javaslata az evangélikusok második javaslatának kifejezését ismétli a kir. biztosról, hogy nevezetesen csak mint tanú legyen az a zsinaton; az országos vegyes bizottmány javaslata pedig azt mondja, hogy a kir. biztos nem ugyan mint igazgató, vagy elnök, hanem csak „felügyelés végett“ legyen a zsinaton jelen, 2) hogy az országos vegyes bizottmány még ezen ragasztékot csatolta a tiszai kerületek javaslatához: „S az így alkotott kánonok és szabályok csak a királyi fő felügyelésen leendő átmenetelök után birjanak érvényességi erővel; mindenesetre mindenben megmaradván a legfelsőbb felügyelési hatalom.“

Ezen záradék, lényeges változtatásokkal, megvan a törvényben is. A lényeges változtatások pedig (egyik az evangélikusokra nézve nagyon megszorító, másik a körülményekhez képest biztosító) a következők: 1) az egyházi kánonok érvényességére nézve szükségesnek mondja az 1791-ki 26-ik törvény, hogy nemcsak átmentek legyen azok a királyi fő felügyelésen, mi csupán egy szerény fokozattal lehet több a tudomásul vétel végett szokott fölterjesztésnél, hanem hogy „helyben hagyást“ is nyerjenek. Mely eszme nemcsak a három fölterjesztett, hanem a többi négy, az országgyűlésen fölmerült törvényjavaslatban sem volt megemlítve, az evangélikusok első javaslata szerint pedig nemcsak a zsinati kánonoknak, hanem bármely más evangélikus egyházi szék határozatainak is csupán „felülvizsgálata“ is összekötkezésben nyilváníttatik lenni a vallás- és lelkiismereti szabadsággal, és a bécsi békekötéssel; 2) a kir. legfelsőbb felügyelési hatalomra nézve az országos vegyes bizottmány javaslatán tul azon biztosítékot nyújtja a törvény az evangélikusoknak, hogy ez az ország „törvényes“ kormányzékei által fog gyakoroltatni.

Egyébkint pedig mind a tiszai kerületek mind az országos ve-

gyes bizottmány javaslatai, azon elv kimondása után, hogy az evangélikusok egyedül saját felsőségeiktől függjenek vallási ügyeikben, a zsinaton kívül a helybeli presbytériumokat, s az egyházmegyei és egyházkerületi egyházi székeket is világosan megemlítik; s nemcsak a zsinaton alkotandó kánonokra, hanem a presbytériumok, egyházmegyék és egyházkerületek határozataira is azt mondják, hogy azokat kormányászéki parancsok és királyi rendeletek által nem lehet megváltoztatni. Teljes szabadságukban áll következőleg az evangélikusoknak nemcsak minden nemű egyházi széket tartani, hanem, előzetes bejelentés mellett, az általok választandó helyre közzsínatot is összehívni.

Van tehát a törvény ezen pontjában, a már említett két változtatáson kívül, még több is, mi nemcsak a fölterjesztett három, hanem a többi négy törvényjavaslat egyikében sem volt megemlítve (s mint tudjuk, az eldöntés alá terjesztés értelme csak az volt, hogy azon pontok határozottassanak meg, melyek iránt a felek egymás között meg nem egyezhettek), és pedig :

1-ör. A működési térnek csupán szabad önállóságra hagyása helyett, bizonyos újból rendezés szüksége van kimondva az evangélikusokra a törvényben. Biztosító záradékul azonban ide mellékeltetett: „mely (rendezés) azon vallás mind világi tagjainak, mind vallási szolgálóinak közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni.“

Erre meg kell jegyeznünk, hogy sokkal kedvezőbb leendett volna az evangélikusokra, ha ezen új rendezés szüksége ki nem mondatik, hanem csupán önállóságukban biztosittatnak az evangélikusok, ennek körében magokra hagyatván, ha tetszik, új rendezéshez is fogni. Előidézte az új rendezés szükségének kimondását, mert ez épen alkalmas oknak tetszett a házassági ügyek feletti bíráskodási jog visszaadását, legalább ideiglenesen, továbbá is megtagadni az evangélikusoktól, s ezért bizonyos kiskorúsági vád lön felállítva ellenök.

2-ör. A részletezett hét országgyűlési törvényjavaslat közül egyedül az országos vegyes bizottmányi tesz említést a királyi „legfelsőbb“, „fő“ vagy (mi alkalmasint a legszigorubb jelentésű itt) az egyszerű „felügyelésről“ Sőt az evangélikusok első javaslata, mely kelte szerint mindeniknél elsőbb, nyíltan tiltakozott is a bécsi békekötés alapján minden „felülvizsgálat“ ellen, s mind a mellett hogy ez mindenki figyelmét felhívhatta az eszmére, sem a r. katholikuskok javaslataiban, sem a dunai, avagy épen a tiszai kerületekben nem lön az megpendítve, míg végre az országos vegyes bizottmány csakugyan hatalmasan kikerekítette azt az evangélikusok ellenében. A törvény azonban még tovább ment, s ámbár nem vonja kétségbe, mi mind

a hét törvényjavaslat szelleme, miszerint az egyházi törvényhozás magokat a felekezeteket illeti, sőt alább nyíltan is elismeri ezen elvet, s végül a királyi jogot is meghatározza az egyház irányában, hogy nevezetesen azzal csak az egyház ügyei „körül” és nem behatólag („circa” és nem „in” Sacra) bír a fejedelem : előzetesen bizonyos határozatlan, borongó fordulattal megkövetelve adja elő az országos bizottmány eszméjét, a mint következik : „Ő cs. k. felsége, az őt illető legfőbb felügyelési hatalomnál fogva, mind a két hitvallású evangélikusokat továbbá megfogja hallgatni, s egyuttal gondoskodni fog.” E szavak arra látszanak mutatni, mintha e téren is oly közösség volna a törvényhozásban, minő a nemzeti törvényhozás iránt volt a király és a két tábla között; azon eszmét azonban, a fejedelem-pápaság lehető igényét, a királyi jog már érintett meghatározásán kívül alább a törvénynek az országgyűlési javaslatokon alapuló más szavai is világosan kizárják, így hangozván ezek : „az ő hitvallású zsinataik által magok módja szerint alkotott kánonok” stb. ne lehessenek megváltoztathatók; ezért mondtuk a fölebbi kifejezést „határozatlan, borongó fordulattal,” mert valósággal semmi elv sincs abban felállítva, hanem csak egy pillanatra látszik úgy, mintha volna. S mikép az evangélikusok első javaslata megjegyezte, ez nem is lehet máskép, nemcsak a bécsi békekötés alapján, hanem a vallás- és lelkiismereti szabadság s a józan ész szerint sem, mert a legnagyobb képtelenség csak gondolni is, hogy az egyház kebelén kívül álló elem bírasson törvényhozó joggal valamely vallásfelekezetet irányában. S ebből következik, hogy benső életkörében „teljesen” is magát a felekezetet kell illetni az egyházi törvényhozással. Felügyelhet az államhatalom, hogy a felekezet túl ne lépje benső életkörét, de ennek kebelében tanácsadásra, vélemény-nyilvánításra sem lehet hivatva.

Lehet érteni az oly felekezetet, mely ezen törvényhozási jogot csak bizonyos tagjainak, például lelkészeinek, avagy egyedül főpapijának engedi; lehet érteni, sőt természetes is, ha az államhatalom minden felett felügyelési jogot követel magának, mi az államban létezik, tehát természetesen minden egyház, minden felekezet felett is, vajjon nem lép-e túl benső életkörén, melynek kebelében független; de azt nem lehetne érteni, az a vallásszabadságnak legnagyobb megszorítása, gúnyos és lealázó profanálása, s egyszersmind a legszembeötlőbb állam-vallásatlanság volna, ha az államhatalom, melynek tagjai nem is szerves részei a felekezetnek, és pedig éppen a presbyteri rendszer létezése mellett, mely csak megbízás, választás útján ismeri el jogosultságát még

tagjainak is az egyházban bárminő közszolgálatra avagy épen hatóságra : közös részt venne magával a felekezettel az egyház igazgatásában sőt törvényhozásában is, vagyis fejedelem-pápaságot gyakorolna a felett. Ennyire, a presbyteri rendszer mellett, nem terjedhetne az államhatalom joga még ha az egyházhoz tartozó tagnak volna is az megbízottja, képviselője. Az államhatalom akkor sem terjeszthetné ki felügyelési jogát az egyházi törvényhozásba való avatkozásig, részvétig, ha az egyház ujitásokat kívánna is behozni, mert felekezeti minőségének meghatározása lényeges, természetében fekvő, s a többnyire minden országban létező különbségek által tanúsított joguk is az evangélikusoknak. Annál kevésbbé lehet pedig arról szó, annál kevésbbé avatkozhatik az egyházon mindenképen kívül eső elem az egyház belügyeinek, elveinek, rendezésének vitatásába, tárgyalásába, midőn az egyház semmi újítást sem kíván behozni, hanem csupán eddigi alapelvei szerint kívánja magát rendezni, mit egyébiránt a törvény „gondoskodni fog“ szavai nem is jelentenek, mert gondoskodni lehet az államhatalomnak az országban levő testületek működéséről egyenes beavatkozás nélkül is belügyeikbe. S világos is a róm. katolikuskok nov. 30-ki felirata nyomán minő értelemben volt azon korban a kir. felügyelési jog az evangélikusok zsinatai irányában értve, minő értelme van az 1791-ki 26-ik törvénynek az evangélikusok törvényhozása körül. Felhívta ugyan is a r. katolikuskok ezen felirata a fejedelem figyelmét, hogy a zsinat „a törvényhozó hatalmat a király s az ország négy rendéhez hozzájárulása nélkül gyakorolja“ (legislativam potestatem absque concursu Regis et quatuor Statuum Regni exercet), s mindamellett a január 18-ki, vagy is a második királyi válasz, a törvény, az osztrák ház fejének ezen evangélikus alattvalói számára kiadott ünnepélyes chartája, azokkal kötött egyezménye, — ámbár több tekintetben eltért, a római katolikuskok nov. 30-ki feliratának előadása folytán, a nov. 7-ki vagy is első királyi válasz rendelkezéseitől, s különösen a zsinatra nézve is új megszorításokat foglal magában : az államhatalom „hozzájárulásának“ az evangélikusok törvényhozása, a zsinatok irányában leendő biztosítása végett semmit sem tett, tekintvén azt annak, mi az valósággal lenne : képtelenségnek. Sőt nyíltan is így fejezi ki magát (mire az 5-ik szám alatt még mindjárt vissza térendünk) ezen második királyi válasz, azaz a törvény, hogy a fejedelmet csak az evangéliumi egyház „körül“ illetik királyi jogok.

A dicső emlékü II-ik Lipót meghatározása, örök érvényű egyezménye szerint tehát, az államhatalomnak az egyház irányában benső

beavatkozási joga (jus „in“ Sacra) nincs, s egyedül az egyház életkörüvén kívül („circa“ Sacra) eső ügyekre nézve létezik az, levén a fejedeleu a magyarországi evangélikusoknak felügyelője ugyan, de nem pápája.

3-or. Nem voltak továbbá a hét törvényjavaslat egyikében sem a törvény következő szavai: „Előre meghatároztatván azonban ő kir. apostoli felsége által időről-időre mind az azokban (a zsinatokban) résztvevő személyek száma, mind a tárgyalandó ügyek.“ — Hogy ez még nem a belügyekre való hatás ugyan, de nagy kül-megszorítás, nem szükség bővebben fejtegetni.

4-er. A hét törvényjavaslat mind csak „előre bejelenteni“ (insinuare) kívánta a zsinatot s annak helyét, a törvény pedig a király „előzetes beleegyezésével“ (praevio adsensu) mondja a helyet kitűzendőnek. — Ez is új megszorítás.

5-ör. Egyik törvényjavaslatban sem volt meg a hét közül a törvényben levő ezen kifejezés: „Mindenesetre mindenben ment maradván (a királyi legfelsőbb felügyelési hatalmon kívül) a többi királyi jog is, melyek ő felségét mind a két hitvallásu evangéliomi egyház ügyei „körül“ illetik.“

Ez, mint már érintők, a legnagyobb biztosítéka az evangélikusok belügyi függetlenségének, s „teljes“ rendelkezési, törvényhozói jogának. S ezen kifejezés (még nagyobb jelentőséget nyerve az által, hogy a nov. 7-ki vagy is első királyi válaszbau nyiltan az evangéliomi egyház fejének mondta magát a király, a második válaszbau pedig már elhagyta ezen igény megemlítését, mi által a fejedelem-pápaság eszméjének mellőzése sokkal világosabb lőu, mintha először nem lett volna az megemlítve, sőt ekkép épen szembeszökövé van az téve,) nagyon szükséges volt, hogy az 1791-ki 26-ik törvénybe az utolsó stádiumban becsúszott némely kifejezések ellenében meglegyen, és minden lehető félremagyarázástól megővja az evangélikusokat.

— A nov. 7-ki, első királyi válasz 4-ik pontja (a II-ik rész LX-ik fejezetében egész terjedelmében közöltük) és a törvény 4-ik pontja között ismét nevezetes különbségek vannak.

1-ör. A tiszai (értsd: a tiszántúli helvécziai hitvallásu) egyházke-reület és az egyházmegyei esperesek nevében a világi gondnokok befo-lyása ellen intézett észrevételek fölterjesztése tanúsítja, hogy a magyarországi evangélikusok egy töredéke 1790-ben kísérletet tőu „némi“ hierarchiát alapítani meg.

Annyival inkább nem nyert pedig ezen eszme törvényes alapot:

a) mert ámbár ezen első kir. válaszban meg volt említve, kimaradt a törvényből, tehát a király mintegy visszavonta annak fontosságát tulajdonítani, s

b) mert az első kir. válaszban sem volt azon hierarchiai igény mint elő fogadva, s alapul felállítva, az levén utána téve, hogy a király a vallás „mind világi mind egyházi férfiai közhelyeslésével leginkább egyező” rendet óhajt megállapítva látni;

c) mert a kir. válasz szavai szerint nem is általában volt azon észrevételekben kifogás téve a „világi elem” befolyása ellen, hanem csak az volt előadva, hogy a világi „gondnokok” „azon ügyekben” melyekben eddig csak az ezen hitvallású lelkészek és illetőleg tanárok intézkedtek, „nagyobb befolyást” kívánnak nyerni. Tehát 1) csak némely ügybe való befolyás, s 2) nem is általában a világi elem befolyása, hanem különösen csak a gondnokok „valamely ügybeni” törekvése, és 3) ezen ügyekben is csupán a befolyás „nagyobbítása” ellen volt kifogás emelve. Minél fogva ha van is ezen egész ügyben hierarchiai igény, mint főlebb magunkat ki-fejeztük, csak „némi” igénynek lehet azt nevezni.

d) mert az első kir. válasz (mikép a törvény is) az evangélikusok „további meghallgatásáról” szólt, s ez 1791-ben a zsinaton, és pedig amaz igényt nem pártoló sikerrel, megtörtént, s nem ugyan az evangélikusok, mert az egész nevében csak a törvényes képviselő, a zsinat van jogosítva szólani, de minden evang. egyházkerület az 1856-ik év folytán is nyilatkozatra szólítottatott ez ügyben. És mint tudjuk, nemcsak egyik egyházkerületi ülés többsége, hanem azokban egy hang sem emelkedett a világi elem befolyásának elve ellen, s távolról sem tűnt fel, hogy a hierarchiai igény a vallás „mind világi mind egyházi férfiai közhelyeslésével leginkább egyező” volna.

És így nemcsak semmi törvényes alapot nem nyert a hierarchia eszméje az első kir. válaszban előjövő megemlítéssel, sőt a második válaszból s illetőleg a törvényből kihagyatása által is megpecsételve, csak önmaga ellen tüntet fel tanúságot ezen akkori megemlítés.

Álljon itt egyuttal, közelebb érintve a hierarchia elvét az evangéliomi egyház kebelében, néhány a jövő egyházi törvényhozás körébe tartozó észrevétel az iránt.

A hierarchia, vagy papuralom ellenkezik a reformatió alapelvé-

vel, mert a reformatió a szent írás értelmében minden egyházi jogot, melyek a középkorban már kizárólag a papság hatalmába voltak jutva, ismét a hívek összességének, a gyülekezetnek adott vissza, minél fogva az egyesek, következőleg a lelkészek is, csak a gyülekezet megbízása, illetőleg szabad választása által jogosulhatnak a közszolgálatok teljesítésére az egyházban.

Ebből szorosan következik :

Hogy minden az egyház kebelében élő egyén : egyházi, és pedig „egyenlő“ egyházi tag. Következőleg, hogy a lelkészek egyáltalában nem nevezhetők helyesen egyedül, avagy csupán nagyobb mértékben is egyházi tagoknak, mint a minők a többi egyházi tag, a helytelenül ugynevezett világiak.

Azon elv szerint továbbá a lelkészek, kiknek megbízatási körük az evangéliomra tanítás és a sákramentumok kiszolgáltatása, nemcsak semmi előjogot nem követelhetnek az egyház kebelében annak beligazgatása körül az egyház többi tagja felett, azaz nem képezhetnek hierarchiát, de még az elnökség kettős voltáról az életben közönségesen elterjedve levő nézetek is tul mennek a reformatió alapelvén, az evangéliomi rendelkezésen, a presbyteri rendszer természetén.

Azokból ezen elvek folynak szoros következetességgel az egyház beligazgatására és képvisletére nézve :

1) A hívek összességének, magának a gyülekezetnek kezébe levén a teljes hatalom visszaadva az egyházi jog körében, minden egyházi tag : lelkész vagy nem-lelkész, gazdag vagy szegény egyenlően jogosulva van e téren, következőleg a gyűlések az egyházak képviselői. A lelkész tehát, mivel rendesen minden gyülekezetben csak egy ¹⁾ van, s egy ember nem gyűlés, nem rendelkezhet az egyház igazgatása körében.

2) A mely gyűléseket választott tagok képeznek, nem szükséges „elv szerint“, hogy a lelkészekből és a többi egyházi tag közül valami szigorú arány szerint választassanak azokba képviselők, mert a lelkészek az evangéliomi egyházban egyáltalában nem külön rend avagy osztály, s a helytelenül ugynevezett világiak is a lelkészekkel egyenlően egyházi tagok.

¹⁾ S nagyon óhajtható, hogy mindazon községben, melyekben több lelkész van, ne közösen álljanak azok az egész gyülekezet felett, hanem mindeniknek saját meghatározott területe, ekkléziája legyen. A közös lelkészségek mellett alig van nyoma azon üdvös befolyásnak, melyre a lelkész a gyülekezet tagjai irányában hivatva van. Az egyház ügyeinek igazgatására nézve azért megmaradhatna az egység a községben.

3) Szükség levén azonban, hogy minden egyházi gyűlésben legyenek hittani tudorok, vagy legalább a hittanban különösebben járatos egyének, következésképp, minthogy a lelkészek között rendesen gyakoribbak az ilyenek, mint a többi egyházi tag, az ugynevezett világiak között, általában mindig tanácsos kellő számmal választani lelkészeket az egyházi gyűlésekre. De nem hivataluk miatt, s mintha valamely „rendet” alkotnának az egyházban. S nem hivataluk miatt illetvén őket ezen tekintet, az oly lehető hittani tudor, ki bár nem is lelkésze valamely gyülekezetnek, sőt nincs is a helv. conf. 18. 7. §-a szerint a seniorok imádkozásával, s kezeiknek rátételével, ezen hivatalra rendelve, nagyobb tekintetet érdemel minden más nem hittani tudor lelkészénél. Ám tartsák meg az egyes gyülekezetek, egyházmegyék s általában az egyházi gyűlések azon szokást, hogy minden választásnál egyenlő számmal választanak minden megbízatásra mind lelkészeket mind ugynevezett világiakat, de ezt kötelező elv gyanánt felállítani ellenkezik a reformációval. Nagy kár volna, ha a választott gyűlésekből a szokás által (elv szerint épen nem lehetne) akár a lelkészek akár a nem-lelkészek kirekesztetnének, s meglehet épen a mind két részről való egyenlő választási „szokás” a legcélszerűbb biztosíték e tekintetben. De mint kötelező elvet mondani azt ki valamely hozandó egyházi törvényben: világos papi rend felállítás, a reformációtól visszaesés volna.

4) Ezek következtében a gyűlésekben az elnökséget, törvény által, akár kirekesztőleg lelkésznek adni, akár pedig a lelkészeket az elnökségből kizárni, mint szintén a mostan divatos kettős elnökséget törvény által megállapítani, nem egyez meg a reformáció alapelvével, mert épen „papi rend” felállítása volna az, mi pedig a helv. conf. 18-ik része 8-ik pontjával ellenkezik. Minden egyházi gyűlésnek teljes joga van tehát bizonyos egy napra vagy bárminő hosszú időre elnökséget választani, — s meglehet, hogy legbölcsebb dolog: szokásba venni a kettős elnökséget, de a reformáció elve ellen van azt meghatározni, törvényben kimondani, hogy az mulhatlanul lelkészi avagy nem-lelkészi, vagy kettős legyen.

5) Ha azonban a hozandó egyházi törvény a kettős elnökség szükségét az oly gyűlésekben, hol az a gondnoki és superintendensi s illetőleg esperesi hivatalokból önkényt nem látszik folyni, például a zsinaton és minden nemű bizottmányban, felállítani a reformáció alapelvénél fogva nem akarja, szükséges volna világosan kimondani, hogy bárminő hosszú évek során át szakadatlanul folytatott gyakorlatból soha sem lehetend azon következtést vonni, hogy az elnökségből akár

a lelkészeket akár a többi egyházi tagot ki lehetne rekeszteni, avagy csak azt sem, hogy hol fő vagy első elnök, s e mellett egy vagy több alelnök van, egyike vagy másika ezen hivataloknak, a szokás folytán, jog szerint vagy kirekesztőleg a lelkészeket vagy a többi egyházi tagot illetné; sőt még azt sem, hogy hol fő- és alelnök van, ha a főelnök a lelkészek közül való, az alelnök „mindenesetre“ a többi egyházi tagból választandó, és viszont.

2-or. Különbséget alkot az első kir. válasz és a törvény között, az elsőnek ezen kifejezése: őszintén óhajtjuk, hogy mind a felsőség rendezésében, mind a többi fegyelmi részben oly rendet „lássunk“ megállapítva stb.

A „lássunk“ szó tanúsítja, hogy a királynak az volt eredeti alapeszméje, hogy az evangélikusok ezen igazgatási rendének megállapításánál ne avatkozzék be közvetlenül.

3-or. Az evangélikusok lelkészei az első válaszban papoknak (Ecclesiastici) neveztettek, a r. katolikusok nov. 30-ki feliratának élénk tiltakozása folytán azonban, az evangélikusok dec. 12-ki felirata sem vitatván ezen ügyet, a törvény 4-ik §-ában „vallási szolgáknak“ (religionis ministri) a 7-ik §-ban „evangélikus szolgáknak“, a 10-ik §-ban „az evangélikusok szolgálainak“ neveztetnek.

4-er. Az első kir. válasz „köz vagy nemzetinek“ mondta a zsinatokat, mely melléknevek a törvényben nem jönnek elő; valamint a kánonok „egyháziaknak“ nevezése sem, mikép az első kir. válaszban lehetett olvasni.

5-ör. Az első királyi válaszban egyenesen mind a két hitvallású evangyéliomi egyház fejének mondatik a király lenni, miért is a róm. katolikusok nagyon elégedetlenek voltak, hogy mikép nevezheti magát így róm. katolikus fejedelem.

Erről már főlebb is szólván, e helyen még csak azt szükséges megjegyezni, hogy, bizonyos tekintetben, az evangélikusokra nézve előny is volt ezen szavakban, mert ezek által eme törvénynek ünnepélyes charta-, s az evangélikusokkal az osztrák ház feje részéről mint „féllel“ kötött egyezmény-alakja mindenesetre nagy mértékben ki van tüntetve. S ezen jellemvonást legkevésbé sem vesztette el azért a második királyi válasz, s illetőleg a törvény, hogy már ebben nincsenek meg azon szavak, mert e tekintetben jelentősök, erkölcsi erejük világosan átszállott a második királyi válaszra, s illetőleg az 1791-ki 26-ik törvénczikkre.

Ama három különbségről s illetőleg megszorításról, melyek a zsinatok irányában a második királyi válaszban láttak először világot, s következőleg a törvényben is megvannak, s melyek a róm. katolikusok nov. 30-ki fölterjesztése által idéztettek elő — nevezetesen : 1) hogy az egyházi kánonok érvényére szükséges, hogy, a fő felügyelésen leendő átmenetelen kívül, királyi helyben hagyást is nyerjenek azok, 2) hogy a zsinatokban részt veendő tagok száma és az azokban tárgyalandó ügyek a király által előre meghatározandók, 3) hogy a király beleegyezésével tüzhetik ki az evangélikusok zsinataik helyét, — melyek azonban legnagyobb mértékben az által nevezetese, hogy felhivatván a fejedelem figyelme a róm. katolikusok vádjá által, hogy : „a zsinat a király hozzájárulása nélküli törvényhozó hatalom,“ csak ennnyi módosítást foglal magában a második királyi válasz, és semmit sem tett magának azon jogilag nem létezőnek nyilvánított „hozzájárulásnak,“ az egyenes részvételnek, beavatkozásnak, közös törvényhozói jognak biztosítására, világos levén ennek az ügy természetével való ellenkezése, — már főlebb szólottunk.

Azon eszmék közül, melyek a törvényben megvannak, de egyik törvényjavaslatban sem voltak meg, az első királyi válaszban szintén megvoltak :

1) Az evangéliomi egyház újból rendezésének szüksége.

2) Ama bizonyos határozatlan, borongó fordulattal való meg bővítése a felügyelési jognak, de kevésbbé mint a második királyi válaszban.

3) Az evangélikusok egyházi ügyei körüli királyi jog.

Nem voltak meg az első királyi válaszban a másodiknak ezen minden törvényjavaslaton kívüli eszméi, először eme megszorítók :

1) Hogy a zsinatokon alkotandó kánonokhoz királyi helyben hagyás kell.

2) Hogy a zsinatokban résztvevő tagok száma s a tárgyalandó ügyek előre meghatározatnak a király által.

3) Hogy a zsinat helyének kitűzéséhez a király beleegyezése kívántatik.

S ezen biztosító :

4) Hogy a legfelsőbb felügyelési hatalom mindig csak az ország törvényes kormányzói által fog gyakoroltatni.

— Igénytelen véleményem szerint tehát ezen 4-ik §-ban több dologra nézve ellenmondás van a törvénynek a bevezetésben felállított alapelvvel.

S megemlítendő, a már elmondottakon kívül, még az is, mit

Árva megye a törvényhatóságokhoz intézett körlevelében ¹⁾ a dunai kerületek javaslatára tett észrevételei során a zsinati királyi biztosokra nézve megjegyezték, hogy ezekről semmit sem tud a bécsi és lincai béke, s némi bizalmatlanság rejlik azokban az evangélikusok iránt.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmányában ezen pont folytán a zsinatról levén szó, hosszas tárgyalás folytán, főleg a helvécziai hitvallásuakra nézve (mert az ágostai hitvallásuak a mult 1790-ki novemberben Pozsonyban tartott conventjökben ezen kérdések egy részét már megoldották) ez határozottatott :

1-ör. Hogy ő felségének felirat által terjesztessék elő, miszerint mind a két hitvallásu evangélikusok, az új törvény értelmében, az abban említett tárgyak elintézése végett, még ez évben, a következő augusztus 15-ik napján Budán és Pesten, zsinatokat akarnak tartani, mely zsinatokat, hogy annál kevesebb költségbe kerüljenek azok, csak mintegy száz személyből állóknak kívánnak egyenkint. Minek folytán kéri a királyt, hogy a nevezett helyekre és időre zsinatot összehívni s azokat tartani az ujon alkotott törvény szerint hatalmat adni, s azt is kegyelmesen megengedni méltóztassék, hogy ha valamikép, és bárminő oknál fogva az egyházkerületek ezen határidőnek elhalasztását szükségesnek találnák, ez is megtörténhessék.

2-ör. Hogy ezen felirat másolata, mindjárt annak előterjesztése után, vagy az előtt is, közöltessék az egyházkerületekkel, egyuttal azt is megirván, hogy minő okoknál fogva nem vélte a tanácskozmány ezen zsinat kérését elhalasztandónak ; nevezetesen

a) mivel a tanácskozmány tagjai meg vannak győződve, hogy mind egyházi mind világi hitsorsosaik részére semmi kedvesebb dolgot nem tehetnének annál, mintha őket az új törvényben világosan kinyilatkoztatott jótétemények élvezetében minél hamarabb részesítetik, s azoknak használatába helyezik,

b) mivel ezen jó alkalmat annyival inkább és gyorsabban szükségesnek látszott felhasználni, mivel a király bizonyos hírek szerint Olaszországba készül menni, nem lehetett tehát ezt az idő rövidsége miatt elszalasztani, hacsak ezen oly világosan kívánatos dolog sürgetését el nem akarták mulasztani.

3-ör. Hogy a zsinati tárgyak kidolgozása, nevezetesen a helvécziai hitvallásuak részéről a kánonok ügye, s a házassági törvények, és egyházi székek rendszere, az ágostai hitvallásuak részéről a házassági, és fegyelmi vagyis egyházkormányzási ügyek, bizonyos egyénekre bizassanak.

¹⁾ Pest megye levéltárában.

Ez alkalommal előadta **Balogh Péter**, hogy az ágostai hitvallásuak, míg az ő bécsi ügynöki állomásuk ürességben van, a helvécziai hitvallásuak bécsi ügynökét **Nagy Sámuel**t kívánják megbizni. Miben a helvécziai hitvallásuak szívesen megegyeztek.

A törvény 5-ik §-a így szól :

„5. Nemcsak mind alsó mind grammatikai iskoláikat, melyekkel birnak, megtarthatják, hanem mindenütt, hol szükségesnek tartatik, újakat és felsőbbeket is, ezek iránt előzetesen kir. jóváhagyás járulván, állithatnak, s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat (rectores), aligazgatókat hívni, azokat elbocsátani, azoknak számát növelni, vagy kevesbiteni, valamint mindennemű iskoláik igazgatóit (directores) avagy gondnokait, mind a helybelieket mind a felsőbbeket és legfelsőbbeket saját hitvallásuk embe-reiből választani, a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (ezen iskolák irányában is ment maradván ő felségének, mint előre bocsátva van, az ország törvényes kormány-székei által gyakorlandó, legfőbb felügyelési hatalma) elrendezni, a jövőben mindig szabad leend a két hitvallásu evangélikusoknak, a rendek alázatos fölterjesztése nyomán ő felsége által meghatározandó közoktatási rendszer azonban ezen iskolákra is kifogván terjesztetni, de ide nem értve a vallási tárgyakat, melyeknek minden vallásra nézve a sajátoknak kell maradni. Tanulóiknak továbbá nemcsak adományért és egyházi szolgaságra leendő segélyezésért jóltevőikhez biztosan járulhatni, hanem tanulás végett külföldi akadémiákra is minden akadály nélkül mehetni, s a számukra ott létező alapítványokat felvehetni, szabad legyen. S mind symbolikus, mind hittani s az ájtatosság gyakorlatára tartozó könyveiket a magok által rendelendő s a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő hitvallásukbeli saját censorok felügyelése alatt szabadon kinyomathatni azon feltétel alatt azonban felszabaddítatnak, hogy ezen könyvekbe a katholika vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne iktattassék, ezen gúnyok és sér-

tések iránt a kinyomatás alá bocsátókra hárulván a felelősség terhe; s a kir. rendelkezés, hogy az ujon nyomatott könyvekből a kir. helytartó tanács útján három példány mindig felterjesztessék ő felségének, ezen könyvekre is kiterjesztetvén.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 10-ik pontban) szintén biztosítja az evangélikusokat, hogy iskoláikat megtarthatják s ujakat is állíthatnak, és a felsőbbek iránt sem fejezi ki a kir. jóváhagyás szükségét. Biztosítja továbbá az evangélikusoknak azokban tanár- és igazgató-választási jogukat. Hallgat a tanítási és tanulási rendről. Biztosítja azonban nemcsak a symbolikus és hittani, hanem az „iskolai“ könyvek szabadon a gondnokok és superintendensek felügyelése alatti kinyomathatását is, ezekre hárulván a felelősség terhe az ily könyvekben lehető sértésekért a r. kath. vallás irányában.

— Hasonlóan szól a r. katolikusok második javaslata (a 10-ik pontban), csak hogy az evangélikusok könyveit a r. kath. könyvekkel egyaránt kívánja a censura alá helyezettetni.

— A dunai kerületek javaslata (a 7-ik pontban) úgy szól mint a r. katolikusok második javaslata, csak hogy ebben az is mondatik, hogy az ujabban felállítandó felsőbb iskolákra nézve különös királyi szabadság szükséges.

— A mind két hitvallású evangélikusok első javaslata (az 5-ik pontban) azon közjogi elv kinyilatkoztatásával szól a dologhoz, hogy ha az evangélikusok a növelés ügyében gátoltatnak, s mind felső, grammatikai és alsó iskoláikat, melyekkel jelenleg bírnak, meg nem tarthatják, és mindenütt nem bírhatnak azokkal, s teljes joguk és szabadságuk nincs minden nemű tanítókat és igazgatókat hívni és elbocsátani, azoknak számát növelni vagy kevesbbíteni, a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendét, és pedig saját tetszésük szerint, elrendezni, a tankönyveket megválasztani, s mind ezeket, mind a symbolikus, hittani és az ájtatosság gyakorlására tartozó könyveket minden további censura nélkül kinyomatni, úgy hogy iskoláik, s azokban a tanulmányok és az egész növelés egyedül saját felsőségeiktől függjenek, s tanulóik pártfogóikhoz járulhassanak és a külföldi akademiákra mehessejenek: úgy nem is bírnak vallásszabadsággal.

— S ámbár a körülmények tekintetbe vételével, és csak hogy valami sikert nyerhessenek, több és nem csekély fontosságú kérdés felett tetemes áldozatot hoztak az evangélikusok második javaslatukban, az ezen pontban foglalt elveket annyira szoros összefüggésben állóknak

tekintették vallásukkal, egyházaikkal; annyira meg voltak győződve, hogy ezek alapjai szerves önállóságuknak, mert nélkülözhetlen biztosítékai az egyház veteményes kerteinek, s ezen elvek nélkül végre semmi más különbség sem is lenne többé az állami és felekezeti iskolák között, minthogy — csak amazokat fizetné az állam; és annyira világosnak tartották, hogy azon „szabadság“ az oktatási rendszerben, mely egyedül volt oka, egyedül érdemelte meg, és egyedül ad értelmet, hogy a felekezet magának és az országnak, az állami iskolákon kívül, tanintézeteket emeljen, s csak ezen szabadság biztosítási eszméje lehet is egyedüli józanul elgondolható alapelve bármely állam törvényének, egyszerűen csak létele által, mihelyt általában megengedi valamely vallásfelekezetnek az államiakon kívül iskolákat állítani fel; annyira nem kételkedhettek, hogy a vallásszabadság elve meg nem engedheti, hogy a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendét más rendezhesse el, mint maga a felekezet: hogy második javaslatukban is (a 8-ik pontban) szorosan ragaszkodtak első javaslatuk minden elvéhez. A pont végéhez csatolván egyedül azt, minek kimondása sem egyházi elveikbe, sem közjogaikba nem ütközhetett, hogy az evangélikusok felügyelete alatt megjelenendő iskolai, symbolikus és hittani könyvekben semmi sértés se legyen a r. katholika vallás ellen.

— A tiszai kerületek javaslata (a 9-ik pontban) az evangélikusok második javaslatának volt visszhangja.

— Hasonlóképen az országos vegyes bizottmány javaslata is (a 9-ik pontban), csak hogy ebben már a symbolikus és hittani könyvek előtt kimaradt az „iskolai“ könyvek megemlítése, s azon kifejezés helyett „minden további censura nélkül“ alkotmányos aggodalomból ezen szó tétetett „szabadon.“ A tanítás és tanulás módjának, szabályának és rendének az evangélikusok kezében biztosításánál pedig ezen záradék van beszúrva: „épségben maradván a koronázási hitlevél 22-ik pontja szerint az országgyűlésileg meghatározandó elvek.“

— A nov. 7-ki első királyi válaszban látszik ugyan már azon előny nyoma, mely, az országgyűlésen levő felek meg nem egyezése folytán, az ügynek bizalmi bíró elé terjesztéséből erre hárult; s a kir. legfőbb felügyelési hatalom ez ügyben is biztosításánál, mi egyik törvényjavaslatban sem volt indítványozva, nem volt azon egyensúlyzó ellenbiztosíték, melyet a törvényben látunk, hogy az mindig az ország törvényes kormányzói által fog gyakoroltatni; de nem volt még az első királyi válaszban a törvényben levő ezen záradék: „a rendek alázatos fölterjesztése nyomán ő felsége által meg-

határozandó közoktatási rendszer azonban ezen iskolákra is kifogván terjesztetni.“ De megvolt már a törvény azon végső záradéka, mely ugyan szintén nem volt meg egyik törvényjavaslatban sem, s mely egyszersmind igen jeles példa, mikép gyakorolható az államhatalom bizonyos fokig természetes legfőbb felügyelési joga, a bécsi békében alapuló általános vallásszabadsági, világosabban szólva : önkormányzási közjogok megsértése nélkül ; s ez azon záradék, mely minden ujonnan kijött könyvnek három példányban legfelsőbb helyre leendő terjesztéséről szól.

— Mi már most ezen pont, s tulajdonképen a közoktatási rendszerről szóló ama záradék közjogi oldalát illeti, világos, hogy ennek alapeszméje az országos vegyes bizottmánynak azon záradéka volt, hogy ezen rendszer elvei országgyűlésileg fognak meghatározatni. S miután II. Lipót egy részről szorosan ragaszkodott ahhoz, hogy a koronázási hitlevél csak az legyen, melyet M. Terézia kiadott, következőleg abba ezen ügy be nem jöhetett, más részről pedig igen méltányos hajlammal viseltetett, lehetőleg megnyugtadni jogaik és biztosítékaik iránt mind az országgyűlést, mind az ágostai és helvéczi hitvallású evangélikusokat : úgy jött ezen záradék a törvénybe.

Mert ezen záradék az akkori körülmények között s eredetileg nem volt egyéb, mint egy részről az országgyűlésnek a törvényhozási jog terén kettős újabb vívmánya, a törvényhozás eddig általa nem gyakorlott két ágában : a közoktatás és vallás ügyében, jogának a király általi elismerése ; más részről az evangélikusokra nézve pedig, az 1715-ki törvények által királyi önkény alá rendeltetésük ellenében, *egygyel több biztosíték.*

Lássuk először is az országgyűlést illetőleg.

A záradék értelme az országgyűlés irányában ez : A koronázási hitlevélből ugyan kihagytam, mit abban 22-ik pont gyanánt kívánt esküvel pecsételtetni vegyes bizottmánytok, mely pontban ez volt : „*Az ifjúság közoktatási rendszerét soha, sem mi, sem örököseink, nem fogjuk saját tetszésünk szerint meghatározni, sem semmi nemű udvari bizottmánynak, vagy bárminő udvari avagy külföldi kormányzéseknek alá nem rendelendjük, hanem az országgyűlésileg megszabandó általános nemzeti közoktatási elvek szerint fogunk intézkedni. Az országba és kapcsolt részeibe semmi idegen nyelvet, annál fogva a németet sem fogjuk behozni, s a nemzetre tanulás végett rákötni.*“ De azért, ámbár tudom, képzelem, hogy im ez elvektől soha sem fogtok eltérni, s ekkép ez által most akkorra biztosítván benneteket, azaz mind az országgyűlést, mind az evangélikusokat, hogy én is hódolok ezen elveknek, ezennel megismerem, hogy

ezen ügy törvényhozási tárgy, s midőn jelenleg különben mindenre nézve egyezményre lépek az evangélikusokkal, ezen ügy végel-
döntését az országra bízom, nem fogok az iránt egyedül intéz-
kedni.—Azaz, ezen záradék tulajdonképen nem is a feje-
delemnek, hanem az országgyűlésnek tartott fen jogot.

S az 1791¹/₁-ki 67-ik törvény valóban országos bizottmányt is
küldött ki ez ügyben tervet készíteni. Nemcsak tehát annál fogva, mit
főlebb a vegyes bizottmány koronázási hitleveléből közöltünk, senki
sem tagadhatja, hogy II-ik Lipót bizonyosan maga is előre korlátozva
tekintette ama záradékot, melyet ő iktatott a közoktatási rendszerről a
törvénybe; s a világosan bizonyos szellemben szerkesztett
záradékokat soha sem szabad újabb irányok sze-
rint kizsákmányolni, elcsavarni: de ugyan azon ország-
gyűlésen alkottatván ezen 67-ik t. czikk, melyen a 26-ik czikk 5-ik
§-ának kérdéses záradéka megjelent, teljesen világos, hogy vagy a
67-ik t. czikk értelme szerint áll meg a 26-ik t. czikk 5-ik §-ának ama
záradéka, azaz: vagy országgyűléssel közösen kell meghatározatnia
az oktatási rendszernek, hogy az evangélikusok iskoláira kiterjeszt-
hető legyen, vagy pedig a 67-ik czikk által biztosított közremunkálás,
beavatkozás megszüntével, a 26-ik czikk 5-ik §-a záradékának kötelező
ereje is megszűnik.

Az evangélikusokra nézve pedig már az eddigiekből is kitűnik
ugyan az országgyűlési ellenőrzés „conditio sine qua non“ nagy bizto-
sítéka a jövőre, valamint a tanítás nyelvét illető alepeszme, de még eze-
ken is túl, a következőkből áll ezen záradék biztosító jelleme irányukban.

Az 1791-ki 26-ik törvény czikk egyik fő jellemvonása abban áll,
hogy az evangélikusok már csupán létre jötte által kivétettek a feje-
delmi „arbitrium“ alól, mely alá őket, a bécsi és linczi békekötésekkel
ellentétben, az 1681 — 1715-ki törvények állították, s ügyök ismét
országgyűlési tárgyalás alá tartozónak nyilvánítatván, magok önálló
és szerves egésznek ismertettek el, és a nemzeti törvényhozás véd-
paizsa alá fogadtattak.

Nemcsak törvény, a valaha tekintélyében megfoggyatkozható „ma-
gyar“ törvény, hanem a magyarországi evangéliomi vallásnak némi-
leg feje, a bizalmi bíróságra kétszer felkért fejedelem mondta ezt ki
ünnepélyesen kiadott chartájában, az evangélikus féllel kötött egyez-
ményében.

Az 1791-ki 26-ik t. czikk előtt az evangélikusok törvényes állása
(természetesen az eltörölhetlen két oldalú kötések s alaptörvényekkel
kiáltó ellentétben) abban állott, hogy tulajdonképen épen nem birtak

törvényes állással; magok az 1681—1715-ki törvények átadták az evangélikusokat a kir. rendeleteknek és explanációknak. Ezen törvényen kivüliség megszüntetése az 1791-ki 26-ik törvényczikknek már csupán létre jötte által felállított egyik fő jellemvonása. És ezen elvnek elismerése, kezdeményezése magától a dicső emlékü II-ik Lipóttól származott ezen 1791-ki 26-ik t. czikk alkotása folyamában, ki böles és nagylelkű jó indulatában ünnepélyes, új szent egyezményt akart az evangélikusokkal kötni.

Ezen törvényt tehát legkevésbé lehet bárminő változott vagy változandó körülmények között az evangélikusok ellen fordítani, mert ez nem fejedelmi „arbitrium“ alá vetette, hanem épen ellenkezőleg az alól vette ki az evangélikusokat, s ha van valami értelme a közoktatási rendszerről szóló záradéknak, ez egyedül azon újabb világos lemondása a fejedelemnek az „arbitriumról“ az ország, a nemzeti törvényhozás javára, melyet mindig fő védpaizsoknak tekintettek az evangélikusok, mert magok is megjelenhettek ott ügyöket védeni. S midőn a törvényhozó hatalom az országgyűlésről más kézre megy át, szoros következetességgel lehetlen úgy okoskodni, hogy a közoktatási rendszer elveit meghatározó jognak, mely a fejedelmi „arbitriumról“ való világos lemondással adatott a korábbi törvényhozásnak, az evangélikusok irányában ismét amaz lehessen örököse. Ekkor, azt hozza magával a következetesség, mivel a felekezet már jogosítva van saját iskolákat tartani, a tanítási rendet is mindenben annak áll jogában meghatározni a törvény szerint.

Vagy létezését is tagadni kellene az 1791-ki 26-ik törvényczikknek, ezen nevezetes törvénynek, mely nemcsak „magyar“ törvény, hanem ünnepélyes, kétszeri kiadással még inkább megszentezett fejedelmi charta, a fejedelemnek mint evangélikus alattvalói, s némileg az evangyéliomi vallás fejének is, kinyilatkoztatott adománya, s egy részről a r. katolikusok és az evangélikusok, más részről pedig maga és az evangélikusok között kötött új és örök egyezménye: vagy egyáltalában nem lehet az evangélikusokat, és épen ezen törvény folytán, az 1681—1715-ki törvények szerint felállítva volt „arbitrium“ alá vonni. Mert

Már többször érintettük, s fogjuk még érinteni ezentul is, mivel bizonyos dolgokat soha sem lehet eléggé ismételni, hogy az 1791-ki 26-ik törvénynek, mint ilyennek, mint törvény-alaknak valamely körülmények között megcsökkenhet tekintélye, de mint az evangélikusok, s némileg az evangyéliomi vallás fejének chartája, az evangélikus féllel kötött egyezménye, mindenesetre örök érvényre számíthat.

A törvény ama záradéka a közoktatási rendszerről egygyel

több biztosíték levén, hogy az evangélikusok többé nincsenek a fejedelmi „arbitrium“ alatt, az országgyűlések nem létevel, mulhatlanul az 1791-ki 26-ik t. cikk általános szellemében s a bécsi és linczi békekötések állapotában (melyekre az 1791-ki törvény mint alapjaira hivatkozik) kell az ügynek maradni, vagy is az evangélikusok jogkörében; biztosítván a bécsi békekötést meghatározó 1608-ik k. e. 1-ső t. cikk, valamint maga az 1791-ki 26-ik t. cikk is, hogy az evangélikusok saját felsődségeiktől függenek, és semmi esetre sem történhetik, nem következhetik az 1681—1715-ki törvények szerinti „arbitrium“ alá visszaesés. ¹⁾

Az általános következtetés, hogy mi korábban országgyűlési tárgy volt, a következő idők törvényhozó hatalmának is jogkörébe esvén, az evangéliomi vallás ügye is a fejedelem teljes rendelkezése alá jutott, világosan téveszme, mert 1) az 1791-ki 26-ik törvénycikk, nemcsak magyar törvény, hanem a fejedelmnek, mint némileg a vallás fejének, maga és az evangélikusok között kötött „egyezménye“ levén, a mely „arbitriumról“ ezen egyezmény lemondott, nem lehet azt ismét egyoldalulag fölvenni, mert 2) mint egygyel több biztosítékot állította ezen egyezmény az országgyűlés védelmét épen az „arbitrium“ ellenébe, mert e célból 3) a kérdéses záradékkal a fejedelem emez az evangélikusokkal kötött egyezménye „az országra,“ a nemzeti törvényhozáshoz hagyta ezen ügy eldöntését; nem döntvén pedig el azt „az ország,“ marad az ügy eredeti alapállásában, a békekötések és az 1791-ki 26-ik t. cikk általános szellemében; azaz, a szerves egésznek ismert evangéliomi egyház saját jogkörében, mert 4) midőn többé nem létezik az országgyűlés, fenmaradt a szerves egész, az evangéliomi egyház, melynek, képviselői által, az országgyűlésen a dologhoz, az eldöntéshez szólása, közrehatása világosan számításba volt véve ama fejedelmi charta záradéka által; minden esetre marad tehát az ügy eldöntése, legeslegáltalánosan is, az evangélikusok és a fejedelem közötti, azaz—zsinati tárgy, mert és főleg 5) ha megváltoztak is az általános törvényhozás körülményei, nem változtak meg a fejedelem és az evangélikusok közötti viszony, annak korlátai és alakja, mivel az 1790¹/₁-ki 26-ik vallásügyitörvénycikk nemcsak „magyar“ törvény, hanem az osztrákház bizalmi bíróságra kétszer felkért fejének ünnepélyes chartája, annak evangélikus alattvalói számára önkényt kinyilatkoztatott szent

¹⁾ Az 1647-ki 10-ik egyezményi törvénycikk különösen is biztosította az evangélikusok szabadságát iskoláik körül.

adománya, s mint evangélikusalattvalói és (felügyelő minőségében) némileg a magyarországi evangéliomi egyház fejének, egyrészt a római katolikusok és az evangélikusok, más részről pedig maga és az evangélikusok között szerzett örök érvényű sértetlen egyezménye. És ez kimondja ezen 5-ik pont alakítása által, hogy az iskolák a vallás ügyeihez tartoznak, a 4-ik pont által pedig biztosítja, hogy az evangélikusok csupán saját felsőségeiktől függjenek vallási ügyekben, valamint hogy egyedül a zsinat a törvényhozó hatalom ezekre nézve.

És nem kézalatti kijátszása volna-e a törvény eme világos és szent rendelkezéseinek, s azon engedelem sőt kinyilatkoztatott szabadság alapeszméjének, hogy az evangélikusok szabadon állithassanak fel iskolákat, ha az iskolák fenállhatásának akadályok gördítettének elé?

Mit jelenthet mást „az iskolával birhatás,” mint a tanítás és tanulás rendjét meghatározhatni?

Avagy az lenne-e az iskolával birhatási jog, hogy a falakat fölemeltethetjük, — s a tanárokat fizethetjük?

Lehetne-e ezt komolyan állítani?

S továbbá nem a sötét üldözés leggyászosabb korára emlékeztető volna-e, ha valamint hajdan a nyilvános és magán vallásgyakorlat között, úgy ezentúl a nyilvános és magán tanintézetek között tétetnék különbség?

Nem egyenes és lényeges megszorítása volna-e magának vallásszabadságnak, ha az evangélikusoknak vallásukkal annyira szoros összeköttetésben álló iskoláik, ezen veteményes kertei az egyháznak, megszoríttatnának?

Ha példaul iskoláikban a bölcsészet tanítása akadályoztatnék, mert mikép lehetne képzelni evangéliomi vallásu lelkészt, ki bölcsészetet nem tanult, s avagy lehetne-e azt azoknak más felekezetű tanároktól hallgatni? Hova lenne ekkor az evangéliomi vallás?

És avagy nem föllehet-e tenni az evangélikusokról, hogy a mi javítani való van iskoláik körül, azt magok is nagy buzgósággal készek, és bizonyosan fogják és tudják is eszközölni, teljesedésbe venni, csak engedessék ahhoz az egyházi élet körében kellő szabadság?

Mondhatja talán a történelem, hogy ezen országban szégyenelni kellett eddig magokat a mind két hitvallásu evangélikusoknak iskoláik miatt, hogy ezek voltak a legelmaradtabbak, legroszabbak?

— Az evangélikusok pozsonyi vegyes tanácskozmánya ezen pont

íránt azt határozta, hogy mivel az illető országos küldöttségnek az országgyűlés által majdan tárgyalandó s illetőleg elfogadandó közoktatási rendszere az evangélikusok iskoláira is ki fog terjesztetni, mint-hogy világosan menten van e mellett hagyva a „semmit rólunk nélkülünk“ elv, a két felekezet is meg fog néhány tagot bízni, hogy ezek, a tanítási és tanulási szabadság elvének minden lehető biztosításával közoktatási tervet készítsenek, s ezt az országos küldöttségnek beadják.

A censura íránt abban történt megállapodás, hogy míg a zsinat e tárgyban részletesebben intézkedhetik, a törvényben határozott szabály szigoruan megtartassék.

— Álljon itt egy uttal a következő időszaki fejlemény.

Az 1791-ki 26-ik törvényczikk ezen 5-ik pontjának végrehajtása körül némi „találmányok“ merültek fel későbbben, melyek nem következnek a bécsi békekötésből. Az első helytartósági intézvény, mely 1793-ban okt. 16-án kelt, még csak azt rendelte, hogy az evangélikusok iskoláiba járó r. kath. tanulók a hittani előadások és vizsgálatok óráiban az iskolából elbocsáttassanak. Az 1797-ki sept. 12-ki intézvény csak különös kir. engedély mellett engedte meg a r. kath. ifjaknak, hogy az evangélikusok iskoláiba jár hassanak. Az 1798-ki dec. 5-ki intézvény oly helyeken, hol a r. katolikusoknak is vannak iskoláik, megtiltotta, hogy a r. kath. ifjak az evangélikusok iskoláiba jár hassanak. Az 1820-ki dec. 19-ki és 1824-ki aug. 31-ki intézvények pedig határozottan megtiltották, hogy a r. kath. ifjak az evangélikusok iskoláiba jár hassanak.

Más részről azonban az 1799-ki okt. 18-ki intézvény azt rendelte, hogy a városi házi pénztárak is járuljanak az evangélikusok számához képest, azok iskoláinak fentartásához.

Szintén a törvény ezen pontjának végrehajtása körül még más nemű intézkedések is történtek, melyeket meg kell említenünk.

Az 1806-ki apr. 8-ki ¹⁾ és 1807-ki aug. 7-ki ²⁾ intézvény a r. katolikusok iskoláiba behozott közoktatási rendszert, a vallásoktatás kivételével, az evangélikusok iskoláiban is elakarta fogadtatni. De nem-sokára azon meggyőződés nyervén túlsulyt, hogy nem az országgyűlés által megállapított, következőleg a törvény által föltételezett terv levén kérdésben, ez ellenkezik az 1791-ki 26-ik t. cz. szellemével, az 1819-ki jan. 9-ki intézvény kinyilatkoztatta, hogy az evangélikusok iskoláik

¹⁾ Klein : Tentamen stb.

²⁾ Hist. Eccl. Evang. aug. Conf. addictorum universe praecepue vero in Tredecim oppidis Scepusii.

rendezésének jogában továbbá is meghagyatnak, és csak azt kívánta, hogy minden félévben jelentést tegyenek tanulóik haladásáról. Az 1820-ki dec. 19-ki intézvény továbbá azt is megkívánta, hogy az evangélikusok ezen iskolai jelentéseiben minden tanulónak pontosan megneveztessek vallása. — Az 1820-ki jul. 25-ki intézvény az evangélikusok iskolai szüneteiről rendelkezett, miután azonban az evangélikusok arra hivatkoztak, hogy az ő iskoláik egyházukkal a legszorosabb összeköttetésben állanak, s azok szabadságának megcsonkításával egyenesen annyi vérrel és szent kötés által szerzett és biztosított vallásszabadságuk is meg van csonkítva, és ezért is nyújtja nekik a törvény amaz ezen országban eléggé rendkívüli, biztosítékot, hogy „saját“ iskolákkal birhassanak : az 1825-ki márcz. 22-ki intézvény ettől is elállott, és teljesen az evangélikusok felsőségeire, előljáróira hagyta az evangélikusok egész oktatási rendszerét, ide értve még az iskolai szigorlatok és szünetek iránti rendelkezést is.

A törvény 6-ik §-a így szól :

„6. A pap- és ágybérek (stolae et lecticales), melyeket eddig az evangélikusok katolikus lelkészeknek és mestereknek, avagy más egyházi szolgáknak vagy készpénzben, vagy természetényekben, vagy munkákban szolgáltatattak, jövőre teljesen megfognak szűnni, s ezen országgyűlés törvényeinek kihirdetése után számítandó évnegyed múlva sehol sem lehet azokat többé követelni, hacsak az evangélikusok a nevezett lelkészek működésével önkényt nem élnek, mely esetben azokért a katolikusokkal egyenlő papbért tartoznak letenni. Mikép kártalanítassanak pedig a katolikus lelkészek ezen elvesztett jövedelmekért? ez iránt a helytartó tanács meg fog hallgattatni, de egyszersmind az is ki fog jelentetni annak, mikép ő felsége soha sem fog ahhoz járulni, hogy ezen kárpótlás színe alatt vagy az adózó népre, vagy a királyi kamarai kincstárra valamely teher háruljon. A templomok, lelkészlakok és iskolák építése vagy javítása alkalmával pedig sem a katolikus nép az evangélikusoknak, sem az evangélikus nép a katolikusnak kézi vagy írás napszámot teljesíteni nem köteles, s minden ez iránt kötött szerződvény eltöröltnek tekintendő.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 12-ik pontban) szintén elismerte ezen eltörlés jogosságát, csakhogy nyíltan kiakarta tétetni, hogy a kir. tized és földesuri jogok ide nem értetnek. Nem tett továbbá arról sem szót, hogy az eltörlés csak a törvény kihirdetésétől három hónap múlva történjék.

— A r. katolikusok második javaslata (a 12-ik pontban) valamint a dunai kerületek javaslata (a 4-ik pontban), az evangélikusok első és második javaslata (a 7-ik és 10-ik pontokban) a tiszai kerületek javaslata (a 11-ik pontban), az országos vegyes bizottmány javaslata (a 11-ik pontban) szintén kívánják a törvényben rendelt eltörléseket, a három hónapi határidő megemlítése nélkül.

— A nov. 7-ki első királyi válasz úgy szól mint a törvény.

— Közjogi szempontból a törvény ezen pontja hiven megfelel a kívátnak; csupán a három hónapi határidő iránt lehet észrevétel.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ez ügyben azt határozta, hogy mivel az evangélikusok már több helyen megtagadták ezen törvény hírére ezen tartozások teljesítését, minden superintendensnek megirandó, hogy gondoskodjanak, miszerint a törvény leendő kihirdetésétől számítandó három hónapig, az evangélikusok elleni panaszkodások elkerülése végett, ezen tartozások teljesíttessenek.

Azon némely kir. város és nagyobb község iránt, melyekben a közös házi pénztárból szokás a r. kath. lelkészt, iskolatanítót stb. fizetni, s az egyházakat, iskolákat stb. építeni és javítani, ezen városok követői felszólíttatnak, hogy az ily tartozások állapotát, s egyéb vallási sérelmeiket, azok eredetének és alapjának kimutatásával, világosan adják elő, s ezen tanácskozmánynak nyujtsák be.

A törvény 7-ik §-a így szól :

„7. Mind a két hitvallású evangélikus szolgák, beteg és fogoly hitsorsosait, a szokott rendőrségi óvatosság alkalmazása mellett, mindig és mindenütt szabadon meglátogathatják, halálra készíthetik, s a kivégzésre ítélték mellett a kivégzés helyén nyilvánosan is, de beszédet nem tarthatva, megjelenhetnek, a r. katolikus lelkészeknek pedig midőn a betegek, foglyok és kivégzendők által hivatnak, a rendőrségi szokott óvatosság alkalmazása melletti, megjelenhetősök, semmikép meg ne tagadtassék.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 8-ik pontban) ugyan ezt kívánta.

— Második javaslatuk (a 8-ik pontban) hasonlóan, csakhogy a beszéd tartási tilalmat s a rendőrségi óvatosságot egyik sem említette, s azt is kimondta mind a kettő, hogy az ilyenekhez meghívás nélkül járulni a r. kath. lelkészek ne követeljenek magoknak jogot.

— A dunai kerületek javaslata (az 5-ik pontban) szintén megengedi az evangélikus lelkészeknek, hogy nevezett hitsorsosaikhoz járulhassanak, de ezután azt mondja, hogy beszédeket tartaniok „mind az uton mind a kivégzés helyén tilos.“ Továbbá pedig: „A (római) kath. lelkészek pedig az ilyenekhez járulni, s őket teljes szelidséggel oktatni, mindig teljes szabadsággal fognak birni.“

— Az evangélikusok első javaslata (a 3-ik pontban) s a második (a 6-ik pontban), kimondván, hogy az evangélikus lelkészek szabadon és nyilvánosan járulhassanak beteg, fogoly vagy kivégzendő hitsorsosaikhoz, ehhez azt teszi, hogy a r. kath. lelkészek pedig ezek irányában semmi látogatási, oktatási és járulhatási jogot se követelhessenek.

— A tiszai kerületek és az országos vegyes bizottmány javaslatai (mind a kettő a 7-ik pontban) azt mondják mit az evangélikusok, ehhez tevéen, hogy ha a r. kath. lelkészek azonban „az ily elítéltek“ által hivatnak, akkor azok mellett megjelenhessenek. A vegyes bizottmány javaslata csak annyiban különbözik a tiszai kerületekétől, hogy az a meghívhatást az elítélteken kívül a betegekre és általában a foglyokra is kiterjeszti, mikép a törvény is. Tehát ezek sem szólanak a beszéd tartásról és rendőrségi szabályokról.

— A nov. 7-ki, első kir. válasz épen úgy szól mint a törvény.

— Közjogi szempontból a beszéd nem tarthatás iránt észrevételt lehet tenni, míg ezen rendőrségi szabály minden vallásu lelkészekre egyenlően ki nem mondatik.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ezen pont végrehajtása iránt semit sem vélt szükségesnek megjegyezni.

A törvény 8-ik §-a így szól:

„8. Mind a felsőbb mind az alsóbb közhivatalokra nézve rendeltetik, hogy azok a magyar állam iránt érdemes s a törvények által kívánt képességekkel bíró hazafiaknak, minden valláskülönbség nélkül adassanak.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 14-ik pontban) szintén „valláskülönbség“ nélkül mondja a hivatalokat adandóknak; itt is ehhez tevéen, hogy a kir. városok e tárgyú kiváltságai épségben maradnak.

— Második javaslatukban (a 14-ik pontban) azt mondják a róm. katolikusok mit az elsőben, csak hogy a városi kiváltságokat nem említik.

— A dunai kerületek javaslata (a 11-ik pontban) ugyanazt mondja mit a törvény.

— Az evangélikusok első javaslata (a 9-ik pontban) minden nemű hivatalt előszámlálva mondja, hogy azokban alkalmaztassanak az evangélikusok. Megemlíti továbbá, hogy a városokban a polgárok közé és a czéhekbe is mindenütt bevéteessenek. S mivel a békekötések rendelkezése a „valláskülönbség“ nélküli alkalmazásról az utóbbi időkben mindig kijátszatott, megkívánta határoztatni, hogy ezentul az ország legfőbb kormányzékénél a tagok fele mindig evangélikusokból álljon, a többi kormányzékénél s azok alsóbb hivatalnokai között pedig a tagoknak legalább harmada, s legfőlebb fele, hasonlóan evangélikusok legyenek.¹

— Második javaslatukban (a 13-ik pontban) ragaszkodnak az evangélikusok ahhoz, hogy a tagok száma „minden“ kormányzékénél legalább harmadában, s legfőlebb felében evangélikusokból álljon.

— A tiszai kerületek javaslata (a 14-ik p.) azt mondja, hogy mind az udvari mind a kormányzékai hivatalokra, értve mind a felsőket mind az alsókat „igazságos, és az eddiginél nagyobb, arányos számmal“ alkalmaztassanak. Hasonlóan az országzászlósi, főispáni, valamint minden katonai, kamarai és bányai hivatalra; s erre mind a király, mind azok, kik hivatalosztási vagy kijelölési joggal bírnak, esküzáradék által köteleztessenek. A megyékben és városokban a róm. katolikusokkal egyenlően kijelöltessenek és választassanak, a számra való tekintet nélkül, egyedül a képesség szerint. Így a polgárok közé és a czéhekbe is felvéteessenek bárminő kiváltság stb. ellen nem állván.

— Az országos vegyes bizottmány javaslatában (a 14-ik pontban) az van mondva, hogy az udvari és kormányzékai hivatalokra „igazságos s nagyobb számban mint jelenleg azokban vannak“ alkalmaztassanak; az arányos számmal kifejezés tehát kimaradt, miután az arányos szám mennyiségét nehéz volna meghatározni; egyébiránt ezen pont úgy szól mint a tiszai kerületeké.

— A nov. 7-ki első királyi válasz ugyanazt mondja, mit a törvény.

— Közjogi szempontból elvileg semmi kifogás sem lehet ezen pont ellen, miután azonban épen a részletesebb kifejtés volt a törvény

egyik célja, nem ártott volna az országos vegyes bizottmány javaslatát törvénybe iktatni.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya megkérendőnek határozta ezen pont folytán a királyt, hogy a mennyiben netalán a főispánok utasításai ezen törvénnyel ellenkeznek, ehhez alkalmaztassanak, s komolyan is meghagyassék azoknak kir. rendelet által ezen pont megtartása.

S mivel a nemesi címek osztása utóbbi alkalmával az evangélikusok csaknem egészen elmellőztettek, megkéri az evangélikusok a királyt, hogy mind az egyszerű nemesség, mind a javak adományzásánál kegyelmes tekintettel legyen az evangélikusokra.

A törvény 9-ik §-a így szól :

„9. Az evangélikusok a törvényes eskü letételétől is menteknek nyilatkoztatnak a záradékra nézve (a boldogságos szűz Máriára, istennek szenteire és választottaira)“.

— A r. katolikusok mind első mind második javaslatai (mind a kettőben a 6-ik pontban), valamint az evangélikusok mind első mind második javaslatai (a 2-ik és 4-ik pontban), továbbá a tiszai kerületek javaslata (az 5-ik pontban) és az országos vegyes bizottmány (az 5-ik pontban) ugyanezt kívánják.

— A dunai kerületek javaslata nem foglalja magában ezen fölmentést.

— A nov. 7-ki első királyi válasz a törvénnyel egyez.

— Közjogi szempontból semmi megjegyezni való.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya semmi észrevételt sem tett ezen pont iránt.

— A törvény 10-ik §-a így szól :

„10. Az evangélikusok alapítványai, melyek egyházaik, s az ő szolgálk, és bárminő nevű iskoláik, kórházaik, árvaházaik, s mindazok, melyek az ágostai és helvéciai hitvallású szegények és ifjúság részére alapítottak, vagy jövőben alapíttatnak, valamint az alamizsnák is, tőlök semmikép el ne vétessenek, sem az ő kezeikből és az ő kezelésök alól semmi szín alatt ki ne vétessenek, ¹⁾ továbbá ezen alapítványok igazgatása azoknál, kiket ez az ő kebelökből helyesen meg-

¹⁾ II-ik József császár 1789-ben márcz. 14-én azt kívánta, hogy minden vallásfelekezet kórházi, árvaházi stb. alapítványai az államnak négyes százalékért átadassanak.

illet, épségben és érintetlenül meghagyassék, azon alapítványok pedig, melyek a két hitvallásu evangélikusoktól az utóbbi országlás alatt netalán elvételtek, azonnal visszaadásának, a királyi fő felügyelés, hogy ezen alapítványok az alapítók czélja szerint kezeltessenek és osztassanak ki, ezekre is kiterjesztetvén.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 11-ik pontban) valamint a második is (a 11-ik pontban) szintén biztosítani kívánta az evangélikusoknak alapítványaikat s azoknak általok leendő kezelését, és visszaadatni rendelte nekik az utóbbi országlás alatt netalán elveszteteket. A kir. fő felügyelésről egyik sem tett említést.

— A dunai kerületek javaslata (a 8-ik pontban) szintén úgy szólt; el kívánta azonban továbbá tiltatni, hogy az országlakosok jövőben az országon kívül is tehessenek alapítványokat.

— Az evangélikusok első javaslata (a 6-ik pontban) s a második (a 9-ik pontban) ugyan azt mondja, mit a törvény, a kir. fő felügyelés megemlítésén kívül.

— A tiszai kerületek és az országos vegyes bizottmány javaslatai (mind a kettő 10-ik pontjában) szintén biztosítják ezen alapítványokat és azok kezelését, „továbbá, így szóltak ezen javaslatok, ezen alapítványok igazgatása helybeli és főbb gondnokaiknál, a legfőbb felügyelés pedig egyházkerületi consistoriumaiknál, épségben és érintetlenül meghagyassék.“ Visszaadatni kívánják ezután a József császár országlása alatt netalán elvett alapítványokat is.

— A nov. 7-ki első királyi válasz a törvénnyel egyez.

— Igénytelen véleményem szerint ezen pont nem ellenkezik a bécsi békekötéssel, mert közjogi sérelem nélkül felügyelhet arra, azaz: csak arra az államhatalom, ha vajjon az alapítók czélja szerint kezeltetnek-e az alapítványok, s ez még nem teszi azt, hogy azoknak igazgatása annál volna; de mindenesetre kívül esik a békekötéseken ezen gondoskodás.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ezen pont iránt sem tett észrevételt.

A törvény 11-ik §-a így szól:

„11. Mind a két hitvallásu evangélikusok minden házassági ügyének elítélése az ő saját egyházi székeikre hagyassék, ő felsége azonban királyi hivatalához képest, magokat a mind két hitvallásu evangélikusokat meghallgatván,

alkalmas módról fog gondoskodni, hogy nemcsak a perlekedő felek minden oldalu bízottságára kellően szerveztesse-
nek ezen egyházi székek, hanem hogy azon elvek is, melyek
szerint ezen egyházi székek annak idejében a házassági ügye-
ket itélni fogják, felügyelés és megerősítés végett neki föl-
terjesztessenek. Addig pedig ezen házassági ügyek a köze-
lebb mult években divott elvek szerint fognak a világi szé-
kek által itéltetni, a megyékben ugyanis, és a saját tör-
vényszékkal ellátott kerületekben azok törvényszékei által,
a szabad királyi és bányavárosokban pedig azok tanácsai
előtt, fenmaradván a királyi, s illetőleg a hétszemélyes táb-
lához is a főlebbezés; annak világos megjegyzésével azon-
ban, hogy az elválási ítéletek csak polgári hatásuk iránt
tekintessenek mindenütt érvényeseknek, a püspököket pedig
az ily kötések érvénytelenségének megismerésére, s ennek a
katholikusokra kiterjesztésére nem kötelezhetik. Mi a hazai
törvények által tiltott, az evangélikusok elvei által pedig
megengedett fokozatokban leendő engedélyezést ¹⁾ illeti, ő
felsége az evangélikusokat, az ilyetén engedélyeknek, a har-
madik és negyedik fokozatban, nála keresésétől, mikép már
korábban boldog emlékezetű felséges II-ik József császár és
király szeretett testvére által rendelve volt, egyszer minden-
korra felmenti.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 13-ik pontban), valamint
a második (a 13-ik pontban) azt mondta, hogy az evangélikusok há-
zassági ügyeit saját, egyházi és világi tagokból álló, egyházi székeik
ítélik, „s az ezekben hozott elválasztási ítéletek *min-
denütt* érvényeseknek tekintessenek.“ S nem is kívánta
ezt egyik sem bizonyos rendezéstől, avagy épen elvek megállapításától
függővé tenni, és csak az volt mondva mind a két javaslatban, hogy
„vallásuk elvei szerint.“

— A dunai kerületek javaslata (a 9-ik pontban) azt kívánta,
hogy ezen ügyek, nevezetesen a tisztán evangélikus felek közötti há-
zassági ügyek is, a r. katolikus egyházi székek által itéltessenek el,

¹⁾ Az 1-ső Lipót alatt kezdett üldözés előtt az evangélikusok consistoriumai ad-
tak minden házassági engedélyt.

a bécsi béke és 1608-ki k. e. törvények 7-ik cikke, s az 1647-ki 15-ik t. cikk folytán.

— Az evangélikusok mind első mind második javaslata (a 8-ik és 12-ik pontokban) szintén saját egyházkerületi egyházi székeiknek kívánta az illetőséget adatni, az elválasztási ítéletek „mindenütt” érvényeseknek tekintését is kimondván. A második javaslat az engedélyezési kérdést is megemlíti, ebben is az evangélikus egyházi székek illetőségét mondván ki.

— A tiszai kerületek és országos vegyes bizottmány javaslatai (mind kettő a 13-ik pontban) szintén az evangélikusok egyházi és világi tagjaiból álló egyházkerületi egyházi székeinek adják az illetőséget ezen ügyben vallásuk elvei szerint itélni, s az elválasztási ítéleteket szintén „mindenütt” érvényeseknek kívánják tekintetni. A törvények által tiltott, az evangélikusok hitágazatai által megengedett fokozatokban pedig egyszer mindenkorra kimondván a törvény általi felmentést.

— A nov. 7-ki első királyi válasz pedig hasonlóan nevezetes különbséggel a törvény irányában, ezt mondta az evangélikusok egyházi ügyeiről :

„Mind e két hitvallásu evangélikusok minden házassági ügyének, vallásuk elvei szerinti elítélését saját egyházi székeikre kell hagyni, egyszer s mind meghatározatván, hogy az ezekben hozott elválasztási ítéletek *mindenütt* érvényeseknek tekintessenek; megkívánja azonban tőlünk királyi hivatalunk, hogy a helyesen s a perlekedő felek minden oldalu biztonságára szervezendő egyházi székek iránt előre meghallgatván mind a két hitvallásu evangélikusokat, czélszerű módon egyezzünk meg ö velök.”

Nem függesztette fel tehát az első királyi válasz az evangélikusok egyházi székeinek birói illetőségét bizonyos, mai napig elmaradt rendezéstől, hanem azonnal ismét életbe léptetendőnek nyilvánította az 1731 előtt létezett gyakorlatot. S nem azt mondta, hogy az evangélikus egyházi székek által hozandó elválasztó házassági ítéletek csak polgári hatásuknál fogva tekintendők „mindenütt” érvényeseknek.

— A kérdés közjogi oldalára nézve lássuk legelőször is, mikép áll a dunai kerületek javaslatának azon állítása, miszerint a r. kath. szent székek a bécsi béke és az 1608-ki k. e. törvények 7-ik cikke szerint jogosítva vannak a tisztán evangélikus felek közötti házassági ügyekben is követelni a birói illetőséget.

Főlebb az evangélikusok dec. 12-ki feliratában fel van már állítva

az okoskodás fonala, hogy ama 7-ik czikkek '(a bécsi békekötésben és az 1608-ki koronázás előtti törvények között) egyáltalában nem tanúsítják azt, mintha az evangélikusok házassági ügyeinek eldöntését a r. kath. szent székek illetősége alá rendelte volna a bécsi békekötés, és az 1608-ki országgyűlés, s e helyre csak az okmányok közlését tartottuk fel.

Igaz ugyanis, hogy a törvénykönyvbe iktatott 1606-ki jun. 23-ki főhercegi válasz a szent székekről (fordításban) így szól :

„A hetedikre.

„Ezen czikk is megerősittetik az első kötés határozata szerint: **Hogy a szent székek maradjanak.**

„1. Ha azonban azokban valamely visszaélések gyökereztek volna meg, elő lehet azokat adni, s meglehet korlátozni és javítani a következő országgyűlésen ő felsége és az ország rendei előtt.

„2. Hol hasonlóan a tized iránti panaszokat, és visszaéléseket is elfogják a király és az országlakosok intézni.“

Igaz továbbá, hogy az 1608-ki k. e. 7-ik törvényczikk (fordításban) így szól :

„A szent székről.

„7-ik czikk.

„A hetedikre. A szent székről alkotott korábbi czikk is marad, mikép a bécsi czikkekből bővebben elő volt adva.

„1. Hozzá adván, hogy ezen czikk mindjárt a koronázás után, ő királyi felsége és az országlakosok által, elintéztessék és rendbe hozassék.“

Ezekből azonban csak azon esetben következne, hogy tehát az evangélikusok házassági ügyei is a r. kath. szent székek bírósága alá tartoznak, ha általában ezen illetőségi kérdés felett folytak volna azon alkudozások, mint első tekintetre valóban gondolni lehet, melyekre ama jun. 23-ki válasz és az 1608-ki 7-ik t. czikk vonatkoznak : ámde ezt csak a tudatlanság állithatja, — tisztelettel legyen mondva a dunai kerületek iránt, melyeket nem igen ügyes fülbesugók vezettek félre.

Szó sem volt azonban az ezen választ megelőzőtt 7-ik ponti alkudozásokban az evangélikusok házassági ügyeiről, melyek hogy, a szabad vallásgyakorlat megállapításával, a r. kath. püspökök egyházi székeihez nem tartozhattak, világos volt.

Egészen más neműek voltak azon visszaélések, melyek miatt a bécsi békekötés feletti alkudozásokban Bocskai-részről a szent székek ellen panasz emeltetett. Nem is tartozott a bécsi békekötés ezen

pontja a tulajdonképeni vallásügyhöz, az evangéliomi vallás szabadsága kérdéséhez, hanem mint a nádorválasztásról, a kamarákról, a törökkel kötendő békéről, a koronának az országban tartásáról stb. szóló pontok, az ország köz ügyeihez. Ime a teljesen meggyőző bizonyságok.

A Bocskai-részről fölterjesztett előleges pontok során a szent székről ez állott :

„VII. Art. Hogy a szent székek letéessék, és a titularis püspököknek tanácsban (az országos tanácsban) meneteli és törvényben voxok ne legyen. Mert constál, hogy némely püspöket, avagy praepostot, csak propter pluralitatem vocum ültetik az tanácsban, ki, nem nézván sem istenét, sem jó lelki esméretét, sem az országnak törvényét, kevés ajándékért országunk törvénye és szabadságunk ellen való voxot mondott, azért causákat is dirimáltattak, kik nem az ő székeket illeték, bírák is magok voltak, peresek is a szerint magok, kik per fas et nefas ítélték, és törvényt tettek akármi dologban is, ha nem az ő székeket illette is. Azért kívánnyuk, hogy deleáltassék. Ezben az ország utolszor adhaereált az László (Ulászló) kir. 2. decret. 37. titulusához.“

Ha már most ezen idézett 1495-ki 37-ik törvényt megtekintjük, látni fogjuk, hogy ez sem szól házassági ügyekről, hanem a papi tizedről, s azt mondja, hogy a tizedet illető kérdésekben a megyei törvényszéké a bírói illetőség, s végül korlátozza a papságot a tized megtagadása miatt gyakorolni szokott egyházi átok alá vetési jogában.

A főlebbi pontra 1605-ben nov. 21-kén következő feleletet hozott Forgács Zsigmond gróf Mátyás főhercegtől.

„Az szent székek és a secularis törvén (törvényszék) különböz : szükség azért az szent székek is meg legyen.“

Erre a korponai országgyűlés nov. 24-én ezt mondta :

„VII. A szent széken ülő vicáriusok nyilván való országunknak szokása, szabadsága, és törvénye ellen az országbelieket különbféle hallatlan excommunicálásokkal, sok kölcséggel felette megbántották. Az többi közzül így egynéhányat elől számlálunk. Trenchin vármegye a dézma dolgába excommunicáltatott, holott az Matthiás, és Uladislus és Lajos király decretumában megvagyon írva, hogy praelati propter decimas neminem excommunicent. Maga Sigmond chászártól Magyarország királyától is szép confirmatiója vagyon super pecuniaria solutione Decimarum. 1) Annak felette 1563 esztendőben Art. 72. vége-

1) A n. muzeum könyvtárában levő „Acta stb.“, mely azonban a más párti Thurzó György könyvtárából való levén, ennél fogva kevésbé szolgálhat zsinórmértékül, némi különbséggel, nevezetesen rövidebben közli a korponai pontokat általában, e helyen azonban ezen gyűjteményben még ezt is ol-

zet volt arról az ország, hogy azhol annak előtte pénzül fizették ¹⁾ meg az dézmát, pénzül vegyék fel a praelátusok. A hol penig in specie szedték, in specie szedgyék. Sáros vármegyét is az egyr vicárius hasonlóképen az quártáért sokat vexálta, melyeket a memoria hominum soha nem szedtek. Vadnak efféle sok exemplumok, és melyeket hosszu volna elől számlálnunk.

Továbbá oly pöröket vettek fel propter vexationem az szent széken, melyek semmiképen nem illették a szent széket. Vagyon olyan constitutio is, hogy ha az dézma felől valami contentió lenne: tehát az vármegye, melyben vagyon dirimállya azt Uladislaus 2. decr. szerint Art. 37. Ergo nem illet szent széket. Végezetre az praelátusok és vikáriusok, etiam invitis Patronis Ecclesiarum az minémő plébánust ők kedvellettek, olyat helyheztek parochiákban, ha nem acceptálták, mindgyárast excommunicálták. Azzal semmit nem gondoltak, hogy országunk különbet végezet annál, ugymint Uladislaui decr. 3. Art. 66. Eiusdem decr. 5. Art. 26. Azért még is kíványuk ő felségétől, hogy ő felsége ezt végye el röllunk, és az dézmáknak dolgát haggya az Ladislay (Ulászló) decretumának continentiája szerint, hogy az vármegyén dirimáltassék, az mint ot az ország végezte volt. Az Trenchén vármegye is maradhasson az ő réghy szabadságában meg, az töb helyekkel egyetemben.“

Erre az „első kötést“ kiegészítő febr. 9-ki válasz ²⁾ ugyanazt mondta, mit a jun. 23-ki második válasz, (lásd alább és törvénykönyvünkben), csak ezen szavak tétetvén a második válaszbán az elsőnek elejére: „Ezen czikk is megerősítettik az első kötés határozata szerint, hogy.“ (Etiam iste Articulus confirmatur, juxta prioris Tractatus conclusionem : quod — maneat sedes spirituales.)

Ekkor ezzel nem levén megelégedve az 1606-ki kassai országgyűlés, újabb felterjesztésében máj. 12-én így szólott ezen ügyre nézve :

„Az szent szék felől való ferált hetedik Articulusunkba ő felségének recensealtuk az szent székeknek sok rendbeli Abususait, kívánván azt simpliciter hogy ő felsége publico Regnicolarum statuto et consensu annak recenseált sok terheit tollálya közülünk, s el végye hatalmaskodását röllunk, és az decimáknak querelait is rectificállya,

vassuk : „kibe három ecclesiastica praescriptio is tölt.“ Világosan azt mondja továbbá, hogy „Trencsén vármegyét az nyitrai püspök excommunicálta.“

¹⁾ Az „Acta stb.“ című kéziratban „fizették“, a Syllogé-ban „szedték.“ Az utóbbi világosan egyike az ezen munkában levő temérdek nyomdahibának.

²⁾ Acta tumultus Bocskaiani.

aboleálván minden abusúsit és excessusit azoknak is. Sőt azokban az caussákban is lehessenek chyak byrák az papok, az kiket az ország limitál nekiek. Kiben való kívánságunk conformis lévén az országnak törvényével, erről való sollicitálását az országnak ő felsége hadgya vigorába, s löllyen jó remediumot sok abusúsiba az, mint ajánlya is magát ő felsége.“

Nem kívántatott tehát többé Bocskai-résről a szent székek teljes (simpliciter) eltörlése sem, hanem csak a tized és e miatt egyházi átok alá vetés körüli kihágásainak, „a sok visszaélésnek“ korlátozása.

S ekkor érkezett a törvénykönyvünkben látható jun. 23-ki válasz, mely azt mondja, hogy maradjanak a szent székek, s a tized iránti panaszok a jövő országgyűlésen intéztessenek el; mely válaszban a Bocskai részén levőkre nézve nem lehetett semmi aggasztó.

S mikep főlebb már láttuk, Bocskai fejedelem, az 1606-ki dec. 13-ki kassai országgyűlés elé adott előterjesztéseiben, nem is említi ezen 7-ik pontot azok között, melyek iránt véleménye szerint, complanálásra való difficultások vannak.

S valóban a pozsonyi leendő országgyűlésre menendő elvrokonok számára, ezt találjuk ezen országgyűlés dec. 22-ki végzésében ezen pontra nézve (fordításban) utasításképen följegyezve:

„*Helyeseltetik* a hetedik czikk, hogy a szent székek visszaélései eltörltessenek, s a tizedek iránti panaszok a következő országgyűlésen megszüntessenek.“

S így született aztán a főlebb már közlött 1608-ki koronázás előtti 7-ik t. czikk.

Ennek folytán aztán a koronázás utáni czikkek között az 5-ik így szól:

„Az is rendeltetik, hogy a tizedek ügyei ezentul a világi törvényhatóság előtt, azaz azon megyében, hol a tized követeltetik, és nem a szent székek előtt tárgyalassanak, vizsgálassanak, és igazitassanak el.“

Világos tehát ezekből, hogy a bécsi béke 7-ik cikkénél nem is mint a házassági ügyek bíróságáról volt szó a szent székekről, s következőleg egyáltalában nem azt teszik a bécsi békekötés 7-ik cikkének ama szavai: „Hogy maradjanak a szent székek stb.“, mintha az evangélikusok házassági ügyei felett ezentul a r. kath. szent székeket illetné a bíróság.

Hogy pedig az 1647-ki 15-ik törvényre szintoly kevés szerencsével lehet hivatkozni azon állítás bizonyítása végett, mintha a békekötések az evangélikusok házassági ügyeinek elítélését a r. kath. szent

székekre bízta volna, azt a most okmányilag kétségtelenné tett kimutatáson kívül már főlebb az evangélikusok 1790-ik évi dec. 12-ki feliratának szövege is világosan megbizonyította.

S tévedésben vannak azon evangélikusok, kik nem tudom minő szabadelvüési szempontból kiindulva, készek a világi törvényhatóság javára lemondani arról, hogy házassági ügyekben, az 1791-ki 26-ki t. cz. világos biztosítása szerint, saját egyházi székeik ítéljenek. A házassági ügyek itélését világi törvényhatóságra bízni, mit a folyó és múlt században oly gyakran hallottunk sürgetni, lényegesen r. kath. eszme; tőlök származott az, nekik volt e részben szükségök valamiről gondoskodni; s a polgári házasság eszméjével párhuzamos, abból kifolyó ez; a papi uraság alóli szabadulás célja ennek. Az evangélikusoknak azonban, kiknek a polgári házasságra nincs szükségök, mert úgy sem tartják a házasságot sákramentomnak, s különösen a presbyteri rendszerű magyarországi evangélikusoknak nincs okuk attól félni, hogy ugynevezett világi tagokból is álló egyházi székeik a hierarchia eszközei legyenek. A következés tehát az, hogy a magyarországi evangélikusok hitágazatai és egyházi rendszere különben is megfelelően azon célnak, melyet az európai szabadelvűség a házassági ügyeknek a világi törvényhatósághoz áttételével, a polgári házasságokkal el akart érni, nem szorultak arra, hogy ezen orvoslási módhoz folyamodjanak. Sőt nemcsak nem szorultak arra, hanem magasabb színvonalon is állanak e részben a szabadelvűség eszméjénél, bírván az evangélikusok egyházi szolgálkából és más egyházi (helytelenül úgy nevezett „világi“) tagokból álló egyházi székei sokkal több biztosítékával a jó bíróságnak mint bárminő világi törvényhatóság, mert ama világi elem, mely megakadályozza, hogy ezen ügyek elítélési joga egyedárusággá ne váljék valamely osztály kezében, itt is meg van; és csak a világi törvényhatóság lehet ennél hiányosabb bíróság, mert ez más vallásuakból is állhat, s alakítása módja sem nyújt az iránt biztosítékot, hogy a tagjai gyanánt alkalmazandó evangélikusok is valósággal vallásuk elveit ismerő tagjai egyházuknak.

Közelebb alkalmazólag szólván már most a törvény ezen pontjáról, súlyos dolog az, hogy a törvényben nemcsak azt nem találjuk az evangélikusok házassági ügyeiben ideiglenesen ítélő világi törvényhatóságokra nézve kimondva, mit a majdan szervezendő evangélikus egyházi székekre nézve előre biztos kilátásba helyezett a dicső emlékü II-ik Lipót nov. 7-ki királyi válasza, hogy nevezetesen azoknak vallásuk elvei szerinti elválasztási ítéleteik „mindenütt“ érvényeseknek

tekintessenek: sőt egyenesen az van mondva, hogy az ideiglenesen eljáró világi székek, a II-ik József idejében divott elvek szerint fognak itélni, s elválasztási ítéleteik csak polgári hatásuk iránt tekintessenek mindenütt érvényeseknek. Ezen ideiglenes bíróság jogkörének ilyenén megszorításából azonban annyival kevésbbé lehet annak idejében következtetést vonni a szervezett evang. egyházi székek ellen, mert túl a dicső emlékü II-ik Lipót nov. 7-ki válasza által előre biztos kilátásba helyezett, főlebb már említett, kimondva s felállítva levő elven kívül, az evangélikusok 1790-ki dec. 12-ki feliratában idézett példa szerint, a pápai szék is érvényesnek tekintvén a Baranyi-ügyben az evangélikus egyházi szék elválasztási ítéletét: a magyarországi evangélikusok egyházi székeinek ezen jogköre, nemcsak a bécsi békekötés által biztosított vallásszabadságuk, vérrel pecsételt közjoguk alapelveiben, hanem a dicső emlékü II-ik Lipót által 1790-ben ujabban és szabad akaratból nyilvánított meghatározásában, sőt még a r. katolikusok főpapja elismerésében is hatalmas és megdönthetlen támaszsza bir.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ezen pont végrehajtása iránt sem vélte szükségesnek észrevételeket tenni.

A törvény 12-ik §-a így szól:

„12. A két hitvallásu evangélikusok mindenkép biztossittatván az ekkép alkotott és örökké tartandó törvény rendelkezése által vallásuk szabad gyakorlata, s templomaik, iskoláik és lelkészlakaik, valamint alapítványaik megtartása iránt, hogy még inkább megszilárditassék köztök és a római katolika vallást követő országlakosok között a béke és egyetértés, rendeltetik: hogy a nevezett templomok, iskolák, lelkészlakok és alapítványok iránt (épségben maradván azonban a Szirmai, Hrabovszki valamint Apaffialapítványok iránt, mennyiben azt próbákkal bizonyithatják, az evangélikusok követelése) mind két részről a jelen birtokállapot vétessék zsinórmértékül oly móddal, hogy ezentul a katolikusok alapítványai a katolikusok az evangélikusok alapítványai pedig az evangélikusok számára fordittassanak, annál fogva nemcsak mind két részről szűnjék meg jövőre ezeknek további visszakövetelése,

hanem ezentul semmiféle ürügy alatt soha semmi elfoglalása se engedtessek meg a templomoknak, iskoláknak és lelkész-lakoknak; azokra nézve pedig, kik ily erőszakos foglalásokban bűnösökké teszik magokat, az 1647-ki 14-ik törvény czikkben meghatározott 600 magyar forint büntetés maradjon.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 15-ik pontban) szintén nyújtja ezen biztosítékot a templomok stb. megtartása iránt, s a jelen birtokállapotot kívánja zsinórmértékül vétetni, nem szól azonban különöscn a törvényben említett három alapítványról, s ezen törvény megszegőinek büntetéséről.

— A r. katolikusok második javaslata (a 15-ik pontban) ugy szól mint az első. Ez azonban (a 11-ik pontban) ama három alapítványt is megemlítette. Azonkívül pedig azt mondja, hogy a templomok stb. foglalói ellen a törvények megszegőire határozott büntetés szabassék. Egyébiránt pedig az evangélikusok több kedvezményt sem az országgyűlésen sem azon kívül soha se kérhessenek többé.

— A dunai kerületek javaslata (a 12-ik pontban) kivevén, hogy ama három alapítványról hallgat, ugy szól mint a r. katolikusok második javaslata, csakhogy a „ne kérhessenek“ helyett ez van mondva: „kérni se merjenek.“

— Az evangélikusok első javaslata (a 12-ik pontban) azon feltétel alatt ajánlkozik az elvett templomok stb. visszakövetelésétől elállani, ha az evangélikusok jogai az előbocsátottak szerint elismertetnek. A jelen törvény megszegőit (a 11-ik pontban) nem az 1647-ki 14-ik törvény szerint 600 forinttal, hanem az 1507: 8 szerint hivatal- és jószágvesztéssel kívánja büntetni.

— Második javaslatukban (a 16-ik pontban) a templomok stb. iránt elfogadják az evangélikusok a jelen birtokállapotot zsinórmértékül; egyébkint ugy szólanak mint az elsőben. A 9-ik pontban ama három alapítványt is megemlítik.

— A tiszai kerületek javaslatában (a 17-ik pontban) szintén a jelen állapot vétetik zsinórmértékül, s a templomok stb. foglalói, és ezen törvény megszegői ellen az 1507: 8-ik törvény szerinti büntetés határoztatik. Ama három alapítvány iránt már a 10-ik pontban volt említés.

— Az országos vegyes bizotmány javaslata (a 17-ik pontban) ugy szól mint a tiszai kerületeké, csakhogy büntetésül az 1647-ki 14 t. czikket veszi alapul.

— A nov. 7-ki első királyi válasz nem említette a három alapítványt, nem foglalta magában ama záradékot, hogy ezentul a r. katolikusok alapítványai a r. katolikusok, az evangélikusokéi pedig az evangélikusok számára fordittassanak, s végül nemcsak a templomok stb. foglalói, hanem azok ellen is alkalmazandónak mondta a büntetést, kik ezen törvényt egészben vagy valamely részében megsértének.

Hogy egyébiránt a törvény ezen pontjában újból említve vannak az alapítványok, miután ezekről a törvény 10-ik pontjában már szó volt, tévedési zavarnak kell tekintenünk.

— Közjogilag véve a jelen birtokállapotnak zsinórmértékül felvétele, nem foglal magában sérelmet, és csak a kölcsönös egyesség ügye.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya felszólítandónak határozta a debreczeni collégiumot és azon más községeket, melyeknek hasonló követelésök van, hogy jogaik kimutatását, mind a törvényben említett három, mind minden lehető más alapítvány iránt mutassák ki, hogy annak idejében további lépéseket tehessen az előjáróság.

A törvény 13-ik §-a így szól:

„13. Mivel az áttérés a katholika vallásról valamelyikre a békekötések által bevett evangyéliomiakra, a katholika vallás elveivel ellenkezik, nehogy az vakmerően történjék, az ily előjövendő esetek ő királyi felségének lesznek megjelenendők; szigorú büntetés alatt meghagyassék továbbá, hogy végre senki se merjen valamely katolikust az evangyéliomi vallás követésére bárminő eszközzel kecsegtetni.“

— A r. katolikusok első javaslata (a 3-ik pontban) az evangyéliomi vallások valamelyikére áttérő nemest közhivatali képesség elvesztéssel kívánta büntetni; a nemteleneknek pedig egyszerűen meg kívánta tiltatni az áttérést.

— A r. katolikusok második javaslata (a 3-ik pontban) azt mondja, hogy az áttérő nemes törvényesen megidézttétvén, ha a püspök vagy ennek küldötte hat heti oktatása után sem tér vissza, közhivatali képességét elveszítse, a nemtelen áttérőket pedig, és az ilyen vagy amolyanokat elfogadó evangélikus lelkészeket az alispán (önkénye szerint) büntesse.

— A lunai kerületek javaslata (a 10-ik pontban) azt mondja, hogy mivel a római katolikusok értelme és szelleme szerint ezen vallásról az áttérés nem engedhető meg, az ily áttérés ezentul is komo-

lyan és súlyos, a körülmények szerinti (arbitraria) büntetés alatt tiltva legyen. És annyival inkább, mert az ily elszakadás megengedése a r. kath. elvekkel merőben ellenkezik, s továbbá ez nem annyira a vallás gyakorlása, mint terjesztése volna a r. kath. vallás világos jogsérelmével.

Láttuk főlebb, hogy ezen utóbbi ok semmi közjogi nyomatékkal sem bír.

— Az evangélikusok első javaslata nem ismeri ezen szót „áttérés“ „transitus“, melylyel új elv alakjában lőn felállítva, mit a bécsi békekötés azzal fejezett ki, hogy „vallásukban és hitvallásukban“ sehol és soha senki „se zavartassék és ne akadályoztassék“, s mit az 1608-ki k. e. 1-ső t. cz. így fejezett ki: „azt (mindenki a maga vallását) önkényt és szabadon elfogadni (acceptare) akaróknak.“

— Az evangélikusok második javaslata, mely a r. katolikusok első javaslatának megjelenése, s az „áttérés“ eszméjének felállítása és nehezítése után keletkezett, már szintén szól erről (az 1-ső pontban), s közelítés eszközlése végett azt ajánlja, hogy mind az evangéliumi vallásra áttérni kívánó r. katolikusok, mind pedig a r. kath. vallásra áttérni akaró evangélikusok lakásuk helyén a megyei püspök s illetőleg superintendens által kinevezendő lelkész által hat heti oktatás alá vétessenek, de semmi boszantásnak se legyenek e mellett kitéve, valamint az oktatás kiállása után a bizonyítvány se tagadtassék meg tőlök.

— A tiszai kerületek ülésében a felek nem egyezhetvén meg ez ügyben, az országos ülésre halasztották (az 1-ső pontban) ezen kérdés eldöntését.

— Az országos vegyes bizottmány nem sokkal jobban tudta ezen kérdést megoldani, s e tekintetben eléggé nyaka-szegett javaslata (az 1-ső pontban) így szól:

„Ámbár a római katolikusok által a r. katolika vallásról az evangélikusok valamelyik hitvallására az áttérés törvényesen meg nem engedhető, de mivel erre semmi polgári vagy bünyügyi büntetést sem lehet szabni, a katolika vallástól elszakadás megelőzésére, a törvényhozás által, az újonnan megkoronázandó felséggel egyesült erővel, annak szerencsés megkoronázása után, a vallás természetével megegyező, és az evangélikusok szabad vallásgyakorlatával nem ellenkező eszközök fognak megállapíttatni.“

— A nov. 7-ki első királyi válasz pedig a törvénytől nevezetes különbséggel így szólott:

„Mivel az igaz keresztyéni türelem, minden kényszerítést kizár

azok ellen, kik az ország egyik törvényesen bevett vallásáról másik egyenlően bevett (aeque receptam) vallásra térnek át, hithagyási bűnvád miatt tisztí kereset ne indíttassék, vagy valamely fogásági, verési s közmunkai büntetés ellenök ne szabassék; hogy azonban azoknak, kik elegendő oktatás hiányában szakadnak el a r. kath. hittől, szabad visszatérési mód szereztessék, a hit igazságáról a szerzetesek házában hat heti, mérséklettel teljes s a keresztyén valláshoz illő szelidséggel alkalmazott oktatásuk kísértessék meg; mind a két felekezetű egyházi szolgáknak pedig parancsoltassék meg, hogy semmi eszközzel se merjenek valamely katolikust az evangyéliomi vallás követésére kecségtetni, vagy valakit abba fölvenni, kinek a hat heti oktatás helyesen kiállásáról az illető kath. lelkésztől bizonyítványa nincs. A katolikus lelkészeknek pedig kötelességök lesz, az oktatás kiállása után a kérő félnek a kívánt bizonyítványt haladék nélkül kiadni.“

— Közjogi észrevétel gyanánt megjegyezzük, hogy az első királyi válasz tehát nevezetes, az evangélikusok közjogával egyező elvet fejez ugyan ki e szavakban „egyenlően bevett“ vallások, de mégis eltér attól, midőn minden kölcsönösség nélkül gondoskodik a r. kath. vallástól elszakadás eseteiről. Ez ügyben azonban, mind tudjuk, újabb törvény is hozatott 1844-ben, mely jobban megközelíti az evangélikusok egyenlőségi jogát. Ugy a mint volt, ezen pont az 1791-ki 26-ik t. cikk azon pontjaihoz tartozott, melyek egyáltalában nem állanak következetességben a törvény bevezetésének azon kinyilatkoztatásával, hogy a bécsi és a linczi békék vétettek alapul, mert ellenkeznek az ezen békekötések által felállított teljes egyenlőség elvével a vallások irányában.

— Az evangélikusok pozsonyi vegyes tanácskozmánya részéről semmi észrevétel a végrehajtás iránt.

A törvény 14-ik §-a így szól :

„14. Már többször ki lőn nyilatkoztatva, hogy az evangélikusok ezen jogai egyedül Magyarország kebelében birnak érvénynyel, Dalmátia, Horvátország és Sclavonia tehát helyhatósági törvényeik további használatában meghagyatnak, annál fogva az evangélikusok azon rszágokban sem birtok - sem köz- avagy magán- hivatali képességgel nem birnak; szabadságukban maradjon azonban az ágostai és helvécziai hitvallásu evangélikusoknak ősi birtokjogaikat a

törvény rendes útján azon országok kebelében is visszakövetelni, s ha valamely birtokot nyernek azokban, ő felsége fenntartja magának az ő kárpótlásukról gondoskodni, továbbá alsó Slavóniában azon néhány részint ágostai, részint helvécziai hitvallást követő község továbbá is ne csak semmikép ne bántassék, hanem a szabad vallásgyakorlatban, azon módon, melylyel jelenleg élnek, ezentul is meg hagyassék; végre kereskedés és gyárak végett szabadságukban maradjon mind a két hitvallású evangélikusoknak bérleti jogon lakást tartani ott, következőleg minden nemesi vagy polgári vagydon tulajdonossága nélkül.“

— Ezen pont így önállólag egyik törvényjavaslatban sem volt meg, de mikép a törvény bevezetésénél megjegyeztük, az evangélikusok első javaslatán kívül mindenikben volt olyas záradék, mely „egyedül“ Magyarországról szólott.

— A nov. 7-ki első válasz annyiban különbözik a törvénytől, hogy az ebben „néhány“nak nevezett alsó slavonai evangélikus község, az első kir. válaszban határozottan hétének volt mondva.

— Közjogi szempontból ez a kérdés a legutóbbi ideig mindig igen ingerült vita tárgya volt. E sorok írójától minden olyas gondolat távol van, mintha amaz ingerültséget fel akarná eleveníteni, s azt hiszi, hogy egy vagy más szempontból minden esetre gyakorlati jelentőség nélküli már, és pedig nem csak most hanem a jövőre is ezen kérdés fejtegetése; de tárgyunk fonalán tartozunk bele bocsátkozni.

A bécsi békekötés folyama alatt maga a Bocskai-résről előterjesztett első javaslat csak Magyarországról szól és nem a kapcsolt részekről is; ebből azonban semmi sem következik erőltetett következtetés nélkül, mert ha Magyarország és a kapcsolt részek közös törvényhozása csak Magyarországot emlit, rövidség végett teszi azt, s világos kivételök nélkül a kapcsolt részeknek, mindig ezekre is kiterjed a törvények hatálya.

Valamivel határozottabb már a törvénykönyvünkbe iktatott jun. 23-ki válasz 1-ső cikkének záradéka, de ez ellen is áll azon kifogás, hogy nem a kaposolt részek kivétele volt az alatt értve, és hogy e célra világos megemlítése volt volna szükséges a kapcsolt részek kivételének.

Hogy pedig valósággal csak rövidség végett említett a Bocskai-résről tett első felterjesztés első pontja „Magyarországot,“ kétsége-

lenné teszi az, hogy ugyanazon első felterjesztésben a X-ik cikk is így szól:

„X. Art. Hogy ő felsége Magyarországot, magyar tanács által dirigálja, és nem idegen nemzet által, az ki az Magyarország törvényét sem érti, sem tudja, sem olvasta. Ez idegen nemzet végházat (végvárat) ne birjon kíványuk.“

Már pedig kétségtelenül értve voltak itt a kapcsolt részek is, s mind a mellett az egész alkudozás folyama alatt folyvást csak Magyarországról és a magyar tanácsosokról van szó ezen pont során a cikkekben, melyeket rövidség végett nem közlünk szóról szóra.

S midőn végre a jun. 23-ki kir. válasz megjelent, csakugyan így szól az, ezen X-ik pont során a bevezetésben:

„A kilenczedik és tizedikre.“

„Ő királyi felsége Magyarországot és az ahhoz kapcsolt részeket, Selavoniát ugyan is, Horvátországot és Dalmátiát, született magyarok, s annak alávetett és ahhoz kapcsolt nemzetek által fogja birni. (A következő 1-ső §-ban továbbá meg van említve, hogy minden vallás-különbség nélkül).“

Ha tehát a jun. 23-ki válasz így foglalta össze és adta elő ezen pont eszméjét, holott ennek során is mindig csak Magyarországról volt szó Bocskai-részeiről, hasonlóan így kell érteni az első cikket is, ámbár arra nézve ezen szó tétetett a válaszbba „egyedül“ (solum), mert mint a törvény bevezetésénél már megjegyeztük, ezen szó nem az ország kapcsolt részei hanem az uralkodó ház egyéb örökös országai: Ausztria, Csehország stb. irányában van alkalmazva. Szokásban is volt a magyar országgyűlésen rövidség végett csak Magyarországot és a magyarokat említeni, midőn a kapcsolt részek és ezeknek lakói is értettek, mikép ezt temérdek törvény tanúsítja, például az 1603: 1. 2. 1625: 10. 1635: 16. 1649: 3. 1659: 94. 1662: 8. 1681: 12. 1715: 3. 1723: 8. 1741: 9. 1741: 61. 1751: 23. 1765: 38. stb. stb. ¹⁾

Hogy azonban a kassai országgyűlés dec. 22-ki végzése az első pontban nem kívánta külön is megemlíttetni a kapcsolt részeket, főleg „a kilenczedik és tizedik pontra“ egyesülten adott válasz szavai szolgáltatnak okot.

Hogyan vélhette volna ugyan is a kassai országgyűlés, hogy az első cikknek a kapcsolt részekről hallgatásából, midőn a jun. 23-ki válasz ugyan azon kifejezését a Bocskai-résznek úgy ismétli,

¹⁾ Lásd erről bővebben: Tentamen demonstrationis trium propositionum. Per Adamum Pogány de Cseb. Pestini, Budae ac Cassoviae 1790.

a kilenczedik és tizedik pontra adott feleletben, hogy a „kapcsolt részekben is“ kifejezés is ott van, — valaha valaki azt következtesse, hogy a kapcsolt részekben, a sehol ki nem vett kapcsolt részekben, ne lehessen szabad vallásgyakorlat!? Hiszen, ha azon hiszem nem áll az 1-8 cikk mellett, hogy az a kapcsolt részekre is kiterjesztette a szabad vallásgyakorlatot, épen a X-ik cikkben kellett volna azt kifejezni, mert különben, hogy viselhettek a kapcsolt részekben olyanok hivatalokat, kik ott nem lakhattak volna? s ha azon hiszem nem áll az első cikk mellett, miért volt szükséges a bécsi békekötést a kapcsolt részek követéinek Merniauchich Kristófnak és Kitionich Jánosnak is aláírni!? S ha ama kifejezés a bécsi békekötés első cikkében azt teszi, hogy az evangélikusok a kapcsolt részekben nem birnak szabad vallásgyakorlattal, miért keveselték ugyanazt az 1790-ki sept. 2-ki ülésben a horvát követek és a nagyobb buzgóságú r. katolikusok, s miért kívánták azonkívül név szerint is megemlíteni Dalmátiát, Horvátországot és Selavóniát!?

Oly képtelen gondolat valóban csak azért keletkezhetett, mert a bécsi békekötés alkudozási cikkei nincsenek mind törvénykönyvünkbe iktatva, s idő multával közönséges tudatlanság uralkodván azok iránt mind a két fél részéről, nem lehetett a jun. 23-ki válasznak igazi értelmét az alkudozási cikkek összevetésével kimutatni.

Legnagyobb erő még azon okoskodásban van, hogy az 1741-ki 46-ik törvény megerősítvén a kapcsolt részek tartományi gyűlése által hozott törvényeket, s ezek között azt, mely azon országokból az evangélikusokat kizárja, ezen megerősítést nem lehet visszavonni, ama megerősített törvényeket nem lehet eltörölni, míg azoknak eltörlését a kapcsolt részeknek magoknak nem tetszik elhatározni.

Ámde ezen 1741-ki 46 ik t. cz. azon időszakba esik, midőn az anynyi vérrel és esküvel pecsételt békekötések lábbal-tiportatván, több azokkal ellenkező törvény hozatott, melyek az 1791-ki 26-ik törvény cikk által mind eltöröltettek, mert az alap-törvényekbe, ama békekötésekbe ütköztvén, csak párttorzsalkodások és nem megállható törvények voltak.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya részéről semmi észrevétel.

A törvény 15-ik §-a így szól:

„15. A vegyes házasságokból, melyek mindig katolikus lelkész előtt lesznek kötendőek, melyek ellen azonban bármilyen ürügy alatt valamely akadályt emelni tiltva van, szár-

mazott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék, ha pedig az anya katolika, akkor csak a fiu gyermekek követhessék atyjok vallását.“

— A római katolikusok első javaslata (a 4-ik pontban) ugyan azt kívánta, mit ezen törvény rendel, hozzá tévén, hogy: ha csak a r. katolika anya mind a kétnemű gyermekeknek a r. kath. vallásban leendő neveltetését írott kötésben nem biztosította, mely esetben ezen kötést meg kell tartani; ily kötéseknek azonban az evangyéliomi vallás javára helye ne lehessen.

— Második javaslatuk (a 4-ik pontban) azt kívánja, hogy a vegyes házassági gyermekek minden nemre való tekintet nélkül a r. katolika vallásban neveltessenek, miért is a vegyes házasságokat csak úgy kell megengedni, ha az evangélikus fél kötelezvényt (reversálist) ad magáról.

— A dunai kerületek javaslata (a 9-ik pontban) egyedül említette meg, hogy a vegyes házasságok mindig a r. kath. lelkész előtt kötéssenek; továbbá a gyermekek nevelését mindig a r. kath. vallásban kívánja ezen javaslat.

— Az evangélikusok első javaslata (a 2-ik pontban) az érett kor eléréseig azon vallásban kívánja a vegyes házassági gyermekeket neveltetni, melyben a szülők egymás között megegyeztek; s ha e részben egyesség nincs, a fiu gyermekeket atyjok, a leányokat pedig anyjok vallásában. Az érett kor eléréseivel aztán szabadon választhatván a gyermekek vallásukat.

— Második javaslatukban (a 2-ik pontban) már hallgatnak az evangélikusok a szülők közötti egyességről, miután látták, hogy azt kölcsönösen fel nem állíthatják, egyoldalulag pedig a legkeményebb fegyverré válik az, és csak annyit mondanak, hogy a fiuk atyjok, a leányok pedig anyjok vallását kövessék.

— A tiszai kerületek javaslata (a 2-ik pontban) rendelkezett nemcsak a vallásszabadság elvének megfelelőleg, hanem egyszersmind a legcélszerűbben is, azt határozván, hogy mind a két nemű vegyes házassági gyermekek mindig az atya mind családfő vallásában neveltessenek.

— Az országos vegyes bizottmány javaslata (a 2-ik pontban) ismét visszatért az evangélikusok első javaslatához, miszerint a fiuk atyjok, a leányok pedig anyjok vallásában neveltessenek, épségben maradván a vegyes házassági felek között szabadon (tehát kölcsönösen) kötendő egyesség.

— A nov. 7-ki első királyi válasz épen úgy rendelkezik a vegyes házassági gyermekekről mint a törvény, és csak azon néhány szóból álló, de azért roppant különbség van a kettő között, hogy az első válasz nem kívánta a vegyes házasságoknak mindig a r. katolikus lelkész előtti kötését.

— Nevezetesen, igen nagyok a megszorítások, melyek közjogi szempontból ezen pontban az evangélikusokra nézve léteznek.

A törvényből az lőn következtetve, hogy az evangélikus, és csak az evangélikus atya kötelezvényt (reversálist) adhat magáról, hogy a flugyermekek is a r. katolika vallásban növeltesenek.

Első megszorítása tehát az evangélikusok vallásszabadsági egyenlőségének, hogy ezen kötelezvények kölcsönössége nem létezik.

Ezen törvény szerint továbbá a vegyes házasságoknak világosan a r. katolikus lelkészek előtt kellett köttetni.

Ez a második megszorítása az evangélikusok közjogának. Nagy előny az illető félnek még azon esetben is, ha a gyermekek minő vallásban leendő növelése iránt mind a két fél is adhatna magáról kötelezvényt, annival nagyobb előnynyé, sőt valóságos térítési eszközzé, hatalmas fegyverré változik pedig ez, midőn ezt épen csak azon fél vallása javára lehet kiadni, melynek lelkésze előtt „kell“ a házasság megkötésének történni.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ezen pont végrehajtása iránt sem tett észrevételt.

A törvény 16-ik §-a így szól :

„16. Mind azon házassági ügyek, melyek már a kötés idejében vegyesek voltak, mind azok, melyek valamelyik félnek az evangyéliomi vallásról a katolika vallásra áttérésével lettek vegyesekké, mivel mind a két esetben valóságos szentségről van szó; a katolikusok szent széke elé tartoznak.“

— A r. katolikusok első javaslata (az 5-ik pontban) a r. kath. szertartás szerint kötött vegyes házasságok ügyeit a szent székek elé mondja tartozóknak. Azon esetekről nem szól ezen javaslat, mint a törvény, midőn valamely evangélikus felek közötti házasság egyik félnek r. katolikussá létele által vegyessé válik; de a 3-ik pontban azon esetet említi, midőn valamely r. katolikus felek közötti házasság lesz egyik félnek evangélikussá létele által vegyessé, s itt sem szól ugyan a bírói illetőségről, de minthogy maradandónak mondja a házasság felbonthatlanságát, bizonyosan a szent széket föltételezi bírónak. És így az alapja az levén, hogy : „a mely szertartás szerint kötettek“ a

házasságok, azon vallás házassági birói széke alá tartozzanak az ilyenmő perek, azt kell vélni, hogy az evangélikus felek közötti azon házasságokra nézve, melyek egyik félnek r. katolikussá létele által vegyesekké lettek, avagy mind a két félnek r. katolikussá létele által még csak vegyesekké sem lesznek, hasonlóan az evangélikusok egyházi székei birói illetőségét ismeri el.

— Második javaslatukban már épen semmi más esetet sem említenek a r. katolikusok, s egyedül azt mondják (a 4-ik pontban), hogy azon vegyes házasságok ügyében, melyek már a kötés idejében vegyesek voltak, a szent székek ítéljenek. Következésképp, azon vegyes házassági esetek, melyek a kötés idejében nem voltak vegyesek, hanem csupán evangélikus felek között kötettek, akár egyik fél akár mind a kettő lett legyen is r. katolikussá, nem tartoznak a szent szék elé.

— A dunai kerületek javaslata (a 9-ik pontban) mint már láttuk, általában a tisztán evangélikus felek közötti házasságok ügyét is a r. kath. szent székek által kívánván elítéltetni, a vegyes házasságok iránt nem rendelkezik különösen.

— Az evangélikusok első javaslata (a 8-ik pontban) azt mondja, hogy a vegyes házassági ügyekben a birói illetőség az alperes székét illesse.

— Második javaslatukban (a 3-ik pontban) az alkudozás folytán már engedtek az evangélikusok egyenlőségi jogukból, s amaz egyszerű, tiszta elvtől eltérve, azt mondták, hogy miután a r. katolikusok elvei szerint a r. katolika szertartással kötött házasság szentség, azon vegyes házasságok ügyei, melyek már a kötéskor vegyesek voltak, a szent székek által ítéltesse. Ha pedig valamelyik evangélikus fél r. katolikussá létele által lesz a házasság vegyessé, a birói illetőség az alperes székéé legyen. Miről az egyszerű, tiszta és kölcsönös elvtől eltérés folytán hasonlóan gondoskodni kellett volna, nincs a javaslatban megemlítve, hogy nevezetesen hát akkor ki legyen a biró, ha valamely r. katolikus felek közötti házasság lesz egyik félnek evangélikussá létele által vegyessé?

— A tiszai kerületek javaslata (a 3-ik pontban) ugy szól, mint az evangélikusok második javaslata.

— Az országos vegyes bizottmány javaslata (a 3-ik pontban) szintén azt mondja, mit a két előbbi, csak hogy azon vegyes házasságokra nézve, melyek valamelyik evangélikus fél r. katolikussá létele által lesznek vegyesekké, a világi törvényhatóságot rendeli biróvá.

És így az országos vegyes bizottmány javaslata háromféle bíróságot állít fel a házassági ügyekben : 1) A tisztán evangélikus felek

közötti házasságokra (a 13-ik pontban) az evangélikus egyházi székét; 2) a tisztán r. katolikus felek közötti, s a r. kath. szertartás szerint kötött vegyes házasságokra (a 3-ik pontban) a szent székét; 3) azon házasságokra pedig, melyek valamelyik evangélikus félnek r. katolikus létele által lettek vegyesekké (szinte a 3-ik pontban), a világi törvényhatóságot. — És még ekkor nincs gondoskodva azon házasságok bíróságáról, melyek tisztán r. kath. felek között kötve, valamelyik fél evangélikussá létele által vegyesekké lettek.

S nincs gondoskodva végre ezen végtelen bonyodalomban, a javaslatok egyikében sem arról, hogy hát ha a kötés idejében vegyes házasságok a r. kath. félnek, valamint a tisztán r. kath. felek közötti házasságok mind a két félnek evangélikussá létele által még csak vegyesekké sem lesznek, ki legyen a bíró? Természetesen a legteljesebb lábbal tapodása volna a vallásszabadságnak és egyenlőségnek, ha oly felekezet széke lenne a bíróság, melyhez egyik fél sem tartozik, s még is ezt hozná magával a következetesség, ha azon elv állittatik fel, hogy a r. katolika szertartás szerint kötött házasság mint szentség, szükségképpen a szent szék illetősége alá tartozik.

Ime a végtelen bonyodalom, melyet csak úgy lehet képtelen jog-sérelem nélkül megoldani, ha vagy 1) minden házassági ügyre egy bíróság rendeltetik, mely ezen esetben, egyik félnek elnyomása nélkül, nem lehetne más mint a világi törvényhatóság, vagy 2) amaz egyszerű, tiszta, kölcsönös elv állittatik fel, melyet az evangélikusok első javaslatában láttunk, hogy a felek egyházi székei közül a bírói illetőség mindig az alperes székét illesse.

— A nov. 7-ki első királyi válasz teljesen megegyez a törvény ezen pontjával.

— Az evangélikusok vegyes tanácskozmánya ezen pont végrehajtása iránt sem ad elő észrevételt.

A törvény 17-ik és utolsó §-a így szól :

„17. A r. katolikusok most meglevő ünnepeit, a közéletben, nem azonban magánkörben, hol a zajos munkákon kívül minden mást lehet folytatni, a közbántalom elkerülése végett, meg fogják tartani az ágostai és helvécziai hitvallásuk, ehhez adatván, hogy a földesuraknak és minden családfőnek tiszti kereset terhe alatt tiltva van, akár katolikus akár evangélikus jobbágyaikat és cselédeiket ünnepeik meg-

tartásában, és szertartásaik valamint ájtatosságaikban akadályozni.”

— A r. katolikusok első javaslata semmi követelést sem fejez ki e részben.

— Második javaslatukban (az 5-ik pontban) pedig világosan is azt mondják a római katolikusok, hogy az evangélikusok *ne köteleztessenek* a r. katolikusok ünnepeit megülni, csak hogy általában (tehát kölcsönösen) tiltva legyen, hogy valaki jobbágysait és cselédeit vallásuk ünnepeinek megtartásában akadályozhassa.

— A dunai kerületek javaslata (a 2-ik pontban) azt kívánja, mit a törvény, csak hogy még azt is megemlíti, hogy szintén tiszti kereset terhe alatt tiltva legyen a róm. katolikus jobbágyokat és cselédeket bõjti napokon a tiltott ételek evésére közvetlen vagy közvetett módon kecségtetni.

— Az evangélikusok első javaslata (a 2-ik pontban) azt mondja, hogy ne követeltessék az evangélikusoktól a r. katolikusok ünnepeinek megtartása.

— Második javaslatukban (a 4-ik pontban) ugyan azt kívánják az evangélikusok.

— A tiszai kerületek javaslata (a 4-ik pontban) azt mondja, hogy az evangélikusok a r. katolikusok ünnepeit ne köteleztessenek megtartani; de a földesuraknak és családfőknek tiltva legyen akár r. katolikus akár evangélikus jobbágyaikat és cselédeiket vallásuk ünnepeinek megtartásában akadályozni. Urnapján azonban, hol járdalat szokott tartatni, az evangélikusok minden közmunkától kötelesek dél előtt tartózkodni.

— Az országos vegyes bizottmány javaslata (a 4-ik pontban) ugyanazt kívánja, mit a törvény mond.

— A nov. 7-ki első királyi válasz hasonlóan.

— Közjogi szempontból a törvény ezen utolsó szakasza megszorítás az evangélikusokra nézve a bécsi és linczi békekötések ellenében, melyeket pedig alapjául és talpkövéül vall; s melyeknek érvényét fenntartotta az 1790/-ki 26-ik törvényczikk bevezetésében; és oly megszorítás, melyet a r. katolikusok magok sem követeltek egyik törvényjavaslatukban sem.

— Az evangélikusok Pozsonyban 1791-ben február 10—12-én tartott vegyes tanácskozmánya ezen pont végrehajtása iránt sem terjesztett elő észrevételt.

FOGLALAT.

	Lap.
E l ő s z ó.	
E l s ő r é s z. A magyarországi mindkét hitvallásu evangélikusok törvényes állásáról az 1790 ^o / ₁ -ki a 26-ik törvényczikk keletkezése előtt	1
M á s o d i k r é s z. A vallás ügyének, az 1790 ^o / ₁ -ki országgyűlés ideje alatt a kerületi, bizottmányi és országos ülésekben, valamint a felek tanácskozmányaiban folyt tárgyalása	20
H a r m a d i k r é s z. Összehasonlítása az 1790 ^o / ₁ -ki 26-ik törvényczikknek egy részről : 1) a róm. katolikusok első vagy is Sauer-féle, 2) a r. katolikusok második, 3) a dunai kerületek, — más részről pedig : 4) az evangélikusok első, 5) az evangélikusok második, 6) a tiszai kerületek, s 7) az országos vegyes bizottmány törvényjavaslatával, valamint 8) a nov. 7-ki vagy is első királyi válaszzal. S a törvény mindenik pontjára észrevételek az evangélikusok közjogi szempontjából. Függelékül állván az evangélikusok 1791-ben február 10—12-kén Pozsonyban tartott vegyes tanácskozmányának észrevételei az ujon alkotott törvény végrehajtása iránt	158

D

~~JUN 01 1993~~

Acme
Bookbinding Co., Inc.
100 Cambridge St.
Charlestown, MA 02129

3 2044 020 648 994

1	2	3	4	5	6	7	8	9
IRINYI, József							Call Number	
AUTHOR							BV	
Az 1790/1-ki 26-ik							764	
TITLE							.H8	
vallásügyi törvény kelet-							I75	
történelme								

